

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

3(9), 2019

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2019**

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2019/№ 3(9)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»
ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.
УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ.
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО **КАТЕГОРІЇ «Б»** ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргарєєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Національного університету «Львівська політехніка», член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробації»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент **Сокальська О. В.**

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,
тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net
www.visnykpau.com

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penitī asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

3(9), 2019

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2019**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2019/№ 2(8)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.
THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 PIP DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON DECEMBER 28, 2019

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Professor of the Criminology and Criminal-Executive Law Chair of the Yaroslav Mudryi National Law University (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andrieev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bepalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Chair of the State Law disciplines of the Law faculty of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chénstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Executive secretary: PhD, Associated Professor **O. Sokalska**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociaції Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

*Шановні автори та читачі журналу
«Вісник Пенітенціарної асоціації України»!*

Дослідження актуальних проблем вітчизняної юриспруденції на сучасному етапі спонукає до пошуку нових форм, методів і підходів. Ми прагнемо до консолідації та об'єднання зусиль провідних вітчизняних і зарубіжних вчених у рамках цих наукових студій. На сторінках журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України», керуючись плюралістичними принципами, ми даємо змогу висловити свої думки, погляди та концептуальні засади представникам різних наукових шкіл та напрямів.

Ми завжди відкриті до співпраці з науковим співтовариством, громадськими об'єднаннями щодо надання інформаційної платформи журналу для публікації результатів наукових студій, форумів та окремих досліджень.

Для розвитку науково-обґрунтованих підходів до розробки найбільш актуальних питань юридичної науки та практики ми започаткували видання тематичних випусків журналу, що торкатимуться маловивчених та нагальних проблем, наукового супроводу кримінально-виконавчої діяльності тощо.

Актуальна тема третього номера 2019 року запропонована представниками Німецького історичного інституту у Варшаві, з ініціативи якого проведено міжнародний воркшоп «Тюрма і місто. Простори ув'язнення, практики виключення і публічна комунікація». Подібні заходи цього року були проведені не лише в Україні, а й в інших країнах Східної Європи. Їх мета об'єднання зусиль дослідників з Німеччини, США, Польщі, України, Великобританії, Гре-

ції, Італії та Нідерландів задля того, щоб поглянути на в'язниці як публічні простори, як мікрокосм міських суспільств, де право, ідеологія, комунально-побутові, гендерні та інші питання знаходяться у тісному взаємозв'язку.

Питання виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією, нині надзвичайно актуальні для України. Очевидно, вони знаходяться в сфері інтересів різних галузей науки і їх вирішення вимагає спільних зусиль не лише юристів, але й психологів, педагогів, економістів тощо. Система виконання кримінальних покарань намагається стати більш відкритою для суспільства, вписатися не лише в міський, але й у більш широкий соціальний простір. Не варто забувати, що особа, колишній злочинець, після відбуття покарання, повертається у соціум. І їх взаємодія, його соціальна адаптація є досить актуальною проблемою. Тому, науковий супровід процесу відбування покарання не може обмежуватися виключно монодисциплінарним підходом, на позитивні зміни варто очікувати лише за умови об'єднання фахівців різних сфер.

Автори статей у межах актуальної теми дають змогу подивитися на проблеми в'язниці з історичного ракурсу. Їх розвідки показують, що багато проблем, як то переповненість в'язниць, недофінансування, взаємовідносини адміністрації та засуджених, санітарний стан приміщень, побудова нових сучасних установ та ін., супроводжують в'язничну систему перманентно, незалежно від історичної епохи чи періоду, приналежності до тієї чи іншої держави.

Є. Ю. Бараш,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний редактор наукового журналу
«Вісник Пенітенціарної асоціації України»

АКТУАЛЬНА ТЕМА НОМЕРА:

«ТЮРМА І МІСТО: ПРОСТОРИ УВ'ЯЗНЕННЯ, ПРАКТИКИ ВИКЛЮЧЕННЯ І ПУБЛІЧНА КОМУНІКАЦІЯ»

Запропоновані читачеві наукові статті у межах актуальної теми є результатом роботи Міжнародного воркшопу «Тюрма і місто. Простори ув'язнення, практики виключення і публічна комунікація», який відбувся 3–4 жовтня 2019 року у м. Львів у Центрі міської історії Центрально-Східної Європи за співорганізації Німецького історичного інституту у Варшаві. Науковий захід зібрав дослідників з України, Німеччини, США, Великобританії, Польщі, Греції, Італії та Нідерландів.

Задум семінару полягав у тому, щоб поглянути на в'язниці як публічні простори, які попри закритість, за своєю суттю, становлять складову міської канви. Учасники семінару прагнули обговорити місця відбування покарання як мікрокосм міських суспільств, де право, ідеологія, побутові, гендерні та інші питання знаходились у тісному взаємозв'язку.

У межах зазначеної проблематики дослідники намагалися розглянути динаміку між практиками виключення та специфічним переплетінням соціальних відносин, які фор-

мувалися між ув'язненими та адміністрацією тюрем. Учасники, зокрема, порушили такі проблеми: Тюрми як мікрокосми: що ми знаємо про внутрішнє соціальне життя ув'язнених? Тюрма як інкубатор сучасностей: як впливали тюремні мережі на довколишні суспільства? Після тюрми: як міста давали собі раду з темним минулим просторів насильства у самому своєму центрі?

До тематичного номера журналу увійшли наукові статті, присвячені історії в'язничних інституцій: львівської та дрогобицької тюрем «Бригідки», що й нині продовжують виконувати функції установ виконання покарань, міських тюрем Миколаєва та Вінниці у XIX – на початку XX ст., а також розвідка витоків формування пенітенціарних ідей у Великобританії.

Щиро сподіваємося, що презентовані наукові студії не лише зацікавлять істориків, правників, соціологів, культурологів, антропологів та представників інших наук, але й практичних працівників і стануть предметом більш широких дискусій.

**З повагою,
координатори актуальної теми:**

Фелікс Акерман

(Німецький історичний інститут, Варшава),

Олег Разиграєв

(Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки)

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.01

УДК 94(477.83): 343.261.1

F. Ackermann,
*Dr. Ph. Cultural Studies at European
University Frankfurt (Oder), Germany
Research Fellow, German Historical Institute
Warsaw, Poland
email: ackermann@dhi.waw.pl*

THE HISTORY OF THE FUTURE CLOSURE OF BRYGIDKI: 150 YEARS OF DISCUSSION TO MOVE THE PENITENTIARY OUTSIDE OF LVIV

This text will go back to the 19th century in order to show that the discussion about moving *Brygidki* to another location started as early as the 1870s when it turned out that the very materiality of the former convent prevented the legal bodies from adapting it to allow for a more dignified method of incarceration. In the 21st century, we witness an ongoing discussion on the need to move the Brygidki prison for people awaiting trial, officially Penal Institution No. 19, out of the city of Lviv.

Keywords: *Prison; Reform; Drohobych; Lviv; Architecture; Corruption.*

В статье проанализировано причины и условия переноса в начале XX века карательного учреждения «Бригидки» со Львова в Дрогобыч. А также обозначены обстоятельства, которые не позволили завершить этот процесс. Акцентировано внимание на проблемах внутреннего устройства львовской тюрьмы «Бригидки», причинах коррупционных действий тюремного персонала, его взаимоотношениях с осужденными. Указано на актуальность проблемы функционирования тюрьмы в центре современного города, как 100 лет назад, так и сейчас. Обсуждение вопроса о переезде Бригидок в другое место началось еще в 1870-х годах, когда выяснилось, что здание бывшего монастыря в центральной части города не может использоваться как тюрьма из-за переполненности и несоответствия санитарным нормам. В последние время мы являемся свидетелями продолжающейся дискуссии о необходимости переноса тюрьмы «Бригидки» (Учреждение исполнения наказаний № 19) за пределы города. Автором доказано, что современная тюремная реформа является продолжающейся дискурсивной практикой, основанной на критике существующего положения вещей.

Ключевые слова: *тюрьма; реформа; Дрогобыч; Львов; архитектура; коррупция.*

Question. The aim of this paper is to show that prison reform is an ongoing discursive practice based on critiqu-

ing the status quo. It espouses the idea of progressing into the future, and assumes that new technical, material and

procedural solutions will have a positive effect on the conditions of incarceration in the near future. Prisons are understood as legally bounded infrastructures of modern statehood and at the same time as symbolic spaces. In particular, this text is supposed to show the dialectic link between the penal prison of Drohobych and the *Brygidki* prison in Lviv. As the new facility in Drohobych was planned to replace *Brygidki*, the oldest prison in the area, its design contained concrete answers to real existing problems in Lviv. There is also a very direct link – prisoners from Lviv physically built the new prison, in which they were supposed to serve their sentence. However, shortly after the building process of Drohobych was finished on the eve of World War One, the numbers of inmates had increased so much that the plans to close down *Brygidki* were canceled. Despite the unsuitable materiality and location of the building, it has remained an active penitentiary to this day.

Related research. Neither Ukrainian nor Polish historiography includes any in-depth research on the link between the penal prisons in Drohobych and Lviv. As part of the legal system of the Habsburg Empire and under the supervision of the Vienna Ministry of Justice, the prisons were run directly by the state attorney in Lviv and a prison inspector who worked on his behalf. After WWI, the bulk of the documentation related to the prisons was handed over from Austrian authorities to independent Poland. The full documentation of the State Attorney of Lviv is available today at the Central Archives of Historical Records in Warsaw as the German occupants sent the documents back to Vienna in 1940 before burning large parts of Warsaw ar-

chival materials in the late summer of 1944. This article is based on a close reading of these documents, including discussions about where to erect the new prison outside of Lviv and reports on corruption during construction work. As of 2019, there has been no scholarly texts on the history of Drohobych prison, which does no do justice to its significance for the regional history and the history of legal bodies in Galicia in general.

Less prominent, but still relevant, is the discussion about the *Brygidki* prison as a site of state repressions which includes, among other crimes, the mass murders by NKVD, and the following pogrom against Jewish inhabitants of Lviv in Summer 1941. This paper aims to provide a historical background for the ongoing discussion and to show that it is actually in the interest of prisons to contemplate a better future. This text aims to show that this future was the Drohobych penitentiary, which was supposed to replace *Brygidki* in the early 20th century.

Main argument. Briefly after the first partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Austrian authorities in Vienna nationalized the Bridgettine convent in the heart of Lviv (in German documents: Lemberg, in Polish: Lwów) and transformed it into a penal prison. A hundred years later, prison officials started to claim that it would be necessary to move the penal prison outside of Lviv. As early as 1872, it was claimed that the historical *Brygidki* building was not suitable as a penal prison. The current arguments for closing down the prison include the penitentiary discourse (the spatial needs for incarceration, hygiene and medical issues), but also political voices arguing that the space should formally

belong to the municipality and not to the Ministry of Justice.

The prison in Drohobych was built by the *Brygidki* prisoners on the eve of WW I as a new facility that would solve the *Brygidki* dilemma [1]. It was thought to be an alternative, new, modern prison but due to a rising number of sentences and the outbreak of war, the *Brygidki* compound was never closed. In 1914 *Brygidki* was used for the detention of political suspects – often without any court trial and not on the ground of the penal codex, but by a decision made under martial law. In Lviv, this marked the beginning of reusing the infrastructure of penitentiaries for political ends. As a result of a multistep radicalization, *Brygidki* became the site of the mass murder carried out by the NKVD during the last days of Soviet rule in the summer of 1941. During the first days of the German occupation, national-socialist forces used the prison as a starting point for the Holocaust in Lviv. In the pogrom Dozens of Jews were killed after they had been forced to take out the corps of the NKVD victims from the prison [2]. During WWII and its aftermath, various other groups of inhabitants in Lviv and the wider region fell victim to the German and Soviet political repressions at *Brygidki*.

Regardless of the scale of systematic mass murder that had taken place in the building, the prison is still functioning and the discussion about its future is still a trope of public debate. The director of the prison even asked me to help the administration in writing up a Unesco application to protect *Brygidki* as a functioning prison. The guards do not want to move as they perceive the facility to be theirs, well maintained and well functioning

although they are also the most knowledgeable about the shortcomings of the institution. Embracing a modernist approach based on the belief of progress as linear development, they assume that if they work hard, *Brygidki* will become a better place for prisoners.

The materiality of Brygidki

In September 1902, unrest broke out at *Brygidki* and the prison director was unable to restore order or contain the noise [3]. The prisoners were communicating among themselves by shouting across the corridors of the former convent, trying to mobilize inmates of other units. As the prison was located in the direct neighbourhood of Kazmierzowska street, Karna street and Bernstein street, a large crowd of working class men and woman had gathered outside the prison walls and the director anticipated that there was a risk that the unrest may spread to the wider population. As physical violence spread inside the prison and the noise was perceived as symbolic violence, the director was forced to ask for the support of the military and to report directly to the state attorney [4].

19th century reports mention that the prison's central location in the city center was a key feature as to why the prison should be moved out of Lemberg and with the unrest in the autumn of 1902, this objection became a real phenomenon. The director complained about the lack of space inside *Brygidki* and the age of the building as he argued that both combined did not allow for a successful isolation of prisoners, particularly ringleaders, from each other.

In the aftermath of the 1902 prison unrest, a candid internal report was written regarding the physical reasons as to why the revolt did not

stop even with an increased presence of military forces inside *Brygidki*. The most striking argument referred to the materiality of the building. In the course of the investigation the prison authorities found out that the source of the agitation in the prison was actually located outside the prison. It also found that among the so called ringleaders were former inmates from *Brygidki* prison. This network between the outside and inside of the prison could flourish, because the building of *Brygidki* was physically enclosed by the surrounding city centre. It did not provide enough space for solitary incarceration and enabled the prisoners to communicate rather freely: "The inmates who are located within reach of the isolated dungeons communicate over the corridor, partly by visual signs, and partly by shouting – and this is regardless of the armed posts outside. Furthermore, the prisoners managed to destroy the window covering" [5]

The use of the building was limited by the fact, that from the 1870s and onwards, it was overcrowded. Prepared for far less than 800 inmates, the administration reported on average more than 950 and often more than 1000 inmates. This did not only worsen the conditions in every cell, but prevented the administration in making use of solitary confinement as a means of punishment and isolation. As a result every single overcrowded cell became a potential hotbed of agitation among the inmates.

The link between the high number of inmates per cell and the outbreak of unrest was documented in 1870: "This is the natural result of the penal prison being packed, in times reaching and even exceeding 1,000 inmates. In this case, the potential to

carry out individual influence is limited and the large crowd strengthens their evil self-confidence and provides a power which they misuse" [6].

A bureaucrat added the following demand to the handwritten report in 1904, just two years after the September events: "As was reported earlier, the location of the prison and conditions of incarceration of the regional court prison building make it more difficult to implement the house rules. The only possible way to put things right, would be to move the prison outside of Lemberg to Drohobych, where a new facility for male prisoners is supposed to be built" [7].

Watchmen living in the Prison

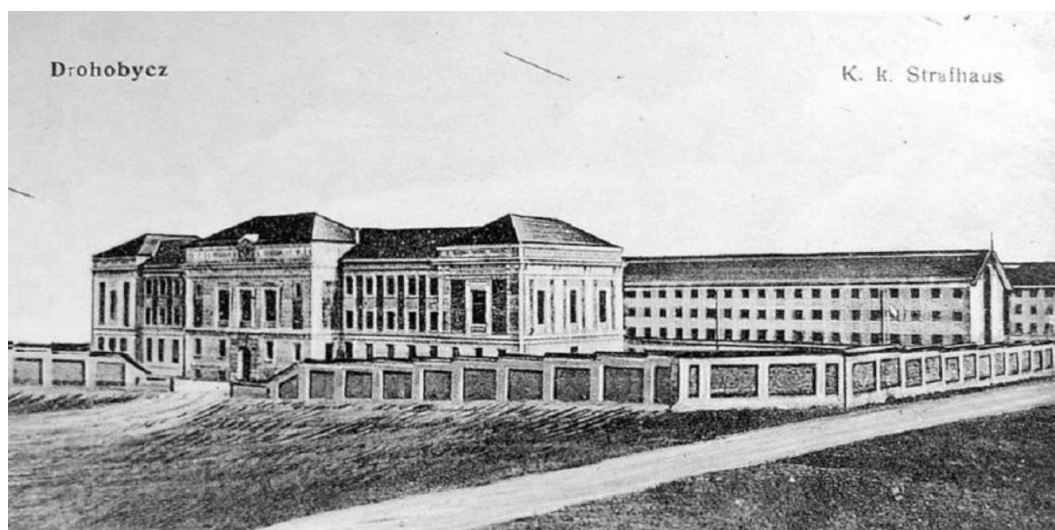
While guards formally are at the same time representatives of the state and citizens, they shared some of the prison conditions created by the state for the inmates. The most direct physical link was the materiality of the historical *Brygidki* building as more than half of the watchmen were obliged to live on the compound. Those who were not married, were legally forced to live within the prison walls. Young watchmen needed special permission by the director in order to get married [8]. The number of married watchmen was formally limited as the majority were officially required to stay on prison territory – during both day and night. An outcome of this was a constant negotiation about the housing and marriage question on behalf of the watchmen [9]. Among the arguments exploited in these negotiations was the need to ensure a decent life for prison watchmen to make them less prone to bribery and to make sure they would not be forced to take a second job. Read in a non-normative way, we could conclude that bribery and additional

employment elsewhere were normal phenomena at Brygidki – at least earlier in the 19th century. The idea behind this was based on an economic logic: the watchman must be able to feed his family, therefore he needs a place to stay and a regular income [10]. In order to prove his financial ability to marry, the watchman Nikolaus Hrycyk documented 1,060 crowns (Kronen) in his bank account, but still there was no formal procedure available in order to legalize a living place outside of the prison [11]. Still in 1905 the rule was: 14 men had to be unmarried and to live in the prison [12]. The problem still existed in 1913, when Valerian Gąsiorowski and Emil Gorzkowski asked kindly for permission to get married [13].

The Drohobych prison project

For the Austrian administration, Drohobych became a synonym for the solution of all problems synonymous with Lviv. The new prison was a projection of a better future – both for the administration, watchmen and inmates.

It provided plenty of space in order to keep more than 1,000 inmates in solitary confinement, it was located outside the center of Drohobych and the apartments built for watchmen were outside the prison walls. The new prison was supposed to provide a complex infrastructure featuring modern facilities which were not standard in Drohobych houses – neither private nor public: a large scale cooking unit, a centralized steam heating system (which was also used to heat the cooking unit), a school for young inmates and a broad range of workshops including a modern mill [14]. Separate chapels were provided for Roman-Catholics and Greek-Catholics. At the very centre of the prison was a large theater hall enabling educational programs and prison orchestra concerts. If we take a closer look at the façade of this central part of the building, it becomes clear that this is not a technological project to overcome structural problems of the 19th century, but a representation of the Austrian state itself.

Built by prisoners from Brygidki for themselves: Penal prison Drohobycz on the eve of WWI. Source: Fototapeta Polska.

The Drohobych prison project was the answer to the dilemmas of *Brygidki* as the new facility was supposed to replace the Lviv prison. There was also a direct link between them: the prisoners from *Brygidki* prepared the ground in Drohobych and were used as a workforce throughout the nine year build. From 1905 onwards, between 70 and 100 prisoners were located in a special detachment of *Brygidki* prison located in barracks on the outskirts of Drohobych [15]. The location for the new prison was chosen by the Ministry of Justice because of its proximity to the Lviv-Truskavets railway line and because the city of Drohobych transferred a large piece of land free of charge to the state. But even during the construction period, the documents of the Ministry of Justice revealed that the bulk of problems were transferred to Drohobych as opposed to being solved.

The construction work conducted in Drohobych made up a considerable part of the general *Brygidki* prisoner's workload. In 1906, it added up to 27,533 workdays compared to 25,064 days in the *Brygidki* tailor shop or 8,896 days in the canvas production unit [16]. They were paid by the prison administration who were in turn reimbursed by the private building company. According to a contract signed in 1904, the company was also obliged to pay the watchmen sent to Drohobych in order to oversee the earth-moving and brick work [17]. In 1908, the number of prisoners working at the Drohobych building site increased to 114 and a conflict over payment forced the Ministry of Justice to draw a precise picture of the construction work. The number of prisoners increased as it was highly profitable to use them for the private

company – their workday cost only 42 hellers. The prison administration was interested in the deal, because the watchmen sent to Drohobych received an additional payment of 1 crown and 50 hellers per day – just for being with the prisoners outside of *Brygidki* [18]. Thanks to the inquiry, we know that prisoners were supposed to receive an additional 0.5 liters of milk per day and generally a better food ratio [19].

The documentation also revealed why the prison administration had a special interest in the complicated contracting system of the *Brygidki* prisoners. As the prison received 1 crown and 42 hellers per workday by the private contractor, the prison administration was able to gain an annual profit of 7,612 crowns. This profit became part of the regular statistics and was the basis of special rewards granted to the head of the workshop units and the prison administration. This highlights that the state contracting system contained some capitalist elements as incentive for state employees and that the main beneficiaries were the leading prison staff. Prisoners also had an interest in being contracted as their smaller share was transferred to a saving book and supposed to be paid out on the very end of their term [20]. There were around 100 prisoners working at the spot, while surveillance was usually carried out by nine unarmed watchmen and one armed guard. From 1910 to 1911, the number of working prisoners dropped from 134 to 90 [21]. The city of Drohobych liked the idea of using prisoners for a symbolic fee, thus they asked the prison administration in 1913 to hand over 20 prisoners [22].

Exporting corruption from Lviv

Apart from the formal financial streams, the documentation from the

Drohobych building reveals an informal stream of goods, services and money. Thus, the new prison did not solve a core issue of *Brygidki*: the close network of prisoners and watchmen. While in the accounts of political prisoners, watchmen are often portrayed as the ugly face of state coercion, the everyday history of the prison shows how closely interrelated both groups of actors inside the prison were. As I have argued above, they spent a lot of time together inside the prison, they had to face the reality of *Brygidki*, and their relationship was based on a certain degree of relational dependence. Thus, it is not surprising that this configuration did not change just because a new building was erected outside of Lviv and that the semi-formalized building site outside the prison walls encouraged both prisoners and members of the prison administration to use the situation for their own benefit.

Once sent to the Drohobych building site, corrupt watchmen from Lviv tended to be even more corrupt as they had more space to develop their own agenda and had a more distant relation towards the prison inspector. Already at *Brygidki*, the guard Seretny was repeatedly accused of being drunk during his work shifts. On the 1st of January 1904, he was reported to have slept in his office after destroying a chair [23]. Regardless of these reports, Seretny was sent as chief commander of the detachment to Drohobych on 2nd May 1905. During the following years he was reported to 'behave immorally'. Among the new accusations was the intense contact with the wife of another watchman from Lviv, with whom he paraded among the male prisoners. Watchmen reported from Drohobych to the state attorney in Lviv, that they

were forced to pay for joint parties with her and Seretny at the outpost. As earlier in Lviv, an important spot of social life for watchmen became the local pub. Thus, the watchmen Lehenik and Pach were seen with the guard Seretny having beer at the pub over lunch. Afterwards Seretny slept in his office [24].

In September 1906, Seretny was found sleeping on a bench in the same pub. The state attorney noted in a report: 'He slipped off the bench, rolled over the floor and turned a table'. His very specific understanding of fulfilling his duty had a direct impact on the relationship with inmates. In 1907, Seretny was reported to have beaten the prisoners Kapuściński, Stroceń and Adamski, he allowed prisoners to leave for the forest without direct supervision and even asked them to take over tasks in the city of Drohobych. 'Often Seretny was totally drunk. He then slept in the office at the prisoner's barrack, while the watchmen Lehenik, Pach, Dawidowicz and Aniolowicz were supposed to look out for whether the inspector from Lviv would appear on the horizon, in order to give Seretny some time to wake up.' [25].

Beyond the obvious alcoholism of Seretny, there were other issues at hand. He tried to control the influx of messages and illegal money transfers in order to gain his share in the informal economy of the prison. He was further accused of taking a cut of the fish and meat purchases – asking for a 52 hellers refund, after only spending 49 hellers himself. Furthermore, he was deemed to have stolen petroleum owned by the Austrian state. His alcohol problem did not stop until 1909, when he was again brought home from the prison on 27 June and 22 August [26]. In order to finance his lifestyle he forced watchmen

to borrow him money – roughly 2500 crowns – as much as twice his annual salary at that time. An investigation in 1910 found many of the allegations to be correct, but as Seretny was a state employee, he was not suspended but just transferred to the prison at Stanislawow (today – Ivano-Frankivsk).

When in 1914 the newspaper Trybuna reported on the corruption scheme of Brygidki director Schmidka (original spelling in documents of the Vienna Ministry of Justice), the work detachment of Drohobych played a central role in the story. His wife was reported to use the resources of the prison in order to run a small farm next to the Drohobych building site [27]. The report was so detailed that we know about straw from Brygidki, which officially was supposed to be used for the prisoners beds, was transported by prisoners to a private garden used by Schmidka's wife. While we are not able to figure out to what extent the allegations were accurate, the very existence of the story points to the close link between corruption inside Brygidki and the work detachment in Drohobych [28]. Earlier in 1914, an internal report provided evidence that Schmidka used the workforce of Brygidki prisoners for his personal purposes: a garden inside the prison yard officially should have fed the prisoners of Drohobych, but was reported to be at the personal disposal of the director's wife. Schmidka's wife was accused of using a plot of land not far from the building site of the new prison detachment in Drohobycz for her own private purposes [29].

An obvious reason for the high level of corruption on the building site was its spatial configuration in relation

to the regional centre in Lviv. While inside *Brygidki*, the administration was multilayered and carried out mutual surveillance inside the prison, the building site was located not just outside of Lviv, but 75 kilometers away. As a result, it was visited by the inspector on behalf of the state attorney rather rarely [30]. Thus, the mutual dependence of prisoners and watchmen allowed them to tighten ties, and immediately seemed to augment the field for internal corruption.

No irony and no end

Only in November 1913 did the building works in Drohobych come to an end [31]. When the penal prison was fully 'opened' in 1914, the idea to close *Brygidki* itself became unrealistic. The number of sentenced criminals had constantly increased in the last years. Also the number of political prisoners had an impact on the rise of numbers [32]. Whilst in 1908 the Ministry of Justice envisioned Drohobych as a regulating unit capable of having an impact on the number of prisoners in Lviv, in 1909 it was already clear that *Brygidki* would not be shut down as the number of incarcerated grew further [33]. With the adoption of the governmental procedure of political internment – the incarceration of political suspects without a court sentence – the number of inmates grew exponentially. As a result, in summer 1914 both penal prisons, *Brygidki* and Drohobych, were overcrowded with sentenced criminals, suspects and those interned. That meant the end of the administrative dream from the early 20th century that a new prison would solve the issues inherent in Lviv. The reality was that very few cells in Drohobych were used for solitary confinement, with already too many incarcerated prisoners [34].

Conclusions. A hundred years later, a prison reform in the Ukraine decreased the number of inmates to a level beneath the initially planned schedule for the first time in history. An official desk in the entrance hall of the *Penal institution No. 40* (as the Drohobych prison is now officially called) explained in 2018 that the prison was also called *Drohobych Brygidki*, because supposedly the Duke of Lem-

berg had a wife Brygida and it was her asking him to erect a nice space for incarceration on the outskirts of Drohobych. While that is just a fairy tale, the truth is that Drohobych was built by the inmates of *Brygidki* under the surveillance of guards from *Brygidki*. It did not solve the problems of *Brygidki* which has remained an active penitentiary to this day.

List of cited sources

1. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 18, Hohes K.u.K. Justizministerium, 18.6.1870, p. 458.
2. Kai Struve: Masovi vbiystva viazniv l'vivskich tirem: shcho vidomo pro miscia ta kilist' zhervt, *Ukraina Moderna*, 9 September 2018. URL: <http://uamoderna.com/md/struve-lonckoho> (accessed: 25.10.2019).
3. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 18, Bericht an das Hohe K.u.K. Justizministerium 1.3.1872, pp. 421-423.
4. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 18, Bericht an das Hohe K.u.K. Justizministerium 1.3.1872, pp. 424-427.
5. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 37, K.u.k. Oberstaatsanwaltschaft, Bericht vom 14.10.1902, p. 331.
6. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 18, p. 474.
7. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 18, Bericht an das Hohe k.u.k. Justizministerium vom 22.4.1904, p. 524.
8. AGAD 207, K.u.k. Justizministerium, sig. 35, p. 1890, Über das mit hohem Erlasse vom 16. Oktober 1891 in rückfolgendem Anflug der Gefangenenmannschaft der Männerstrafanstalt in Lemberg um Aufbesserung ihrer Gehälter, 8.1.1892.
9. AGAD 207, K.u.k. Justizministerium, sig. 35, p. 1890, Über das mit hohem Erlasse vom 16. Oktober 1891 in rückfolgendem Anflug der Gefangenenmannschaft der Männerstrafanstalt in Lemberg um Aufbesserung ihrer Gehälter. p. 1893.
10. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 35, pp. 1401-3.
11. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 35, pp. 1479-1481.
12. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 35, pp. 1483-85.
13. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 35, pp. 1765-67.
14. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 35, K.u.K Justiz-Ministerium, Kopie an das Kriegsministerium, Besetzung einer Gefangenenaufseherstelle, 26.5.1914, S. 1679-1683.
15. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 37, Übersicht der wichtigeren Arbeitsunternehmungen in der kk Männer-Strafanstalt in Lemberg pro 1906, p. 1050.
16. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 37, Übersicht der wichtigeren Arbeitsunternehmungen in der kk Männer-Strafanstalt in Lemberg pro 1906, p. 1050.
17. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 37, 26.12.1908 Auseinandersetzung zwischen kk Oberstaatsanwalt und kk Justizministerium, p. 1123.
18. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 37, p. 1125.
19. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 37, p. 1126.
20. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 37, p. 1130, 8.3.1907 Das K.u.K. Justizministerium an die Oberstaatsanwaltschaft Lemberg.

21. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 37, Bericht für das Jahr 2010, p. 231, AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 35, Standes-Ausweis vom 16.12.1911, p. 181.
22. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 35, K.u.K. Justiz-Ministerium, Beistellung einer Sträflingsabteilung an die Stadtobrigkeit Drohobycz, 12.11.13, pp. 1694-95.
23. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 38, Oberstaatsanwaltschaft in Lemberg betreffend die Disziplinarsache des Gefangenoberaufsehers der Männerstrafanstalt in Lemberg Stanislaus Seretny, 15.8.1910, p. 192.
24. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 38, Oberstaatsanwaltschaft in Lemberg betreffend die Disziplinarsache des Gefangenoberaufsehers der Männerstrafanstalt in Lemberg Stanislaus Seretny, 15.8.1910. p. 165.
25. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 38, Oberstaatsanwaltschaft in Lemberg betreffend die Disziplinarsache des Gefangenoberaufsehers der Männerstrafanstalt in Lemberg Stanislaus Seretny, 15.8.1910. p. 192.
26. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 38, Oberstaatsanwaltschaft in Lemberg betreffend die Disziplinarsache des Gefangenoberaufsehers der Männerstrafanstalt in Lemberg Stanislaus Seretny, 15.8.1910 p. 193.
27. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 35, p. 181, Standes-Ausweis vom 16.12.1911.
28. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 35, Die Oberstaatsanwalt Lemberg an das K.u.K. Justizministerium, pp. 1-2.
29. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 38, Der Hauskommissär der Lemberger Strafanstalten, K.u.K. Hofrat und Erster Staatsanwalt Rauch an die Staatsanwaltschaft in Lemberg 7.12.12, pp. 19–27.
30. Trybuna, 28. März 1914, 18 April 1914, 25. April 1914.
31. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 35, Oberstaatsanwaltschaft in Lemberg, Überlassung einer Sträflingspartie an den Magistrat in Drohobycz, 1.11.1913, pp. 1696-98.
32. AGAD 207 K.u.K. Justizministerium, sig. 35, Anonymer Brief an das Justizministerium in Wien vom 18.6.1914, pp. 129–131.
33. AGAD 207, K.u.K. Justizministerium, sig. 35, Anonymer Brief an das Justizministerium in Wien vom 18.6.1914, pp. 129–131.
34. AGAD 207, K.u.k. Justizministerium, sig. 37, p. 1146.

References

1. Comaroff, J., Comaroff, J. L. (2016). *The Truth about Crime. Sovereignty, knowledge, social order*. Chicago .
2. Fassin, D. (2016). *Prison Worlds: An Ethnography of the Carceral Condition*. Hoboken et. al.
3. Feldman, A. (1991). *Formations of Violence. The narrative of the body and the political terror in Northern Ireland*. Chicago.
4. Gibson, M. (2011). "Global Perspectives on the Birth of the Prison". *The American Historical Review*, vol. 116, 4, 1040–1063.
5. Barry S. Godfrey, Graeme Dunstall (eds.). (2005). *Crime and empire, 1840 – 1940. Criminal justice in local and global context*. Cullompton.
6. Michael Ignatieff (1978). *A Just Measure of Pain. The Penitentiary in the Industrial Revolution 1750–1850*, Pantheon, New-York.
7. Padraic Kenney (2017). *Dance in Chains: The Rhythms of Political Incarceration in the Modern World*. Oxford University Press, Oxford.
8. Yanni Kotsonis (2000). "Introduction: A Modern Paradox – Subject and Citizen in Nineteenth- and Twentieth-Century", in: David L. Hoffmann, Yanni Kotsonis (eds.): *Russia, Russian Modernity: Politics, Knowledge, Practices*, New York, pp 1–16.

9. Catherina Lis et. al. (eds.). (1984). "Policing the Early Modern Proletariat 1450–1850". In David Levine (ed.) *Proletarianization and family history*. Orlando: Academic Press.
10. Morris Norval, Rothman David (eds.). (1995). *The Oxford history of the prison. The practice of punishment in western society*, Oxford.
11. Don Sabo et. al. (eds.). (1996). *Prison Masculinities*, Temple University Press, Philadelphia.
12. Senkowska, M. (1961). *Kara więzienna w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX w.* Wrocław.
13. Spierenburg, P. (1984). *The emergence of carceral institutions: prisons, galleys and lunatic asylums (1550–1900)*. Rotterdam.
14. Spierenburg, P. (1991). *The Prison Experience. Disciplinary Institutions and Their Inmates in Early Modern Europe*, Rutgers University Press, London.
15. Struve, K. (2018). Masovi vбивstva v'v'v'skich tirem: shcho vidomo pro miscia ta kilist' zhervt. *Ukraina Moderna*. URL: <http://uamoderna.com/md/struve-lonckoho> (accessed: 25.10.2019) [in Ukrainian].
16. Rodogno, D. et. al. (eds.). (2015). *Shaping the Transnational Sphere: Experts, Networks and Issues from the 1840s to the 1930s*, Berghahn, Oxford.

Ф. Акерман, доктор філософії (Європейський інститут Франкфурта-на-Одері (Німеччина), науковий співробітник Німецького історичного інституту в Варшаві (Польща)
email: ackermann@dhi.waw.pl

Історія закриття тюрми «Бригідки»: 150 років дискусій про перенесення в'язниці за межі Львова

У статті відстоюється думка, що тюремна реформа є триваючою дискурсивною практикою, в основі якої – критика існуючого стану справ. Тюрма розглянута, з одного боку, як каральна інституція модерної держави, з іншого – як символічний простір у діалектичному взаємозв'язку.

Автором проаналізовано причини та умови перенесення карального закладу Бригідки зі Львова до Дрогобича на початку ХХ ст., а також окреслено обставини, що не дозволили завершити цей процес. Акцентовано увагу на проблемах внутрішнього устрою тюрми, причинах корупційних дій тюремного персоналу, його взаємовідносинах із засудженими. Вказано на актуальність проблеми функціонування в'язниці у центрі модерного міста як 100 років тому, так і нині.

Після першого поділу Речі Посполитої австрійська влада націоналізувала монастир Св. Бригіти в центрі Львова і використовувала його як в'язницю. 1872 року вперше постало питання, що історична будівля не придатна для утримання в'язнів, оскільки не відповідає вимогам гігієни та стандартам утримання ув'язнених.

Минуло майже 150 років, але ця проблема так і не вирішена (у «Бригідках» продовжує діяти установа виконання покарань № 19) і питання перенесення в'язниці за межі міста залишається актуальним. Крім пенітенціарного дискурсу, на користь закриття установи звучать і політичні

аргументи – історична будівля має належати місту, а не Міністерству юстиції. Отже, автором в історичній ретроспективі показано «експеримент» з перенесення в'язниці зі Львова до Дрогобича й висвітлено його основні аспекти, що не втратили своє актуальності.

1904 року австрійська влада після чергового бунту ув'язнених, враховуючи розташування в'язниці «Бригідки» у центрі Львова, нестачу місць (розрахована в'язниця була максимум на 800 осіб, але зазвичай утримувалося більше 950, а то й понад 1000) та невідповідність умов утримання, ухвалила рішення про будівництво нового сучасного пенітенціарного закладу на околиці Дрогобича, куди б, по завершенні будівельних робіт, були б переведені засуджені з львівських «Бригідок». З огляду на економічну доцільність, на будівництві нового закладу використовували засуджених, за що тюремна адміністрація і в'язні отримували відповідну грошову компенсацію від приватного підрядчика, що зобов'язувався виконати будівельні роботи.

Австрійська адміністрація сподівалася, що зведення нового просторого пенітенціарного закладу вирішить усі проблеми, пов'язані з львівськими «Бригідками», а саме: переповненість в'язниці, брак простору, незадовільні санітарні умови, безпекові загрози тощо. Вибір місця для нової в'язниці був зумовлений близькістю Дрогобича до залізничної гілки Львів-Трускавець, а також тим, що міська влада безоплатно передала державі земельну ділянку під забудову.

Нова тюрма в Дрогобичі стала проєкцією на «краще майбутнє» як для влади й тюремної адміністрації, так і безпосередньо для наглядачів, що були змушені проживати на території в'язниці, і засуджених. Вона була розрахована на 1000 ув'язнених, квартири для сторожі розташовувалися за її межами. Обладнана в'язниця була за останнім словом техніки: централізоване парове опалення, сучасний млин та майстерні, школа для неповнолітніх ув'язнених тощо. Для римо- та греко-католиків зведені окремі каплиці. У самому центрі тюремного подвір'я – великий театральний зал, для проведення концертів та освітніх заходів.

Однак, навіть на етапі будівельних робіт, що виконувалися за рахунок ув'язнених, стало зрозуміло, що більша частина проблем львівських «Бригідок», зокрема щодо одиночного утримання, нагляду за в'язнями, доброчесності наглядачів та дотримання тюремного режиму, нікуди не поділася, а була перенесена до нової установи. Віддаленість від Львова унеможливила забезпечення системного контролю за діяльністю тюремної адміністрації як на стадії будівництва, так і після відкриття установи 1913 р.

Під час перевірки діяльності установи 1914 р. виявлено значні зловживання начальника в'язниці Шмідке: його дружина використовувала ресурси тюрми на власній фермі, солома, призначена для набивання матраців засуджених потрапляла саме туди, у тюремному садку, що повинен був забезпечувати потреби в'язнів, працювали засуджені, але він знаходився в особистому користування дружини начальника тюрми, земельна ділянка поблизу в'язниці теж використовувалася ними у власних цілях.

З початком війни відбулися зміни у каральній політиці Австро-Угорської імперії. В'язниці стали поповнюватися не лише карними зло-

чинцями, а й політичними та інтернованими. І львівські, і дрогобицькі «Бригідки» стали переповненими і про закриття в'язниці у Львові не могло бути й мови. Так, не судилося здійснитися «адміністративній мрії» про новий пенітенціарний заклад, який вирішить «усі проблеми» львівської тюрми «Бригідки».

Ключові слова: тюрма «Бригідки»; реформа; Львів; Дрогобич; корупція.

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.02

УДК 94(477.82)"1918/1939":
94(438)"1918/1939":351.74

Разиграєв О. В.,

кандидат історичних наук, доктор
гуманістичних наук (Університет Марії
Кюрі-Скłodовської, м. Люблін), доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
(м. Луцьк)

email: razygraev@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-0480-6936

КРИМІНАЛЬНІ ТА ПОЛІТИЧНІ В'ЯЗНІ У ЛЬВІВСЬКІЙ ТЮРМІ «БРИГІДКИ» У 1918–1939 РОКАХ

У статті висвітлюються окремі аспекти перебування у львівській тюрмі «Бригідки» кримінальних та політичних в'язнів між двома світовими війнами. З'ясовано, що у досліджуваний період ця тюрма мала статус найбільшого пенітенціарного закладу Східної Галичини. Встановлено, що там перебували різні категорії ув'язнених, життя яких – від потрапляння за ґрати до звільнення з тюремних мурів – мало регламентований характер й визначалося відповідними нормативно-правовими документами.

Ключові слова: в'язень; тюрма; пенітенціарна система; Львів; Східна Галичина.

В статье исследовано отдельные аспекты пребывания во львовской тюрьме «Бригидки» уголовных и политических заключенных между двумя мировыми войнами. Выяснено, что в исследуемый период эта тюрьма имела статус крупнейшего пенитенциарного заведения Восточной Галиции. Установлено, что там находились различные категории заключенных, жизнь которых – от попадания в тюрьму до освобождения из ее стен – носила регламентированный характер и определялась соответствующими нормативно-правовыми документами.

Ключевые слова: заключенный; тюрьма; пенитенциарная система; Львов; Восточная Галиция.

Постановка проблеми. В силу низки зовнішньо- та внутрішньополітичних обставин, між двома світовими війнами Східна Галичина була складовою частиною нововідродженої польської держави Другої Речі Посполитої, яка будучи розділеною

Російською, Австро-Угорською та Німецькою імперіями, змогла подолати більш, ніж столітній період бездержавного існування й проголосити свою незалежність 11 листопада 1918 р. На цих теренах вже з перших днів польської присутності почалися

процеси покликані інтегрувати їх в новий державний організм, який теж лише перебував на стадії формування. У цих процесах важлива роль відводилася м. Львову, яке було не лише політичним та культурним центром Східної Галичини, але й одним із символів польської традиції в регіоні.

Інтегральним елементом формування польських органів влади та управління в краї стало включення місцевих в'язниць в єдину загальнопольську пенітенціарну систему. В цьому контексті важлива роль відводилася одній з найбільших та найвідоміших в'язниць Східної Галичини – Львівським «Бригідкам». Зазначений пенітенціарний заклад функціонує донині як Державна установа «Львівська установа виконання покарань № 19», займаючи приміщення колишнього костелу та жіночого монастиря Святої Бригіти, заснованого на початку XVII ст. Відповідно до розпорядження Австрійського імператора Йосипа II, у 1780-х роках тут розмістилась чоловіча тюрма [1].

У міжвоєнний період в'язниця продовжила функціонування, однак вже в межах Польської держави, будучи фактично найбільшою тюрмою Східної Галичини. Наприкінці 1920-х років вона була зарахована до I класу з можливістю утримувати понад 450 в'язнів, маючи велику площу, належне технічне забезпечення, Центральний шпиталь для в'язнів, велику кількість майстерень, де працювали засуджені, каплицю, приміщення для навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останню чверть століття у вітчизняній та зарубіжній історіографії з'явилося чимало праць присвячених суспільно-політичному, соціально-економічному та культур-

ному життю Східної Галичини в окреслений хронологічний період. Разом з тим, проблематика становлення та функціонування в регіоні пенітенціарних закладів залишилася поза дослідницькою увагою.

Постановка завдання. Відтак, з огляду на маловивченість теми, мета запропонованої розвідки полягає у висвітленні окремих граней перебування політичних та кримінальних в'язнів у кримінально-слідчій тюрмі, яка розташувалася у Львові на вулиці Казимирівській, 24 й більш відома як «Бригідки».

Виклад основного матеріалу. У Львівських «Бригідках» перебували різні типи в'язнів, яких ми можемо диференціювати за різними критеріями: статевими, віковими, нормативно-правовими тощо. Так, у гендерному вимірі в «Бригідках» перебували як чоловіки, так і жінки. Ці особи могли відбувати покарання або утримуватися у в'язниці на час слідчих заходів. У віковому зрізі невелику частку ув'язнених осіб становили неповнолітні [2, арк. 5].

Згідно кримінального кодексу Польщі в'язнів «Бригідок» можна також умовно розділити на «кримінальних» та «політичних». Хоча, формально, всі вони були «кримінальними злочинцями», позаяк окремого юридичного статусу в кримінальному кодексі «політичні в'язні» не мали. Разом з тим, у внутрішній документації тюрми чітко простежується поділ ув'язнених на «кримінальних» та «політичних» з огляду на характер вчиненого злочину.

Динаміка чисельності в'язнів постійно змінювалася. Будучи офіційно розрахованими на утримання більш ніж 450 в'язнів, в другій половині 1920-х років «Бригідки» могли

максимально вмістити 922 особи [3, арк. 12]. У червні 1927 р. тут перебувала 591 особа, в тому числі 543 чоловіки та 48 жінок [3, арк. 12]. Натомість, вже в квітні наступного року – близько 900 осіб [4, с. 12–13].

Праця становила складову частину тюремного життя в'язня «Бригідок», де функціонували різного роду майстерні, зокрема кравецька, швейна, столярна тощо. Більшість в'язнів опановували ремесло вже за ґратами. Так, на початку 1921 р. у кравецькій майстерні працювало 10 в'язнів, які займалися пошиттям мундирів для персоналу тюрми та в'язничного корпусу інших окружних судів. У цей же час у швейній майстерні стільки ж в'язнів займалися пошиттям взуття для працівників тюрми [5, арк. 85–87, 108.]. Частина ув'язнених виконувала трудові повинності поза мурами тюрми – у приватних господарствах (польові роботи, вирубка дерев, тощо) [6, арк. 127]. Так, в'язні-жінки «Бригідок» працювали прибиральницями в приміщенні президії Львівського окружного апеляційного суду [7, арк. 73–73 зв.]. За виконану роботу ув'язнені отримували незначну фінансову винагороду, з якої половину можна було використати під час перебування у в'язниці, натомість, інша частина зараховувалася на особовий рахунок в'язня і ставала доступною тільки після звільнення [8, с. 13].

Найбільшу проблему для здоров'я в'язнів тюрми становив тиф. З метою профілактики поширення інфекції адміністрація пенітенціарного закладу періодично вдавалася до дезінфекційних заходів, які не завжди давали бажаний ефект. Так, у першій половині лютого 1923 р. на плямистий тиф у «Бригідках» захво-

ріло 4 в'язні, один з яких помер. З метою запобігання захворювання, на початку 1924 р. у тюрмі кожні два тижні проводилася дезінфекція одягу в'язнів. Крім того, адміністрація карного закладу намагалася систематично піддавати в'язнів водним процедурам. Порушення регулярного купання в'язнів фіксувалися в зимовий період й зумовлювалися труднощами з опаленням [9, арк. 15–15 зв.]. 1926 року в «Бригідках» постав Центральний в'язничний шпиталь, який займав окреме приміщення й приймав на лікування в'язнів обох статей з усіх тюрем Східної Галичини [10, арк. 4–6].

Перебування в тюрмі давало можливість окремим в'язням опанувати грамоту та отримати базові знання з основних навчальних дисциплін. Джерела повідомляють про початок навчального курсу для неписьмених в'язнів «Бригідок» у жовтні 1922 р. [6, арк. 126]. Учні були поділені на три відділення: у перших двох відділеннях, кожне з яких налічувало по 24 особи, навчалися чоловіки, натомість третє навчальне відділення призначалося для жінок [6, арк. 105, 122].

Завершення навчання накладало на учнів обов'язок скласти іспити екзаменаційній комісії [7, арк. 37]. Так, наприклад, на початку липня 1927 р. в «Бригідках» до складання іспиту було допущено 160 осіб, однак з різних причин лише 105 в'язнів з'явилися на екзамен. Під час іспиту вони були поділені на три групи. До першої увійшли ті в'язні, які складали читання, письмо та рахування; друга група охоплювала знання з польської мови, рахування, історію та географію; остання, третя, група включала ті ж дисципліни, які у пер-

Львівські «Бригідки» у міжвоєнний період.

Джерело: Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1928. Warszawa, 1929. S. 283.

шій, але більшої складності. В підсумку усі учні склали іспити, а ті, які отримали найкращі результати могли сподіватися на скорочення терміну ув'язнення [7, арк. 40].

Під час перебування у досліджуваному карному закладі в'язні мали право та практичну можливість на задоволення своїх релігійних потреб. У «Бригідках» перебували в'язні різних конфесій, зокрема греко- та римо-католицької, православної, іудейської тощо. В'язниця мала каплицю для богослужіння, а також греко- та римо-католицьких капеланів, які були штатними працівниками тюрми й виконували свої обов'язки за контрактом. Станом на жовтень 1924 р. духівники «Бригідок» отримували фінансову винагороду у розмірі 12 % від заробітної платні державного службовця 12 ступеня [5, арк. 98]. Вони працювали у незадовільних матеріальних умовах. Часто навіть базові літургічні видатки на

вино та проскури вони покривали власним коштом [5, арк. 94–95]. В міру потреби залучалися також душпастирі інших віровизнань.

На початку 1920-х років богослужіння відбувались у каплиці, яка мала окреме приміщення. Згодом релігійні практики було перенесено до основного корпусу тюрми, де у приміщенні великої камери, яка розташовувалася на першому поверсі, було облаштовано нову каплицю. Це зумовлювалося тим, що у попередній каплиці бракувало віконних шибок, а відтак капелани справедливо скаржилися на низьку температуру повітря в приміщенні. Крім того, перенесення каплиці було важливим з точки зору безпеки, адже унеможлилювало втечу в'язнів внаслідок їх скупчення під час богослужіння [6, арк. 127].

Найбільша кількість ув'язнених належали до католицької або греко-католицької конфесії. Прояви реалі-

зації релігійних потреб були різними. Так, наприклад, напередодні Великодня 1928 р. у «Бригідках» трудова діяльність була призупинена, натомість мали місце реколекції (лат. *recolligere* «на ново збирати») – кількадекний період присвячений духовній віднові через молитву та сповідь. Присутніх на богослужінні сповідали не тільки місцеві капелани, а також запрошені римо та греко-католицькі духівники [4, с. 12–13]. Реколекції для в'язнів римо- та греко-католицького віросповідання відбувалися й напередодні Великодня 1934 р. В цей час близько 200 в'язнів християн обох обрядів звершили таїнство сповіді [11, с. 8].

Не всі в'язні погоджувалися відбувати покарання накладене судовою владою, а відтак вдавалися до втеч. Найлегшим способом несанкціонованого залишення тюрми була втеча під час виконання різного роду робіт, які часто проводилися поза її межами. Значно складніше було втекти з камери або іншого приміщення в'язничного комплексу.

Звертаючись до втеч в'язнів під час виконання різного роду робіт, варто згадати втечу в'язня Ситника 12 грудня 1921 р. У цей день в'язні «Бригідок» під конвоєм двох наглядачів були залучені до транспортування борошна з млина до в'язниці. Під час повернення в тюрму у них не вистачило сил витягти навантажений борошном віз під гору на одній з вулиць міста. Відтак, один охоронець прийняв рішення залишити конвоювання й піти у в'язницю за допомогою. В цей час в'язень Ситник, скориставшись послабленням охорони та завантаженістю вулиці, здійснив втечу. Сприяло цьому й те, що втікач був одягнений у старий війсь-

ковий мундир, а в'язні на момент втечі «з приводу сильного морозу й легкого вбрання, бігали навколо возу щоб нагрітися» [12, арк. 28–28 зв.].

Частими були й втечі в'язнів під час виконання різних робіт у приміщеннях суду, що теж зумовлювалося їх слабкою охороною. Так, в'язні перебували під наглядом переважно одного охоронця, що негативно впливало на їхній контроль [13, арк. 13]. Наприклад, 17 квітня 1923 р., під час виконання земельних робіт у приватному господарстві судді, здійснив втечу в'язень В. Загірний. Останній повідомив охоронцеві, що має необхідність справити природні потреби й під час нібито їх справляння здійснив втечу. Охоронець Ю. Грабовський заперечив свою провину у цій втечі, зазначаючи, що припинив переслідування втікача, позаяк під його наглядом перебували також інші засуджені [13, арк. 36]. Обурення охоронця викликав також той факт, що коли він почав переслідувати В. Загірного, працівники цегельні, що розміщувалася поряд із земельною ділянкою судді, де працювали в'язні, почали до них вигукувати «чому стоїте фраєри, нікого біля вас немає» [13, арк. 36 зв.].

Траплялися й випадки втечі безпосередньо з приміщення тюрми. Так, в 1921 р. з львівських «Бригідок» здійснили втечу троє в'язнів, які відбували покарання за крадіжки. Втеча була реалізована шляхом вибиття отвору в підлозі на другому поверсі, який провадив до незамкненого туалету на першому поверсі. Звідти в'язні потрапили на подвір'я тюрмного шпиталю й залишили територію в'язниці [12, арк. 16]. У результаті внутрішнього розслідування було встановлено, що втеча була уможли-

влена службовою недбалістю або навіть співучастю тюремної охорони. Зокрема, напередодні втечі, двоє в'язнів мали побачення з невідомою особою, від якої вони отримали готівкові кошти, що було заборонено тюремним режимом, а також продукто-вий пакунок, що складався з хліба (розміру пів метра та вагою 30 кг!), булки та ковбаси. Очевидно, саме в хлібі й були заховані інструменти, які допомогли здійснити втечу. Більше того, готівкові кошти отримав і тюремний наглядач, який мав обов'язок контролювати розмову під час побачення. Продуктовий пакунок теж не був перевірений. Усе це свідчило про співучасть охорони у цій втечі [12, арк. 17–19 зв.].

Відносно «легким» місцем для втечі в'язнів з «Бригідок» вважався тюремний шпиталь. Часто ув'язнені навіть симулювали різні хвороби, щоб потрапити туди з метою подальшої втечі. Однак, не всі спроби протиправно залишити стіни медичного закладу завершувалися успіхом. Так, у березні 1927 р. троє в'язнів, які перебували на лікуванні, здійснили невдалу спробу втечі з тюрми шляхом вибиття отвору в стіні камери медичного закладу. Охорона викрила змовників та не дозволила їм залишити мури пенітенціарного закладу. Після викриття втечі, в'язні подали скаргу на охоронців тюрми з приводу застосування щодо них фізичного насилля. Персонал в'язниці категорично заперечив побиття втікачів, а їхні тілесні ушкодження пояснив пораненням під час втечі та затримання [14, арк. 28–52].

Відбувши покарання, в'язні «Бригідок» були змушені залишити пенітенціарний заклад. Однак, нерідко траплялося так, що вони не мали

фінансів навіть на придбання квитка на повернення до дому. В таких випадках звільнені особи могли розраховувати на допомогу від загальнопольського товариства «Патронат», мета якого полягала, насамперед, у покращенні матеріального та морального стану в'язнів, вихованні, наданні освіти та трудовому навчанні неповнолітніх в'язнів, наданні допомоги в'язням, які звільнялися з місць відбування покарання, підтримці родин в'язнів. Зазначена організація, відповідно до власних статутних завдань, мала право звертатися до тюремної адміністрації, Міністерства юстиції та Міністерства праці та суспільної опіки зі спеціальними поданнями та пропозиціями. Крім того, «Патронат» був уповноважений інформувати контролюючі органи про помічені недоліки та зловживання в тюрмах [15, s. 225].

Як уже зазначалося вище, у Львівських «Бригідках» поряд з кримінальними злочинцями перебували особи, які відбували покарання або утримувалися під час слідства за політичні злочини – кримінальні правопорушення проти польської державності. Найбільші групи політв'язнів досліджуваної в'язниці становили українські націоналісти, а також комуністи.

Ще від початку 1920-х років у «Бригідках» перебували діячі Української військової організації (УВО), а вже у 1930-ті роки в'язницю стали наповнювати діячі Організації українських націоналістів (ОУН). Українські націоналісти мали в тюрмі свою замкнену комуну, життя якої було суворо регламентоване. Голова комуні від імені своїх колег мав право вести перемовини з охороною та адміністрацією. Такі контакти здійс-

нювалися задля оптимізації власної діяльності в тюрмі. Наприклад, один із діячів ОУН З. Книш, який відбував покарання у Львівських «Бригідках», зазначав, що наприкінці 1931 р. до в'язниці потрапив знаний член УВО та ОУН з Коломиї М. Колодзінський, а тому гостро постало питання приєднання його до камери оунівців, що в підсумку вдалося зробити на початку 1932 р. у результаті перемовин з адміністрацією [16, с. 31].

Для обміну інформацією в'язні використовували спільні прогулянки або послуговувалися таємними записками. Джерелом інформації про життя «на волі» був також новоприбулий в'язень. Так, З. Книш у спогадах зазначав, що М. Колодзінський одразу по прибуттю у львівські «Бригідки» поінформував про з'їзд членів ОУН у Гданську [16, с. 31]. Джерелом інформації були також зустрічі з родичами у тюрмі. З. Книш, який повторно потрапив до Львівських «Бригідок» у червні 1939 р., у своїх спогадах писав, що під час побачення з майбутньою дружиною дізнався про масові арешти українських націоналістів у Польщі, переповненість польських тюрем, зведення активістів до табору в Березі Картузькій на Поліссі [17].

Українські націоналісти під час перебування в «Бригідках» займалися також виданням нелегальної друкованої продукції: листівок та газет. Наприклад, Ярослав Стецько, один з керівників комуні націоналістів, ініціював видання рукописного тюремного часопису «Непоборні», що виходив двічі на місяць. Там містилися різні ідеологічні статті, інструкції й огляд преси [18].

Символічне значення «Бригідок» для ОУН було підсилено стра-

тою там у грудні 1932 р. засуджених до смертної кари двох бойовиків ОУН – учасників нападу на пошту в м. Городок-Ягеллонський Львівського воєводства – двадцятидворічного В. Біласа та двадцятип'ятирічного Д. Данилишина. Попри старання адвокатського корпусу, в тому числі й відомого галицького адвоката С. Шухевича, обом учасникам нападу суд виніс смертний вирок [19, арк. 59–60].

Члени та симпатички Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) та підконтрольних їй політичних структур становили іншу велику групу політв'язнів міжвоєнних «Бригідок». Як і українські націоналісти, комуністи мали в тюрмі власну закриту комуну з унормованими правилами поведінки. В'язні-комуністи часто скаржилися на погане харчування, перебування в одній камері здорових в'язнів з тими, які хворіли на сифіліс [20, арк. 5].

Погані умови перебування комуністів в «Бригідках» порушувалися в численних документах КПЗУ та Міжнародної організації допомоги революціонерам (МОДР). Так, в «Бюлетені МОДРу Західної України» за 1928 р. зазначалося, що «...політичні в'язні утримуються в ненормальних умовах. У ряді тюрем, як наприклад Львівській ... вони перебувають в одиночних камерах. Їм не дозволяється отримувати книжок з соціальним змістом, а також легальної робітничо-селянської преси. Камери в зимову пору року майже не опалювалися, їжа – потворна. Приміщення тюрми старі ... колишні монастирські ... вологі ... У справі Львівських Бригідок ще 1924 р. санітарна комісія прийняла рішення про те, що приміщення навіть не можуть використо-

уватися в якості складу для провіанту. Незважаючи на це, до сьогодні там перебувають десятки політв'язнів» [21, арк. 10]. Вищевказана рубрика містила також відкриті листи політв'язнів з Львівських «Бригідок» та інших тюрем, в яких описувалися нестерпні умови утримання [21, арк. 11–14].

На знак протесту комуністи часто влаштовували бунти та акції голодування. Нерідко акції протесту політв'язнів-комуністів проводилися одночасно як в тюрмі, так і поза її мурами. Так, 5 травня 1928 р. п'ятеро охоронців конвоювали трьох підслідних комуністів з Львівського окружного суду, який розташовувався на вулиці Баторія, до «Бригідок». Під час цієї процедури комуністи співали «Інтернаціонал», вигукували гасла як-от «Геть білий терор!», «Геть фашизм!», «Нехай живе селянсько-робітничий уряд!», «Звільнити політв'язнів!», «Ми є комуністи, нас закуто в кайдани як політичних в'язнів!...» [22, арк. 5–5 зв.].

9 березня 1933 р. в'язні-комуністи в «Бригідах» оголосили чергове голодування. За повідомленнями КПЗУ, до таких дій ліворадикали вдалися через незадовільні побутові умови, суворий тюремний режим та побиття політв'язнів 8 березня. У цей день комуністи почали співати революційні пісні, тим самим порушуючи тюремний режим. Згодом у тюрмі почався бунт. Для наведення порядку до в'язниці були викликані підрозділи поліцейських, які почали бити в'язнів й скеровувати найбільш «активних» до карцеру [23, s. 9–10].

Відносини між політв'язнями комуністами та українськими націоналістами складалися по-різному. Так, Львівський міський округ МОД-

Ру наприкінці грудня 1932 р., попри ідеологічні розбіжності, провів під стінами «Бригідок» масову акцію протесту у справі страти оунівців В. Біласа і Д. Данилишина [24, арк. 1]. Крім того, в день повішення бойовиків ОУН у тюрмі відбулося заворушення комуністичних політв'язнів. У відповідь на порушення режиму, адміністрація вдалася до «ліквідації політичних камер» та заборонила «господарські комуни» [23, s. 9]. Між політв'язнями комуністами та українськими націоналістами доходило й до конфліктів. Зокрема, 21 червня 1932 р. в одній з камер «Бригідок» виникла бійка між двома групами політв'язнів – комуністами й українськими націоналістами, внаслідок якої частина осіб отримали ушкодження [25, арк. 27].

Висновки. Львівські «Бригідки» між двома світовими війнами мали статус найбільшої в'язниці Східної Галичини. Цей пенітенціарний заклад, у порівнянні з іншими тюрмами регіону, володів великою площею та добрим технічним оснащенням. В тюрмі перебували різні категорії ув'язнених, життя яких – від потрапляння за ґрати до звільнення з тюремних murів – мало регламентований характер. Крім типових «кримінальних» злочинців, у «Бригідах» перебували й «політичні» в'язні, тобто ті особи, які своїми діями шкодили польській державності. Найбільші групи політв'язнів становили українські націоналісти, а також прихильники комуністичної ідеології. У тюрмі вони творили власні замкнені комуни, які мали чітко визначені правила поведінки. Крім того, в'язниця слугувала для них місцем політичної активності.

Список використаних джерел

1. Онишко О. Бригідки. *Енциклопедія історії України* : Т. 1: А–В / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України, Київ : Наукова думка, 2003. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Brygidky> (дата звернення: 28.11.2019).
2. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2321.
3. ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1а. Спр. 1965.
4. Przegląd Więziennictwa Polskiego, 1928, № 6 (38).
5. ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1а. Спр. 1225.
6. ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1а. Спр. 636.
7. ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1а. Спр. 1914.
8. Przegląd Więziennictwa Polskiego, 1926, № 5 (12).
9. ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1237.
10. ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1а. Спр. 2356.
11. Przegląd Więziennictwa Polskiego, 1934, № 6 (15).
12. ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 521.
13. ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1246.
14. ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1а. Спр. 1915.
15. Neymark E. Współpraca społeczeństwa z administracją penitencjarną. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*. Pod red. Z. Bugajskiego. Warszawa, 1929. P. 219–228.
16. Книш З. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках. Торонто, 1960. 431 с.
17. Книш З. Перед походом на схід. Спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 роках. Ч. I. Торонто, б.р. URL: <http://knysh.national.org.ua/pochod-1/r01.html> (дата звернення: 28.11.2019).
18. Саківський І. Леви в клітці. *Тиждень*. 2013. № 10. URL: <https://tyzhden.ua/History/74039> (дата звернення: 28.11.2019).
19. ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 88.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 6. Оп. 1. Спр. 101.
21. Державний архів Львівської області. Ф. 121. Оп. 3. Спр. 147.
22. ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1а. Спр. 2256.
23. Archiwum Akt Nowych. Zesp. 1294 (były 165). Sygn. 176/5. T. 87.
24. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 2. Спр. 192.
25. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 2. Спр. 627.

References

1. Knysh, Z. (1960). *Rozbrat. Spogady j materialy do rozkolu OUN u 1940-1941 rokax*. Toronto: Sribna surma [in Ukrainian].
2. Knysh, Z. (b.r.) *Pered poxodom na sxid. Spogady j materialy do diyannya Organizaciyi Ukrayinskyx Nacionalistiv u 1939-1941 rokax*. Ch. I. Toronto: b.v. Available at: <http://knysh.national.org.ua/pochod-1/r01.html> (accessed 28.11.2019) [in Ukrainian].
3. Neymark, E. (1929). Współpraca społeczeństwa z administracją penitencjarną. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*. Warszawa: Związek Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, p. 219–228 [in Polish].
4. Onyshko, O. (2003). Brygidky. *Encyklopediya istoriyi Ukrayiny: T. 1: A-V / Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in., Kyiv: Naukova dumka*. Available at: <http://www.history.org.ua/?termin=Brygidky> (accessed 28.11.2019) [in Ukrainian].

5. Sakivskyj, I. (2013). Levy v klitci. Tyzhden, no 10. Available at: <https://tyzhden.ua/History/74039> (accessed 28.11.2019) [in Ukrainian].

O. Razyhrayev, *Candidate of Historical Sciences, PhD in History of Maria Curie-Skłodowska University (Lublin), Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History Lesya Ukrainka Eastern European National University (Lutsk)*

email: razygraev@ukr.net; ORCID ID: 0000-0003-0480-6936

Criminal and political prisoners in Lviv prison “Brygidki” in 1918–1939

The article considers some aspects staying in the Lviv prison “Brygidki” criminal and political prisoners between the two world wars. “Brygidki” was the largest prison in Eastern Galicia, which in the late 1920s was enrolled in grade I with the capacity to hold more than 450 prisoners. The prison had a large area, adequate technical support, the Central Prison Hospital, a large number of prisoners' workshops; chapel, rooms for the educational process.

According to the Criminal Code of Poland, “Brygidki” prisoners can be conditionally divided into “criminal” and “political”. Although, formally, all of them were “criminal”, because the “political prisoners” did not have the separate legal status in the criminal code. At the same time, the documentation of the prison clearly shows the division of prisoners into “criminal” and “political” in view of the nature of the scholarly crime.

Prisoners' lives were regulated and governed by the relevant legal instruments. During the study period, prisoners constantly complained about the quality and quantity of food. Often, being in prison had a negative impact on the health of prisoners, which led to treatment in a prison hospital. While serving their sentences, prisoners were engaged in employment through specialized labor departments. Inmates also had the opportunity to get elementary education and meet their religious needs. Not all prisoners wanted to serve a sentence in prison, and then resorted to escape. An important role in preparing a prisoner for post-prison life was played by the “Patronage” organization, which provided basic financial and legal support.

Keywords: *prisoner; prison; penitentiary system; Lviv; Eastern Galicia.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.03

УДК 94(477.83/.86): 343.811-055.2

Черчович І. І.,
кандидат історичних наук,
незалежна дослідниця
e-mail: ivankacherchovych@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3078-7003

У ПОШУКАХ СВОГО ГОЛОСУ: ЖІНКИ, ОБВИНУВАЧУВАНІ У ДІТОВБИВСТВАХ, У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ (НА ПРИКЛАДІ ОДНІЄЇ ІСТОРІЇ)

У статті проаналізовано кримінальні справи жінок, що були судимі за дітовбивство у кінці ХІХ – початку ХХ століття: які стратегії захисту звично обирали підозрювані, в який спосіб у вчиненому злочині віднаходили місце для власної віктимності та як її використовували? Для цього застосовано метод *case studies*, щоб на прикладі конкретного випадку – розглянутої Крайовим судом Львова у 1906 році справи Марії Петришак – зобразити найпоширеніші тенденції, характерні для більшості кримінальних проваджень на цю тему.

Ключові слова: *жінки; дітовбивство; суд; Східна Галичина кінця ХІХ – початку ХХ століття.*

В статье проанализировано уголовные дела женщин, осужденных за детоубийство в конце ХІХ – начале ХХ века: какие стратегии защиты обычно выбирали подозреваемые, каким образом в содеянном преступлении находили место для собственной ви́ктимности и как ее использовали? Для этого применен метод *case studies*, чтобы на примере конкретного случая – рассматриваемого Краевым судом Львова в 1906 году дела Марии Петришак – изобразить самые распространенные тенденции, характерные для большинства уголовных производств на эту тему.

Ключевые слова: *женщины; детоубийство; суд; Восточная Галиция, конец ХІХ – начало ХХ веков.*

Постановка проблеми. У 1906 році серед підсудних повітового суду у Раві опинилася 26-літня Марія Петришак. Її арешт відбувся за фактом знаходження тіла немовляти неподалік залізничної станції Жовкви у підвір'ї одного з приватних будинків. Розпочата кримінальна справа, від моменту встановлення Марії-

ної причетності до вчинку і до винесення їй судового рішення, на ста двадцяти п'яти сторінках розповідає її історію – характерну для десятків схожих історій жінок, оскаржених у дітовбивствах на зламі ХІХ–ХХ століть. Детальні автобіографічні свідчення, що вимагалися від підсудних з огляду на потреби слідства,

допасовані розповідями свідків про них, дають можливість скласти картинку не лише злочинів цих жінок, а й їхнього життя. Поодинокі голоси маргінесу, що пробиваються крізь кримінальну документацію, є чи не єдиною можливістю таким як Марія – жінкам з найнижчих верств тогочасної соціальної драбини, найчастіше неписемним, а відтак в історії «німим» – розповісти про себе.

У цій статті аналізуватиму мову кримінальної документації у стосунку до жінок і одного з найбільш специфічних «жіночих злочинів» – дітовбивства: які стратегії захисту звично обирали підозрювані, в який спосіб у вчиненому злочині віднаходили місце для власної віктимності та як її використовували? Для цього застосую метод *case studies*, аби на прикладі конкретного випадку зобразити найпоширеніші тенденції, характерні для більшості справ жінок, судимих за ст. 139 Австрійського кримінального кодексу. Спробую показати як часто позбавлені за замовчуванням здатності вибору, згідно з поширеними уявленнями про обов'язкову природну зумовленість жіночого злочину та про потенційну девіантність кожної, жінки зуміли користати з таких суджень. Зроблені тут узагальнення здійснені на основі 80-ти кримінальних справ про дітовбивства, підкидання дітей та аборти, що були розглянуті Крайовим судом Львова у період від 1865–1906 рр. (Фонд 152 (Крайовий суд, м. Львів) Центрального державного історичного архіву України у Львові)¹. Моя

дослідницька гіпотеза буде зосереджена навколо пошуків відповідей на запитання – чи, якщо так, то чому і коли досвідчувана жінками нерівність у соціальному житті ставала їх перевагою у суді?

Постановка завдання. Своєю метою я бачу надати обвинувачуваним жінкам голос [1], спробувати поглянути на них з позиції їх власної дієвості, мовою феміністської критики їх *women's agency* [2, с. 171]. З тим аби зобразити цих жінок активними суб'єктами історичного процесу, у конкретному випадку – агентами кримінального провадження, від якості самозахисту яких у суді залежало багато. Такий підхід контрастує зі звичними характеристиками жінок як об'єктів історії, тобто її «жертв» чи «винятків». З розчитуванням мови кримінальних справ стають помітними не лише дискурси, актуальні для галицького суспільства зламу XIX–XX століть (емансипація, націоналізація, політизація суспільства тощо), а що найголовніше те, як ці ідеї артикулювалися у стосунку до його найменш привілейованих верств. Показуючи тим самим в який спосіб судова влада відтворювала традиційні гендерні стереотипи та підтримувала існуючі соціальні дистанції, та як у правовий спосіб легалізовувала їх щоразу більш помітну контроверсійність [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жіноча злочинність у XIX столітті залишається темою малодослідженою. Порівняно невелика увага до жінок-ув'язнених особливо

¹ Кількість без урахування справ про нещасні випадки, що трапилися з дітьми з провини їхніх батьків чи опікунів, які в описі фонду зберігання нерідко позначені як дітовбивства, але фактично такими не були.

помітна на тлі доволі активного наукового зацікавлення інститутом в'язниці та її мешканцями в останні чотири десятиліття від появи *Discipline and Punish: the Birth of the Prison* Мішеля Фуко [4]. У стосунку до Галичини дослідники здебільшого цікавилися жінками у якості радше жертв злочинів, аніж їх ініціаторок. Мова йшла, зокрема, про таке поширене на зламі XIX–XX століть явище як «торгівля живим товаром», або ж у контексті таємної (незареєстрованої) участі в занятті проституцією [5]. Частково такий результат продиктований значно меншою кількістю жінок-ув'язнених у порівнянні з чоловіками. Для часу, про який мова, відсоток жінок серед злочинців у Галичині коливався в межах 11–15% [6]. Історіографічна небагатослівність на предмет жіночого тюремного досвіду може бути пояснена і специфікою джерел, якими є кримінальні справи. До найбільш очевидних ризиків роботи з такими документами належить фрагментарність збережених справ і нерівномірність їхньої складу – одні з них налічують кілька сотень аркушів, інші – всього декілька сторінок. Попри це, їхню цінність важко переоцінити, вони є чи не єдиним, нам доступним, джерелом у вивченні життєвого досвіду тієї категорії населення, котра в історії, звично, взагалі позбавлена власної нарації. Неписемність як характерна риса абсолютної більшості в'язничних мешканок своїм прямим результатом мала дуже невелику кількість жіночих тюремних наративів. Спогади були характерні, головним чином, жінкам політично засудженим, що в силу свого статусу та ідейних переконання вважали за потрібне задокументувати свій досвід [7].

Виклад основного матеріалу.

Станом на кінець XIX століття злочин дітовбивства пройшов кілька етапів своїх законодавчих трактувань: від «природного» права батьків в Античності до злочину караного тортурами і смертю в Середі віки, до знову помітно пом'якшених його правових наслідків, принесеними в європейські кримінальні кодекси ідеями Просвітництва [8]. Жінки, що потрапляли на лаву підсудних за дітовбивство в Австро-Угорській імперії отримували дуже різні покарання: від найвищої кари – кари смерті, що однак, як правило, завжди замінювалася на десятилітні терміни ув'язнення, – до повного виправдання. Однією з причин таких різниць у присудах, крім різних обставин кожного конкретного злочину, був суд присяжних, діяльність якого з ухваленням редакції Австрійського кримінального кодексу 1873 року ставала суттєво розширена. Задуманий як неодмінний чинник гуманізації права на хвилі «Весни народів», суд присяжних ближче до початку XX століття все частіше ставав критикованим. Головним закидом правodawців була не підготовленість присяжних до призначеної їм ролі, незнання ними самих основ права та детермінуюча емоційність у прийнятті рішень. У справах дітовбивств ця емоційність відігравала чи не найвизначнішу роль. Правник Петро Стебельський у 1889 році у рефераті, виголошеному на Другому з'їзді правників і економістів у Львові, аналізуючи присуди, винесені судом присяжних, стверджував, що у справах дітовбивств «присяжні жаліли долю нещасних матерів, яких до злочину змусила бідність, за ніщо маючи установчі акти» [9, s. 265].

Такий сентимент, можемо припустити, не без успіху використовували підсудні. Принаймні саме на нього, свого часу, поставила згадана на початку Марія Петришак, вимагаючи чим скоріше перевести свою справу з повітового суду Рави до крайового суду у Львові. За матеріалами слідства Марія при цьому погрожувала, «що якщо її прохання не стане розглянутим, то бажає собі в казні смерть», а також просила «про якнайшвидше провадження слідства, щоб її справа була судима при найближчій каденції Судів присяжних»¹ [10, арк. 17]. Жінка не з чужих слів знала, на що може розраховувати. Судима одинадцять разів до цього, переважно за дрібні злочини, Марія мала вдосталь нагод ознайомитися з особливостями тутешньої системи покарання.

У творенні своєї «сторі»

Окрему жіночу в'язницю Львів отримав у середині XIX століття. Заклад карний для жінок імені Марії Магдалини знаходився у колишньому домініканському монастирі, заснованому тут на початку XVII століття стараннями однієї з місцевих землевласниць – Анни Петроконської. Після секуралізації 1787 р. монастир перейшов у світську власність, а з 1841 р. у частині приміщень його келій почали організовувати жіночу в'язницю.

«Магдаленки» – таку світську назву носила в'язниця, урядувалися монахинями милосердя ордену Святого Вінцента де Пауло, у підданство яких тюрма перейшла з 1855 р. [11, к. 1254]. Ймовірно тут утримувалися

жінки ув'язнені на тривалий строк. Арешти, як короткотермінові покарання чи досудове слідство, вони відбували, найочевидніше, в чоловічих «Бригідках». Ймовірно саме туди і потрапила Марія Петришак. В її справі розпочався етап так званого «детального слідства» (пол. *śledztwa szczegółowego*). Згідно з тогочасним австрійським законодавством цей етап наступав після підготовчого чи вступного слідства (*śledztwa przygotowawczego*), упродовж якого встановлювалася достовірність причетності підозрюваної особи до злочину [9, s. 249].

В ході «детального слідства» Марія зізналася, що народжене і вбите нею немовля було її третьою дитиною. Перших двох хлопчиків вона народила від «парубка Івана», з яким познайомилася на службі в одному з господарств, де працювала помічницею. Після смерті матері її батько одружився вдруге, і через те, що з мачухою стосунки не склалися, Марія рано покинула батьківську хату. Відтак, служба ще з підліткового віку стала її основним засобом існування. Народжених дітей Марія віддавала на утримання в сім'ю свого брата Дмитра. Однак, у нього діти довго не жили, помирали одне за одним. Третю дитину, за вбивство якої жінку судили, вона народила від сина власника складу солі у Жовкві, Ігнаци Калза. Цей останній епізод зі свого досудового життя Марія описувала так: «*Восени цього року вступила [на службу – І. Ч.] до Давида Калза власника складу солі в Жовкві. Там мала любовний стосунок з його сином*

¹ Оригінальною мовою кримінальних свідчень була польська. Тут і далі цитати подано в перекладі авторки.

Ігнаци писарем з Суду. Від нього завагітніла, сказала про це йому, він мені, однак, погрожував, що мене застрелить, якщо не покину службу. Відійшла зі служби в Калза, як було ще зимою» [10, арк. 19]. Під час вагітності Марія працювала в різних місцях, народжувала дитину в шпиталі. Після виписки з лікарні жебракувала біля Руської церкви у Жовкві. Дитина постійно плакала через нестачу їжі. Змучена від цього Марія «розізлилася на дитину і кинула в студню недалеко церкви». Свій вчинок Марія пояснювала бідністю і неможливістю прогодувати дитину.

Бідність була найбільшим повторюваним виправданням жінок, що обвинувачувалися у дітовбивствах та підкиданнях/покиданнях дітей. Описуючи своє становище вони, як правило, акцентували на складності працевлаштування з дитиною, відтак ризику залишитися без даху над головою і жодних засобів до існування. У таких історіях жінки також наголошували на обставинах свого життя і передумовах, що спровокували злочин – сирітстві чи відсутності підтримки родини, відреченні чоловіка, що був батьком нешлюбної дитини. Якщо суду вдалося отримати свідчення названого батьком чоловіка, зміст його слів найчастіше опосередковано вписувався в заданий жінкою власний жертвний наратив. Названі батьками чоловіки, як правило, не заперечували наявності сексуального зв'язку з підозрюваними, однак при цьому майже завжди натякали на неморальний спосіб життя цих жінок, наявність «інших чоловіків» або ж прямо звинувачували їх у проституції.

Тон свідчень батька Маріїної дитини Ігнаци Калза тут буде пока-

зовим. «Пригадую собі, – починав свою розповідь Ігнаци, – що перед роком служила у мого діда Ізраеля Бера Калза, в чийому домі я мешкаю дівчина на ім'я Маринка. Прізвища її не пам'ятаю і не знаю чи називалася Петришак. Як собі пригадую служила вона близько 3 місяців і перед зимою зі служби пішла. З початком її служби я підтримував з тією служницею сексуальний зв'язок недовго, перестав з нею спати тому що переконався що її цілими ночами нема в домі і боявся аби від неї якої хвороби не набрати. Що потім з тою служницею сталося того не знаю, бо я ніколи її потім не бачив...» [10, арк. 40]. Його інтерпретація їхніх взаємин (які Марія окреслила як «любовні» – І. Ч.) була констатацією соціальної прірви між службою і роботодавцями, відносини яких нагадували форму звичайної трансакції, де перші надавали послуги, а другі – ними користувалися. Відсутність будь-якого сентименту чи навіть його позірною вдавання зі сторони Ігнаци для захисту грала свою важливу роль, надаючи Маріїній безвиході підтвердження. На тлі його емоційної сухості її історія виглядала болючою, а відтак такою, якій можна співчувати – не лише через чоловікове відречення, а й через виразність соціальних дистанцій, які в таких контекстах ставали дуже очевидними.

Наявність сексуальних стосунків роботодавців зі служницями для тогочасного суспільства була доволі тривіальною історією [12]. Випадок Марії тут міг мало кого здивувати. У кримінальних справах такі сюжети, однак, набували нового звучання. У них романи господарів зі службою були трактовані не так в категоріях зневаженої моралі (вчинку проти

релігії, інституту сім'ї, суспільних норм тощо), як крізь призму соціального визиску й нерівностей, породжених різницею базових можливостей одних та інших. Гуманізація права, ідеї жіночої емансипації, а також активне ангажування робітників в соціалістичні рухи, можемо припустити, дуже впливали на артикуляцію саме соціальних аспектів.

Вимагаючи від місцевої влади походження підсудних, так зване *свідоцтво маєтку* – документ про володіння ними якою-небудь власністю, – слідство, зазвичай, переконувалося в їх абсолютній бідності. Таким як Марія – дівчатам з багатодітних селянських сімей – від батьківського спадку, звично, діставалося куди менше, аніж їхнім братам. Патерналістська логіка спадкування по чоловічій лінії, мотивована потребою збереження основного селянського багатства – землі – у родині, в умовах звичного для селян земельного дефіциту, нерідко залишала доньок без землі як посагу, а відтак робила їх менш привабливими на матримоніальному ринку. За таких умов селянські доньки з бідних сімей поповнювали ряди низькооплачуваної домашньої служби, мігруючи до міст, чи наймаючись помічницями до більш заможних сільських господарів, або ж залишаючись у схожій ролі в успадкованому братом батьківському господарстві. Незаміжжя як характерна для більшості оскаржених у дітовбивствах обставина в очах суду, відтак, набувала пояснення не лише і не стільки особистої «трагедії» цих жінок, як результату їх невігідних соціальних та економічних позицій.

«Як дадуть шибеницю раз, то другий раз не дадуть»¹

Характерною ознакою більшості свідчень жінок у справах про дітовбивства є акцент на фатальності їх власної долі. Сліпа визначеність долі, чиїми жертвами називали себе ці жінки, для суду також мала свою логіку. Її закономірність визначало походження. Інтерес до родинних стосунків підсудної та її походження, за логікою суду, пояснював те, ким ця людина була, чи могла б бути. Часто доданими до кримінальних справ були метрики оскаржених, свідоцтва про хрещення, чи інші документи парафіяльного уряду, вірними якого вони вважалися. Такі документи мали багато пояснити про причини вчиненого злочину. Брак належного виховання, непевні обставини статевого дозрівання і поганий приклад служили причинно-наслідковим поясненням вчинку.

Нерідко оскаржені жінки аргументували свій злочин альтруїстичною метою – врятувати дитину від нужди, в якій перебували самі [13]. Марія Петришак, до прикладу, пояснювала, *«що через матір є така нещаслива, бо її мати таку дурну виховала, краще б зробила так, як вона зі своєю дитиною, то би сьогодні так не бідувала»* [10, арк. 61]. Ймовірно такий аргумент працював. Суду було важливо побачити емоції в аргументації вчинку оскарженої, шукаючи у них драму «материнського інстинкту» і непростих життєвих обставин. Ступінь усвідомлення аморальності вчиненого підсудною ставав дуже вагомим аргументом при винесенні присуду. Тут йшлося не так про те, чи

¹ Цитата зі свідчень Марії Петришак [10, арк. 61].

визнавала жінка свою провину, – їх абсолютна більшість це робила, – а те, як вона описувала свій злочин. Емоційна скупість переказаного нею вчинку в очах слідства корелювала рівень її жорстокості, а відтак впливала на призначене покарання [14].

У справах про дітовбивства трапляються матеріали про судово-психологічні експертизи емоційного здоров'я арештованих. Їх доцільність особливо артикулювалася у випадках вбивств, вчинених одразу після пологів. У формі запитань-відповідей жінки розповідали про своє життя, сімейні стосунки, ставлення до релігії, свого злочину, а також власні прогнози на покарання. Загальний тон цієї бесіди відображає висновок з експертизи Марія Петришак. Назагал визнаючи Марію здоровою, експерт підсумовував: *«якщо не брати до уваги брак виховання вміє вона добре 10 божих заповідей, ходить до сповіді і знає її ціль і значення, знає що зле і що добре [...] має почуття суспільного порядку і злочину що загрожує карою, має почуття сорому і виразний слід особистої амбіції, яка чи не переважила на терезах рішення про злочин»* [10, арк. 65]. «Слід особистої амбіції», зчитаний з вибору позбутися дитини, а не залишитися з нею, мав означати те, що Марія як жінка вибрала себе, своє трохи менш нужденне життя без дитини, чим порушила нормальність природного материнського вибору.

Цікаво, що визначаючи зв'язок матері до дитини як природній чи вроджений, суду, однак, майже не йшлося про з'ясування того, чи була ця вагітність наслідком добровільних стосунків, чи згвалтування. Визначальним був сам факт наявності нешлюбної дитини, за який жінка

несла повну відповідальність, що найперше у моральній площині. Аргументація її кримінальної вини за вчинений злочин, як і аргументація розуміння її становища будувалася крізь одну й ту ж призму – призму моралі. Як не парадоксально, але на заграванні з мораллю жінки найчастіше і вигравали свої справи (чи зменшували суворість присудів), використовуючи ту ж лінію оборони, яку обвинувачення використовувало проти них – звинувачені у недостатній моральності жінки, натомість, натякали на подвійні стандарти останньої, що в різний спосіб міряла відповідальність жінки і чоловіка до народженої поза шлюбом дитини, знову і знову загострюючи на власній фінансовій неспосильності виховати дитину самим.

Згідно з тогочасними суспільними нормами незаконнонароджені діти, звично, вважалися винятково жіночою «проблемою». Таке їх трактування закріплювали право і звичай, за яким все, що стосувалося контролю над народжуваністю належало до сфери компетенції жінок. У параграфі 165 Австрійського цивільного кодексу прописувалося, що позашлюбні діти мають носити родову назву матері й не можуть користуватися однаковими правами з шлюбними дітьми, зокрема мати право на сімейний титул батька і його соціальні привілеї. Обмеженими були і їхні права на батьківську спадщину (§ 754). Праводавці поступово намагалися хоча б мінімально забезпечити права матерів позашлюбних дітей. Про це, зокрема, свідчили параграфи Цивільного кодексу, що зобов'язували батька «звернути матері видатки на злоги та видатки на удержання її на перші шість тижнів піс-

ля злогів» (§ 167) і «покрити видатки на виживлення дитини» (§ 169) [15, с. 56]. Однак, як засвідчують опрацюванні справи, ці норми нечасто працювали. Практично у кожній історії з сюжетом довготривалих стосунків матері з батьком дитини, жінки нарікали на відсутність з їхньої сторони матеріальної допомоги й вказували цю причину однією з тих, що спровокувала їх вчинити злочин.

Марія Петришак навіть не намагалася претендувати на допомогу батька дитини, очевидно наперед вбачаючи у таких спробах безрезультатність. Прийнята за норму елітарна думка про низьке походження служниць і вульгарні норми їх середовища служила вигідним обґрунтуванням їхньої можливої «вигоди» зі стосунків з роботодавцями. Ситуації, що здавалося мали б виглядати доволі тривіально: наділений владою і грошима чоловік користав зі свого становища, ініціюючи чи змушуючи до сексуальних стосунків підопічну йому жінку – у матеріалах слідства не були самоочевидними. Цікаво, що сільське походження, яке засвідчувала більшість оскаржених у дітовбивствах, служило достатнім поясненням їх сексуальної грамотності. В інтерпретації слідства низьке соціальне походження нерідко було асоційована з раннім початком статевого життя. Частково такі уявлення могли впливати зі статистики більш ранніх одружень у сільській місцевості на протигагу місту [16]. Іншим можливим поясненням такої обставини могло бути також те, що поширені в національних літературах тогочасної Галичини романтичні наративи про «ідеальне і морально незаплямоване село» на протигагу «брудному і здеморалізованому міс-

ту» не цілком відповідали дійсності. Чи не найбільше тутешній *myth of peasant virtue* руйнувала статистика поширення венеричних захворювань, наприклад у сільських гірських районах провінції [17, р. 263].

У пошуках кращого минулого

Збір інформації про підозрювану особу передбачав цілий набір документів. Крім згаданих свідоцтв, що засвідчували майновий статус та походження, важливим документом кримінальних справ було також *свідцтво моральності* – свого роду характеристика громади на оскаржену, видавана на вимогу суду начальником гміни, рідше – душпастирем парафії, до якої особа належала. В матеріалах слідства такі свідцтва могли бути чи не єдиними, написаними руською/українською, документами. У свідстві моральності оцінювалося на скільки порядним був спосіб життя цієї людини, її вдача та публічна думка про неї серед громади («досить спокійна, була завжди працювитою, послушною, тверезою і сумлінною» [18, арк. 35], «своєю поведінкою не давала ніколи іншим злого прикладу» [19, арк. 17], «з точки зору моральності поводитися цілком добре – так що крім злочину дітовбивства попередньо порядною дівкою була» [20, арк. 33]). Показово, що у більшості справ свідцтва моральності були позитивними, їх винятковість на цьому тлі верифікувалася лише багатослівністю опису надавача, його бажанням у такий спосіб «вплинути» на слідство.

Особлива увага суду була зосереджена також на показах свідків, які могли підтвердити чи заперечити заданий жінкою власний віктимний образ. Серед свідків найчастіше фігурували родичі, сусіди, роботодавці

підсудної, а також випадкові свідки, що через збіг обставин ставали достатніми до справи. Якщо слідство назбирало достатньо аргументів на підтримку підозрюваної як «бідної» і «недосвідченої» дівчини, що дала себе намовити, спокусити чи використати, або людини, чиє життя ніколи не знало добрих прикладів (тут, головню, йшлося про неопіку батьків, або їх відсутність взагалі), судді могли бути дуже м'якими у своїх рішеннях. Розраховувати на особливе розуміння суду найчастіше могли недосвідчені дівчата, тобто ті, для яких вагітність, що привела їх до злочину, була першим сексуальним досвідом. Жінки, що до цього були матерям, чи про подробиці особистого життя яких, суду було відомо багато контроверсійного, мали набагато менше шансів на таке розуміння.

Виправдувальний вирок у справі Марії Петришак був до певної міри винятком. Попри те, що одностайності 12 членів суду присяжних так і не дійшли, проголосувавши на перше висунуте на голосування запитання 7 голосами «за» винуватість підсудної й 5 голосами «проти», друге необхідне для підтвердження голосування не набрало потрібної для обвинувачення кількості в 9 схвальних суддівських голосів. Був цей випадок, юридичною казуїстикою чи вдало зіграною ставкою на інститут суду присяжних визначити, очевидно, складно. Маючи 11 судимостей позаду Марія дуже відрізнялася від середньостатистичної жінки-дітовбивці. Для їх більшості інкриміноване обвинувачення ставало першим у житті, так само як звично першою була народжена дитина. Що ж тоді не переконало необхідну більшість у її провині, а відтак потреби бути за це покараною?

Тюрма як (не)жіноче місце покарання

Відповіді на це запитання варто шукати у тому, що в'язниця, з одного боку, та поширений у суспільстві імідж дітовбивці як жінки, яка оступилася та морально занепадала, з іншого, мало співвідносилися між собою. Для часто звинувачуваних в емоційності присяжних, картинку життя підозрюваних, конструйовану впродовж усього часу слідства з уламків розповідей про брак належного виховання і безпросвітні злидні, – мало могло покращити тюремне середовище. У закладі карному для жінок імені Марії Магдалини, куди, можливо, потрапила б відбувати покарання Марія, її віднесли б до групи досвідчених рецидивісток. Жінок, що потрапляли сюди вперше, і тих, хто мав за плечима тюремне минуле, звично розділяли, очевидно вбачаючи у цьому превентивні заходи від подальшого входження недосвідчених в кримінальне середовище [21].

Чомусь не особливо розраховували присяжні й на дієвість Маріїно-го навчання, як одного з методів в'язничної поправки, пропонованого, до прикладу, утримуваним у Закладі карному для жінок імені Марії Магдалини. Ув'язнені в «Магдаленках» ставали ученицями народної 2-класової школи – базової навчальної одиниці тогочасної австрійської освітньої системи, – що діяла при в'язниці. Ймовірно таке навчання мало б бути більш ніж необхідним, оскільки більшість жінок на досудових процедурах засвідчувала, що не вміють ні писати, ні читати. Серед 10-ти предметів навчального курсу, що викладали монахині Закладу, були: наука релігії, читання, писання (йшлося про одну з трьох мов на ви-

бір: польську, руську/українську чи німецьку), рахунки, природознавство, господарство, малювання, співи, рукоділля та гімнастика. Останні чотири предмети залишалися незаповненими, очевидно їх і не викладали.

Можливо такий скепсис присяжних був мотивований наочною несутимісністю ідеї та практики в'язниці. Зрештою про скептичні сприйняття поправи своїх вихованок вчительками закладу свідчить загальний тон, ведених ними класних журналів. У графі «зауваги вчительки класу», що йшла окремим рядком і заповнювалася вибірково, записували, зазвичай, лише негативні відгуки: «дуже зухвала й вперта», «через злий приклад, який постійно давала через опір і брехню вилучена з класу», «дуже слабких здібностей», «загалом не вчиться через лінь» і т.і. Нерідко у цій графі вчительки подавали й причину неуспіху в науках, відсутності на уроках чи відрахування з навчання – як правило, через хворобу й перебування в лікарні, або ж через фізичне каліцтво чи розумове відставання [22].

Зрештою, дбаючи про релігійну складову побуту своїх підданих, монахині милосердя не хотіли молитися з ними в одній капличці. Окрема капличка для ув'язнених була створена в стінах Костелу святої Марії Магдалини з одного із захристій. За домовленістю з тогочасним ксьондзом костел відпускав частину свого приміщення під в'язничну капличку в обмін на прання костельних речей та миття храму раз на рік, що його монахині мали б забезпечити. З того часу функціонування такої каплички в парафіяльному храмі ставало об'єктом численних суперечок між

костелом, що намагався повернути свою власність, та монахинями, які на це не погоджувалися [11].

Висновки. Соціальна стигма, що супроводжувала злочинців їхнє життя, для оскаржених у дітовбивствах жінок означала не лише ізоляцію й осуд, а й віктимізацію. Традиційна патріархальна дихотомія: жінка – природне, чоловік – соціальне [23], у цих справах радше грала на користь жінок, аніж проти них. Схильним до співчуття оскарженим у дітовбивствах, звично, був, запроваджений на хвилі гуманізації права, суд присяжних. Тенденція до пом'якшення присудів найчастіше узгоджувалася з прийняттям того факту, що у трактуванні більшості суспільства, так і згідно з офіційним законодавством, незаконнонароджені діти були такими, які більшою мірою належали своїм матерям, аніж батькам. Акцентована підсудними бідність як пояснення свого злочину опосередковано підкреслювала саме цю обставину, загострюючи тим самим не лише на соціальних, а й на статевих нерівностях. Разом з тим, перевага дискурсу «жертви обставин» у стосунку до вчинених жінками дітовбивств була по своїй суті дуже контрверсійною, оскільки, з одного боку, позбавляла цих жінок самої можливості свідомого вибору (коли брати до уваги факт, що злочин все ж не був єдиною, а лише однією із обраних опцій), а з іншого, жертвний наратив робив наголошувані нерівності артикульованими, а відтак втягував їх у предмет дискусії. Чи було це результатом впливу ідей емансипації чи наслідком вдало вибраних стратегій захисту, очевидно, залишається під знаком запитання. Однак, очевидним видається факт, що частина жінок

зуміла скористатись у суді обставинами своєї законодавчо закріпленої правової нерівноправності та існуючих гендерних упереджень.

Список використаних джерел

1. Schwan A. *Convict Voices: Women, Class and Writing about Prison in 19 Century England*. University of Massachusetts Press, 2014. P. 1-2.
2. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 171.
3. У цьому контексті моє дослідження буде у паралелі з поставленим свого часу Мішелем Фуко запитанням: чи увесь юридичний апарат, начебто задуманий передбачати й зменшувати порушення закону, не був, натомість, задизайнованим для того, аби організовувати незаконність? (Детальніше див.: Michel Foucault. *Alternatives to the Prison: Dissemination or Decline of Social Control? Theory, Culture & Society*. 2009. Volume 26. Issue 6. pp. 12-24).
4. Серед досліджень інституту в'язниці у XIX ст. у стосунку до Центрально-Східної Європи див.: Ackermann F. *Territorialisation and Incarceration: The Nexus between Solitary Confinement, Religious Praxis and Imperial Rule in nineteenth-century Poland and Lithuania. Acta Poloniae Historica* 118 (2018). Str. 5-37; Bruce F. Adams. *The Politics of Punishment: Prison Reform in Russia, 1863-1917*. Northern Illinois University Press, 2011. На предмет жіночого кримінального досвіду, зокрема, див.: Sharon A. Kowalsky. *Deviant Women: Female Crime and Criminology in Revolutionary Russia, 1880-1930*. Northern Illinois University Press, 2009; Richard J. Evans. *Tales from the German Underworld. Crime and Punishment in the nineteenth century*. Yale University Press and New Haven and London, 1998.
5. Див. детальніше: Wingfield Nancy M. *World of Prostitution in Late Imperial Austria*. Oxford University Press, 2017; Wilson Tracie L. *Migration, Empire, and Liminality. Sex trade in the borderlands of Europe. Aspasia. The international yearbook of Central, Eastern, and Southeastern European women's and Gender history*. Vol. 11. 2017. P. 71-96; Stauter-Halsted K. *The Devils Chain: Prostitution and Social Control in Partitioned Poland*. Cornell University Press, 2015; Nautz J. *The Effort to Combat the Traffic on Women in Austria before the First World War. Journal for Police Science and Practice*. 2012. Vol. 2. P. 82-95.
6. *Rocznik statystyki Galicyi / Wydany przez Krajowe biuro statystyczne pod kierunkiem Dr. Tadeusza Rutowskiego. Rok III. 1889-1891. Lwów, 1891. S. 378; Ibid. Rok IV. 1892-1893. Lwów, 1893. S. 356; Podręcznik statystyki Galicyi / Wydany przez Krajowe biuro statystyczne pod redakcją Tadeusza Piłata. Tom VI. Część druga. Lwów, 1901. S. 326; Ibid. Tom VII. Część druga. Lwów, 1904. S. 322; Ibid. Tom VIII. Część druga. Lwów, 1908. S. 326.*
7. Див.: Padraic Kenney. *Dance in Chains: Political Imprisonment in the Modern World*. NY: Oxford University Press, 2017; Кісь О. *Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти* / Наук. ред. С. Павлюк. НАН України. Інститут народознавства. Львів: Інститут народознавства, 2017; Anna Muller. *If the Walls Could Speak: Inside a Women's Prison in Communist Poland*. Oxford University Press, 2018. 320 p.
8. Див.: Książkowska-Breś A. *Odpowiedzialność karna za dzieciobójstwo w prawie polskim*. Warszawa, 2010; Brzezińska J. *Dzieciobójstwo w regulacjach wybranych państw Europy Zachodniej od starożytności do 1914 r. Wrocławskie Studia Erazmianskie. Zeszyty Studenckie*, 2009. S. 275-290.
9. Maciej M. Gondek. *Austriacka procedura karna z 1853 i 1873 roku w praktyce orzecznictwa sądów krakowskich. Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego XVI*. 2013.

No 1. S. 265. Див.: Tomczyk R. Proces karny w monarchii Habsburskiej. Od drugiej połowy XVIII wieku do 1918 r. *Edukacja humanistyczna*. Nr.1 (28). Szczecin, 2013. S. 67-79.

10. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІА у Львові). Ф. 152 (Крайовий суд, м. Львів). Оп. 2. Спр. 23045. (Справа Петришак Марії, жительки м. Львова, обвинуваченої у вбивстві своєї дитини, 1906).

11. Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Zespól 305 (С. К. Ministerstwo Sprawiedliwości). Sygn. 39. Tytuł [Więziennictwo we Lwowie: Zakład Karny dla kobiet, 1887–1912]. K. 1253–1260.

12. Див. детальніше: Poniat R. Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX w. Warszawa. 2014. 328 s.

13. Частково цим можна аргументувати порівняно м'який вирок, до прикладу, у справі Анни Лабик. Жінку за вбивство одного з народжених нею двійнят – хлопчика і дівчинки, – засудили до 4-ох місяців важкого ув'язнення. На зізнанні оскаржена по-снєувала, що «вибрала дівчинку бо хлопця ліпше любила і міркувала, що хлопець легше дасть собі раду на світі» (Детальніше див.: ЦДІА у Львові. Ф. 152. Оп. 2. Спр. 16946. Арк. 9. (Дело по обвинению Лабик Анни в детоубийстве, 1894)).

14. Наприклад, у протоколі допиту, оскарженої за дітовбивство, Марії Бабік кілька разів наголошувалося на тому, що жінка «без жалю» дивилася на те, як її дитина тоне. У результаті Марія отримала вирок у вигляді смертної кари через повішання, який згодом замінили на 10-річне тюремне ув'язнення. Можемо припустити, на суворість покарання вплинув факт недоведеної абсолютної бідності засудженої. Підозра про володіння Марією частиною ґрунту, який вона не схотіла переписати на свого шваґра в обмін на можливість залишитися в його домі з дитиною, також могла відіграти свою роль. (Детальніше див.: ЦДІА у Львові. Ф. 152. Оп. 2. Спр. 14181. Арк. 8 (Справа Бабік Марії, жительки с. Свидниця, обвинуваченої у дітовбивстві, 1872)).

15. Див. детальніше: Цивільне право. Видав С. Дністрянський. Відень, 1919. Т. 1. С. 56.

16. За статистикою найбільший відсоток жінок створювали подружжя у віковому проміжку від 20–24 років (Podręcznik statystyki Galicyi wydany przez Krajowe biuro statystyczne / Pod red. Tadeusza Pilata. Lwów, 1908. T. 8. Cz. 1. S. 44.). Середній вік одружень у великих містах, як правило, був вищим, зокрема у Львові за час 1881–1893 рр. він становив: для чоловік – 33, для жінок – 28 років (Детальніше див.: Lwów w cyfrach. Z drukarni «Dziennika Polskiego» / Pod zarządem Fr. Kattnera. Lwów, 1894. S. 19).

17. Stauter-Halsted K. The Devils Chain: Prostitution and Social Control in Partitioned Poland. Cornell University Press, 2015. P. 263.

18. ЦДІА у Львові. Ф. 152. Оп. 2. Спр. 18163. Арк. 35 (Справа Табаки Анни, жительки с. Поделицика, обвинуваченої у дітовбивстві, 1897–1900).

19. ЦДІА у Львові. Ф. 152. Оп. 2. Спр. 25015. Арк. 17 (Справа Мельник Катерини, обвинуваченої в дітовбивстві, 1910).

20. ЦДІА у Львові. Ф. 152. Оп. 2. Спр. 19366. Арк. 33 (Справа Війтик Варвари, жительки с. Корчмин, у дітовбивстві, 1899).

21. Оскаржена за дітовбивство Матрона Премудрак, до прикладу, на слуханні свідчила п'яною, оскільки «баби з якими сиділа в арешті дали три кілішки горілки», і намовляли признатися, що вона задушила народжене нею у лісі немовля. Однак те, чи робили вони це, керуючись бажанням нашкодити чи допомогти, залишається спірним запитання. Зважаючи на умови, якими звично апелювали в пом'якшенні вини, факт такої намови цілком спокійно можна було б вважати порадою. (Детальніше див.: ЦДІА у Львові. Ф. 152. Оп. 2. Спр. 18161. Арк. 5 зв. (Справа Премудрак Матрони, жительки м. Потелич, обвинуваченої у дітовбивстві, 1897)). Спільний час у тюрмі ставав «небезпе-

чним» радше з огляду на знайомства, які там зав'язувалися і практики, яких там можна було навчитися. Засуджені у 1895 році за пограбування львівських крамниць дорожніх тканин Рейзля Голд і Файга Лая Адлер познайомилися саме у в'язниці в часі своїх попередніх ув'язнень. (Детальніше див.: ЦДІА у Львові. Ф. 152. Оп. 2. Спр. 17664. Арк. 21 (Дело по обвинению торговки Адлер Файги и др. в краже ткани, 1895)).

22. AGAD. Zespół 305 (С.К. Ministerstwo Sprawiedliwości). Sygn. 34. [Więziennictwo we Lwowie] 1880–1913. K. 157–211.

23. Ортнер Ш. Чи співвідноситься жіноче з чоловічим як природа з культурою? *Гендерний підхід: історія, культура, суспільство* / За ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів, 2003. С. 134–149.

References

- Schwan, A. (2014). *Convict Voices: Women, Class and Writing about Prison in 19 Century England*. University of Massachusetts Press, 1–2.
- Kis, O. (2012). Zhinocha istoriia yak napriamok istorychnykh doslidzhen. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 171 [in Ukrainian].
- See: Foucault, M. (2009). Alternatives to the Prison: Dissemination or Decline of Social Control? *Theory, Culture & Society*. Volume 26. Issue 6. PP. 12–24.
- See: Ackermann, F. (2018). Territorialisation and Incarceration: The Nexus between Solitary Confinement, Religious Praxis and Imperial Rule in nineteenth-century Poland and Lithuania. *Acta Poloniae Historica*. 118, 5–37; Bruce, F. A. (2011). *The Politics of Punishment: Prison Reform in Russia, 1863–1917*. Northern Illinois University Press; Sharon A. Kowalsky (2009). *Deviant Women: Female Crime and Criminology in Revolutionary Russia, 1880–1930*. Northern Illinois University Press; Richard J. Evans (1998). *Tales from the German Underworld. Crime and Punishment in the nineteenth century*. Yale University Press and New Haven and London.
- Wingfield, N. M. (2017). *World of Prostitution in Late Imperial Austria*. Oxford University Press; Wilson Tracie L. (2017). Migration, Empire, and Liminality. Sex trade in the borderlands of Europe. *Aspasia. The international yearbook of Central, Eastern, and South-eastern European women's and Gender history*. Vol. 11. P. 71–96; Nautz, J. (2012). The Effort to Combat the Traffic on Women in Austria before the First World War. *Journal for Police Science and Practice*. Vol. 2. P. 82–95.
- Kenney, P. (2017). *Dance in Chains: Political Imprisonment in the Modern World*. NY: Oxford University Press; Kis, O. (2017). *Ukrainky v HULAHu: vyzhyty znachyt peremohty*. Instytut narodoznavstva. Lviv [in Ukrainian]; Muller A. (2018). *If the Walls Could Speak: Inside a Women's Prison in Communist Poland*. Oxford University Press.
- Książpolska-Breś, A. (2010). Odpowiedzialność karna za dzieciobójstwo w prawie polskim. Warszawa; Brzezińska J. (2009). Dzieciobójstwo w regulacjach wybranych państw Europy Zachodniej od starożytności do 1914 r. *Wrocławskie Studia Erazmianskie. Zeszyty Studenckie*, 275–90.
- Maciej M. Gondek (2013). Austriacka procedura karna z 1853 i 1873 roku w praktyce orzecznictwa sądów krakowskich. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego XVI*, 1, 265.
- Poniat, R. (2014). *Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX w.* Warszawa.
- Stauter-Halsted, K. (2015). *The Devils Chain: Prostitution and Social Control in Partitioned Poland*. Cornell University Press.
- Ortner, Sh. (2003). Chy spivvidnosytsia zhinoche z cholovichym yak pryroda z kulturoiu? *Gendernyi pidkhid: istoriia, kultura, suspilstvo*. Lviv [in Ukrainian].

I. Cherchovych, PhD in History, Independent Researcher

e-mail: ivankacherchovych@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-3078-7003

**Convict Voices: Women and Infanticide in Eastern Galicia
at the turn of the 19th – 20th centuries (case study)**

Criminal cases against women accused of infanticide were analysed in this article. My research focus was concentrated on the language of criminal cases in regards to women and most specific «women' crime». I am intended to show how did the accused women shape their crimes into a story and what these stories mean, how they realized their «victimity» and when they used it? I try to demonstrate how women, who often by default were denied the opportunity to choose according to widely spread perception about mandatory natural women crime conditionality and potential deviancy of women, were able to take advantage of that judgement.

The story of Mariya Petryshak provided in this article fall into genre of the “microstudy” – the history of individuals, small communities, exclusiveness or randomness, examples of which shed light on many aspects of Galician life during the late XIX century: from the most obvious like functioning of the punishment system in regards to women in the Habsburg time to less obvious details of everyday life one of the most marginalized groups in that society. In the criminal cases women tended to be both unfortunate (due to the circumstances that pushed them to commit a crime or the hostage of which they became) and guilty (due to their own excessive desires, passions or expectations). By coordinating these two parallels with real women, court' decisions often chose quite opposite interpretations of the same crime, creating a paradox to some extent.

The social stigma accompanying the criminals during their lives meant for women not only isolation and disapproval but also victimization, which was particularly noticeable in the cases of infanticide. The tendency to commute the sentence for women, who committed crimes against their illegitimate children most often derived from the understanding of the fact that in the treatment of the majority of society, and according to law, illegitimate children were those who belonged more to their mothers than to their fathers. It is not an accident that such understanding was simultaneous with increase of women's movements in Galicia of that time and more frequent involving women from working class into such activity.

Keywords: *women; prison; infanticide; court investigation; Eastern Galicia.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.04

УДК 343:848

*Левченко Л. Л.,
доктор історичних наук, доцент,
директор Державного архіву
Миколаївської області
e-mail: lorelewch@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9097-7373*

МИКОЛАЇВСЬКИЙ ПІКЛУВАЛЬНИЙ ПРО ТЮРМИ КОМІТЕТ ЯК ОРГАН УПРАВЛІННЯ ТЮРЕМНИМ ГОСПОДАРСТВОМ ТА ОПІКИ НАД В'ЯЗНЯМИ

На підставі документів архівних фондів досліджується історія та діяльності Миколаївського піклувального про тюрми комітету. Визначено його роль та вплив на стан справ у миколаївських в'язницях. Діяльність Миколаївського піклувального про тюрми комітету, незважаючи на недоліки, у цілому справляла позитивний вплив на стан тюремних закладів у Миколаєві.

Ключові слова: Миколаївський піклувальний про тюрми комітет; каторжна тюрма; міська тюрма; виправне арештантське відділення.

Исследуется история и деятельность Николаевского попечительского о тюрьмах комитета. Обнаруженные о нем сведения проверяются на основании документов других архивных фондов. Деятельность Николаевского попечительского о тюрьмах комитета, несмотря на недостатки, в целом оказывала положительное влияние на состояние тюремных заведений в Николаеве. Фактически комитет поддерживал людей в тюрьмах, напоминая им, что они все еще остаются членами общества.

Ключевые слова: Николаевский попечительный о тюрьмах комитет; каторжная тюрма; городская тюрма; исправительное арестантское отделение.

Постановка проблеми. Історія піклувальних про тюрми комітетів на території України, підконтрольній Російській імперії у XIX – на початку XX ст. набуває особливої актуальності на сучасному етапі реформування пенітенціарної системи в Україні, коли йдеться про потреби встановлення громадського контролю над пенітенціарними закладами й прозорість їх діяльності. Утворення та діяльність піклувальних про тюрми

комітетів, прикладом яких є Миколаївський піклувальний про тюрми комітет, були надзвичайним і нехарактерним для царського режиму Російської імперії явищем, оскільки фактично громадськість (хоча то й були елітні прошарки) отримала доступ до інформації про стан справ у тюрмах і здійснювала контроль над ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, цій темі прис-

вячено не так уже й багато праць. Зокрема від радянських часів лишилося одне, хоча й ґрунтовне, дослідження Михайла Гернета «История царской тюрьмы» у 5 томах, у якому узагальнено й систематизовано величезного обсягу фактичний матеріал з історії царських в'язниць. Утім, він не вбачав у тюремній справі позитивної ролі піклувальних комітетів [1]. У незалежній Україні, зокрема в Миколаєві, були опубліковані монографія Юрія Гузенка [2], у якій побіжно розглянуто діяльність Миколаївського піклувального про тюрми комітету, а також статті Володимира Щукіна [3], котрий висвітлив історію створення й реформування піклувальних про тюрми комітетів на теренах Російської імперії, та Марини Мельник [4], яка приділила увагу фінансовим питанням у діяльності Миколаївського піклувального про тюрми комітету. Вікторія Пальченкова підготувала монографію (2013 р.) [5] та захистила дисертацію (2014 р.) [6; 7; 8] про громадський контроль над пенітенціарною системою України у IX – на початку XXI ст. Автор розглядає патронат пенітенціарної системи з історико-правових позицій. Одна зі статей ученої присвячена формам, методам і змісту діяльності Чернігівського комітету Товариства піклувального про тюрми. На відміну від Михайла Гернета, Вікторія Пальченкова обстоює позитивну роль та ефективність впливу Чернігівського комітету на пенітенціарну систему губернії. Дослідниця далека від ідеалізації його діяльності й указує на труднощі в роботі комітету, недосконалість законодавства, суттєві розбіжності між державними органами управління пенітенціарними закладами та правлінням комітету [9].

Постановка завдання. Мета статті полягає у висвітленні діяльності Миколаївського піклувального про тюрми комітету, його ролі й фактичного впливу на стан справ у миколаївських в'язницях.

Виклад основного матеріалу. У 1805 р. Миколаїв, заснований як суднобудівна верф, став центром Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства, що було спеціально створене з метою забезпечення розвитку Чорноморського військово-морського флоту. У місті розташувалося Управління Чорноморського флоту й всі флотські структури. Протягом першої половини XIX ст. місто фактично було фортецею. У Миколаєві функціонував Аудиторіат, тобто вищий військово-морський суд, що займався вирішенням карних справ військових, які служили на флоті.

На жаль, у державному архіві Миколаївської області збереглися лише окремі справи Аудиторіату, так само вони розпорошені по різних фондах й у Центральному державному архіві військово-морського флоту Російської федерації. У Миколаєві також діяв Олексіївський морський острог (будівля збереглася до наших днів на вулиці 2-й Слобідській), гауптвахта, а у Севастополі – плавуча в'язниця (на військовому судні). У 30-х роках XIX ст. на ділянці землі, яка належала відомому миколаївському купцю Бухтєєву, збудували міську тюрму.

У другій половині XIX – на початку XX ст. у Миколаєві функціонували: 1) гауптвахта для нижніх чинів морського відомства (у будинку міського магістрату); 2) виправне арештантське відділення на 600 осіб, розташоване на вулиці Католицькій,

буд. 1/3; 3) Олексіївський морський острог (вулиця 2-га Слобідська); 4) міська тюрма № 1 (так звана Бухтєєвська) на 400 осіб; 5) каторжна (водночас пересильна) в'язниця (під № 2) на 600 осіб на Лагерному полі, для якої перебудували стару будівлю Артилерійського училища, а також споруджено ще кілька корпусів і будинок для персоналу.

Після поразки Російської імперії у Кримській війні (1853–1856 рр.) й тимчасового занепаду суднобудування, було ухвалено рішення відкрити Миколаїв для закордонної торгівлі: з 1862 р. розпочав роботу Миколаївський міжнародний торговий порт, швидких темпів набував експорт зернових. Місто перестало бути цитаделлю. Саме тоді, на початку 60-х років XIX ст., у Миколаєві все більше стали поширюватися гуманістичні ідеї, у т. ч. під їх впливом настоятель Миколаївського адміралтейського собору протоієрей Лаврентій Михайловський ініціював заснування у місті піклувального про тюрми комітету, архівний фонд якого під № 209 нині зберігається в Державному архіві Миколаївської області. До його створення благодійна справа в Миколаєві, у т. ч. й опіка над в'язнями перебувала в руках жіночого благодійного товариства, фундаторкою якого була дружина Головного командира Чорноморського флоту та портів і Миколаївського військового губернатора адмірала Михайла Лазарева, Катерина. Згодом цю справу продовжила Емілія фон Глазенап та інші дружини військових губернаторів і градоначальників. У подальшому піклувальний про тюрми комітет і жіноче благодійне товариство паралельно здійснювали опіку над миколаївськими тюрмами,

однак жіноче товариство не мало владних повноважень, якими був наділений піклувальний комітет.

Ідея встановлення громадської опіки над тюремними закладами зародилася ще за часів імператриці Катерини II, котра під впливом італійського юриста, автора трактату «Про злочини й покарання» (1764), Чезаре Беккарія збиралася реформувати карне законодавство й тюремну систему Російської імперії. Хоча згодом Катерина II відмовилася від модних ідей періоду «освіченого абсолютизму», однак її онук імператор Олександр I підхопив ці ідеї. Він перебував під впливом англійського філантропа Вальтера Веннінга, члена Лондонського товариства покращення тюремного порядку. Веннінг приїхав до Петербурга 1817 р. й був спершу представлений Міністру духовних справ князю Олександрові Голіцину, а потім й самому імператору. Саме його доповідь стала основою для розробки статуту «Піклувального товариства про тюрми», офіційно затвердженого 1821 р. За задумом Веннінга мета товариства полягала в гуманізації пенітенціарної системи, воно здійснювало постійний нагляд за в'язнями, наставляло їх в правилах благочестя, а згодом поступово перебрало на себе всі питання управління й утримання місць ув'язнення.

У 1825 р. товариство отримало права контролю над коштами, що виділялися з міських і земських зборів на опалення та освітлення в'язниць. У 1827–1829 рр. та у 1837 р. під контроль товариства перейшли фінансові асигнування, що виділялися з державного бюджету на продовольство, одяг і лікування арештантів. З 1827 р. товариство контролювало придбання продуктів та якості

приготування харчів у в'язницях. Члени товариства відвідували в'язниці й займалися розподілом пожертвувань. Результатом відвідин членами товариства тюрем також стала заборона в 1829 р. передавати в'язням спиртні напої.

У 1844 р. указом Сенату діяльність товариства була поширена на всі губернії Російської імперії, де засновувалися комітети товариства. На той час в імперії вже функціонувало 49 губернських піклувальних про тюрми комітетів та 217 повітових. Відтак, поступово тюремне господарство було вилучено з відання поліції й передано комітетам. Держава у такий спосіб фактично зняла з себе відповідальність за утримання в'язнів і забезпечення їх усім необхідним. У 1841 р. президентом товариства став начальник III відділення канцелярії імператора Олександр Бенкендорф, який почав реформування, маючи на меті встановлення державного контролю над діяльністю товариства.

7 листопада 1851 р. схвалено новий статут товариства, а з 1855 р. його підпорядкували Міністерству внутрішніх справ. До головних напрямів діяльності товариства за новим статутом належали: внутрішнє облаштування тюрем і ремонт, забезпечення в'язнів одягом, білизною, взуттям і всім необхідним, нагляд за розміщенням і харчуванням в'язнів, піклування про тюремні лікарні та лікування в'язнів, виправлення їх моралі, пересилання по етапу, вирішення питань про долю в'язнів, наприклад про скорочення строків покарання, викуп ув'язнених за борги тощо. До складу товариства на загальнодержавному рівні та у губерніях входили високопоставлені й заможні

особи (на місцях комітети товариства очолювали віцепрезиденти, до складу входили до 20 директорів у залежності від розмірів губернії, повіту чи міста), котрі мали вплив у суспільстві й жертвували значного обсягу кошти на тюремну справу. Володимир Щукін порахував, що за 60 років функціонування товариства його члени пожертвували понад 21 мільйон рублів на потреби тюрем і в'язнів [3]. Звичайно, що з думкою цих людей доводилося рахуватися консервативним поліцейським і тюремним чиновникам. Це справило позитивний вплив на тюремну систему, зробивши її більш відкритою й прозорою. Однак, у Російській імперії, яка сама по собі була «тюрмою народів», така діяльність була не надто популярною, отже 1893 р. товариство підпало під критику консервативних кіл влади й суспільства. У результаті його позбавили деяких функцій.

У Миколаєві першим віцепрезидентом піклувального про тюрми комітету був Головний командир Чорноморського флоту та портів і Миколаївський військовий губернатор адмірал Богдан фон Глазенап. До першого складу правління належало 19 директорів [11]. Звіт товариства за 1869 р. надає уявлення про стан тюремної системи у Миколаєві. На той час миколаївське арештантське відділення було до неможливості тісним. Морське відомство віддало під розміщення арештантів, затриманих за рішенням мирових суддів, один з відомчих будинків. Тож в арештантському відділенні поліції та поліцейських частин міста утримувалися лише ті особи, справи яких розглядалися прокурорами та судовими слідчими. Спорудження нової

будівлі для міської тюрми унеможливлювалося тим, що місто всі кошти спрямувало на будівництво нової міської лікарні. Отже, у старій будівлі міської тюрми зробили незначний ремонт, на який витратили всього 50 руб. Важливі злочинці утримувалися в морському острозі та гауптвахті морського відомства.

Одяг і взуття пересильним в'язням видавалися з фондів Херсонського губернського правління. Інші в'язні носили власний одяг і лише найнужденніші іноді забезпечувалися окремими речами. Кошти на харчування виділяла Херсонська казенна палата. Розподілом коштів державного бюджету займалася Миколаївська міська поліція. Церков у миколаївських тюрмах не було, однак у 1869 р. в'язням роздали книжки духовного змісту, а осіб, котрі перебували на гауптвахті водили на сповідь до Миколаївського адміралтейського собору. В'язнів лікували у спеціальному відділенні Миколаївської міської лікарні. У тюрмах не було майстерень, в'язні також не залучалися на роботи поза тюремними стінами, оскільки не було достатньої кількості наглядачів для їх охорони. Через відсутність вільних земельних ділянок не було можливості розводити садки та городи [12].

Після заснування Миколаївського піклувального про тюрми комітету справи пішли на краще. Комітет збирав кошти на харчування в'язнів, у раціоні яких з'явилося м'ясо, сало, овочі, крупи, білий хліб, молоко, яйця, цукор [13]. Наприклад, у 1914 р. на харчування здорових в'язнів було витрачено 10909 руб., хворих – 4503 руб. [14]. Комітет враховував, що окремі в'язні не могли харчуватися за загальним столом через хворо-

би й видавав їм гроші для купівлі потрібних продуктів. Зокрема, в архівному фонді піклувального комітету містяться документи про задоволення прохання Федора Карпова, котрий через хворобу шлунку потребував дієтичного харчування [15]. При Миколаївській каторжній в'язниці насадили садок і розвели город [16].

Виділялися кошти на надання в'язням перукарських послуг (стрижку й гоління). Ще 1899 р. в'язнів лікували у арештантському відділенні Миколаївської міської лікарні [17], однак при миколаївських тюрмах уже працювали фельдшери. З архівних документів очевидно, що тюремні лікарні збудували 1910 р. Для в'язнів, котрих передбачалося там лікувати, навіть приготували нову постільну білизну та одяг [18]. 1910 р. на посаду постійної акушерки була призначена Лідія Лимаренко, яка до того впродовж 10 років на безоплатній основі надавала лікарські послуги в жіночому відділенні Миколаївської міської тюрми. При лікарні міської тюрми відкрилася аптека, при чому було прийнято рішення, що завідування аптекою може бути довірено в'язню [19].

1899 р. духовним наставником у Миколаївській міській тюрмі став священник Петро Зеньчевський [20]. У 1916 р. священник Андронік Донський пожертвував церкві при Миколаївській міській тюрмі приладдя та книги [21].

У Миколаївській міській тюрмі працювала школа. Станом на 1916 р. заняття там велися щодня по 4 години, крім святкових днів [22]. В'язнів навчали читати та писати [23]. Для них за рахунок комітету було придбано зошити, олівці, бук-

варі. На той час у міській тюрмі вже працювала бібліотека, з якої до наших днів дійшов каталог книг, які читали в'язні. Серед авторів, книги яких пропонувалися в'язням, були В. Гаршин, Ч. Діккенс, О. Дюма, Жюль Верн, Г. Лессінг, Ж. Мольєр, А. Чехов та інші поети та письменники [24]. У бібліотеці організовувалися читання, дискусії, зустрічі зі священником [25].

Архівні документи свідчать, що Миколаївський піклувальний про тюрми комітет мав вплив щодо вирішення питання про помилування та дострокове звільнення. Зокрема, 1910 р. комітет прийняв рішення скоротити втричі строк покарання Веклі Новицькій, котрій на той час виповнилося 65 років. Вона спокутувала провину в тюрмі через вбивство власної служниці й поводи́ла себе бездоганно [26].

Без дозволу представників комітету в Миколаївській міській тюрмі не застосовувалися тілесні покарання. Коли в'язень Мойсей Фельдман лаяв керівництво тюрми нецензурними словами й погрожував зарізати заступника начальника тюрми, його лише закрили в карцері, але щоб застосувати до нього тілесні покарання начальник тюрми був змушений звернутися за дозволом до Миколаївського військового губернатора (1899 р.) [27].

Також у Миколаєві діяло Товариство опіки над особами, звільненими з в'язниць, кошти якому видавав Миколаївський піклувальний про тюрми комітет. Зокрема, у липні 1909 р. було виділено 200 руб. для надання матеріальної допомоги колишнім в'язням [28].

Позаяк висвітлений вище стан миколаївських тюремних закладів за

архівним фондом Миколаївського піклувального про тюрми комітету демонструє дещо комфортні умови тюремного ув'язнення, виникає потреба перевірити його за документами інших архівних фондів. У Державному архіві Миколаївської області зберігаються документи Миколаївської каторжної в'язниці № 2 за період 1881–1920 рр. (Фонд № 250), Миколаївської тюремної інспекції за 1868–1919 рр. (Фонд № 251), Миколаївської тимчасової тюремно-будівельної комісії за 1907–1917 рр. (Фонд № 444), Піклування над Миколаївським виправним арештантським відділенням за 1903–1917 рр. (№ 445). Документи цих фондів надають ширше уявлення про стан справ у миколаївських тюремних закладах.

Наприклад, у документах Миколаївської тюремної інспекції виявлено відомості про освячення новозбудованої церкви Святого Апостола і Першомученика Архидіакона Стефана при Миколаївській міській в'язниці у вересні 1911 р. [29], що підтверджує дійсність піклування про духовний стан ув'язнених. Разом з цим, виявлено лист Миколаївського градоначальника контрадмірала Олександра Мязговського від 14 серпня 1912 р., направлений до Головного тюремного управління, про стан тюремних церков, шкіл і бібліотек миколаївських тюрем. Мязговський критикував директорів Миколаївського піклувального про тюрми комітету, які були банкірами, купцями, власниками підприємств, за недостатню увагу до своїх обов'язків. Він уважав, що директори комітету займаються власними справами й не зацікавлені у релігійно-моральному вихованні в'язнів і

розвитку шкільного навчання в тюрмах. Контрадмірал писав, що покладатися можна лише на священників тюремного відомства, але їх не вистачає для забезпечення всіх тюрем і їхня заробітна платня надто низька. Мязговський указував, що в міській тюрмі заняття в школі вів один із в'язнів. Далі він підсумовував: «Крім цього поставити добре шкільну справу в міській в'язниці дуже важко з огляду на постійно перемінний склад тюремного населення [!]. Друга причина, яка утрудняє постановку шкільної справи в місцях позбавлення волі на більш міцних засадах полягає в нестачі для цього коштів. Добровільні ж пожертвування зовсім не надходять на цю справу, а тим часом на придбання книг, навчальних посібників і приладдя, в яких відчувається нестача, засобів немає, а тому не виявилось навіть можливим придбати чарівні ліхтарі для каторжної і міської в'язниць. Це ж стосується питання про ненадання комітетом звітів про діяльність на додаток до звітів щодо обсягу економічного й піклувального капіталів, то такі ніколи не надавалися по Миколаївському градоначальству, зважаючи на вищевикладені причини про склад директорів» [30]. Відтак, діяльність Миколаївського піклувального про тюрми комітету не була вже й такою бездоганною.

В архівному фонді Миколаївської тюремної інспекції також є свідчення про вжиття заходів для покращення санітарно-гігієнічного стану в'язниць. У червні 1911 р. в арештантському відділенні встановлено патентований кип'ятильник-стерилізатор ємкістю 32 відра, виготовлений одеським машинобудівним заводом «С. М. Литовський» [31].

У Миколаївському виправному арештантському відділенні в напівпідвальному секторі було відремонтовано каналізацію, оскільки через несправність труб рідина просочувалася в стіни камер. Важливою справою було упорядкування роботи асенізаційного обозу. У 1911 р. в каторжній тюрмі утримувалося 802 особи, у міській – 484, у виправному арештантському відділенні – 1061, разом 2347. Щоденно з кожної тюрми вивозилося по 10 бочок (кожна по 40-50 відер) нечистот. Вивіз нечистот здійснювався приватними особами, які постійно піднімали ціну. Врешті замість асигнованих за кошторисом 30 коп. за бочку ціна досягла 98 коп. Вирішено було створити власний тюремний асенізаційний обоз, у якому б працювали самі арештанти. Було обраховано кількість бочок, вартість утримання коней, визначений порядок роботи арештантів, задіяних на асенізації. У Миколаївському виправному арештантському відділенні для працюючих в асенізаційному обозі були виділені окремі камери, їх одяг після роботи піддавався дезінфекції, частіше дезінфікувалися й білилися їхні камери. У колі питань, які розглядалися у зв'язку з організацією асенізаційного обозу, було й забезпечення тюремних закладів водою. Каторжна тюрма за період з 1 січня по 1 листопада 1911 р. використала 711 800 відер води (2,9 відра на одну людину), міська – 486 738 (3,39), виправне арештантське відділення – 929 197 (2,95). Звітність свідчить, що встановлена норма води відповідала фактичним потребам. У 1909 р. закінчено будівництво нового корпусу виправного арештантського відділення на 384 арештанти, у 1910 р. – лікарень при

каторжній та міській тюрмах, у 1911 р. – корпусу Управління міської в'язниці та майстерень на 200 працюючих в'язнів, у 1912 р. – корпусу для наглядачів міської тюрми. Асептизаційний обоз обслуговував не лише безпосередньо тюрми, тюремні лікарні та інші тюремні заклади, а й звичайні цивільні установи міста [32].

В архіві збереглися цікаві документи про роботу тюремних майстерень. Так, станом на 1910–1911 рр. у Миколаївській каторжній тюрмі працювали столярна, кравецька, взуттєва, слюсарна, палітурна та миловарна майстерні, обладнані всіма необхідними верстатами [33]. У виправному арештантському відділенні працювали столярна, ткацька, швецька, кравецька, оббивочна, палітурна, картонажна, ковальська, слюсарна, корзинна майстерні. На виконуваних арештантами за замовленнями роботи були чітко визначені ціни. Наприклад, виготовлення шафи для одягу з вільхи коштувало 5 руб., з ясеню – 6 руб, полірованого комоду з вільхи – 4 руб., з ясеню – 6 руб., сундука – 4 руб. Пошиття лакованих чобіт оцінювалося в 1 руб. 20 коп., чоловічих черевиків – від 50 до 65 коп., жіночих – від 50 до 70 коп., чоловічих туфель – від 30 до 60 коп., жіночих – від 40 до 75 коп., дитячих чобіт – від 25 до 70 коп., костюму звичайного – 5 руб., модного пальто – 8 руб., простого – 5 руб., дитячого пальто – 3 руб. Оббивка плюшем дивану середньої величини коштувала 3 руб., матрацу двоспального пружинного – 60 коп., кушетки – 1 руб. 20 коп. Книжку сап'янову із золотим тисненням оправляли за ціну від 15 до 40 коп., теки коленкорів виготовляли залежно від розміру за ціну від 20 до 50 коп., на більш

витончені палітурні роботи встановлювалися договірні ціни [34].

У 1911 р. Миколаївська тюремна інспекція з метою збільшення тюремного заробітку запропонувала відкрити при Миколаївській каторжній в'язниці друкарню. Ця пропозиція була схвалена вищим тюремним керівництвом, оскільки вважалося, що підприємство зможе щорічно приймати замовлень на 130 тис. руб. У друкарні виготовлялися бланки, афіші, рекламні проспекти, етикетки, наукові брошури, звіти різних відомств, адрес-календарі, прейскуранти тощо [35]. Крім майстерень, в'язні, переважно арештантського відділення та міської тюрми, працювали на різних зовнішніх роботах у місті, в порту, на залізниці.

Ще цікавішими є документи про витрачання зароблених в'язнями коштів. Так, у 1910 р. ув'язнені виправного арештантського відділення відпрацювали на різних роботах 130 581 людино/добу, заробили 24 886 руб., з яких витрачено на придбання матеріалів 1185 руб., на виплати в'язням згідно зі Ст. 359 «Устава о содержащихся под стражей» (1909 р.) 7110 руб., внесено в дохід казни 8295 руб., перераховано в дохід місць утримання 8295 руб., виплачено арештантам за господарські роботи 501 руб., витрачено на ремонт знарядь праці 708 руб., залишок 7084 руб. В'язні Миколаївської міської тюрми відпрацювали в 1910 р. 30 803 людино/добу, заробили 6067 руб., з яких виплачено в'язням згідно зі Ст. 361 «Устава о содержащихся под стражей» 588 руб., та згідно зі Ст. 359 – 2034 руб., внесено в дохід казни 1526 руб., перераховано в дохід місць ув'язнення 1918 руб., виплачено

арештантам за господарські роботи 145 руб., сплачено за ремонт знарядь праці 75 руб., залишок 1697 руб. В'язні Миколаївської каторжної тюрми в цьому ж році відпрацювали в майстернях і внутрішніх роботах 51 426 людино/годин, заробили 15 592 руб., з яких на придбання матеріалів було витрачено 4248 руб., на виплати в'язням відповідно до Ст. 359 – 1132 руб., внесено в дохід казни – 5103 руб., перераховано в дохід місць ув'язнення 5103 руб., виплачено в'язням за господарські роботи 367 руб., сплачено за ремонт знарядь праці 864 руб., залишок 3871 руб. [36]. Таким чином, ув'язнений виправного арештантського відділення за відпрацьовану добу отримував на руки 0,058 коп. (тобто менше третини від заробленого), міської тюрми – 0,089 коп. (менше половини від заробленого), каторжної тюрми – 0,029 коп. (лише десяту частину від заробленого). Частина коштів також витрачалася на утримання асенізаційного обозу, великі виплати із зароблених в'язнями коштів здійснювалися в якості винагороди службовцям Миколаївської тюремної інспекції (від 255 руб. діловоду до 710 руб. тюремному інспекторові) й трохи менші суми (від 15 до 50 руб.) виплачувалися канцелярському персоналу тюрем. Ці підрахунки підтверджують думку, висловлену дослідником С. В. Шебалковим, про дешевизну праці в'язнів у Російській імперії. Він також дійшов висновку, що через це, а також через умови утримання та ставлення персоналу тюремних закладів до в'язнів в'язнична система Російської імперії не досягала ефективності у виправленні покараних за різні злочини й правопорушення [37].

Проте, існували й інші причини: у своєму бажанні заробити на в'язнях і використати їх фактично безкоштовну працю на будь-яку користь, тюремне начальство забувало про прагнення людини до свободи й психологію особи, здатної на порушення законів, як офіційних, так і людських. Яскравим прикладом є таємне листування між Миколаївським виправним арештантським відділенням і Миколаївською тюремною інспекцією, у якому йдеться про моральний клімат і поведінку в'язнів. У відділенні в будь-який час можна було придбати горілку, в арештантів чи в наглядачів (пляшка коштувала 50 коп.). Горілку в бочках у тюрми також доставляв асенізаційний обоз. Ув'язнені, котрі працювали в майстернях, часто використовували свої власні інструменти, самі приймали замовлення від замовників і встановлювали ціни на роботи, за свій кошт купували матеріали й завжди мали на руках гроші. Вони самі купували продукти й готували харчі прямо в майстернях. У відділенні процвітали азартні ігри.

Тож, наполягання виконуючого обов'язки Миколаївського тюремного інспектора графа Муравйова на різкому збільшенні доходу від арештантських робіт, який з 1 січня до 26 лютого 1912 р. складав 12 672 руб., у начальника відділення викликало побоювання. Він писав: «Незважаючи на весь ризик з мого боку випустити таку недисципліновану масу арештантів в кількості 500 чоловік на зовнішні роботи, де немає карцерів, і бажаючи виконати його наказ, я просив його сиятельство дозволу зшити гамівну сорочку, на що і отримав дозвіл» [38]. Така сорочка зв'язувала людину «кач-

кою», так щоб не можна було стати на ноги.

Чи робилося це на практиці важко сказати, оскільки архівний фонд № 251 рясніє справами про втечі в'язнів під час перебування на зовнішніх роботах, при чому у більшості випадків цим втечам сприяли самі тюремні наглядачі або втечі сталися через їх халатність.

Наприклад, у липні 1911 р. 10 в'язнів арештантського відділення у супроводі двох наглядачів були направлені на розвантаження каменю в каботажну гавань морського порту. Під вивантаженням стояло 5 вагонів, до кожного з них спрямували двох в'язнів. Вагони мали виходи з обох боків, але наглядачі спостерігали за роботами лише з однієї сторони. Нарешті наглядач Прокоп Карташов вирішив обійти вагони з другого боку й побачив відкриті двері одного з них. Увійшовши до вагону, він зустрів там в'язня Іллю Макарашвілі, який сидів і палив. Карташов запитав, де інший в'язень – Єгор Алтухов. Макарашвілі відповів, що той, імовірно, пішов у якийсь інший вагон, теж палити. Під час дізнання Карташов стверджував, що втечі Алтухова сприяла стороння особа, котра відкрила двері вагону з другого боку. Однак, Макарашвілі заявив, що двері вагонів відкривалися легко й без сторонньої допомоги. Обидва наглядачі були засуджені за халатність [39], хоча в дійсності вони фізично не могли забезпечити нагляд за 10 особами.

Недостатня кількість охоронців при виведенні засуджених на зовнішні роботи була констатована в серпні 1911 р., коли на залізницю для вивантаження шпал було направлено 50 в'язнів арештантського відді-

лення й лише 5 наглядачів. Тоді під час роботи втік в'язень на ім'я Зелінський [40]. У цьому ж місяці зі столярної майстерні арештантського відділення, перевдягнувшись у цивільний одяг, втік в'язень Работницький. Під час його втечі наглядач в іншій майстерні видавав ковалям вугілля [41]. У вересні 1911 р. ув'язнені арештантського відділення Сохинський-Малярчук і Дверницький виконували ремонтні роботи в оселі священника Серафима Купчевського. Господиня запросила їх на обід, після якого попросила Дверницького поклеїти вікна, а Сохинського-Малярчука виправити піч. Наглядачі після обіду займалися власними справами. Коли вони нарешті вирішили перевірити підопічних, від одного з них лишився лише арештантський одяг. Він переодягнувся в цивільний піджак, переліз через огорожу й втік. Наглядачів Петра Ковальського й Георгія Туряка засудили за невиконання обов'язків і пособництво в'язням при втечі [42]. Ув'язнені арештантського відділення часто використовувалися й на городніх роботах поза межами відділення. Вони залишалися там на ночівлю, спали в пристосованих приміщеннях. У липні 1912 р. партія 8 в'язнів охоронялася лише двома наглядачами, які вночі залишили свій пост. Пилипу Буянову для втечі навіть не довелося вдаватися до хитрощів. Він просто встав о третій ранку й пішов. Федора Алабіна самого відпустили виправляти природну потребу в очерет і він не повернувся. За їх втечу був засуджений наглядач Діомід Куцак [43].

Отже, побіжний огляд документів архівного фонду Миколаївської тюремної інспекції демонструє недоліки в роботі Миколаївського піклу-

вального про тюрми комітету, погляд на тюрму як на велике комерційне підприємство як з боку тюремного керівництва, так і з боку самих в'язнів (як це не дивно звучить!), халатність і схильність до зловживань персоналу тюрем.

У січні 1917 р. Головне тюремне управління визначило Миколаївське виправне арештантське відділення закладом для утримання каторжних арештантів. На той час у Миколаєві функціонувало три в'язниці: каторжна, виправне арештантське відділення і міська тюрма. Особи, котрі утримувалися у виправному відділенні, використовувалися на зовнішніх роботах, вони вже одержували компенсацію за свою працю по 3 руб. за день (причиною збільшення платні була інфляція) і на їх працю, як і раніше, був великий попит містян.

Утриманці міської тюрми, що охоронялася тюремною вартою, в основному працювали всередині закладу над виконанням нескладних замовлень для армії або на зовнішніх роботах. Каторжна в'язниця охоронялася військовим караулом і в ній утримувалися каторжани з Кавказу та віддалених внутрішніх губерній Росії. Наявність такого тюремного закладу в Миколаєві ускладнювала ситуацію, особливо з часу оголошення воєнного стану, адже то вже був період Першої світової війни й поширення революційних настроїв серед населення. Каторжна в'язниця вимагала не лише посиленого військового караулу, а й яскравого нічного освітлення ззовні. Миколаївський градоначальник Андрій Покровський писав про те, що авіація ворога може легко виявити таку ілюмінацію. Він уважав, що однієї каторжної в'язниці

для Миколаєва вже достатньо й виступив категорично проти реорганізації виправного арештантського відділення на другу каторжну в'язницю. Він наполягав, що такі заклади у воєнний час мають розміщуватися у віддалених внутрішніх губерніях, а не в таких прикордонних містах як Миколаїв. Йому вдалося добитися скасування рішення Головного тюремного управління, що було підтверджено листом від Штабу флоту 6 лютого 1917 р. [44].

З початком Лютневої революції, 5 березня 1917 р. з Миколаївської каторжної в'язниці були звільнені політичні в'язні. При чому питання про те, кого з них слід уважати політичними розглядалося міською владою разом із представниками промислових підприємств міста [45]. Було прийнято рішення стосовно 24 осіб.

Карні злочинці Миколаївської каторжної в'язниці вимагали також негайно їх звільнити. 9 березня 1917 р. начальник в'язниці повідомляв про можливість бунту. У тюрмі лишилися на той час лише рецидивісти, засуджені за багаторазові вбивства, грабунки, підпали тощо. Ніякі заклики до роботи, молитви й дотримання порядку не мали на них впливу. Адміністрація в'язниці опинилася під загрозою, начальник вимагав вислати посилений військовий караул, а також просив представників Комітету громадської безпеки та Ради робітничих і військових депутатів прибути для переговорів із в'язнями [46]. Згодом у цій в'язниці поряд з кримінальниками опинилися міський голова Микола Леонтович, який напередодні революції очолював Миколаївський піклувальний про тюрми комітет, гласні Миколаївської міської думи, миколаївський

градоначальник Олександр Мязговський (розстріляний більшовиками разом із дружиною 1919 р.), останній Миколаївський градоначальник імперського періоду і Морський міністр Української Держави Гетьмана Скоропадського Андрій Покровський (випущений під підписку, втік) та інші миколаївці.

З 1917 р. Миколаївський піклувальний про тюрми комітет припинив свою діяльність. Ніхто не наглядав за ситуацією в тюрмах і вони перетворилися з органів «покарання і виправлення» на органи «покарання й репресій». Від захоплення влади більшовиками діяльність таких закладів як Миколаївський піклувальний про тюрми комітет більше не простежується.

Висновки. Діяльність Миколаївського піклувального про тюрми комітету, незважаючи на недоліки, у цілому справляла позитивний вплив на стан тюремних закладів у Миколаєві. Фактично комітет підтримував людей у тюрмах, нагадуючи їм, що вони все ще залишаються членами суспільства. Церква, школа, бібліотека, навчання, читання, спільна робо-

та в саду та на городі, в майстернях і ззовні в місті хоча б трохи сприяли соціалізації в'язнів і підтриманню їх зв'язків із зовнішнім світом, до життя в якому вони мали повернутися. Держава, залишивши тюрми на майже повному госпрозрахунку, спонукала тюремну адміністрацію до використання в'язнів на примусових роботах із метою отримання прибутку як для самофінансування тюремних закладів, так і для фінансової підтримки тюремного чиновництва. А втім, будь-яка праця сприяла перевихованню. Навряд чи в'язні мали б сидіти без діла в камерах і чекати на благодійництво. Працюючи, вони хоч трохи заробляли на своє прожиття. Однак, тюремна адміністрація зловживала своїм службовим становищем. Використовуючи низько оплачуваний труд в'язнів вона перетворювала тюрми на комерційні підприємства з примусовою працею. У такий спосіб тюремні начальники зводили нанівець зусилля комітету щодо перевиховання й реабілітації в'язнів й перешкоджали гуманізації пенітенціарної системи Російської імперії.

Список використаних джерел

1. Гернет М. Н. (1951–1954). История царской тюрьмы. В 5-ти т. Москва : Государственное издательство юридической литературы. 1951–1954.
2. Гузенко Ю. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії). Миколаїв : Ліон. 2006. 240 с.
3. Щукин В. Общественная благотворительность и попечительство в пенитенциарных учреждениях Российской империи. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 456–463.
4. Мельник М. Діяльність Миколаївського піклувального про в'язниці комітету. URL: <http://www.mk.archives.gov.ua> (дата звернення: 30.05.2019).
5. Пальченкова В. М. Трансформація громадського контролю за виконанням покарань: історико-правовий аналіз. Запоріжжя : Акцент, 2013. 523 с.

6. Пальченкова В. М. Витоки та еволюція громадського контролю за пенітенціарною системою України (IX – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя. 2014. 40 с.
7. Пальченкова, В. М. Трансформація правової регламентації діяльності Товариства піклувального про тюрми (1819–1919 рр.) *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 73–82.
8. Пальченкова В. М. Ідея та практика тюремного патронажу в Російській імперії. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2013. № 1. С. 29–33.
9. Пальченкова В. М. Чернігівський комітет товариства піклувального про тюрми: основні форми, методи та зміст діяльності. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2012. № 2. С. 188–193.
10. Церенюк О.М. Роль комітетів Товариства піклувального про тюрми у розвитку пенітенціарної системи Наддніпрянської України ХІХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2002. 5. С. 169–183.
11. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). Ф. 209. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 29–30.
12. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 44–47.
13. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 2. Спр. 15. Арк. 21, 57; Спр. 21. Арк. 22; Спр. 47. Арк. 7, 15, 56, 115.
14. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 43. Арк. 4.
15. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 48. Арк. 31–32.
16. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 8.
17. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 20.
18. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 25. Арк. 8, 12, 14, 18–19.
19. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 2, 2зв.
20. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 16.
21. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 30.
22. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 45. Арк. 13–14.
23. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 6–7.
24. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 17–20.
25. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 45. Арк. 14–15.
26. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 7.
27. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 7.
28. ДАМО. Ф. 209. Оп. 2. Спр. 23. Арк. 8.
29. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 71. Арк. 7.
30. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 39. Арк. 65–67.
31. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 63. Арк. 6.
32. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 68. Арк. 4–46.
33. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 86. Арк. 3.
34. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 76. Арк. 7–8.
35. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 48. Арк. 46–47.
36. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 30зв. – 31.
37. Шебалков С. В. Тюрма в России в конце ХІХ – начале ХХ века и ее исправительное значение. *Ученые записки Казанского университета: гуманитарные науки*. 2014. Кн. 3. Т. 156. С. 111–120.
38. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 109. Арк. 28–28зв.
39. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 51. Арк. 4–5.
40. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 54. Арк. 4–5.
41. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 55. Арк. 5.
42. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 58. Арк. 20–21.

43. ДАМО. Ф. 251. Оп. 2. Спр. 50. Арк. 5–6.
44. ДАМО. Ф. 229. Оп. 4. Спр. 554. Арк. 1–5.
45. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 273. Арк. 30–32.
46. ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 147. Арк. 3–4.

References

1. Gernet, M. N. (1951–1954). *Istoriya carskoj tyurmy*. V 5-ti t. Moskva. [in Russian].
2. Guzenko, Yu. (2006). *Stanovlennya i diyalnist gromadskih blagodijnih ob'yednan na Pivdni Ukrayini v drugij polovini XIX – na pochatku XX st. (na materialah Hersonskoyi guberniyi)*. Mikolayiv: Ilion [in Ukrainian].
3. Shukin, V. (2012). Obshestvennaya blagotvoritelnost i popechitelstvo v penitenciarlyh uchrezhdeniyah Rossijskoj imperii. *Naukovi praci Nacionalnogo universitetu «Odeska yuridichna akademiya»*, 11, 456–463 [in Ukrainian].
4. Melnik, M. *Diyalnist Mikolayivskogo pikluvalnogo pro v'yaznici komitetu*. URL: <http://www.mk.archives.gov.ua> (data zvernennya: 30.05.2019) [in Ukrainian].
5. Palchenkova, V. M. (2013) Transformaciya gromadskogo kontrolyu za vikonannyam pokaran: istoriko-pravovij analiz. Zaporizhzhya: Akcent [in Ukrainian].
6. Palchenkova, V. M. (2014). *Vitoki ta evolyuciya gromadskogo kontrolyu za penitenciarnoyu sistemoju Ukrayini (IX – pochatok XXI st.)*. (Avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk). Klasich. privat. un-t. Zaporizhzhya [in Ukrainian].
7. Palchenkova, V. M. (2012). Transformaciya pravovoyi reglamentaciyi diyalnosti Tovaristva pikluvalnogo pro tyurmi (1819–1919 rr.) *Naukovij visnik Dnipropetrovskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav*, 4, 73–82 [in Ukrainian].
8. Palchenkova, V. M. (2013). Ideya ta praktika tyuremnogo patronazhu v Rosijskij imperiyi. *Derzhava ta regioni. Seriya: Pravo*, 1, 29–33 [in Ukrainian].
9. Palchenkova, V. M. (2012). Chernigivskij komitet tovaristva pikluvalnogo pro tyurmi: osnovni formi, metodi ta zmist diyalnosti. *Derzhava ta regioni. Seriya: Pravo*, 2, 188–193 [in Ukrainian].
10. Cerenyuk, O. M. (2002) Rol komitetiv Tovaristva pikluvalnogo pro tyurmi u rozvitku penitenciarnoyi sistemi Naddniprovskoyi Ukrayini XIX st. *Problemi istoriyi Ukrayini XIX – pochatku XX st.*, 5, 169–183 [in Ukrainian].
11. Shebalkov, S. V. (2014). Tyurma v Rossii v konce XIX – nachale XX veka i ee ispravitelnoe znachenie. *Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta: gumanitarnye nauki*. Kn. 3. T. 156, 111–120 [in Ukrainian].

L. Levchenko, Doctor of Historical Science, Associate Professor, Director of the State Archives of Mykolayiv region
e-mail: loralewch@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-9097-7373

The Mykolayiv Committee of trustees over prisons as a body of prison economy management and trusteeship of prisoners

The history of the Committee of trustees over prisons on the territory of Ukraine, controlled by the Russian Empire, in the 19th – at the beginning of the 20th century, is up-to-date at the current stage of the penitentiary system reforms in Ukraine, when it is needed to establish the public control over penitentiary institutions and to develop the transparency of their activities. Unfortunately, there

are not a lot of scientific works devoted to the problem. Therefore, the purpose of this article is to discover the activity of the Mykolayiv Committee of trustees over prisons and its role and the actual influence on the situation in the Mykolayiv prisons. The activity of the Mykolayiv Committee of trustees over prisons, despite its shortcomings, generally had a positive impact on the situation in the prison institutions in Mykolayiv. In fact, the Committee supported people in prisons, reminding them that they were still members of the community. The church, school, library, teaching, reading, working together in the garden, in workshops and outside prisons, in the city, at least contributed a little to socialization of prisoners and maintained their connection with the outside world to which they were to return. The state, pushing the prisons to be at almost full self-financing, prompted the prison administration to use forced labor. Money earned by prisoners were directed to provide of prisons and to give financial support for prison officials. And yet, any work contributed to re-education. Unlikely prisoners were to be seating without work and waiting for charity. While working, they made a little money for their living as well. However, the prison administrators abused their official position. Using low-cost prisoners' labor, it turned prisons into commercial enterprises with forced labor. In this way, the prison superiors nullified the Committee's efforts in the sphere of prisoners' rehabilitation and hampered the humanization of the Russian Empire penitentiary system.

Keywords: *the Mykolayiv Committee of trustees over prisons; Mykolayiv prison; Mykolaiv city prison; Mykolaiv correctional detention unit.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.05

УДК 343.812+94(477) «19/20»

Кузіна К. В.,
кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
історії державного терору радянської
доби Інституту історії України
НАН України
e-mail: kuzinakseniya@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7804-5469

ТЮРМА У МІСЬКОМУ ПРОСТОРІ ВІННИЦІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.): ЛОКАЦІЯ ТА ВНУТРІШНІЙ УСТРІЙ

Стаття присвячена історії Вінницької міської тюрми. На підставі архівних документів, що вводяться до наукового обігу вперше, проаналізовано такі аспекти: розташування в'язниці у міському просторі; діяльність адміністрації щодо організації тюремного життя; повсякденне життя в'язнів; відносини церкви та тюрми. Дослідження є мікроісторичним, у центрі уваги якого конкретні форми соціальних практик.

Ключові слова: тюремний замок; Центральна міська тюрма; Вінниця; Подільська губернія; арештанти; тюремна адміністрація.

Статья посвящена истории Винницкой городской тюрьмы. На основе анализа архивных документов, которые вводятся в научный оборот впервые, проанализированы следующие аспекты: расположение тюрьмы в городском пространстве; деятельность администрации по организации тюремной жизни; повседневную жизнь заключенных; отношения церкви и тюрьмы. Исследование является микроисторическим, в центре внимания которого конкретные формы социальных практик.

Ключевые слова: тюремный замок; Центральная городская тюрьма; Винница; Подольская губерния; арестанты; тюремная администрация.

Постановка проблеми. Ув'язнення було домінуючою формою покарання у Російській імперії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Історія окремої в'язниці може стати своєрідним індикатором ефективності пенітенціарної системи імперської доби, оскільки дозволяє з'ясувати, як втілювалися у життя циркуляри Головного тюремного управління.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити історію Вінницької міської тюрми: її розташування у міському просторі, зміна місця локації, облаштування цієї території для специфічних потреб в'язниці, а також проаналізувати окремі аспекти організації тюремного життя в'язнів та персоналу.

Історіографія та джерельна база дослідження. Склалася доволі обширна історіографія російської царської в'язниці. На межі XIX та XX ст. з'явилися теоретичні роботи, присвячені тогочасній кримінально-виконавчій системі [34, 38, 39]. У радянський час ця тема стала ідеологічно заангажованою. Царські тюрми досліджувалися лише як місця ув'язнення «борців із самодержавством». Помітним явищем радянської історіографії була п'ятитомна робота Михайла Гернета «Історія царської тюрми», що почала публікуватися у СРСР з 1941 р. і витримала кілька перевидань [33]. Спектр проблем, що вивчалися і продовжують вивчатися сьогодні, є широким: історія «політв'язнів», система покарань, історія окремих в'язниць та ін. [35–37, 41, 44].

Вінницька тюрма до 1912 р. була у статусі повітових. Там утримувалися арештанти, засуджені до коротких термінів ув'язнення. За її градами нечасто опинялася «політв'язні», які могли б залишили спогади. У нашому розпорядженні наявна лише офіційна документація Вінницького повітового відділення Подільського губернського товариства опіки тюрми, що зберігається у Державному архіві Вінницької області. На жаль, ці джерела не дають відповідь на всі питання, що нас цікавлять. Так, через брак документальних свідчень, ми поки що не можемо представити опис архітектури корпусів цієї в'язниці або устрій її камер. Отже, простір для подальших наукових пошуків залишається.

Методологія. Дослідження ґрунтується на поглядах Мішеля Фуко: в'язниця як дисциплінарний інститут із системою нагляду, контро-

лю та покарання. Аналіз повсякденного життя арештантів Вінницької в'язниці є мікроісторичним, у центрі уваги якого є конкретні форми соціальних практик.

Виклад основного матеріалу.

Тюрма у міському просторі Вінниці

Тривалий час Вінницька тюрма розташовувалася у замку феодала. Наприкінці XVI ст. Вінницький замок був перенесений на острів серед Південного Бугу, відповідно там розмістилася в'язниця. Про такий зв'язок тюрми з фортецею свідчить сама назва – «тюремний замок». Нею послуговувалися у офіційному діловодстві навіть після того, як в'язниця «вийшла» за межі замку. Лише на межі XIX–XX ст. «тюремний замок» поступився лаконічній назві – «тюрма».

В'язниця із замку була виведена ще наприкінці XVIII ст. через загрозу руйнування приміщення. В'язні утримувалися у найнятому у гімназії будинку [32, с. 48]. Рішення про відведення землі для казенної в'язниці магістрат ухвалив 15 березня 1822 р. [28]. Для будівництва тюремного замку було призначене місце за Південним Бугом. Таким чином, ріка стала природнім кордоном між міською центральною частиною та в'язницею, причому ця відстань була незначною. Локація тюремного замку у цій частині Вінниці вплинула на міську топоніміку – площа, де знаходилася в'язниця, називалася «Тюремною». Це була досить жвава місцевість. Щонеділі тут відбувався базар та приїздили мешканці із передмістя. Перебуваючи на периферії міського простору, тюрма та прилеглі до неї території не були відлюдною місцевістю. До кінця XIX ст. Вінницький тюремний замок

опинився в оточені цивільних споруд.

На початку 1890-х років Вінницька в'язниця була однією з 12, що знаходилися на території Подільської губернії. Найбільшою серед них була – Кам'янецька. Втім, цих місць позбавлення волі виявилось недостатнім. Враховуючи незначну місткість тюремних будівель Поділля, Головне тюремне управління у 1890 р. ініціювало будівництво у Вінниці нової в'язниці, розрахованої на 500 осіб [27, с. 1–2]. Розширити територію та збудувати нові корпуси поруч з існуючими було неможливим через відсутність вільної землі та сусідство із в'язницею міських споруд. Найліпшим місцем чиновникам цього управління вбачався міський квартал № 184 поруч із залізничним вокзалом. Незважаючи на те, що це була фактична окраїна Вінниці, його розташування виявилось зручним. По перше, він знаходився досить близько до вже існуючої в'язниці. По-друге, – поруч із залізничним вокзалом, що було особливо вигідним, враховуючи регулярні етапування пересильних арештантів і дозволяло зекономити на транспортних витратах.

Посередником між Головним тюремним управлінням і Міською управою, яка мала виділити землю для будівництва, був Подільський губернатор. Але процес перемовин виявився доволі складним і тривав кілька років. Каменем спотикання стало питання ціни за землю, а також місце та розміри ділянки, де мала бути зведена нова тюрма. Міська управа погоджувалася продати лише 1 десятину землі за досить високу ціну (7 200 руб. сріблом), розраховуючи отримати стару будівлю тюрми,

після того, як буде споруджена нова. Головне тюремне Управління наполягало на значному зниженні ціни, збереженні за собою будівлі тюрми, у якій планували розмістити арештантський будинок. До того ж, однієї десятини землі було замало для будівництва. Утім, у кварталі, яким цікавилось Управління, вільної землі вже не було. Домовленість із місцевим купцем Янкелем Менделем Лівшицем про перенесення його гасового резервуару все одно не дозволяла істотно збільшити вільну територію.

Компромісним стало рішення про відведення необхідних двох десятин землі, але в іншому кварталі № 280 – периферійної частини Вінниці, досить віддаленому від тюремного замку. Враховуючи погане транспортне сполучення, це створювало чималі труднощі. Але ціна була майже вдвічі дешевшою, тому Тюремне управління погодилося на цю угоду. Міська дума на засіданні 30 грудня 1893 р. ухвалила рішення про продаж 2 десятин землі у кварталі № 280 за 8 600 руб.

Утім, будівництво Центральної тюрми на придбаній ділянці так і не було здійснене. Вже через декілька років цю землю пристосували під тюремний город. Таку ідею у 1897 р. запропонував начальник Вінницької тюрми, оскільки земля, що використовувалися під город раніше, була геть виснажена. Віцепрезидент Подільської губернської тюремної комісії та губернське начальство не заперечувало проти «тимчасового» використання за умови «не влаштувати на цій ділянці ані колодязя, ані погребу, і у випадку потреби була б негайно звільнена» [5, с. 32–33]. Крім того, міська дума погодилась

здати в оренду додатково 2 десятини, суміжні із придбаною ділянкою, для тюремного городу[5, с. 35].

Необхідність зведення нових корпусів ставала чимдалі явною та невідкладною. Тюрма у Вінниці була розрахована на утримання не більше як 50 арештантів. Але наприкінці століття за її ґратами перебувало від 105 до 180 в'язнів [6, с. 1]. Така скупченість людей у приміщеннях з вкрай незадовільними санітарними умовами спричиняла спалах у в'язниці епідемії інфекційних захворювань.

У 1899 р. у тюрмі почалася епідемія тифу. Комісія у складі лікарів визнала, що причиною стала переповненість тюрми: у приміщеннях з обсягом повітря на 36 осіб, утримувалося 96. До того слід додати одноманітність їжі арештантів та забрудненість тюрми й Тюремної площі, де відбувалися ярмарки та базари. Намагаючись подолати наслідки епідемії, тифозних в'язнів перевели до міської лікарні, попередньо звільнивши її від сифілітичних та легко хворих пацієнтів. Здорових арештантів евакуювали до інших тюрем Подільської губернії. Водночас приміщення Вінницької тюрми просушували, провітрювали та чистили нари і підлогу. Тюрма, що перебувала фактично у центрі міста, ставала джерелом епідемічної небезпеки. Вінницьке тюремне відділення та тюремний лікар наполегливо рекомендували Головному тюремному управлінню негайно розпочати будівництво нової в'язниці на придбаній ділянці. Надбудова нового поверху над старим корпусом тюрми була неможливою з технічних причин. Крім того, як застерігав тюремний лікар, інфекція могла зберігатися у споруді [6, с. 21].

Вінницьке тюремне відділення, вирішуючи проблему нестачі будівель, орендувало будинки у містян для утримання там арештантів. Так, відділення вийняло будинок для арештного дому у дворянина Костянтина Ратинського. У ньому три кімнати призначалися для в'язнів Вінницької тюрми. У 1906 та 1907 рр. упродовж 8 місяців там знаходилося від 30 до 40 арештантів, тобто 10 та більше осіб в одній кімнаті, під наглядом п'яти охоронців [11, с. 31]. У 1909 р. частина арештантів перебувала у приміщеннях Народного дому – громадської освітньої будівлі, що у 1902 р. була зведена поруч із в'язницею [15, с. 31]. Ці вимушені оренди обумовлювалися не лише переповненістю тюрми, але й епідеміями, що виникали час від часу.

На початку ХХ ст. Тюремному відомству за підтримки Подільського губернатора вдалося придбати зручну ділянку землі у кварталі № 184. Тоді ж і розпочалося будівництво загального корпусу.

Чергова епідемія висипного тифу у 1908 р. прискорила переїзд до нової будівлі. Це був найбільший спалах за десять років, що спричинив значну смертність серед в'язнів та персоналу, у т.ч. помер начальник тюрми Фон-Мірбах. На момент інспекції у грудні 1908 р. у будівлі Вінницької в'язниці та її «холодних спорудах» (тобто підсобних та неопалюваних) перебувало 150 арештантів. Деяких з них вже перехворіли на тиф, з 20 хворих арештантів – 10 виявилися тифозними. Їх перевели до бараку земської лікарні [10, с. 69]. Інших в'язнів необхідно було негайно евакуювати. Але у новій, ще не добудованій, будівлі загального корпусу могли розмістити лише 80 осіб

зі 135. Відтак 55 в'язнів були переведені до інших споруд. У приміщенні ж старого корпусу утримувалися або хворі арештанти, або ті які вже перехворіли на тиф. Там же був облаштований шпиталь, де працювали п'ять арештантів за місячну плату 5 руб. [11, с. 1–2]. До нового корпусу переїжджали поспіхом. Перевезення речей зі старої тюрми було заборонено. Тюремне відділення навіть закупило новий дерев'яний посуд та білизну.

Спорудження нового корпусу не вирішувало питання перенаселення в'язниці, тому будівництво Центральної в'язниці залишалося нагальним питанням. До нього Головне тюремне управління повернулося у 1910 р., коли здійснило чергову купівлю землі. 20 лютого 1910 р. Вінницька міська дума ухвалила рішення про продаж додатково понад 3 десятин землі, розташованих у чотирьох кварталах – 183, 184, 279 та 280. Саме у перших двох кварталах, об'єднаних в один, була зведена Центральна тюрма. На карті Вінниці 1913 р. цей район позначався як «Дільниця тюремного відомства». На півночі він межував із садибою Ройтберга, на сході – межа відчуження Південно-західної залізниці, на заході – садиби приватних осіб.

У серпні 1910 р. право на будівництво Центральної тюрми після проведення публічних торгів було надано Шмуду Бродецькому та Шимону Сойферу. Судячи зі складу Комісії, на яку покладалися обов'язки ведення загальних робіт, значення будівництва тюрми виходило за рамки тюремного відомства і набувало загальнономіського масштабу. Зокрема, до неї увійшли граф Дмитро Гейден – предводитель повітового дворянства; Микола Оводов – міський

голова; Георгій Артинов – міський архітектор; Костянтин Тюхтен – земський повітовий інженер. Безпосередній технічний нагляд і керівництво здійснював молодший інженер Тит Петрусевич [29, с. 17]. Таку увагу з боку міської влади можна пояснити тим, що будівництво в'язниці було підтримано Радою міністрів, Міністерством внутрішніх справ Російської імперії. Крім того, будівництво нової тюремної споруди і поліпшення санітарних умов утримання в'язнів убезпечувало до певної міри місто від епідемії. Головний корпус був зведений за кілька років. Наприкінці 1912 р. в'язні з усіх інших корпусів були переведені до Головного корпусу. Будівництво кам'яних господарських споруд, таких як конюшні, сарай, пральні, комори тощо продовжувалося до серпня 1914 р. [16, с. 44].

Тюремна адміністрація

Функціонування в'язниці значною мірою залежало від її начальника та його адміністративних здібностей. Коло тих питань, якими йому доводилося опікуватися, було досить широким: продовольство здорових та хворих арештантів, забезпечення їх одягом та постільної білизною, поховання померлих в'язнів, опалення та освітлення в'язниці, вивіз з її території сміття та нечистот, організація сезонних робіт на тюремному городі, використання арештантської праці, тимчасовий найм майстрів для виконання ремонтних робіт тощо. У його веденні була тюремна каса та цейхгауз, де зберігався тюремний речовий реманент.

За виконання цих обов'язків він отримував платню, яка складалася із безпосереднього «жалування», «столових», а при потребі найму

житла – «грошове квартирне утримання». Так, у 1908 р. начальник Вінницької тюрми отримував 600 руб. платні на рік (300 – жалування та 300 – столових). Якщо порівняти із платнею інших службовців Тюремного відділення, то це була досить пристойна сума. Наприклад, діловод отримував 300 руб., тюремний лікар – 240 руб., фельдшер – 180 руб. на рік [10, с. 15].

У своїй діяльності начальник тюрми був підзвітний Тюремному відділенню. Він надавав детальні рахунки про витрати: про кількість та ціни закуплених продуктів, про транспортні витрати, про вартість труни для погребіння арештантів та ін. Одним словом – всі витрати підлягали звітуванню, лише за цієї умови начальник тюрми отримував новий аванс на різні потреби від Тюремного відділення. Враховуючи ті можливості, які зосереджувалися в руках начальника тюрми, спокуса до зловживань була чималою. Зокрема, про це йшлося на засіданні Вінницького тюремного відділення у 1894 р.:

«Надання тюремним начальникам великих повноважень у справі тюремних робіт, дає привід до деяких побоювань... Значні грошові вигоди, які можуть бути отримані з арештантської праці, недостатня винагорода, що її отримують тюремні начальники, невисокий рівень розвитку більшості з них та віддаленість спостереження за ними влади, дають підставити припустити, що серед них можуть виникати спроби зловживання силами арештантів або результатами їхнього труда. Тим більше, не можна розраховувати, що подібні зловживання будуть своєчасно виявлятися й припинятися губернським начальством або Централь-

ним тюремним управлінням, тому що в умовах тюремної дисципліни в'язні лише у рідких випадках наважуються доводити до відома влади про незаконні вчинки особи, що завідує тюрмою» [3, с. 83].

Численні циркуляри Головного тюремного управління та роз'яснення до них, інструкції мали на меті регламентувати діяльність тюремного відомства та його чиновників, особливо у віддалених провінціях. Над діями начальника тюрми запроваджувався контроль з боку директорів Тюремного відділення, повітового ісправника, ревізора Подільської контрольної палати та інших. Начальник губернії рекомендував директорам відділення якомога частіше відвідувати місцеві тюрми і спостерігати за правильністю витрат казенних сум [12, с. 12].

Обов'язковим для начальника тюрми було заповнення тюремних журналів із детальними описами про суми від арештантських робіт, про наявність, кількість та стан одягу для в'язнів, кількість придбаних продуктів та їхню ціну, про зібрані овочі з тюремного городу тощо. Звіти передавалися до Тюремного відділення. У певному сенсі подібну регламентацію можна розглядати як бюрократичний «паноптикум» – зробити видимими дії начальника тюрми. У 1911 р. Губернський Комітет спробував дещо спростити процедуру документообігу і перекласти обов'язки діловода на начальника тюрми. Втім, ця пропозиція зустріла опір з боку Тюремного відділення, у штаті якого був власний діловод. Саме він перевіряв усі рахунки та відомості, надані начальником тюрми, з існуючими табелями та положеннями, і про результати перевірки

доповідав старшому директору відділення. Директори відділення, дійшовши думки, що «начальник тюрми не зможе контролювати самого себе», відхилили цю пропозицію [13, с. 20].

Тим не менш можливості для зловживань при цьому контролі завжди знаходилися. Найчастіше вони траплялися під час закупівлі продовольства для арештантів. У 1908 р. між постачальниками Шаєю Хусідманом та Гершкою Мірочником, які доставляли продукти до тюрми, і начальником тюрми Фон-Мірбахом стався конфлікт. Постачальники звернулися до Тюремного відділення із скаргою на Фон-Мірбаха, що той не сплатив їм усієї суми за продукти, а привласнив частину коштів собі. Тюремне відділення вирішило передати цю справу на розгляд Начальника губернії. Невідомо, які б санкції могли б бути застосовані до начальника в'язниці, як би він не помер [10, с. 31, 35].

За архівними матеріалами нам поки що не вдалося встановити всіх начальників Вінницької в'язниці та біографічні факти, пов'язані із їхнім перебуванням на цій посаді. Спираючись на дані, які ми маємо, можемо відтворити коло тих осіб, які були причетні до функціонування Вінницької тюрми на початку XX ст.

В останні роки XIX ст. начальником тюрми був Крижанівський. Навесні 1900 р. під час епідемії він захворів на черевний тиф. Напевно, через це в нього стався нервовий розлад, що підтвердили лікарі після медичного огляду. Надалі Крижанівський не міг більше керувати справами в'язниці, тому упродовж кількох місяців обов'язки начальника тюрми виконував Вржежевський.

Цей рік виявився надзвичайно складним для керівництва в'язницею, оскільки спочатку Вржежевському, а з серпня – Василевському довелося годувати арештантів власним коштом. Через те, що Крижанівський не надав звітних документів у витрачених коштах, Тюремне відділення упродовж року не призначало аванси на продовольство арештантів [7, с. 1]. На початку 1901 р. витрачені кошти були повернені Вржежевському та Василевському.

У 1905 р. начальником тюрми був призначений вже згадуваний Михайло Фон-Мірбах (1855–1908). Свою службу він розпочав у 1878 р. у Балтському повітовому Поліцейському управлінні. Освіти не отримав, втім у тридцятирічному віці він склав іспит в Ананівській гімназії. У 1886 р., після призначення приставом Літинського повіту, Фон-Мірбах раптово залишив службу. У 1892 р. знов повернувся та був начальником Брацлавської тюрми (1892–1901), згодом – Балтської (1901–1902), Кам'янець-Подільської (1902–1905). Отже, обійнявши посаду начальника Вінницької в'язниці, Фон-Мірбах мав достатній досвід управління. Але 1908 р. його кар'єра та життя обірвалися. Михайло Фон-Мірбах помер у 53-річному віці від висипного тифу під час епідемії у Вінницькій тюрмі [30].

У 1908 р. Крижанівський знов повернувся на посаду начальника в'язниці у Вінниці. Під час епідемії йому доводилося проводити дезінфекційні заходи та евакуювати арештантів до інших корпусів в'язниці [10]. Надалі очільники Вінницької тюрми змінювалися мало не щороку: Зелінський (1909–1910), Саповський (1910–1912), з 1912 р. – Верешковський.

Безпосередній щоденний нагляд та контроль над в'язнями здійснювали тюремні наглядачі. Зокрема, це – привратники, постові, виводні, господарські, наглядачі у тюремній конторі та запасні. Всі вони виконували відповідні функції: несли вартову службу на зовнішніх та внутрішніх постах, супроводжували арештантів за межі в'язниці та інше. Крім того, вони могли виконувати за додаткову плату роботи, які не належали до їхніх безпосередніх обов'язків. Наприклад, старший наглядач голив та підстригав арештантів Вінницької тюрми. Наглядачів залучали до вивезення тюремних нечистот. При Вінницькій тюрмі існувала казарма для наглядачів [7, с. 40].

Контроль за тюремними наглядачами покладался на начальника тюрми. Зокрема, останньому належало вести дві штрафні книги. До однієї він власноручно записував дисциплінарні стягнення, що застосовувалися до наглядачів, а до іншої – до арештантів [1, с. 86]. Ці книги у архівних фондах поки що не виявлені. Тому важко стверджувати, чи дійсно вони були в обігу.

Супровід арештантів по пересильним трактам, до офіційних установ (суд, канцелярія та інші) та на зовнішні роботи мали здійснювати нижні чини караульної команди. У 1890-х рр. їх нараховувалося до 12 осіб. Вони супроводжували щоденні етапи з Вінницької тюрми до Брацлава, Літину та Липовця, а також кожні два тижні – до Києва та Одеси. У відрядженні до міст Подільської губернії вони перебували 4–6 днів. Враховуючи нечисленність конвойної команди, саме тюремні наглядачі, здійснювали супровід

в'язнів на зовнішніх роботах [18, с. 8–11].

Закон від 13 червня 1887 р. «Про влаштування управління окремими місцями ув'язнення цивільного відомства і тюремної варти» розширював штат тюремних службовців. Окрім начальника тюрми та його помічників, запроваджувалися посади наглядачок жіночого відділення, священник та псаломщики, лікар і фельдшер [33]. Таким чином, штат в'язниці збільшувався.

Арештанти Вінницької тюрми

Серед населення тюрми найчисленнішою групою були арештанти, проте – найменш сталою. Їхня кількість постійно варіювалася. На це впливала присутність пересильних арештантів, для яких Вінницька в'язниця була тимчасовою зупинкою на шляху до губернських каторжних тюрем, як наприклад, Тюменська. Наприкінці XIX ст. у Вінницькому тюремному замку перебувало 193 в'язні [6, с. 3]. Упродовж 1901 р. за ґратами утримувалося від 165 до 274 осіб [7, с. 13, 28, 35] (не враховуючи хворих, які перебували у тюремному шпиталі). По мірі того, як будувалися нові корпуси в'язниці, чисельність арештантів збільшувалася, і у 1909 р. вона коливалася від 420 до 672 осіб [11, с. 8, 17, 23 та ін.]. У 1914 р. у корпусах в'язниці, у т. ч. новозбудованому, утримувалося від 351 до 621 арештанта [16, с. 4, 21, 22 та ін.]. Примітно, що у серпні 1914 р. у Вінницькій тюрмі перебувало 848 в'язнів [16, с. 50]. Напевно, частина з них – це евакуйовані арештанти з тюрем західних губерній, хоча і прямих свідчень про це не маємо, як і проте – куди вони прямували. Можемо лише припустити, що це в'язні Варшавських тюрем, яких евакуюва-

ли спочатку до Московських тюрем, а потім – до губернських на схід імперії.

У в'язниці арештанти розподілялися на декілька категорій: місцеві здорові арештанти, пересильні, хворі та т. зв. привілейовані. Для кожної з груп передбачалося різне добове утримання, хоча насправді воно не надто відрізнялося. Детальніше про це згодом.

Привілейованих арештантів було небагато. У щомісячних звітах начальника Вінницької тюрми тривалий час ця категорія могла не згадуватися. Відповідно до тюремного статуту їм дозволялося носити власний одяг та перебувати в окремих камерах. Щоправда, виділити ізольоване приміщення для таких в'язнів в умовах перенаселення тюрми було справжньою розкішшю, тому нерідко вони утримувалися разом з іншими арештантами. Привілейовані в'язні не отримували їжу «зі спільного котла», натомість їм видавалося харчове утримання грошима, яке дещо перевищувало витрати на утримання звичайних арештантів. Для порівняння: у 1908 р. одному «привілейованому» арештанту видавалося 11 коп. на день, а на звичайного в'язня Вінницької тюрми казна витрачала 7 коп. [10, с. 5, 57]. Отже, станові відмінності продовжували зберігатися в тюрмі.

Привілейованими арештантами могли бути, наприклад, політичні в'язні. У 1908 р. за ґратами Вінницької в'язниці у статусі «політичного арештанта» опинився Микола Стаховський – лікар за фахом, активний учасник українського руху у Російській імперії на початку XX ст. У 1919 р. він очолює дипломатичну місію УНР у Лондоні. У серпні 1908 р. Стаховсь-

кий був засуджений до тюремного ув'язнення за свою громадську діяльність, зокрема видавництво журналу «Боротьба», та належність до українських соціал-демократів. У в'язниці він продовжив лікарську практику і надавав медичну допомогу в'язням. За підтримки Подільського губернатора Ейлера для Стаховського був пом'якшений режим ув'язнення – його камеру переобладнали під медичний кабінет і дозволили приймати відвідувачів. Згодом під час епідемії тифу у 1908 р. він був переведений до земського шпиталю, де продовжив надавати допомогу хворим, залишаючись арештантом [40, с. 114–123].

Жінки і діти – малопомітна тема в історії Вінницької тюрми, оскільки джерела дають лише уривчасту інформацію про них. Наприклад, про Домінікію Жректинську, яка у 1894 р. добровільно поїхала за чоловіком з Вінницької в'язниці до Тюмені [14, с. 19]. Про Суру Кайноре, якій належало видати 3 руб. у зв'язку зі звільненням [4, с. 59]. Або про Марію Райхович, яка 1897 р. відбувала шестимісячне покарання у Вінницькій тюрмі й народила дитину. Чи про Анну Александрович та її померлого сина Леоніда, який народився у в'язниці й прожив лише 12 діб. Похованням дитини, як і інших померлих в'язнів, опікувалася адміністрація в'язниці. Враховуючи кількість одягу, який заготовляли для арештанток, у в'язниці Вінниці перебувало до 10 жінок. Ті, які годували грудних немовлят, могли розраховувати на покращення харчування. Відповідно до тюремного статуту, таким жінкам на продовольство виділялось на 3 коп. більше на добу, ніж іншим [5, с. 18].

Головне тюремне управління циркуляром від 24 січня 1902 р. вка-

зувало на міри опіки малолітніх дітей, чиї батьки перебували під вартою. Зокрема ними мало піклуватися Товариство опіки тюрмами. Дітей могли помістити до благодійницьких притулків або передати на виховання «родинам, відомих своєю моральністю» за економічної підтримки Товариства та казни, або найближчим родичам, які б погодилися на опіку. Разом і з тим, були випадки коли діти, які залишалися без опіки, перебували у в'язниці разом із батьками [20, с. 46]. Виявити, чи були такі факти у тюрмах Подільської губернії, ми не змогли, так само, як і встановити, у яких умовах перебували немовлята, народжені у тюрмі.

У в'язниці арештанти потрапляли під «опіку» тюремної адміністрації, яка нормувала їхнє фізичне існування: норми харчування у будні та на свята, норми одягу та взуття. Але норми були диференційовані – для різних категорій ув'язнених. Тюрмне відомство прагнуло до уніфікації арештантського побуту.

Контроль за виконанням в'язнями дисциплінарних норм давав тюремній адміністрації можливість управління уніфікованою арештантською спільнотою. Відхилення від них передбачало застосування таких санкцій, як перебування у карцері. У старому головному корпусі Вінницької в'язниці був 1 карцер із вентиляцією, але без опалення, у загальному корпусі – 2 карцери з опаленням, але без вентиляції. Інколи звичайні камери використовували як карцер [13, с. 54].

Дисципліна у в'язниці мала мінімізувати можливості для втеч. Втім, вони траплялися. Так, 7 липня 1906 р. на втечу наважився арештант Іван Бессараб, який був вбитий під

час затримання [9, с. 42]. Для попередження втеч на арештантів вдягали колодки. Зокрема, серед переліку арештантського одягу у 1894 р. зазначені колодки ручні та ножні, а також підколодки [2, с. 78].

Арештантський побут: харчування та одяг

Добове харчування в'язнів оплачувалося казною і залежало від їхнього «тюремного статусу». Пересильні, враховуючи непрості переїзди, отримували більше за здорових арештантів. З 1890 р. до 1914 р. воно залишалося незмінним – 10 коп. на добу, на відміну від інших груп, продовольче утримання яких хоча і не суттєво, але зростало.

Утримання одного здорового арештанта у Вінницькій в'язниці казні обходилося у 1897 р. по 5 коп., упродовж 1901–1907 рр. – по 6 коп., у 1907–1913 рр. – варіювалося від 7 до 9 коп., а у 1914 р. – становило 10 коп. [5, 7-10, 12, 15, 17]. Якщо порівняти з іншими тюрмами Подільської губернії, то воно не надто відрізнялося, хоча було дещо меншим ніж у Кам'янецькій та Проскурівській [5, с. 18]. Зовсім малим це утримання видається у порівнянні із тюрмами Забайкальської, Приморської областей та Іркутської губернії, де казна витрачала на одного арештанта від 15 до 26 коп., але ж кліматичні умови були кардинально іншими [21].

Хворі арештанти мали отримувати посилене харчування. Втім, воно не надто відрізнялося від харчування здорових. Утримання хворих розраховувалося досить просто – до вартості добового утримання здорових в'язнів додавалося по 3 коп. на медикаменти. Хоча ці норми для хворих можна було збільшити до 40 коп. за дозволом Віцепрезидента

Подільського губернського комітету опіки тюрмами. Але і у цьому випадку тюремному відділенню дозволялося витратити на хворих кошти за мінімальними нормами (+ 3 коп.). «Надлишок» зараховувався до економічного капіталу відділення. Це практикувалося упродовж багатьох років і не вважалося зловживанням [15, с. 5; 9, с. 76].

У 1890 р. були визначені норми продуктів, що їх щоденно споживали арештанти: житній хліб (2 ½ фунти або 1,1 кг), крупи гречані, м'ясо (226 г) та сало (17 г), пшеничне борошно (15 г), олія (8,5 г), цибуля (12,8 г), сіль та перець [4, с. 126]. Ця норма була прийнята як основна, але не обов'язкова, і могла змінюватися у тюрмах. У 1900 р. начальник Вінницької тюремного замку запропонував на розгляд Тюремному відділенню власні розрахунки норм добового харчування здорових арештантів: житнього хліба (900 г), пшеничного борошна (12,8 г), крупи (226 г), гороху (136 г), для борщу 130 г капусти, 4,2 г цибулі, 30 г сала, сіль, перець та лавровий лист [6, с. 34]. Яловиче м'ясо (128 г) арештанти мали отримувати лише у неділю, а під час релігійних постів воно замінювалося на суху рибу, а замість сала в борщі – конопляна олія. Отже, реальні норми виявилися меншими за встановлені. Тюремне відділення затвердило їх, оскільки ці норми дозволяли зекономити на кожному арештантові до 0,5 коп. на добу. В'язні Вінницької тюрми отримували гарячу їжу двічі на день: на обід борщ та «порожню» кашу (гречану, ячну або пшеничну) і на вечерю – кашицю.

Напередодні Першої світової війни продовольчий раціон здорових арештантів Вінницької тюрми суттє-

во не змінився, хіба що у ньому з'явилися картопля та буряк. А норми м'яса зменшилися до 102 г. За звітною документацією у 1913 р. раціон хворих покращився: до нього входили пшеничні булки, яловичина, вершкове масло. На вимогу лікаря, могли додаватися курка, молоко, лимони та вино [1, с. 1].

Прийом продуктів від родичів арештантів дозволявся у дні побачень, тобто у недільні та святкові дні. При цьому загальна вага продуктів не мала перевищувати 3 фунтів (1,36 кг). Головне тюремне управління рекомендувало слідкувати за цим тюремній адміністрації і вивішувати таблиці із дозволеними продуктами та вагою. Наприклад, 10 вареників, 4 яйця, 1 пляшка молока, 1 фунт жареного або вареного м'яса. Загалом цей список нараховував 27 позиції. Норми склалися таким чином, щоб арештант у тюрмі не мав можливості торгувати цими продуктами та споживав їх у день отримання. У камерах вони могли тримати хліб, бо іноді за раз видавалася норма на дві доби, чай, цукор, деякий посуд. Подільський губернський комітет опіки тюрмами рекомендував встановлювати у камерах полиці з тим, щоб ці речі могли постійно спостерігатися наглядачами [1, с. 71].

У святкові дні для арештантів передбачалося покращення харчування. Зокрема, на християнські свята (Різдво, Хрещення, Великдень та Трійця). До «святкових» належали деякі цивільні події. Наприклад, у дні коронування Миколи II, у день століття Миколи I, у день народження імператриці Марії Федорівни (святкування були 14 листопада 1899 р.), у зв'язку з сторічним ювілеєм війни з Наполеоном (26 серпня 1912 р.) [5,

с. 3; 6, с. 10; 15, с. 44]. У ці дні у раціоні харчування в'язнів з'являлися волове м'ясо, суха риба, інколи пироги, на святвечір – кутя з пшениці та маком, узвар; на Великдень – паски та яйця. На покращення харчування тюремне відділення зазвичай признавало аванси. У випадку відсутності грошей, зверталися до «благодійної громадськості» міста. «Благодійників» було не так вже багато, і, як правило, це були директори Тюремного відділення. Наприклад, у 1905 р. напередодні Великодня предводитель Вінницького дворянства та старший директор відділення граф Гейден пожертвував 10 руб., інший директор Шабанов – 25 руб. [23, с. 64] У 1909 р. Гейден зробив благодійний внесок 25 руб. на покращення харчування арештантів у дні святкування Різдва [14, с. 20].

Постачання продуктів для Вінницької тюрми здійснювалося двома способами: господарським (закупівля продуктів на міському базарі) або підрядним (укладання відповідного договору із постачальником). Найбільше зловживань здійснювалося під час заготівель продуктів для арештантів. Причому до цих зловживань вдавалися і адміністрація тюрми, і постачальники. Як вже зазначалося, на цьому ґрунті між ними виникали конфлікти. У 1886–1908 рр. постачальником Вінницької тюрми був міщанин Шая Хусідман. Іноді він недоброчесно виконував свої зобов'язання, вдавався до хабарів для отримання підряду, перепродавав права на постачання продовольства, вів нечесну гру під час публічних торгів, не минав можливості написати скаргу на начальника тюрми (часто обґрунтовану) [6, с. 32; 8, с. 25 та ін.; 17, с. 19-21]. У свою чергу, нача-

льник тюрми міг помститися, уклавши угоду з іншим постачальником, наприклад, з Ароном Магидовичем. З 1911 р. стає обов'язковим проведення публічних торгів щодо підряду. Відтоді цей процес контролювала Тюремна інспекція, а не Тюремне відділення [14, с. 10, 23, 25 та ін.].

Частково тюрма забезпечувалася овочами із власного городу, на якому працювали арештанти під конвоєм тюремних наглядачів. Під час епідемії тифу у 1899 р. через хворобу арештантів город обробляли наймані працівники [6, с. 25]. Зокрема, вирощували картоплю, буряки, капусту, цибулю, квасолу. Зібраний врожай залишався у в'язниці. При можливості його надлишки продавалися, а гроші зараховувалися до спеціальних коштів Тюремного відділення [5, с. 107]. Інколи грошова частка прибутків залишалася тюрмі на «дрібні господарські видатки» [12, с. 39]. У неврожайні роки доводилося додатково купувати картоплю для споживання арештантами, а також як насіння на наступний рік.

Город розташовувався поза межами тюремної огорожі на околиці Вінниці і межував із садибами городян. Тюремний город виявився тим місцем, де могли зустрітися арештанти і міщани, де тюремний світ припиняв бути замкненим, «відомчим», а ніби виходив назовні. Нерідко ця зустріч «тюремного» та «міського» виявлялася конфліктною. У 1897 р. начальник тюрми скаржився, що «сусідні мешканці, ймовірно тільки для того, щоб завдати шкоди, заганняють на город худобу та свиней, а хлопчики засипають канаву, щоб залізти на фруктові дерева, що ростуть навколо городу». Тюремно-

му відділенню довелося найняти сторожа для охорони врожаю [5, с. 55]. Навесні 1901 р. стався конфлікт із власником сусідньої ділянки Липницьким. Він проігнорував межу, що розділяла його та тюремні володіння. Засипавши канаву, він привласнив 152 кв. м тюремної землі й здійснив потраву врожаю. Врешті-решт, Липницького змусили поновити межу та заплатити штраф [7, с. 16].

Головне тюремне управління прагнуло уніфікувати зовнішній вигляд арештантів, створюючи єдині зразки одягу. Для здорових в'язнів одяг виготовлявся у майстернях Кам'янецької тюрми, а для хворих – купували у місцевих торговців, але цей одяг і взуття мали бути схожими на лікарняний одяг Приказу Громадського піклування [1, с. 81-82]. Зокрема, комплект чоловічого одягу для здорових арештантів складався із сорочки, брюк, підштаників, онучі, капелюха в залежності від сезону, а також бушлату, козушка (1 на 10 осіб) взимку. Відповідно жіночий – з сорочки, спідниці з ліфом, панталонів, онучі, хустки, фартуха, капору, зимової кацавейки та козушка (1 на 10 осіб). Для хворих призначалися ще халати та ковпаки. Залишатися у своєму вбранні могли лише привілейовані в'язні. Єдині зразки одягу мали дисциплінувати арештантів. Утім, встановлених норм не завжди вдавалося дотримуватися з огляду на реалії.

Начальник вінницької тюрми неодноразово скаржився, що речей не вистачає не тільки по комплекту, а по кількості арештантів [26, с. 21]. Тюремне вбрання було зношеним, постійно лагодилося. Тому звичайним арештантам також дозволялося залишатися у власному одязі та

взутті. Лаптів та черевиків хронічно не вистачало. Влітку завдяки теплому клімату арештанти були босоніж. На 10 в'язнів призначалася одна пара черевик, яка видавалися для зовнішніх робіт або для візиту до суду чи канцелярії. Взимку їх не виводили з камер з цієї причини, або дозволяли носити власне взуття [1, с. 71].

Праця арештантів

Труд в'язнів міг бути організований як всередині тюрми, так і за її межами. До останнього способу вдавалися набагато частіше. Праця арештантами всередині передбачала існування майстерень. Але спроби запровадити на початку 1890-х рр. у тюрмах Подільської губернії виробництва арештантами солом'яно-килимкових дахів були невдалими. На заваді цьому стали відсутність вільних приміщень для робіт, висока вартість матеріалів, труднощі збуту продукції із користю для казни [1, с. 19]. До того ж, навчити арештантів певному ремеслу можна, якщо вони перебувають у в'язниці тривалий термін. Як правило, у повітових тюрмах, таких як Вінницький тюремний замок, утримувалися в'язні, засуджені до нетривалих термінів. Довгострокові арештанти переводилися до Губернської тюрми, де були можливості для відкриття майстерень та навчання [1, с. 71]. Серед успішних прикладів функціонування внутрішньо тюремних майстерень можна назвати Кам'янецьку в'язницю, де арештанти виготовляли одяг для в'язнів інших тюрем Подільської губернії.

Головне тюремне управління циркуляром від 3 березня 1888 р. визначило умови використання праці арештантів на зовнішніх роботах. Рекомендувалося допускати до таких

робіт в'язнів із «благопристойною» поведінкою, засуджених на короткі (6–8 місяців) і довгострокові терміни, і які відбули вже більшу частину цього терміну за ґратами. Конвоювання робітників-арештантів покладалося на спеціальну конвойну команду або на наглядачів у повітових тюрмах. Вивід арештантів по одному чи малими групами для роботи у дворах, городах та садах міських обивателів був небажаний, оскільки існувала можливість їхньої втечі, а зароблені ними кошти не покривали витрат на конвоювання. Оптимальним вважалися групи по 10–15 в'язнів для робіт на відстані не більше 30 верст від тюрми. Вивід на зовнішні роботи менших груп допускався начальником тюрми з дозволу місцевого цивільного начальства. При цьому тюремний наглядач мав спостерігати за їхньою роботою, а конвойні лише упереджали та припиняли спроби втеч. На арештантів покладалася кругова відповідальність: у випадку втечі одного з них, інші позбавлялися права на зовнішні роботи [3].

Звичайно, цей циркуляр був «еталоном», від якого доводилося відступати у повсякденному житті. Наприклад, попит на працю арештантів групами по 10 осіб був малим. Для виконання таких робіт, як прибирання сміття чи принесення води, достатньо було кількох чоловік. Відповідно, заробітки були мізерними. В'язні Вінницької тюрми малими групами (по 5 осіб) під наглядом лише одного тюремного наглядача винаймалися для господарських робіт городянами. Зокрема, вони у 1890-х роках пиляли дрова та працювали на городах приватних осіб, прибирали міські вулиці та площі,

сколювали лід взимку на вимогу місцевої поліції. За цю роботу в'язні отримували по 20 коп. на день [18, с. 3]. Виконання різних робіт у господарствах міських обивателів складало найбільшу частку прибутку. Наприклад, у 1890 р. із 356 руб. із арештантських сум, 253 руб. (або понад 71 % від загальної суми) вдалося заробити, працюючи на приватних подвір'ях [25, с. 101]. Начальник Вінницької тюрми скаржився, що суми зароблені арештантами, були б більшими, як би їх охороняли не караульні за додаткову плату, а тюремні наглядачі.

Попит на працю в'язнів міг зростати під час проведення сезонних польових робіт. Влітку 1905 р. 30 арештантів Вінницької тюрми найняв на період жнив економ Пятничанського маєтку, що належав графу Грохольському. Поля економії знаходилася на відстані 2–3 верст від тюрми, що було досить зручно з огляду на перевезення в'язнів. Щоранку на підводах, які присилалися з економії, арештантів привозили до місця польових робіт, і щовечора у такий самий спосіб привозили назад до тюрми, але не пізніше 20-00. Для спостереження за ними винаймалися троє наглядачів (тобто по одному на 10 в'язнів). Заробітна плата робочих арештантів визначалася по 35 коп. на день кожному, а спостерігачі отримували по 12 руб. 50 коп. на місяць. Арештанти працювали у полі два місяці, за винятком релігійних свят та дощових днів – тоді вони виконували роботи у приміщенні, що замикалося. Їхнє продовольче утримання на увесь період покладалося на винаймача і було не меншим, а навіть більшим, ніж у в'язниці. Зокрема в угоді про найм визначалися

добові норми продуктів. Наприклад, на сніданок о 8 чи 9 ранку арештанти отримували куліш – рідка каша із салом; на обід о 12 годині – борщ та «порожню» кашу, а на вечерю о 5 годині була знову каша або галушки. На день кожному арештанту призначалося по 3 фунти хліба [23, с. 79]. Незважаючи на додаткові витрати по найму наглядачів та на продовольство, праця арештантів обходилася удвічі менше за плату робітника вільного найму. Щоправда, різниця у кваліфікації та продуктивності праці була так само була суттєвою.

З метою досягти якомога більшого попиту на працю арештантів тюремне відділення встановлювало значно нижчу таксу на їхню працю – приблизно на 50 % і більше від заробітної плати вільнонайманого робітника [19, с. 8].

Арештантська заробітна плата належала до тих прибутків, які хоча і не належали повністю казні, але перебували під контролем уряду. З 1886 р. діяли «Правила та форми касового рахівництва та звітності з прийому та витрат зароблених сум місцями ув'язнення та спеціального фонду на розвиток тюремних робіт». Відповідно до цих правил, зароблені арештантами гроші поділялися на три частини: перша частина заробіт-

ку ставала власністю арештанта, друга – переходила в казну і третя – тюремі. З останньої частини виділялися деякі кошти на устрій та облаштування майстерень, закупівлю інвентарю для господарських робіт тощо [1, с. 61]. Приміром, у березні 1890 р. арештантами було зароблено 33 руб., з них 13 руб. 20 коп. призначалося арештантам, по 9 руб. 90 коп. – казні та в'язниці [25, с. 20]. Всі кошти, отримані від арештантських робіт, зараховувалися до депозиту Тюремного відділення. Свою частку арештант міг отримати вже після звільнення або при переводі до іншої в'язниці за клопотанням начальника тюрем. Зароблені гроші в'язень міг одержати лише через кілька місяців після звільнення через бюрократичну тяганину.

Крім того, в арештанта вилучалися наявні гроші з самого початку його перебування у в'язниці. Їх він так само отримував після звільнення. Як правило, це були копійчані суми. Хоча траплялися і справжні статки. Так, у 1890 р. начальник Вінницької в'язниці просив видати арештанту французу Якову Піотровському належні йому гроші у розмірі 1 100 руб. у зв'язку із завершенням терміну його ув'язнення та висил-

Такса на працю арештантів у 1911 р. [12, с. 34]

Вид робіт	Плата за працю вільнонайманого робітника (за день)	Плата за працю арештанта (за день)
Чорноробочий	від 50 до 90 коп.	35 коп.
Ремісник	від 1 руб. 50 коп. до 2 руб.	60 коп.
Розпилювання дров	від 2 до 3 руб. (1 кв. сажень)	від 1 руб. 60 коп. до 2 руб. (1 кв. сажень)

кою за кордон [4, с. 176]. Арештанта Вінницького тюремного замку Устина Поліщука переводили до Ольгопільської тюрми. Відповідно належні йому 320 руб. відправлялися до Ольгопільського тюремного відділення [5, с. 59].

Крім зовнішніх тюремних робіт, які приносили прибутки, арештанти виконували неоплачувані роботи на користь в'язниці – наприклад, робота на тюремному городі. Подільський комітет опіки тюрмами рекомендував обирати кашоварів та пекарів серед арештантів, які мали бути постійно на кухні чи пекарні [1, с. 86].

Тюремна лікарня

При в'язниці була лікарня з медичним персоналом – лікарем та фельдшером. У 1905 р. був навіть зубний лікар Арон Вазер, який зголосився безкоштовно лікувати арештантів. Зокрема, поява останнього дуже збентежила начальника тюрми, який сприймав його як приватну особу і просив тюремне відділення підтвердити, чи дійсно Вазер затверджений тюремний лікар [23, с. 95]. Інколи тюремна адміністрація вдавалася до послуг сторонніх медиків, як наприклад, у 1912 р., коли на тиф захворів тюремний фельдшер Пантелемон Масленков, і його обов'язки виконував найнятий повітовий фельдшер. Важко хворих арештантів направляли до земської лікарні. Там хворі залишалися в'язнями, тому у приміщеннях де вони лікувалися, на вікнах тимчасово встановлювали ґрати. Надалі ними продовжував опікуватися тюремний лікар, а тюремне відділення оплачувала їхнє добове перебування у лікарні.

Як вже зазначалося, санітарно-гігієнічні умови утримання в'язнів

були далекими від норми, тому спалахи інфекційних захворювань траплялися дуже часто: у 1899–1900 рр. епідемія червневового тифу, у 1908 р. – висипного тифу, у 1910 р. – холери та переміжної лихоманки. Під час епідемій умови перебування арештантів ставали ще більш екстремальними. Позбавлені свободи пересування, вони могли розраховувати тільки на допомогу тюремної адміністрації. Поява мору ставила під загрозу усіх – і арештантів, і адміністрацію, і наглядачів та інший тюремний персонал. Але часто до дієвих заходів не вдавалися. Як правило, долали наслідки, а не упереджували хворобу. При цьому робили це у тих випадках, коли мор набував значних масштабів і загрожував вийти за межі тюремної огорожі.

Головне тюремне управління, пропонуючи «Настанови про способи упередження та обмеження розвитку холерної епідемії у місцях ув'язнення» (1905 р.), рекомендувало економно витратити кошти на утримання тюремних приміщень у чистоті та дезінфекцію [23, с. 84]. Навряд чи ефективною можна вважати придбання тюремними бібліотеками медичної літератури, як наприклад «Основи утримання здоров'я», враховуючи що далеко не всі арештанти були освіченими [11, с. 46].

У 1914 р. лікарем при Вінницькій тюрмі став Лоскутов. З його ініціативи при тюремній лікарні почав реалізуватися такий проект, як облаштування операційної. Але Перша світова війна перевалила ці плани, а лікар був мобілізований до війська [16, с. 24, 25, 38 та ін.].

Церква і тюрма

Вплив релігії на злочинців розглядався як благодійний та виправ-

ний. Священник був не тільки духовною особою, але й чиновником тюремного відомства. Православний священник призначався членом тюремної наради з питань внутрішнього розпорядку. Крім того, священник належав до тюремного персоналу. У Вінницькій тюрмі це був церковнослужитель із місцевого собору. Він отримував невеличку платню (від 5 до 8 руб. на місяць) за виконання церковних треб. При тюрмі існувала каплиця, де священник раз на два тижні служив обідню, по завершенні якої звертався до присутніх в'язнів із «живим духовним словом».

Священник, як і лікар поєднували тюремний світ із зовнішнім. Безпосередньо спілкуючись із арештантами, вони могли переказувати їм новини чи плітки, або, можливо, передавати їм гроші чи речі. Тюремній адміністрації це проконтролювати було досить важко. Тому намагалися унеможливити доступ до в'язниці «випадкових» осіб. Так, у 1897 р. учитель Вінницької церковно-приходської школи Євген Довб'я виявив бажання безкоштовно проводити два-три рази на тиждень уроки читання та бесіди із в'язнями Вінницької тюрми. Тюремний священник начебто не був проти, але при цьому підкреслив, що розмови з арештантами нерелігійного характеру принесуть їм шкоду. Тюремне відділення вирішило передати це питання на розгляд Віцепрезидента Подільського тюремного комітету, у канцелярії якого воно «загубилося» [5, с. 84].

Будь-яка просвітницька діяльність у тюрмі залишалася прерогативою церкви. У Вінницькій в'язниці була бібліотека. Книги та журнали були у переважній більшості релігійного характеру, оскільки комплекту-

ванням займався священник. У 1894 р. директор Вінницького тюремного відділення, священник Олександр Громачевський склав список релігійної літератури, яка була придбана для тюрем. Серед них були «Покарані порушники десяти заповідей Божих», «Чотири путівники дорогою життя: страх Божий, мудрість, тверезість, труд», «Примітні випадки із людьми віруючими та невіруючими», «Піклування про душу» та інші [22, с. 1]. Чиновники з тюремного відомства вважали корисним для арештантів читання у вільний час журналу «Руський паломник», тому передплату здійснювали регулярно.

Православні обряди (як-то скоромна чи пісна їжа, відвідування богослужінь) у в'язниці домінували, незважаючи на те, що серед в'язнів були представники інших конфесій – іудеї та мусульмани. Ставлення до останніх можна охарактеризувати як терпиме або ж взагалі – ігнорувалися. Наслідуючи приклад військового відомства, Головне тюремне управління не дозволило влаштовувати окремі кухні для «іновірців», керуючись принципом здешевлення та спрощення процесу приготування їжі [1, с. 1]. Тому арештанти інших конфесій автоматично долучалися до православних обрядів, споживаючи святкову їжу на Різдво чи Великдень, або вимушено постували. В'язні іудейського сповідання у камерах мали деякі молитовні речі. На початку 1890-х років тюремним адміністраціям було рекомендовано вилучати ці речі й видавати лише у години, що призначалися для молитов [1, с. 71]. Але всеохоплюючого впливу православ'я у в'язниці не було. Наявність тюремної каплиці, де богослужіння здійснюються раз чи два на

місяць, поширення серед неосвічених в'язнів релігійної літератури та нечасті проповіді священника не можна вважати ефективними місіонерськими заходами.

Висновки. З одного боку, Вінницька тюрма була включена до міського простору, а з іншого – ізольованою від нього. Тюрма як сегрегація у місті, видимим символом якої стає огорожа та муровані стіни. На початку XX ст. була змінена її локація: з центральної частини міста до околиці. Витиснення тюрми на периферію простору обумовлювалося кількома факторами – потребами самої в'язниці у розширенні; безпекою для міста (враховуючи епідемії та потенційні втечі в'язнів); намаганням приховати соціальні вади, те, чого «соромилося» суспільство, як наприклад, притулки, богадільні, лікарні для божевільних.

Внутрішній простір в'язниці був організований за принципами нагляду та контролю. Тюремна адміністрація «користувалася привілеями замкненого простору» [43]. Запобігти зловживанням мала система контролю за начальниками в'язниць. Начальник тюрми, здійснюючи контроль над в'язнями, сам перебував під контролем бюрократичного апарату тюремного відомства, залишаючись при цьому його частиною. Умовно кажучи, тюремна адміністрація була водночас об'єктом і суб'єктом контролю. Існувала певна

ієрархія контролю, на вершині якої знаходилося Головне тюремне управління.

На тлі загальних норм Головного тюремного управління, адміністрація в'язниці визначала фізіологічні норми існування арештантів – кількість та якість їжі, одяг та взуття, простір камер. Мінімізація життєво необхідних благ – це питання економії. І водночас – частина фізичного покарання. Нестерпні умови існування у в'язниці у певному сенсі можна порівняти із тортурами, що інколи завершувалися смертю арештантів, наприклад, під час епідемій. Покарання спрямоване на тіло. Виснажені в'язні значно менше здатні до втеч, до опору чи об'єднання, незважаючи на переповненість камер Вінницької тюрми.

Працю арештантів можна розглядати як певну «винагороду» за «благопристойну» поведінку. По-перше, вони мали можливість невеличкого заробітку. По-друге, зовнішні роботи дозволяли урізноманітнити арештантські будні, вийти за межі тюремної огорожі. Щоправда, нагода випадала зрідка, враховуючи низьку продуктивність малокваліфікованої праці. Навряд чи можна розглядати працю в тюрмі як метод перевиховання колишніх порушників закону, враховуючи нерегулярність арештантських робіт. Так само виправний вплив релігії у тюремних реаліях виявився суто формальним.

Список використаних джерел

1. Державний архів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької обл.). [The State Archives of Vinnytsia Region]. Фонд Д-50. Оп. 1. Спр. 67. Циркуляри, постановлення Подольского губернского правления, Главного тюремного управления и губернского попечительного о тюрьмах комитета о составлении финансовой отчетности

ти, правилах расходования заработанных сумм мест заключения, снабжение продовольствием арестованных (1890).

2. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 78. Циркуляр Вице-президента Подольского губернского попечительного о тюрьмах комитета по обеспечению больных арестованных бельем и ведомости о наличии имущества (1894).

3. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 83. Постановление Подольского губернского тюремного комитета по обеспечению жильем и оплаты труда арестованных. Сведения о суточном довольствии арестованных и о наличии средств (1896).

4. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 123. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения (1889).

5. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 131. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения (1897).

6. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 133. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения (1900).

7. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 134. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения (1901).

8. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 136. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения (1904–1906).

9. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 138. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения (1906).

10. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 139. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения (1908).

11. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 140. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения (1909).

12. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 141. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения (1910).

13. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 142. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения (1911).

14. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 143. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения и договора с частными лицами на поставки продовольствия для арестованных (1911).

15. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 144. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения (1912).

16. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 146. Протоколы заседания Винницкого тюремного отделения (1914).

17. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 147. Протоколы заседания уездного тюремного отделения и сведения о справочных ценах на продукты по г. Виннице (1915).

18. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 306. Переписка с Подольским губернским комитетом, Винницким уездным воинским начальником о передвижении, использовании арестованных на хозяйственных работах (1891).

19. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 322. Переписка с Вице-Президентом Подольского губернского попечительного о тюрьмах комитета и начальника Винницкого тюремного замка о выделении для арестантов белья и одежды (1895).

20. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 331. Переписка с Подольским губернским правлением и начальником Винницкой тюртмы по административно-хозяйственным вопросам (1906).

21. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 422. Сведения о расходовании средств на содержание арестованных (1891).
22. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 427. Список религиозной литературы, приобретенной для тюремного отделения (1894).
23. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 436. Сведения о количестве требуемой одежды для арестантов (1905).
24. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 437. Сведения о количестве продуктов, израсходованных на арестованных на содержание арестантов (1913).
25. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 542. Ведомости о суммах, заработанных арестантами (1890).
26. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-50. Оп. 1. Спр. 559. Ведомости наличия хозяйственных вещей, принадлежащих Винницкому тюремному замку (1893).
27. Держархів Вінницької обл.спр. Ф. Д-230. Оп. 1. Спр. 421. Переписка с Подольским губернатором об отводе земельного участка на постройку в городе центральной тюрьмы (1890–1894).
28. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-230. Оп. 1. Спр. 785. Справка о строительстве Винницкой тюрьмы (1900).
29. Держархів Вінницької обл. Ф. Д-230. Оп. 1. Спр. 1271. Протоколы, переписка о постройке городской тюрьмы (1910–1911).
30. Держархів Вінницької обл. Памятная книга Подольской губернии, 1909.
31. Башмаков М. Б. Из истории московской военной тюрьмы в Лефортово конца XIX – начала XX века. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2013. № 12 (38). С. 22–32 URL: www.gramota.net/materials/3/2013/12-1/4.html (дата звернення 18.06.2019).
32. Вінниця: історичний нарис / Гол. редактор А. М. Подолинний. Вінниця : Книга-Вега, 2007. 304 с.
33. Гернет М. Н. История царской тюрьмы: в 5-ти томах. Москва: 1950, 1951, 1952, 1954, 1961.
35. Краинский Д. В. Материалы к исследованию истории русских тюрем. Чернигов : Тип. Губернск. Земства, 1912, 133 с.
36. Кузнецова Ю. В. Общеуголовные тюрьмы Российской империи в XIX веке (на примере Оренбургской губернии). *Самарский научный вестник*. 2019. №1 (26), С. 165–169.
37. Марков В. Н. История в истории: тюремное ведомство Кубанской области. Майкоп, 2012, 186 с.
38. Михеенков Е. Г. Привлечение заключенных к труду в пенитенциарных учреждениях Западной Сибири (конец XIX в. – 1919 г.). *Известия Алтайского государственного университета*. 2014. С. 127–131.
39. Познышев С. В. Очерки тюремоведения. Москва : Г. А. Леман и Б. Д. Плетнев, 1915, 302 с.
40. Прянишников М. Ф. Русская земледельческая тюрьма. Санкт-Петербург : Типография товарищества «Общественная польза», 1881, 253 с.
41. Трембіцький А. А., Трембіцький А. М. Громадсько-просвітницька та професійна діяльність Миколи Стаховського (1879–1948). *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія: Історія. 2013. Вип. 21. С. 114–123.
42. Туманов А. А., Гомонов Н. Д., Пирогов П. П., Тимохов В. П. Тюремная реформа второй половины XIX века и вопросы кадрового обеспечения мест лишения свободы в Российской империи. *Юридическая наука*. 2019. Т. 1. № 1. С. 3–10.

43. Тюрма и ссылка в дореволюционной России: сборник статей / [сост.: Катцер Н., Кудряшов С. В.]. Москва : ИстЛит, 2016, 378 с.
44. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / перевод с фр. В. Наумова под ред. Ирины Борисовой. Москва : «Ad Marginem», 1999. 479 с.
45. Шебалков С. В. Повседневность политических заключенных в тюремных учреждениях Российской империи 1879–1917 гг. (на материалах губерний европейской части страны): диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Казань, 2016. 325 с.

References

1. Bashmakov, M. B. (2013). Iz istorii moskovskoj voennoj tyurmy v Lefortovo konca XIX – nachala XX veka. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki – Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art history. Questions of theory and practice*. 12 (38), 22–32 [in Russian].
2. Fuko, M. (1999). *Nadzirat i nakazyvat. Rozhdenie tyurmy* (V. Naumov nrans.; I. Borisova (ed.). Moskva: «Ad Marginem» [in Russian].
3. Gernet, M. N. (1950, 1951, 1952, 1954, 1961). *Istoriya carskoj tyurmy*. 5 volumes. Moskva [in Russian].
4. Katcer, N. and Kudryashov, S. V. (Comps.). (2016). *Tyurma i ssylka v dorevolucionnoj Rossii: sbornik statej*. Moskva: IstLit [in Russian].
5. Krainskij, D. V. (1912). *Materialy k issledovaniyu istorii russkih tyurem*. Chernigov: Tip. Gubernsk. Zemstva [in Russian].
6. Kuznecova, Yu. V. (2019). Obsheugolovnye tyurmy Rossijskom imperii v XIX veke (na primere Orenburgskoj gubernii). *Samarskij nauchnyj vestnik – Samara Scientific Bulletin*. 1 (26), 165–169 [in Russian].
7. Markov, V. N. (2012). *Istoriya v istorii: tyuremnnoe vedomstvo Kubanskoj oblasti*. Majkop [in Russian].
8. Miheenkova, E. G. (2014). Privlechenie zaklyuchennyh k trudu v penitenciarnyh uchrezhdeniyah Zapadnoj Sibiri (konec XIX v. – 1919 g.). *Izvestiya Altajskogo gosudarstvennogo universiteta – News of Altai State University*, 127–131 [in Russian].
9. Podolynnyj A. M. (Ed.). (2007). *Vinnytsia: istorychnyj*. Vinnytsia: Knyha-Veha [in Ukrainian].
10. Poznyshev, S. V. (1915). *Ocherki tyurmovedeniya*. Moskva: G. A. Leman and B. D. Pletnev [in Russian].
11. Pryanishnikova, M. F. (1881). *Russkaya zemledelcheskaya tyurma*. Spb: Tipografiya tovarishestva «Obshestvennaya polza» [in Russian].
12. Shebalkov, S. V. (2016). *Povsednevnost politicheskikh zaklyuchennyh v tyuremnyh uchrezhdeniyah Rossijskoj imperii 1879–1917 gg. (na materialah gubernij evropejskoj chasti strany)*. [Everyday Political Prisoners in the Prison Institutions of the Russian Empire 1879–1917 (based on materials from the provinces of the European part of the country)]. (Candidate's thesis). Kazan [in Russian].
13. Trembits'kyj, A. A. and Trembits'kyj, A. M. (2013). Hromads'ko-prosvitnyts'ka ta profesijna diial'nist' Mykoly Stakhovs'koho (1879–1948). *Naukovi zapysky. Seriya: Istorii – Scientific notes. Series History* [Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyj]. Vol. 21, 114–123. [in Ukrainian].
14. Tumanov, A. A., Gomonov, N. D., Pirogov P. P. and Timohov, V. P. (2019). Tyuremnaya reforma vtoroj poloviny XIX veka i voprosy kadrovogo obespecheniya mest lisheniya svobody v Rossijskoj imperii. *Yuridicheskaya nauka*. Vol. 1, 3–10 [in Russian].

K. Kuzina. *PhD in History, Associate Professor, Senior Researcher of the Department of history of state terror the Soviet era of Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine,
e-mail: kuzinakseniya@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-7804-5469*

Prison in urban space of Vinnytsia (end of the 19th – beginning of the 20th century): location and internal structure

The purpose of the article is to investigate the history of the Vinnytsia city prison: the change of its location, the arrangement of this area for the specific needs of the prison, as well as to analyze some aspects of prisoners' and staff's life.

Methods and methodology. The study is based on the views of Michel Foucault: a prison as a disciplinary institution with a system of supervision, control and punishment. An analysis of the daily life of prisoners in Vinnytsia Prison is micro-historical, focusing on the specific forms of social practices.

Conclusions. Vinnytsia prison was included in urban space, but at the same time – isolated from it. At the beginning of the XX century the prison was removed from the central part of the city to the outskirts. The displacement of prison to the periphery of space was stipulated by some reasons – needs of the prison itself in an enlargement; safety for the city (taking into consideration the epidemics and potential escapes of prisoners); the attempts to hide the social defects, the things, which the society was «ashamed», such as, shelters, hospices, mental hospitals.

The internal space of the prison was organized due to the principles of supervision and control. The administration of prison defined the living conditions of prisoners – quantity and quality of food, clothes and shoes, space of cages and so on. In a sense the intolerable conditions of existence at the prison may be compared with the tortures that sometimes were finished by death of prisoners, for example, during the epidemics. The punishment was directed to the body. The exhausted prisoners significantly less could escape, resist or unite, despite the overwhelmed cages in Vinnytsia prison. The work of prisoners may be considered as certain «remuneration» for «decent» behavior. We could hardly consider the labor at the prison as a way to re-educate the prisoners, accounting for non-regularity in prisoners' works. The corrective influence of religion under prison's realities was also purely formal.

Keywords: *the prison castle; the Central city prison; Vinnytsia; Podilsky province; prisoners; prison administration.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.06

УДК 340.155.2:343.26

Сокальська О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент
e-mail: co2001@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8737-0829

«ПРАГНЕННЯ РЕФОРМ»: ТЮРЕМНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ У 70-х РОКАХ XVIII СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано суспільно-політичні умови, що призвели до перегляду англійської системи покарань, визначено причини та етапи тюремних перетворень у Великій Британії у 70-х роках XVIII ст., окреслено ідеї та погляди філософів, філантропів та правників (Семюеля Денна, Вільяма Сміта, Джонаса Хенуея, Вільяма Ідена, Вільяма Блекстона та ін.) щодо модернізації тюрем, їх внесок у формування концепту виправного покарання. Особлива увага приділена процесу розробки та основним положенням тюремних актів 1774 р., Акта про халки 1776 р., законопроекту про каторжну працю 1778 р. та Пенітенціарного акта 1779 р.

Ключові слова: Велика Британія; соціальні реформи; в'язниці; транспортация; одиночне ув'язнення; каторжна праця; Пенітенціарний акт 1779 р.

В статье проанализированы общественно-политические условия, в которых происходил пересмотр английской системы наказаний, причины и этапы тюремных преобразований в Великобритании в 70-х годах XVIII в., определены идеи и взгляды философов, филантропов и юристов (Сэмюеля Денна, Уильяма Смиа, Джонаса Хенвэя, Уильяма Идена, Уильяма Блэкстона и др.) на модернизацию тюрем, их влияние на формирование концепта исправительного наказания. Особое внимание уделено процессу разработки и содержанию тюремных актов 1774 г., Акта о халках 1776 г., законопроекта о каторжном труде 1778 г., Пенитенциарного акта 1779 г.

Ключевые слова: Великобритания; социальные реформы; тюрьма; транспортация; одиночное заключение; каторжный труд; Пенитенциарный акт 1779 г.

Постановка проблеми. Криза інституту тюремного ув'язнення у сучасній пенології спонукає до пошуку більш ефективних та соціально прийнятних, як з гуманістичних, так і економічних засад, засобів впливу на правопорушників. За 200 років свого існування в

умовах капіталістичних відносин хоча і трансформувалася, але, здається, не виправдала покладених на неї сподівань: вона не виправляє, не привчає до праці, не перевиховує, тривала ж ізоляція лише унеможливорює подальшу соціальну адаптацію.

Українські реалії в місцях позбавлення волі та менеджмент сфери виконання покарань, попри «євроінтеграційно-гуманістичні» гасла, скоріше відносять нас у «темні часи» англійських середньовічних тюрем, про які писав Дж. Говард. Історичного фльору також додає намагання, поки що неофіційно, перейменувати кримінально-виконавчу службу у «пенітенціарну». З вуст можновладців у публічному просторі сфера виконання покарань все частіше іменується «пенітенціарною» або ж лагідно – «пенітенціаркою».

Думається, таке легковажне використання історичних термінів і понять стало можливим у ситуації, коли не лише у вітчизняній, але й у всій пострадянській історіографії, досить мало уваги приділяється витокам інституту тюремного ув'язнення, історико-правовим дослідженням умов, етапів та наслідків становлення «нової» тюрми. І як результат – нерозуміння логіки, правил і законів розвитку цього виду покарання та засад його виконання.

Історія формування концепту виправного покарання в умовах ізоляції могла б стати тим міцним фундаментом, який дав би змогу розробити на теоретичному рівні концепцію реформування системи виконання покарань з урахуванням конкретно-історичних, суспільно-політичних та економічних умов.

Великій Британії належить першість щодо впровадження терміну «пенітенціарний». Англійськими філософами й правниками ще у XVIII ст. сформовано цілісний концепт виконання покарання у виді позбавлення волі та закріплено його нормативно. Саме тому, в аспекті дослідження витоків пенітенціарних

систем Європи та Північної Америки, ідеї, концепції англійських тюремних реформаторів, а також етапи тюремних перетворень у цій країні становлять значний науковий інтерес. У поодиноких роботах з історії тюремних систем, переважно до-революційних російських авторів, єдиним реформатором тюрем у кінці XVIII ст., не лише у Британії, а й загалом в Європі, представлено Дж. Говарда. Хотілося б увести у цю «моноп'єсу» й інших акторів, визначивши їх роль у процесі тюремних перетворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Брак вітчизняних досліджень з історії англійської тюремної реформи компенсується широкою зарубіжною, переважно англомовною науковою літературою, як монографічного характеру, так і окремими статтями. В основу даної розвідки лягли першоджерела, зокрема роботи ідеологів тюремних перетворень Вільяма Ідена (William Eden), Семюеля Денна (Samuel Denne), Джонаса Хенуея (Jonas Hanway), Джеремі Бентама (Jeremy Bentham), Джона Говарда (John Howard) та ін., а також акти парламенту 1774, 1776, 1779, 1784 рр. Аналіз основних положень законопроекту про каторжні роботи 1778 р. (Hard Labour Bill) проведено на основі тексту, вміщеного у праці Дж. Бентама «A View of the Hard Labour Bill».

Цінним джерелом стали праці з історії англійської тюремної адміністрації Б. Уебб (B. Webb) і С. Уебб (S. Webb) [1], Ш. Мак-Конвіла (S. McConville) [2], дослідження впливу протестантської ідеології на реформування тюрем Л. Тронесс (L. Throness) [3], дисертаційні роботи Ф. Хардман (P. Hardman) і В. С. Балч-

Ліндсей (V. S. Balch-Lindsay) [4; 5], стаття Е. Дж. Дрейпера (A. J. Draper), присвячена ідеям та поглядам В. Ідена [6], та ґрунтовна розвідка витоків Пенітенціарного акта 1779 р. С. Деверо (S. Devereaux) [7]. У процесі дослідження ми також спиралися на класичні праці з окресленої проблематики: М. Ігнат'єва (M. Ignatieff), Д. Мелоссі (D. Melossi) та М. Паваріні (M. Pavarini) [8; 9].

Постановка завдання. Проаналізувати суспільно-політичні умови, що стали причиною перегляду англійської системи покарань, передумови та етапи тюремних перетворень у Великій Британії у 70-х роках XVIII ст., визначити основні положення нормативно-правових актів, що закріплювали ці зміни, окреслити ідеї та погляди філософів, релігійних діячів і правників щодо модернізації тюрем та їх вплив на розробку концепту виправного покарання як на теоретичному, так і нормативному рівні.

Виклад основного матеріалу. Велика Британія у другій половині XVIII ст. гостро відчувала негативні наслідки стрімкого індустріального розвитку: зuboжіння населення, збільшення чисельності міської бідноти, бродяжництво й проституція, ріст злочинності тощо. І це за відсутності дієвих засобів боротьби з ними. Крім, звичайно, покарань. Але кримінальні закони Англії та Уельсу залишалися архаїчними й викликали справедливі нарікання, не так через свою жорстокість, як через неефективність. І хоча смертна кара передбачалася більш ніж за 200 злочинів (від вбивства до дрібних крадіжок), заради справедливості, слід зазначити, що призначалася вона, особливо у провінційних графствах, не так вже й

часто. Грабіжників, злодіїв та шахраїв засуджували переважно до транспортації (висилки) за межі країни. Її можна було уникнути, направившись у діючу армію [7, р. 408].

Англійські дисиденти, громадські діячі та філантропи виступали за широкі соціальні реформи, скасування смертної кари, рабства та боргових тюрем, повсякчас звертаючи увагу на соціальні вади та хвороби й шукаючи шляхи їх подолання: поліпшення умов праці найманих працівників, опіка над сиротами, дотримання гігієни та відповідних норм утримання в лікарнях, робітних будинках і тюрмах.

З початком руху за соціальні реформи все частіше поставало питання перегляду карної політики держави. Ця проблема стала предметом широкого обговорення після публікації 1767 р. англійською праці Чезаре Беккарія «Про злочини і покарання» та видання Вільямом Блекстоном (William Blackstone) чергового тому коментарів англійських законів з цитатами Ч. Беккарія. Як слушно зазначає Е. Дрейпер, те, як гаряче було підтримано ідеї Ч. Беккарія в Англії, якої популярності набула його маленька книжечка, наочно ілюструє міру невдоволеності англійською практикою покарань [10, р. 179–180].

1770 року сформовано парламентський комітет на чолі з В. Блекстоном для перегляду системи покарань. І хоча, кардинальних змін не відбулося, це стало початком на шляху зміни вектору кримінальної політики та перегляду «Кривавого кодексу». З 1771 року судді все частіше стали призначати покарання у виді тюремного ув'язнення [7, р. 409]. Упродовж наступних років

дискусії щодо гуманізації системи покарання лише актуалізувалися. Але виникло питання: чим замінити смертну кару за майнові злочини, щоб покарання було достатньо суворе й справедливе?

Сучасні дослідники, говорячи про значний вплив ідей Ч. Беккарія на формування доктрини англійського кримінального права, наголошують на тісному зв'язку континентальних дискусій щодо принципів та видів покарання з англійським дискурсом [10, р. 179–180]. Це, в першу чергу, бачимо у творі В. Ідена «Принципи карального права» 1771 р. [11]. Автор виступав проти смертної кари за майнові злочини та стверджував, що кримінальний закон має більшою мірою захищати, ніж карати. Антисупільну поведінку не можна надовго приборкати надмірним застосуванням насильства з боку держави. При призначенні покарання пропонувалося виходити з міркувань «природної справедливості» і «суспільної користі», співвідносячи суворість санкцій з тяжкістю злочинів.

Вільям Іден висловлював сумніви щодо ефективності транспортування та критично ставився до тюремного ув'язнення, особливо боржників, яких вважав скоріше знедоленими, ніж злочинцями. Він також вказував на несправедливість попереднього ув'язнення: вина підслідного ще не доведена, а він уже опиняється в тюрмі, й наполягав на окремому утриманні підсудних і підслідних. В. Іден звертав увагу на численні недоліки англійських тюрем і вважав, що «позбавлення волі, призначене за законом як покарання, не відповідає принципам розумного законодавства і призводить до того, що засуджені стають тягарем для

суспільства, ізоляція завжди погано впливає на їх моральні якості, крім того таке покарання не є повчальним для інших, оскільки засуджені сховані за тюремними стінами» [11, р. 44].

Загальноєвропейські тенденції гуманізації покарань, а також зусилля громадських та релігійних діячів щодо подолання соціальних хвороб, в останній третині XVII ст. у Великобританії були тісно пов'язані з ліберальним рухом за модернізацію тюрем. На початку 70-х років він об'єднав протестантських проповідників, заможних філантропів, правників, лікарів, депутатів парламенту та лідерів місцевих громад. Найвідоміший нам тюремний реформатор – Джон Говард та його інспекція англійських тюрем у 1773–1774 рр. були частиною процесу підготовки ґрунту для системних перетворень.

Депутати від Бедфордшира в Палаті громад Роберт Хенлі Онглі (Robert Henley Ongley) та Самуель Вітбрід (Samuel Whitbread) (останній був давнім приятелем Дж. Говарда – *О. С.*) 1773 р. подали на розгляд парламенту акт, що надавав право місцевим суддям наймати за певну платню священників для опіки в тюрмах. З ініціативи цих депутатів Дж. Говард був призначений шерифом Бедфордшира й розпочав активну діяльність з інспектування тюрем [12].

У досліджуваний період основними місцями позбавлення волі для правопорушників у Великій Британії залишалися місцеві тюрми (Goals), що перебували у віданні шерифів, та виправні будинки (Bridewell), підпорядковані мировим суддям. У перших утримували під вартою обвинувачених та підсудних; засуджених до

смертної кари чи транспортуванні – до виконання вироку; засуджених до тюремного ув'язнення та боржників (для останніх у великих містах існували окремі боргові тюрми).

Засуджених мировими судами до покарання у виді позбавлення волі з примусовими важкими роботами (hard labour) утримували у виправних будинках. На практиці умови утримання в них майже не відрізнялися від тюрем. Покарання мало на меті лише ізоляцію в таких умовах, що б злочинець не бажав знову повернутися до виправного будинку. Примусові роботи у виправних будинках, що були частиною передбаченого вироком покарання, майже не організовувалися, через відсутність відповідного нагляду та остраху довірити засудженим інструменти. Замість продуктивної праці засуджені у виправних будинках активно грали в азартні ігри, вживали алкоголь, придбаний у наглядачів, спілкувалися з жінками тощо [13, р. 554–555]. Крім жахливих умов утримання, які відмічали інспектори тюрем і виправних будинків, вони звертали увагу й на неорганізованість тюремного режиму та неефективність такого покарання.

Інспекції тюрем зазвичай здійснювали представники релігійних та благодійних товариств. Місцева ж влада, на яку покладалася обов'язки по інспектуванню в'язниць, навідувалася туди не часто. Спалахи «тюремної лихоманки» робили це місце вкрай непопулярним, тісно пов'язаним з хворобами та смертю. Шерифи нерідко думали, якщо зайдуть до тюрми, то після цього незабаром потраплять до могили. Тюремники ж навмисне культивували ці загрози, що б позбутися зайвого контролю та

нагляду. Членів сімей засуджених такі загрози не лякали й дружини разом з дітьми могли роками проживати за тюремними ґратами разом з ув'язненим главою сімейства [14]. Тому інспекції тюрем Дж. Говарда як шерифа не могли залишитися непомиченими.

У лютому 1773 р. депутат Палати громад від Тонтона, адвокат Олександр Пофем (Alexander Popham), у графстві якого упродовж XVIII ст. десятки людей (судді, засуджені й прості громадяни) загинули від «тюремної лихоманки», ініціював скасування норми про обов'язкову сплату мита за звільнення з в'язниці [15]. Однак депутати не підтримали його ініціативи.

Довідавшись про діяльність Дж. Говарда, О. Пофем запросив його виступити перед депутатами зі звітом про стан тюрем. Доповідь Дж. Говарда справила враження і пришвидшила підготовку законодавчих змін. До розробки відповідних актів долучилися, крім О. Пофема, уже згаданий С. Вітбрід, а також Джон Сент-Джон (John St John) – близький приятель В. Ідена [2, р. 86].

15 березня 1774 р. Парламент ухвалив так званий Тюремний акт (Gaol Act). Фактично це були два документи: The Discharged Prisoners Act і Health of Prisoners Act [2, р. 86–87]. Перший скасував тюремне мито для тих ув'язнених, які були виправдані судом. Компенсацію тюремникам за утримання у розмірі 13 шилінгів 4 пенсів повинен був сплачувати місцевий суд. Другий акт надавав суддям широкі повноваження контролю за тюремною адміністрацією щодо забезпечення гідних умов ув'язнення, норм гігієни, вентиляції камер, окремого утримання хворих

в'язнів і надання їм медичної допомоги (зادля цього при тюрмах мали бути лікарі або аптекарі, послуги яких оплачувала б місцева влада) [2, р. 87; 16, р. 7].

І хоча Дж. Говард власним коштом розіслав копії цих актів у кожен тюрму, судді й тюремники, здебільшого, ігнорували їх. Місцева ж влада, у компетенції якої перебували тюрми, місця попереднього ув'язнення та виправні будинки, не поспішала витрачати кошти на покращення умов утримання.

У цей період проблемами місць ув'язнення опікувалися здебільшого приватні благодійники та релігійні товариства, переважно методисти та квакери. Достатньо активно до філантропічної діяльності та професійної допомоги ув'язненим долучилися відомі лондонські лікарі, що виступали за широкі соціальні реформи: засновник Лондонського медичного товариства Джон Летсом (John Coakley Lettsom) і Джон Фозергілл (John Fothergill). Значні кошти на викуп боржників з в'язниць виділяв промисловець, благодійник, приятель Дж. Говарда та Дж. Хенуея, Річард Рейнольдс (Richard Reynolds). Після смерті останнього було встановлено пам'ятний камінь з іменами Дж. Говарда, Дж. Хенуея, Дж. Фозергілла та Р. Рейнольдса з вдячною епітафією за те, що вони «пом'якшували горе людей» [17, р. 12]. Більшість цих благодійників належали до релігійного Товариства друзів (квакерів).

Усе те, що англійські інтелектуали хотіли впровадити у результаті соціальних реформ: створення національного реєстру громадян, відкриття загальних лазень для підтримання гігієни, запобігання епідемічним хво-

робам, організація безкоштовних шкіл для дітей бідноти, скасування рабства та смертної кари, вони переносили й у новий концепт тюрми.

Цікавою видається теза, що не стільки потреби держави чи її кримінальна політика вплинули на реформу тюрми, як постійні епідемії серед тюремного населення, які нерідко були загрозою для усього міста, що і змусило лікарів, філантропів та релігійних діячів опікуватися реформою місць ув'язнення [18, р. 15–16].

Більш масштабні причини соціальних перетворень, у контексті яких відбувалась модернізація тюрем, розглядали М. Фуко та М. Ігнат'єв, вважаючи, що тюремна реформа ставила за мету не так покращення стану тюрем і становища засуджених, як була частиною плану все більш впливового середнього класу щодо організації, контролю й обмеження найнижчих прошарків населення [19, р. 232]. Для процвітання і зміцнення своїх позицій на міжнародній арені Британія потребувала працьовитих і дисциплінованих громадян. Саме переконаність методистів і квакерів, що праця і релігійне навчання – найкращий засіб реформування трудящих мас, спонукала їх до активної благодійної діяльності [20, р. 311].

Не варто забувати, що стрімкий розвиток виробництва в Англії зумовив і пошук нових ідей щодо менеджменту робочої сили: впровадження суворих правил дисципліни на виробництві, чіткої регламентації робочого часу й оплати праці, системи заохочень і штрафів. Надалі все це буде використано і в системі виконання покарання [8, р. 35–36].

Для організації девіантних елементів мали б бути створені такі

місця утримання, де б панувала продуктивна системна праця, сувора дисципліна, контроль та релігійне виховання. В Англії вже існували виправні будинки з примусовими роботами (hard labor), але свої функції вони не виконували: скупчення злочинців під одним дахом без суворої дисципліни та роздільного утримання, перетворювало такі місця ув'язнення на осередки розпусти, ледарства та «школи» злочинності. Отже, потрібні були нові методи впливу.

1758 року економіст Джо-зеф Массі (Joseph Massie), пропонуючи план побудови мережі благодійних та промислових будинків для організації роботи збіднілих мас, зазначав, що бідноту все більше вражає вірус розкоші й аморальності, тому так важливо створити окремі «будинки ізоляції та виправлення» (House of Confinement and Correction) для тих, хто не бажає чесною працею заробляти собі на життя. Основою «лікування» цих вад автор називав важку працю та відшкодування збитків і, як приклад, наводив досвід голландських виправних будинків [21, р. 119].

Релігійні діячі, зокрема єпископ Джо-зеф Батлер (Joseph Butler) у проповіді 1740 р., акцентували увагу на покаянні й виправленні як кінцевому результаті процесу покарання [40, р. 86]. Задля найбільш ефективного досягнення цієї мети все частіше пропонувалося впровадити одиночне ув'язнення [6, р. 124]. Так, у «Листі преподобного Семюеля Денна лорд-меру Лондона Роберту Ледброку» (1771 р.) [22] автор обґрунтовував

доцільність і корисність одиночного тюремного ув'язнення¹. Його безперечним плюсом С. Денн вважав те, що за таких умов злочинці не могли б негативно впливати один на одного, а також це унеможливлювало б розповсюдження хвороб та епідемій. «Не можна не погодитися з тим, що товариство є однією з головних утіх для людини, – писав С. Денн, – і те, що людина має бути цілковито на самоті, для неї може бути нестерпним, але інколи, самотність – найкраще товариство» [22, р. 63]. Значні витрати, що їх потребувала організація одиночних тюрем, автор вважав адекватною ціною за «зцілення» правопорушників та повернення їх до законослухняного життя.

Однак, ідея одиночного ув'язнення не була аж такою новою. Одним із перших її висловив Томас Брей (Thomas Bray) в есе 1702 р. [23]. 1725 року англійський філософ голландського походження Бернард Мандевіль (Bernard Mandeville), описуючи вади англійських місць ув'язнення (п'янство, розпуста, азартні ігри, негативний вплив злочинців один на одного, відсутність духовної опіки), пропонував у тюрмі Ньюгейт побудувати сотню одиночних камер розміром 12 футів з мінімальним освітленням й аскетичними умовами перебування для найзапекліших злочинців, а також засуджених уперше [24, р. 16–18, 38].

Цілісний концепт тюрми «нового зразка», у якому системі одиночного ув'язнення відводилася ключова роль, розробив та обґрунтував Джонас Хенуей у роботах «The Defects of Police» (1775 р.), «Solitude

¹ Саме тоді планувалося переоблаштування лондонської тюрми Ньюгейт і С. Денн виступив з власною пропозицією щодо одиночних камер [40, р. 87].

in Imprisonment: With Proper Profitable Labour and a Spare Diet, the Most Humane and Effectual Means of Bringing Malefactors» (1776 p.) та «Distributive Justice and Mercy» (1781 p.). Автор визначив вимоги до будівлі в'язниці та її розташування, порядок відбування покарання, певний режим утримання з метою покарання, перевиховання та пристосування злочинців до соціально корисного життя, вважаючи найбільш ефективним, в аспекті досягнення зазначеної мети, одиночне утримання. Це давало б можливість засудженому більше заглибитися у свій внутрішній світ, переоцінити свої моральні установки. Ідеальну, на думку Дж. Хенуея, тюрму, де душа людини змінювалася б, він назвав реформаторієм. Особлива роль відводилася священнику, який би регулярно відвідував засуджених і слідкував за їх виправленням [25; 26].

Як бачимо, у середині 70-х років XVIII ст. у Британії на теоретичному рівні сформувався новий тюремний дискурс, але не було нагальної потреби й політичної волі впровадити ці ідеї в життя.

Питання призначення та виконання покарання актуалізувалося з початком війни за незалежність Північно-Американських колоній. Відправка засуджених до транспортування за океан стала неможливою (скасована 1775 р. – *O. C.*) і це внесло хаос у всю систему покарань. Щороку необхідно було шукати місця для розміщення 1000 таких засуджених [27]. Тюрми ж графств, у яких до цього перебували переважно боржники та підслідні, швидко стали переповнені.

Уряду довелося спішно шукати вихід з критичної ситуації. В. Іден

запропонував розміщати засуджених до транспортування на кораблях, що раніше перевозили злочинців до колоній. Ще 1775 р. близько 900 засуджених помістили на судна «Цензор» і «Юстиція», пришвартовані у Вулвічі [28, р. 373; 29, р. 334]. Їх утримували замкненими в трюмі, а вдень використовували на роботах в доках, на арсеналі, по розчищенню Темзи тощо. Планувалося, що після припинення війни, транспортування буде відновлено, тому такі заходи вважалися тимчасовими. Управління тюрмами-кораблями або халками (від англ. «hulk») та організація робіт була передана підприємцю Дункану Кемпбеллу (Duncan Campbell), що донедавна займався організацією транспортування [29, р. 334].

1776 року парламент ухвалив рішення, про заміну транспортування позбавленням волі, поєднаним з каторжними роботами. Відповідний законопроект розробив В. Іден, який на цей час займав високу посаду в уряді. З моменту видання «Принципів карального права» у 1771 р. В. Іден, залишаючись прихильником каторжних робіт, дещо переглянув своє негативне ставлення до тюремного ув'язнення як виду покарання, ймовірно, під впливом теоретичних розробок Дж. Хенуея та позитивного європейського досвіду. Так, Е. Дрейпер зауважує, що оперативність, з якою В. Іден розробив схему заміни транспортування позбавленням волі, пояснюється, скоріш за все, його знайомством з оглядами діяльності континентальних виправних закладів в Амстердамі, Римі та Генті, зібраними впродовж 1771–1775 рр. [6, р. 125]. Нове покарання мало бути достатньо суворим, крім того слід було вирішити питання розміщення

засуджених та їх використання з користю для суспільства.

«Акт, що дозволяє на певний час покарання каторжними роботами для злочинців, засуджених за окремі види злочинів до транспортації у будь-яку з колоній Його Величності» [30], більш відомий як Акт про халки (Hulks Act) (хоча в тексті про плавучі тюрми навіть не згадується – *O. C.*) або Акт про каторжні роботи (Hard Labour Act) був ухвалений у травні 1776 р. Відповідно до нього, засуджені до транспортації, переважно за майнові злочини, повинні були відбувати покарання у виді позбавлення волі у поєднанні з важкою працею (по розчистці річки Темзи), строком від 3 до 10 років. Жінки-засуджені та чоловіки, які не могли працювати на таких роботах, утримувалися б у виправних будинках (House of Correction).

Закон детально регламентував: процедурні питання призначення покарання та передачі засуджених тюремникам (усі видатки пов'язані з цим покривалися округом чи містом); їх використання лише на чітко визначених роботах; харчування та одяг засуджених (їх слід було годувати хлібом та мізерною їжею, давати воду чи пиво, одягнені вони були в каторжну робу, жодної іншої їжі чи одягу не дозволялося). А також визначав покарання: за відмову виходити на роботи чи порушення правил утримання – побиття батогами, за спробу втечі – штраф, за втечу, вчинену вперше, строк каторжних робіт збільшувався вдвічі, за повторну – смертна кара.

У законі вперше закріплено норми про виправлення як кінцевий результат покарання та простежується турбота законодавця про долю

засудженого після відбування покарання, про що свідчать такі приписи: 1) якщо поведінка злочинця демонструє ознаки виправлення, то тюремна адміністрація може звернутися до державного секретаря з проханням проявити милосердя і зменшити строк ув'язнення; 2) після завершення строку покарання засуджений отримував частину зароблених ним грошей (від 40 шилінгів до 5 фунтів) (п. IX) [30].

Вільямом Іденом було не лише розроблено норми про тимчасову заміну транспортації, а, фактично, створено правову основу нового виду покарання – позбавлення волі, поєднаного з каторжною працею. Відбувати це покарання засуджені до транспортації повинні були у плавучих тюрмах (халках).

Якщо тюремні реформатори загалом прихильно поставилися до ідеї плавучих тюрем та каторжних робіт, оскільки вважали транспортацію, а тим більше смертну кару, неефективними покараннями й активно шукали їм заміну, то серед парламентарів було достатньо противників цього нововведення. Вони наполягали на відновленні транспортації в Канаду та Нову Шотландію [31, р. 24].

У перший рік функціонування халків смертність серед засуджених була надзвичайно високою, а умови утримання жахливими. Однак, упродовж наступного року ситуація дещо покращилася. За результатами інспекцій халків, одну з яких провів Дж. Говард, парламентарям подали звіт про доцільність використання халків у майбутньому, у разі покращення умов утримання [5, р. 211].

Неможливість висилки значної маси засуджених за межі країни, ак-

туалізувала проблему реформування системи покарань та привернула увагу широких кіл громадськості до умов утримання як у халках, так і в'язницях. Цьому сприяло й поширення в суспільстві інформації про стан тюрем.

1776 року детальний опис умов утримання у в'язницях Лондона й околиць, а також халках, опублікував лікар лондонського виправного будинку Вільям Сміт (William Smith). Інспекція в'язниць була проведена ним на прохання одного з благодійних товариств [4, р. 137]. Ця праця, крім описів місць ув'язнення, також містила конкретні пропозиції щодо покращення режиму утримання: організації обов'язкових прогулянок ув'язнених, облаштування просторих камер тощо [33].

У наступній праці «Mild punishments sound policy or observations on the laws relative to debtors and felons...» (1778 р.) В. Сміт виклав погляди на систему покарання правопорушників і боржників. Автор закликав бачити в злочинці перш за все християнина, «брата, що збився зі шляху», якого слід спонукати покаятися й виправитися, а не знищувати його. В. Сміт зазначав, щоб зробити людину чесною, ви повинні спочатку дати їй справедливе відчуття Бога й віри, без чого неможливо досягти порядку та гармонії в суспільстві. Для цього у кожній в'язниці слід було ввести посаду штатного священика, який би давав релігійні настанови, читав проповіді, проводив спільні богослужіння [3, р. 143]. Найбільш ефективним покаранням В. Сміт вважав тюремне ув'язнення, поєднане з каторжними роботами [34, р. 2]. Також він наполягав, що розумне й своєчасне виявлення незначних право-

порушень і виправлення таких злочинців запобігатиме вчиненню більш тяжких злочинів [34, р. 13].

Але найбільше на подальший перебіг тюремних реформ як в Британії, так і за її межами вплинула праця Дж. Говард «Стан тюрем в Англії та Уельсі» («The State of the Prisons in England and Wales»), опублікована 1777 р.

Дж. Говард упродовж 1773–1776 рр. провів масштабну роботу по збору даних з питань функціонування тюрем та умов утримання у них. Його зацікавленість тюрмою зумовлена не намаганням знайти альтернативу смертній карі чи транспортуванню, а глибокою релігійністю та співчуттям до засуджених, що страждали в ув'язненні [35, р. 567]. Автор детально описав реальний стан в'язниць у державі, зловживання тюремників та жалюгідне становище засуджених. У своїй праці він пропонував конкретні шляхи покращення устрою тюрем. Книга була високо оцінена сучасниками і справила ефект – питання модернізації тюрем перестало бути виключно турботою філантропів і релігійних діячів. Саме завдяки Дж. Говарду проблеми функціонування тюрем стали предметом широкого суспільного інтересу й були донесені до парламентарів. Не випадково, на першій сторінці книги зазначалося: «Високоповажній Палаті громад на знак подяки за підтримку проекту й за честь, надану автору, ця книга шанобливо написана їх відданим слугою» [36].

Парламентський комітет під головуванням Чарльза Бенбері (Charles Bunbury), з огляду на тимчасовий характер Акта про халки 1776 р., що ухвалювався на 2 роки, продовжив роботу по урегулюванню

питання відбування покарання засудженими до транспортації. До обговорення концепції покарання, яке б замінило смертну кару за майнові злочини та транспортацію долучилися В. Іден, В. Блекстон, Ч. Бенбері, Г. Елліот (Gilbert Elliott) та інші [1, р. 38].

Упродовж двох наступних років В. Іден працював над підготовкою законопроекту про каторжні роботи (Hard Labour Bill). Використавши ідеї теоретиків тюремних перетворень про одиночне утримання й релігійний вплив, а також позитивний досвід організації тюремних робіт в європейських виправних установах, В. Іден розробив систему виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, поєднаного з каторжною працею, у спеціальних установах – будинках каторжних робіт.

У преамбулі автор виклав загальні положення, причини та мету створення каторжних тюрем, вказавши на неможливість транспортації, непридатність місцевих тюрем для відбування довгострокового ув'язнення та необхідність впровадження більш ефективних видів покарання (ст. 1) [37]. Англію та Уельс пропонувалося поділити на 19 округів й у кожному відкрити будинок каторжних робіт (Houses of Hard Labour), відокремлений від інших місць ув'язнення.

Засади організації каторжних робіт, закріплені Актом про халки 1776 р., у законопроекті набули більшої деталізації й розробки: встановлено вимоги до будівель каторжних тюрем, регламентовано питання умов і режиму відбування покарань, в основу якого покладено роздільне утримання засуджених в одиночних камерах вночі та їх спільні роботи

під суворим наглядом. Контроль за діяльністю каторжних тюрем повинні були здійснювати спеціальні комітети й інспектори-візитери. У проекті було чітко визначено штат тюремних службовців каторжних в'язниць, до складу якого обов'язково б входили лікар (аптекарь) і священник.

Чоловіки повинні були утримуватися окремо від жінок; кожен засуджений повинен був мати особну камеру; жодній особі, крім представників адміністрації, капелана або інспектора-візитера не дозволялося заходити до камери, зустрічатися з засудженим та спілкуватися з ним. Передбачався поділ усіх засуджених на 3 класи, в кожному з яких вони повинні були перебувати рівний відрізок призначеного строку покарання. Планувалося, що зведені коштом місцевих громад, в майбутньому каторжні тюрми будуть утримуватися за рахунок прибутків з каторжних робіт. Окрема стаття законопроекту регламентувала духовну опіку та релігійне виховання засуджених.

Отже, традиційна для англійської системи покарань каторжна праця (hard labour) у проекті Hard Labour Bill В. Ідена отримала «нове життя» і була доповнена роздільним одиночним утриманням, суворим наглядом та релігійним вихованням.

Парламент не затвердив законопроект В. Ідена, продовживши дію Акта про халки 1776 р. ще на рік [7, р. 423–424]. І це незважаючи на те, що з серпня 1776 р. по березень 1778 р. з 6 тисяч ув'язнених плавучих тюрем померло більше тисячі [2, р. 107]. Підтримка парламентарями транспортації та халків не в останню чергу була пов'язана зі значним політичним впливом Д. Кемпбелла –

управляючого халками і, донедавна, підрядника виконання транспортації [40, р. 57].

1779 року на розгляд парламенту було представлено новий Penitentiaries Bill, в основу якого лягли положення проєкту В. Ідена¹, доповнені В. Блекстоном нормами про відновлення транспортації та збереження халків для самих запеклих злочинців. Зміни було внесено задля того, щоб ідея впровадження каторжних тюрем була легітимізована парламентарями. В. Блекстон запропонував термін «пенітенціарні» для позначення експериментальних будинків ув'язнення та каторжної праці, сподіваючись на позитивні зміни, які будуть відбуватися у результаті їх запровадження, а також, щоб показати, що вони якісно різняться від інших місць ув'язнення [7, р. 429]. Це й дало назву законопроєкту.

Пенітенціарний акт (Penitentiary Act) ухвалено Парламентом у квітні 1779 р. [38]. На відміну від Hard Labour Bill 1778 р., він не передбачав упровадження системи каторжних тюрем по всій країні, а лише 2-х загальнодержавних експериментальних пенітенціарних будинків (Penitentiary Houses): на 600 місць для чоловіків та на 300 – для жінок, за кошти, виділені парламентом.

Одиночне ув'язнення в пенітенціарному будинку, як зазначалося в статті 5, поєднане з систематичною працею та релігійними настановами, повинно не лише утримувати інших від вчинення злочинів, а виправляти їх та привчати до праці.

Щодо засад діяльності та режиму утримання у пенітенціарних

будинках акт 1779 р. зберіг норми Hard Labour Bill 1778 р. Зокрема ті, що визначали: вимоги до будівлі тюрми, штат тюремних службовців, умови та режим утримання, основою якого було одиночне утримання і важка, виснажлива каторжна праця, перелік дисциплінарних стягнень та заохочень, поділ засуджених на 3 класи, обов'язковість відвідин богослужінь та духовної опіки зі сторони тюремного священника. Нагляд за діяльністю пенітенціарних будинків повинен був здійснювати спеціальний комітет та місцеві суди.

Пенітенціарний Акт 1779 р. було ухвалено на 5 років, упродовж яких експеримент з пенітенціарними будинками мав би бути реалізований. Задля цього було призначено трьох інспекторів-кураторів проєкту: Дж. Говарда, Дж. Фозергілла та відомого філантропа Дж. Уайтлі (George Whately). Вони мали підшукати земельну ділянку під будівництво, укласти необхідні контракти та контролювати процес зведення пенітенціарних будинків. Однак, майже відразу розпочалися суперечки щодо місця їх побудови: Дж. Говард і Дж. Фозергілл наполягали на Іслінгтоні, передмісті Лондона, Дж. Уайтлі вважав, що більше підходить Лаймхауз [2, р. 108]. Упродовж 1780 р. так і не вдалося досягнути згоди. Автор ідеї покарання у виді позбавлення волі, поєднаного з каторжними роботами, В. Іден відбув у Дублін, а натхненник Пенітенціарного акта В. Блекстон тяжко захворів і невдовзі помер [3, р. 152–153].

Після смерті Дж. Фозергілла у грудні 1780 р. Дж. Говард залишив

¹ В. Іден у цей час перебував у США з дипломатичною місією.

посаду інспектора. На початку 1781 р. призначено нових інспекторів: Г. Елліота, Ч. Бенбері та Т. Баудлера (Thomas Bowdler). Вони швидко підшукали земельну ділянку в Battersea Rise і провели конкурс на кращий проєкт пенітенціарного будинку, в якому переміг архітектор В. Блекборн. Однак казначейство відхилило заявку на отримання коштів для початку будівництва, запланованого на вересень 1782 р., мотивуючи це тим, що незабаром будуть ухвалені нові види покарань, що зробить питання побудови пенітенціаріїв неактуальним [2, р. 108–109].

1784 року парламент відновив транспортацію [39]. А 1787 р. перші кораблі з засудженими рушили до Австралії, де в Ботані Бей (Botany Bay) було вирішено заснувати колонію для зсильних.

Цим і завершився початковий етап тюремних перетворень як частини соціальних реформ. Упродовж нього, крім загального руху за покращення умов утримання в тюрмах, активістами якого були англійські дисиденти та філантропи, сформовано концепт покарання у виді позбавлення волі у поєднанні з примусовою працею та релігійним впливом, однією з цілей якого визначено виправлення злочинця. Передбачалося не так реформування діючих місць ув'язнення, як створення якісно нових установ для відбування покарання, відмінних від звичних місцевих тюрем: Дж. Хенуей назвав їх реформаторіями, В. Іден – будинками каторжної праці, В. Блекстон – пенітенціарними будинками. Тюремні реформатори оптимістично сподівалися, що за умови відповідного тюремного режиму (роздільного одиночного утримання, суворого нагля-

ду й дисципліни, систематичної праці та релігійної опіки) навіть найзапекліший злочинець може виправитись і надалі інтегруватися у суспільство [41, р. 3].

Висновки. Велика Британія в останній третині XVIII ст., переживаючи стрімкий індустріальний розвиток, стикнулася зі значними соціальними проблемами: зубожіння населення, зростання рівня злочинності й потребою в організації трудових мас. Карна політика держави, попри суворість покарань, на практиці була досить неефективною. Англійські дисиденти, громадські діячі та філантропи виступали за широкі соціальні реформи, скасування смертної кари, рабства та боргових тюрем. З початком руху за соціальні реформи все частіше поставало питання перегляду карної політики держави в руслі загальноєвропейських гуманістичних тенденцій. Зусилля громадських і релігійних діячів щодо подолання соціальних хвороб були тісно пов'язані з ліберальним рухом за модернізацію тюрем.

У якості приватної благодійної ініціативи започатковано регулярні інспекції місць ув'язнення. У результаті поширення інформації про жахливий стан тюрем та зловживання тюремників депутатами Палати громад ініційовано ухвалення тюремних актів 1774 р., що скасовували тюремне мито для ув'язнених, виправданих судом, надавали суддям повноваження здійснювати нагляд за умовами утримання в тюрмах, передбачали обов'язкові регулярні відвідини тюрем лікарями, послуги яких оплачувала місцева влада (як засвідчила інспекція Дж. Говарда, станом на 1776 р. ці приписи виконувалися у

більшості тюрем країни [36, р. 56, 148–210]).

У цей же період з'являються праці філософів і правників (С. Денна, В. Ідена, В. Сміта, Дж. Хенуея та ін.), у яких заперечується кара як єдина мета покарання й обґрунтовується необхідність упровадження нових більш гуманних та ефективних видів покарання в умовах ізоляції, акцентується увага на покаятні та виправленні злочинців, що найбільш ефективно може бути досягнуто в умовах одиночного ув'язнення. Загалом, сформувався певне інтелектуальне коло «тюремних реформаторів»: філантропів, юристів, депутатів Парламенту й урядовців, які долучилися до нормативної розробки засад майбутніх тюремних перетворень.

Нагальна потреба в реформуванні англійської системи покарань виникла після початку війни американських колоній за незалежність, що унеможливило відправку туди засуджених до транспоратації. Уряду спішно довелося шукати заміну висилці. Тимчасово ж засуджених утримували в плавучих тюрмах (халках).

Розробки теоретиків тюремної реформи знайшли нормативне закріплення в Акті про халки 1776 р. та Пенітенціарному акті 1779 р., в основу якого лягли положення законопроекту про каторжну працю В. Ідена. У якості альтернативи транспоратації

пропонувалося запровадити покарання у виді позбавлення волі поєднане з каторжною працею, метою якого була не лише кара та залякування, а й виправлення злочинців, через усвідомлення своєї вини, покаятні та систематичну працю. Оновленою режимом утримання мало бути розділення засуджених на класи, одиночне ув'язнення в нічний час, суворі дисципліна та духовна опіка.

Попри нереалізованість на практиці, Пенітенціарний акт 1779 р. мав важливе значення для подальшого удосконалення діяльності чинних місць ув'язнення і побудови нових тюрем по всій державі, однак у якості місцевої ініціативи, а не централізованої реформи, як це планувалося у 1778–1779 рр.

Упродовж 70-х років XVIII ст. тюремні перетворення були лише частиною загально-соціальних реформ, а не самостійним напрямком, оскільки кардинальної зміни державної політики та системи покарань так і не відбулося. 1784 року відновлено транспоратацію як основний вид покарання. Однак підґрунтя для масштабної тюремної реформи, як теоретичне, так і нормативне, було закладено. Значно змінилася правозастовча практика: кількість вироків місцевих судів, що передбачали тюремне ув'язнення, зросла на 20–30%, а тюремне населення – вдвічі [4, р. 6–7].

References

1. Webb, S., Webb, B. (1922). *English prisons under local government*. London: Longmans, Green.
2. McConville, S. A (1981). *History of English Prison Administration: 1750–1877*. Routledge & Kegan Paul.
3. Throness, L. (2008). *A Protestant Purgatory: Theological Origins of the Penitentiary Act, 1779*. Aldershot: Ashgate Publishing, Ltd.

4. Hardman, P. (2007). *The Origins of Late Eighteenth-Century Prison Reform in England*. (PhD thesis). Department of History. University of Sheffield.
5. Balch-Lindsay, V. S. (1998). *An orderly metropolis: the evolution of criminal justice in London, 1750–1830*. (A dissertation in history). Texas Tech University.
6. Draper, A. J. (2001). William Eden and leniency in punishment. *History of Political Thought*. Vol. 22, No. 1, 106–130.
7. Devereaux, S. (1999). The Making of the Penitentiary Act, 1775–1779. *The Historical Journal*. Vol. 42, No. 2, 405–433.
8. Ignatieff, M. (1981). The Ideological Origins of the Penitentiary. *Crime and Society: Readings in History and Theory* / Fitzgerald M., McLennan G., Pawson J. Routledge. P. 31–49.
9. Melossi, D., Pavarini, M. (1981). *The Prison and the Factory. Origins of the Penitentiary System (Critical criminology series)* / Translated by G. Cousin. London: The Macmillan Press LTD.
10. Draper, A. J. (2000). Cesare Beccaria's influence on English discussions of punishment, 1764–1789. *History of European Ideas*, 26, 177–199 [https://doi.org/10.1016/S0191-6599\(01\)00017-1](https://doi.org/10.1016/S0191-6599(01)00017-1).
11. Eden, W. (1771). *Principles of Penal Law*. London.
12. Parliamentary Initiatives Motivated Howard's Prison Investigations. URL: <http://www.acrosswalls.org/howard-prison-investigations/> (accessed: 21.11.2018).
13. Blake, O. W. (1919). Sir William Blackstone. *Yale Law Journal*. Vol. 28. Issue 6. P. 542–566.
14. Fear, Uncertainty, and Doubt about Gaol Fever URL: <http://www.acrosswalls.org/section/communicative-walls/knowledge/john-howard/> (accessed: 10.09.2019).
15. Discharged Prisoners Act of 1774. URL: <http://www.acrosswalls.org/notes/discharged-prisoners-act-of-1774/> (accessed: 10.09.2019).
16. Creese, R., Bynum, W. F., Bearn J. (1995). *The Health of Prisoners: Historical Essays*. Amsterdam and Atlanta, GA Rodopi.
17. Montgomery, J. (1817). *Verses to the Memory of the Late Richard Reynolds, of Bristol*. London.
18. Porter, R. (1995). 'Howard's beginning: prisons, disease, hygiene. Richard Creese, William F Bynum, J Bearn (eds). *The health of prisoners: historical essays*. Rodopi, Amsterdam & Atlanta.
19. Page, A. (2003). *John Jebb and the Enlightenment Origins of British Radicalism*. Greenwood Publishing Group.
20. Harris, R. (2002). *Politics and the Nation: Britain in the Mid-Eighteenth Century*. OUP Oxford.
21. A plan for the establishment of charity-houses for exposed or deserted women and girls, and for penitent prostitutes: Observations concerning the Foundling-Hospital, shewing the ill consequences of giving public support thereto. Considerations relating to the poor and the poor's-laws of England. (1758). By J. Massie. London: printed for T. Payne; sold by W. Shropshire; W. Owen; and C. Henderson.
22. Reverend Samuel Denne's A letter to Sir Robert Ladbroke, Knt, Senior Alderman, And One of the Representatives of the City of London. (1771). London.
23. See: Sokalska, O. (2018). Origins of English prison reform (XVI–XVIII centuries). *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 4(6), 16–29. <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2018.4.02>. [in Ukrainian].
24. An Enquiry into the Causes of the Frequent Executions at Tyburn, etc, by B. Mandeville.(1725).

25. Hanway, J. (1775). *The Defects of Police, the Cause of Immorality, and the Continual Robberies committed, particularly in and about the Metropolis*. London.
26. Hanway, J. (1776). *Solitude in Imprisonment: With Proper Profitable Labour and a Spare Diet, the Most Humane and Effectual Means of Bringing Malefactors, who Have Forfeited Their Lives, Or are Subject to Transportation, to a Right Sense of Their Condition; with Proposals for Salutary Prevention*. London: Printed for J. Bew.
27. Early American crime. The End of Convict Transportation: Convict Hulks. URL: <http://www.earlyamericancrime.com/convict-transportation/end-of-transportation/convict-hulks> (accessed: 15.09.2019).
28. Durston, G. J. (2017). *Fields, Fens and Felonies: Crime and Justice in Eighteenth-Century East Anglia*. Waterside P.
29. Hitchcock, T., Shoemaker, R. (2015). *London Lives: Poverty, Crime and the Making of a Modern City, 1690–1800*. New York: Cambridge University Press.
30. An act to authorise for a limited time the punishment by hard labour of offenders who for certain crimes are or shall become liable to be transported to any of his Majesty's colonies and plantations. *The statutes at large from the Magna Charta, to the end of the Eleventh Parliament of Great Britain, anno 1761 [continued to 1806]*. By Danby Pickering. By Great Britain; Pickering, Danby. T. 31. Cambridge. P. 262–269.
31. Lock, F. P. (2006). *Edmund Burke*. V. II: 1784–1797. New York: Oxford University Press.
32. The country justice: containing the practice, duty and power of the justices of the peace, as well in as out of their sessions by Dalton, Michael, d. 1648?; Adams, John, 1735–1826, former owner. BRL; John Adams Library (Boston Public Library).
33. State of the gaols in London, Westminster, and borough of Southwark : to which is added, An account of the present state of the convicts sentenced to hard labour on board the Justitia upon the river Thames, by William Smith, London: printed and sold by J. Bew. (1776).
34. Mild punishments sound policy or observations on the laws relative to debtors and felons, ... The second edition, with an appendix, wherein hard labour, substituted in place of transportation, is elucidated ... By William Smith, London: printed and sold by J. Bew. (1778).
35. Goldie, M., Wokler, R. (2006). *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*. T. 1. Cambridge University Press.
36. Howard, J. (1777). *The state of the prisons in England and Wales: with preliminary observations, and an account of some foreign prisons*. Warrington: Printed by William Eyres.
37. Bentham, J. (1778) A View of the Hard Labour Bill. *The Works of Jeremy Bentham, published under the Superintendence of his Executor, John Bowring* (Edinburgh: William Tait, 1838–1843). Vol. 4, 3–35.
38. The Statutes at Large from the Magna Charta, to the End of the Eleventh Parliament of Great Britain, Anno 1761 [continued to 1806]. By Danby Pickering, T. 32. 1778. P. 417–445.
39. The Statutes at Large: From the Magna Charta, to the End of the Eleventh Parliament of Great Britain, Anno 1761 [continued to 1806]. By Danby Pickering. By Great Britain; Pickering, Danby. T. 34. Cambridge. P. 732–740.
40. Semple, J. (1990). *Jeremy Bentham's Panopticon Prison*. (Ph.D. thesis). London University.
41. Davie, N. (2013). *When was the prison? Thinking and re-thinking the penitentiary in Britain, 1770–1850* (unpublished seminar paper) URL: https://www.academia.edu/3383786/_When_was_the_prison_Thinking_and_re-thinking_the_penitentiary_in_Britain_1770-1850_unpublished_seminar_paper_2013_ (accessed: 25.10.2019).

O. Sokalska, PhD in Law, Associate Professor

e-mail: co2001@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-8737-0829

**“Aspiration for reform”: prison transformations
in the United Kingdom in the 70s of the 18th century**

The article analyzes the socio-political conditions that led to the revision of the English system of punishment, the causes and stages of prison transformations in the United Kingdom in the 70s of the 18th century. The author identifies the main provisions of the legislation that enshrined these changes, outlines the ideas and views of philosophers, philanthropists and lawyers (Samuel Denne, Jonas Hanway, William Eden, William Blackstone, John Howard) on the modernization of prisons and their importance in developing the concept of correctional punishment. Particular attention is paid to the development process and the main provisions of the Gaol Act 1774, Hulks Act 1776, Hard Labor Bill 1778, Penitentiary Act 1779.

Developments of prison reform theorists were enshrined in the Hulks Act 1776 and the Penitentiary Act 1779. As an alternative to transportation, abolished in 1775, it was proposed to impose hard labor imprisonment punishable, the purpose of which was not only punishment and intimidation, but also the correction of criminals through awareness of their guilt, repentance and systematic work. The basis of the prison regime had to be division of prisoners into classes, solitary confinement, strict discipline and spiritual care. Despite the lack of practical implementation, the Penitentiary Act was essential to further improvement of the operation of existing detention facilities and to building of new prisons throughout the country.

During the 70's of the 18th century prison transformations in the UK were only part of social reform, not an independent direction, as there were no radical changes in public policy and the penal system.

Keywords: *United Kingdom; social reforms; prison; transportation; solitary confinement; hard labour; the Penitentiary Act 1779.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.07

УДК 34:92 (477)

Ярмиш О. Н.,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України, заслужений юрист
України, головний науковий співробітник
Інституту законодавства Верховної
Ради України

ORCID ID: 0000-0002-4811-4520

Бернадський Б. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільного розвитку та
суспільно-владних відносин Національної
академії державного управління при
Президентів України

ORCID ID: 0000-0003-2692-6824

ЖАНДАРМ ФЕОФІЛ РОЖАНОВ ТА ЙОГО «ІСТОРІЯ»

У статті розглядається кадрова політика органів політичного розшуку Російської імперії на прикладі одного з його офіцерів Ф. Рожанова. Аналізуються політико-правові погляди, що панували у російських спецслужбах, на прикладі «Історії революційного руху», підготовленої Ф. Рожановим. Автори спиралися на широке коло джерел, серед яких помітне місце посідають архівно-документальні матеріали, частина з яких уперше вводиться до наукового обігу.

Ключові слова: жандарми; Ф. Рожанов; корупція; Російська імперія; революційні рухи.

В статье рассматривается кадровая политика политического сыска Российской империи на примере одного из его офицеров – Ф. Рожанова. В этом же контексте анализируются политико-правовые взгляды, господствовавшие в российских спецслужбах, на примере «Истории революционного движения», написанной Ф. Рожановым. Авторы опирались на широкий круг источников, а именно архивно-документальные материалы, часть которых вводится в научный оборот впервые.

Ключевые слова: жандармы; Ф. Рожанов; коррупция; Российская империя; революционные движения.

Постановка проблеми. Історію роблять люди. Тож, протягом останнього часу все більшої популярності, як окремий напрямок історико-правових досліджень, набуває юридична біографістика. Не без труднощів, але просувається процес «залюднення» вітчизняної історії, й історії держави і права, зокрема.

Персоналії передусім розробляються при дослідженнях у галузі історії політичної і правової думки. Адже правові ідеї, наукові розробки та задуми, матеріалізовані (чи ні), неможливо всебічно та достовірно вивчити, не звертаючись до життєвого шляху, світогляду, духовного світу їх творців чи носіїв [1, с. 4]. Вивчення життєвого та наукового шляху діячів правознавства дає нам змогу зрозуміти сутність сучасного правового простору, в якому ми знаходимося, самої епохи, що створила цей простір, сформулила особливий світогляд тих видатних особистостей, котрі сприяли її прогресу.

Сьогодні у правознавстві, як в Україні, так і за кордоном, нормативізм починає поступатися так званій соціологічній школі. Досить часто реконструкція тих чи інших юридичних явищ, вивчення їх взаємозв'язків, сутнісної взаємодії досліджуваних підсистем, сформованих і задіяних у конкретній правовій дійсності, неможливі без вивчення особливостей правосвідомості, правової культури суб'єктів, їх ставлення до навколишнього світу. А це значною мірою є похідним від життєвого шляху кожного індивіда. Зростання інтересу правознавців до біографічного жанру слід вважати цілком закономірною тенденцією сучасного розвитку української юридичної науки. Саме цей напрямок історико-

правових досліджень усуває небезпеку обезлюднення, позбавлення людського виміру нашої державно-правової історії [1, с. 5; 2, с. 3].

Значною мірою це стосується вивчення історії політичного розшуку. Водночас, переважна більшість досліджень присвячена життєписам керівних представників цих самих органів. Перебуваючи на виду у сучасників, вони уже самим цим фактом забезпечили собі місце в історії. А життєвий шлях «апаратників» найчастіше залишається прихованим від очей громадськості, рідше відтворюється і у працях сучасників, і у наукових дослідженнях. Це міркування тим більш справедливе для організацій, що діяли таємно, часто в умовах нелегальності. Особливий же інтерес становлять біографії тих працівників середньої ланки, що були причетні до підготовки різноманітних нормативно-правових документів чи узагальнюючих праць.

Ще у 1917 р. А. Сергєєв, більше відомий, як «Артем», дотепно зауважив, що політична поліція мала не лише «малют скуратових», але й власних «несторів-літописців». Фраза ця виявилась настільки влучною, що її згодом стали використовувати більшість дослідників російського політичного розшуку. Використаємо її й ми. Водночас, ведучи мову про «несторів», більшість дослідників обмежується розповіддю про Олександра Спиридовича. Ім'я ж його основного конкурента на ниві жандармського історіописання – Феофіла Рожанова, якось залишилось у тіні.

Між тим його біографія є доволі нетиповою у сенсі відтворення просопографічного портрета російського жандарма, усе його життя якого було битвою за кар'єру. Саме

такі люди і становили основну масу офіцерів Корпусу жандармів. Нетиповим є його походження, котре фактично закривало шлях у жандарми.

Постановка завдання. Окреслити кадрову політику відомства політичного розшуку Російської імперії на прикладі Ф. Рожанова, проаналізувати політико-правові погляди, що панували в російських спецслужбах, спираючись на широкий масив архівних документів.

Виклад основного матеріалу. Ф. Рожанов народився у 1868 р. в сім'ї міщан Херсонської губернії, тож життєві перспективи в країні соціального расизму, якою і була Російська імперія, видавалися не те щоб обмеженими, але не беззмарними.

Щоправда, батьки його мали кошти. Бо, як би то не було, він зумів закінчити курс Одеської прогімназії. Зауважимо, що здебільшого гімназійну освіту отримували представники привілейованих станів і як виняток – інші. Загалом, якщо представник непривілейованого стану мав змогу оплатити отримання середньої освіти, він зазвичай закінчував реальне училище. Втім, з практичної сторони це навіть мало певну перевагу, оскільки в гімназіях давали гуманітарну освіту, а в реальних училищах – технічну.

Тож для того, щоб потрапити до юнкерського училища Рожанову довелося вступити рядовим на правах вільно зарахованого 2-го розряду у 657-й Модлінський полк. У подальшому він закінчив Одеське піхотне юнкерське училище по 1 розряду й у віці 22 років вийшов у полк [3, арк. 11–12].

На офіцерських посадах він служив ад'ютантом батальйону, полковим жалонерним офіцером¹. У мемуарах досить часто згадується, що всі інтелектуально розвинуті офіцери намагалися будь-яким чином вирватися з полкової рутини. Той самий Спиридович у своїх спогадах яскраво змалював життя в гарнізонному «болоті» і намагання з нього вирватись.

Крім власне рутини, в мирні часи просування по службі було досить складним. Отримання чергового військового звання пов'язувалося із посадою, а на останню призначали за старшинством вислуги. Тож максимум, на що міг розраховувати гарнізонний офіцер – це посада батальйонного командира і вихід на пенсію в чині капітана чи підполковника. Рожанов чергове військове звання поручика отримав аж 15 липня 1895 р., щоправда, зі старшинством 1 вересня 1894 р. [3, арк. 12]. Слабкою втіхою була медаль «В пам'ять імператора Олександра III».

Найбільш прийнятним способом вирватися з рутини більшість офіцерів вважали вступ до військово-юридичної академії чи Миколаївської академії Генерального штабу. Рожанов свою спробу здійснив у 1896 р. Екзамен він витримав, але прийнятим не був «у зв'язку з відсутністю вакансії». Повторну спробу він здійснив на наступний рік – тепер успішно. Однак вирватися з полку не зміг. Навчання в академії тривало 2 роки, після чого слухачам пропонувався додатковий курс, для зарахування на який слід було пройти жорсткий відбір. Відсіювання

¹ Офіцер, що керував т.зв. жалонерним підрозділом, тобто – відповідальний за розташування частин на шикуванні.

здійснювалось і під час навчання. І вже кандидати, які пройшли і це випробування, склавши відповідні іспити, прикріплювались до Генерального штабу. Хоч і тут не завжди, як ми бачимо з історії з А. Денікіним. Рожанов на 3-й курс не потрапив і в 1899 р. повернувся в полк. У вересні наступного року він отримав, вже вчасно, чин штабс-капітана [3, арк. 12].

Наступного року Рожанов спробував зайнятися педагогічною діяльністю. З дозволу воєнного міністра він був призначений молодшим офіцером Київського військового училища. Та у 1902 р. за власним бажанням повернувся назад, у полк [3, арк. 12 зв.].

Нові виклики, що постали перед Російською імперією на початку XX ст., потребували все більш глибоких зрушень у справі забезпечення державної безпеки. Передусім, у кадровому питанні. Для зарахування до лав Корпусу жандармів кандидат мав відповідати підвищеним, порівняно з кандидатами на службу в загальній поліції, вимогам. Комплектували Корпус жандармів відповідно до спеціального положення, затвердженого 1867 р., «Правил для зарахування в Корпус жандармів щойно поступаючих осіб» від 17 травня 1871 р., «Положення про прийом офіцерів в Окремий корпус жандармів», затвердженого шефом жандармів М. Маклаковим 24 грудня 1913 р. тощо.

До Корпусу зараховували офіцерів і класних чинів, шляхом переведення з інших частин військ усіх родів зброї, із запасу армії або відставки. Згідно з § 46 Положення 1867 р. до переведення в Корпус жандармів допускалися лише ті офіцери, «які закінчили курс наук не нижче середніх

навчальних закладів та прослужили у військах у фронті (на стройових посадах – Авт.) не менше п'яти років». Кандидати в жандарми попередньо складали при штабі Корпусу іспити, які передбачали перевірку ділових та моральних якостей [4, с. 46–47].

Мали місце й обмеження в чинах. До переведення допускалися офіцери в чині не вище капітана чи ротмістра армії. Винятки з цього правила могли бути зроблені тільки командиром Корпусу «з точки зору особливості, очікуваної для служби користі» [5, с. 11]. Безумовно не приймали в Корпус офіцерів, що були в штрафних по суду або мали борги. Та головною вимогою була повна й безсумнівна політична лояльність.

Офіцер, що бажав вступити на службу в Корпус, подавав на ім'я начальника штабу доповідну записку з додатком коротких відомостей про свою службу. Оскільки доповідні записки подавалися через начальників місцевих жандармських управлінь, останні, надаючи їх в штаб, зобов'язані були докласти до них послужні списки, а також відомості про моральні якості і здібності офіцера, його репутацію і ставлення до служби.

Після цього адміністративно-поліцейські й військові чини проводили спецперевірку, в ході якої за місцем проживання і служби кандидата готувалась вичерпна характеристика його моральних якостей, політичної благонадійності та кримінального минулого: 1) причини, по яких офіцер переходить в Корпус жандармів, 2) умови його сімейного життя, 3) спосіб життя і 4) заборгованість, як державна, так і приватним особам. При відсутності компрометуючих відомостей, кандидат міг розраховувати на зарахування.

Зважаючи на численні факти агентурного проникнення революціонерів в Окремий корпус жандармів, охарактеризувати таку перевірку ефективною навряд чи можна. Зрештою, і керівництво політичного розшуку зауважувало, що більшість начальників Управлінь доручали збирати негласну інформацію про таких офіцерів пунктовим жандармським унтер-офіцерам, а останні, виконуючи завдання, отримували її в писарів або тих нижніх чинів, які по службі близько стояли біля таких офіцерів. Отримана за таких умов інформація не характеризувала в усій повноті особу об'єкта вивчення. Досить часто командири частин, намагались навіть приховати компрометуючу інформацію, щоб позбутись такого офіцера [6]. Та, зважаючи на кадровий голод, доводилось заплющувати очі на недоліки.

Ті офіцери, які відповідали критеріям, необхідним для служби в жандармерії, проходили іспити при Штабі Корпусу. Іспит проходив у два етапи: спочатку письмовий, що складався в написанні роботи на задану тему, а потім усний, причому комісія повинна була упевнитися в знанні офіцером іноземних мов, якщо про таке було заявлено при подачі відповідної записки.

Офіцери, які склали іспит, вносилися до списку кандидатів на прикомандирування до Штабу Корпусу. З появою вакансій старші за часом внесення до списку кандидатів офіцери, з дозволу командира Корпусу, прикомандировувалися до штабу, де проходили спеціальну чотиримісячну підготовку до майбутньої служби в жандармерії. Потім прикомандировані до Штабу офіцери складали іспит за програмою викладених дис-

циплін. Ті, хто проходив це випробування успішно, призначалися командиром Корпусу на вакантні посади [7, с. 98].

Варто зауважити, що у сучасній історіографії сформувалась, загалом негативна, характеристика жандармських курсів і системи підготовки офіцерів політичного розшуку в цілому. Розпочалось це із зауважень Спиридовича, котрий у своїх спогадах звертав увагу на поверхневий характер підготовки майбутніх жандармів. Він справедливо зауважував, що у той час, як держава мала різноманітні академії для військових, у неї не було відповідної школи для підготовки особового складу установи, що відігравала в житті держави таку важливу роль, виконуючи і адміністративні, і судово-слідчі, і функції державної безпеки.

Майбутні жандарми вивчали кримінальне право, провадження дізнань і розслідувань, Залізничний статут. Практично нехтувалася історія революційного руху, оперативно-розшукова робота. Та й начальник Московської охоранки Мартинов, пишучи про практичну підготовку на курсах підсумовував: «Скидалось на те, що це – така галузь служби, дізнатись про яку ми зможемо лише на практиці» [8, с. 38; 9, с. 57].

Щодо теорії розшуку, то тут вивчалися: інструкція для зовнішнього спостереження з формами усіх зведень, циркуляри Департаменту поліції про військових розвідників, правила конспірації революціонерів, зауваження щодо практичних занять зовнішнім спостереженням. Загалом, у плані практичних занять наголос робився на вивчення засад зовнішнього стеження та контррозвідальної діяльності. Характерно, що ви-

вчаючи останню, слухачі знайомились з циркулярами підготовленими Департаментом поліції якраз у 1882–1897 роках [10, с. 319; 11].

Очікування виклику на курси та й призначення на посаду, могло бути досить тривалим і займати чимало часу, інколи, навіть роки. Та Рожанову на жандармському поприщі щастило. Мало того, що він потрапив до числа кандидатів попри «сумнівне» походження, то ще й досить швидко опинився у Корпусі. 21 травня 1903 р. відправився для здачі іспитів при штабі Корпусу жандармів, а вже 23 вересня був прийнятий в Корпус з перейменуванням у штаб-ротмістри.

Вочевидь, жандармські курси він закінчив серед кращих, оскільки відразу після них отримав досить престижні призначення: на початку ад'ютантом Московського ГЖУ і відразу ж був прикомандирований до Санкт-Петербурзького ГЖУ [3, арк. 12 зв.]. Але попри престижність, швидкого кар'єрного зростання ці посади не передбачали. Тож більшість молодих кар'єристів прагнули потрапити до охоронних відділень, що у Штабі Корпусу викликало різке несприйняття. Ми можемо згадати історію з А. Мартиновим, що за схожих обставин, будучи призначеним на посаду ад'ютанта столичного ГЖУ, намагався потрапити до «охранки». Під загрозою репресій, йому довелося відмовитись від цього наміру.

Натомість, Рожанову пощастило більше. Не відомо, яким чином, але факт залишається фактом, до нового місця служби він так і не відправився. Натомість, вже 6 листопада 1903 р. Рожанов прикомандировується до Тифліського ГЖУ і, за кілька

місяців, 6 грудня того ж року, в день, коли на корпусне свято оголошували кадрові накази, отримує чин ротмістра [3, арк. 12].

У квітні 1904 року його зараховують в резерв і прикомандировують до Кутаїського ГЖУ. Тобто, він здійснює свою мрію і потрапляє в «охранку». В роки першої російської революції в 1906 р., він знову повертається у Тифліс, вже в якості начальника охоронного відділення.

В. Сідак та В. Козенюк звертають увагу на той факт, що на початку ХХ століття істотної деформації зазнали моральні підвалини суспільства, інстинкт самозбереження у людей притуплявся, а самі вони ставали все менш чутливими до актів соціального насильства. Причому, серед етапів цього процесу автори виділяють і розгром революційного руху у 1907–1911 рр. [12, с. 188–189].

Імперію охопила «епідемія бойовизму». З початку січня 1908 р. і до середини травня 1910 р. було зафіксовано близько 20 тисяч політичних вбивств і експропріацій. Політичні мотиви цих акцій часто переплітались з кримінальними. Було вбито й поранено близько 2 тисяч державних чиновників. Різкий поворот у каральній позиції царизму відбувся після введення в дію військово-польових судів, котрі діяли вкрай свавільно, що хоча і придушило революційне насильство, однак лише посилювало деформаційні процеси у суспільній свідомості. Відомий наказ міністра внутрішніх справ одному із губернаторів у 1905 р.: «...Село бунтівників стерти з лиця землі» [12, с. 190, 200].

У цих умовах Рожанов показав себе «на висоті», здійснивши вдалі «ліквідації» багатьох революційних організацій, до того ж встановивши

джерела фінансування багатьох з них, розкривши зв'язки опозиції у підприємницьких і чиновницьких колах. Зокрема, саме він повідомив про підтримку робітничого руху директором батумського заводу Ротшільда Ф. Г'юном. Разом з тим, саме на Кавказі вперше з'являються підозри щодо лояльності енергійного «охоранника». Час від часу від цього досвідченого і інтелектуально розвинутого офіцера вислизують то соціал-демократи, то дашнаки.

Здійснюючи розвідувальну роботу проти органів самодержавства, революціонери використовували своїх агентів у ворожому таборі не лише для збору інформації та нанесення ударів по царизму, але й для зведення рахунків. Так, коли один із лідерів партії Дашнакцутюн Габріель Кешишкянц став в опозицію до керівництва, котре від конфронтації з Туреччиною стало переходити на рейки боротьби з Росією, на нього і його прихильників почалися репресії як з боку партії, так і жандармів. Він використав ту саму зброю і про свої підозри розповів начальнику тифліської охоранки ротмістру Рожанову, відверто заявивши, що його колишні товариші «підкупили кількох чинів охоронного відділення і шляхом наклепів змусили їх обшукувати та заарештовувати нас». Фактично, Кешишкянц йшов на вербовку, та до перспектив співпраці з цим революціонером Рожанов поставився надзвичайно флегматично. Та й противники їх відразу дізналися про цей візит. Тож Кешишкянц зрозумів, що «зв'язки наших противників з охоронним відділенням міцніші і ґрунтовніші, аніж наші». Та ж не тільки ділилася з противником оперативною інформацією, а надавала допомогу

саме тій стороні, що становила для царського уряду найбільшу загрозу [13, с. 546–547]

Згаданий дашнак був не єдиним, від співпраці з ким Рожанов відмовився. Так само невдачею завершилась спроба стати агентом керівника однієї із «червоних сотень» Арсенія Корсідзе. В листопаді 1906 р. він був затриманий і вирішив ціною зради купити собі свободу. Рожанов мусив би зробити усе можливе, щоб той заговорив. Натомість, до перспективи придбання цінного агента він ставиться з дивною апатією, передоручивши роботу з ним своєму заступнику – Л. Раковському. Той настільки «продуктивно» поспілкувався з кандидатом на вербовку, що той замовк аж на рік.

Корсідзе ж став активно працювати коли ні Рожанова, ні його помічника Раковського на Кавказі вже не було. Саме цей Корсідзе згодом видав знаменитого Камо.

У доповіді про стан політичного розшуку на Кавказі у 1907 р. говорилося, що Рожанов губив агентуру та звів до нуля зовнішнє спостереження, вкрай недбало ставився до казенних коштів і взагалі допускав таке, за що, зазвичай, притягають до кримінальної відповідальності. Щодо кадрової політики, то у звіті констатувалось, що він набрав персонал з покидьків суспільства «котрі брали хабарі, фабрикували депозитки, торгували конфіскованою зброєю і довільно здійснювали арешти» [13, с. 548].

Така діяльність привернула до себе увагу колег. Зрозуміло, з конкуруючої структури. Уже в серпні 1906 р. начальник Бакінського ГЖУ полковник Глоба направив директору Департаменту поліції листа, в

якому звинуватив заступника Ф. Рожанова Л. Раковського в провокації і сприянні революціонерам. Той колись і справді був членом Одеської організації РСДРП і, будучи завербованим, зробив кар'єру від агента до заступника начальника «охранки». Про всяк випадок, Л. Раковського перевели на аналогічну посаду в Тифліс.

Згодом, дійшла справа і до самого Рожанова. Його начальник, завідувач Канцелярією намісника на Кавказі полковник В. Бабушкін 10 березня 1907 р. повідомив Департамент поліції, що той залишив відділення у хаотичному стані. Звітність була заплутана, агентури ж майже не було. Йому вторив підполковник Балабін, вказуючи, що Рожанов скоротив штат філерів, витрачаючи надлишок нібито на агентуру. Витрати сягали колосальної на той час суми – понад 1000 крб на місяць.

Коли ротмістр Рожанов був відрахований з посади, новопризначений начальник відділення ротмістр Ангилєєв затрунднявся прийняти грошові справи через великий дефіцит. Але, що цікаво, Бабушкін, чомусь, не бажаючи давати справі законний хід, покрив розтрату з вільних коштів ввіреного йому відділу. Поза всяким сумнівом, корупціонер, котрий попався, у випадку судового розгляду своєї справи, гарантовано міг «потопити» усіх колег, з канцелярією намісника включно.

Нині важко стверджувати, на якій основі базувалась імовірна співпраця Рожанова з революціонерами: матеріальний чи ідейний. Не будемо забувати, що цей виходець з міщанського середовища опинився в оточенні потомствених дворян. Факт залишається фактом: він не лише

допомагав революціонерам, а й в окремих випадках саботував розшукову роботу, підібравши для цього відповідний персонал.

І справді, серед його співробітників були навіть такі, як колишній поліцейський Рогачов, котрий перебував у розшуку за крадіжку казенної печатки і підробку паспортних бланків. Інший співробітник – В. Тіроєв, був заарештований в березні 1908 р., оскільки видавав революціонерам службову інформацію [13, с. 548].

Утім, це була досить звична ситуація на Кавказі, та й в охоронних відділеннях загалом. Слід зважити на те, що за законами військового мистецтва будь-яка армія може розраховувати на успіх лише в тому випадку, якщо вона має своїх людей в таборі противника. Сам начальник Кавказького районного охоронного відділення і майбутній очільник Особливого відділу Департаменту поліції полковник Єрьомін не соромився вводити в оману своє керівництво, систематично саботувати розшукову роботу і зловживати службовим становищем.

Відомі й «тарифи», які існували у 5-му діловодстві самого Департаменту поліції. Наприклад, навесні 1910 р. «охранка» перлюструвала лист, з якого дізналась, що за заміну адміністративного заслання виїздом за кордон двом особам департаментський чиновник просив по 400 крб за кожного. До речі, одним із них був Я. Свердлов [13, с. 595].

Зважаючи на серйозні підозри, довести, які тоді так і не вдалося, Рожанова переводять з Кавказу, і 26 березня 1907 р. він обіймає посаду помічника начальника Харківського ГЖУ. При чому оклад йому встанов-

люється в цілому непоганий. Платня становила 1080 крб, на найм прислуги було виділено 96 крб й, крім того, квартирні виплачувались за положенням. Щоправда, на той час у нього вже було 5 дітей [3, арк.11–12].

Ведучи мову про імовірну співпрацю Рожанова з революціонерами, слід зауважити, що ні про яку дезорганізацію ним розшуку мови вести не можна. Вірогідно, він співпрацював з якоюсь однією структурою за матеріальну винагороду. В усьому ж іншому, добросовісно виконував свої репресивно-каральні функції. Про це можуть свідчити хоча б деякі з отриманих ним у той час нагород. За час служби на Кавказі отримує два орденни: Анни 3 ступеня (1905) і Володимира 4 ступеня (1907) [3, арк. 12].

Уже те, що при нагородженні було порушено стандартний порядок орденського старшинства, засвідчує, що свої нагороди Рожанов отримав за практичні результати роботи. Тим більше таку високу, як орден Св. Володимира, котрий давався за виняткові успіхи, особливо, якщо вони були пов'язані з ризиком для життя.

Отже, в 1907 р., як уже зазначалося, Ф. Рожанов опиняється в Харкові на посаді помічника начальника ГЖУ. Відповідно до своїх функціональних обов'язків він мусив: «1. Вести спостереження і відати розшуковою діяльністю, для чого повинен був не менше 6 раз на рік відвідувати пункти, де розташовані його унтер-офіцери, а також й інші пункти свого району; 2. Здійснювати формальні дізнання у справах про державні злочини і переписку по справах про політичну благонадійність; 3. Керувати стройовою освітою підвідомчими йому унтер-офіцерами; 4. Керу-

вати стройовою освітою чинів повітової поліцейської сторожі».

Харків на той час становив собою один із центрів революційного руху, тож і не дивно, що тут було зосереджено значні сили політичного розшуку. Показово, що у процесі формування системи РОВ, одне із них було розташоване саме в Харкові. Управління губернією на той час мало яскраво виражений надзвичайний характер. Ще у роки революції тут було утворено посаду воєнного генерал-губернатора. Залишилась вона і після поразки «першого штурму царизму». З січня 1906 по липень 1908 р. цю посаду (за сумісництвом) обіймав М. Пешков. Був посилений контроль за виконанням виданих Харківським губернатором обов'язкових постанов (про обмежувальні заходи щодо використання вогнепальної зброї та вибухівки, про недопущення розповсюдження «шкідливих вчень і чуток», про облік місцевого населення та ін.), а також оголошено про передачу на розгляд військового суду всіх справ про збройний опір владі [14, с. 24, 93].

На новій посаді Рожанов вів дізнання і переписки (тобто оперативно-розшукові справи) про партійні групи РСДРП, розвиток робітничого руху, вибори до Думи, здійснював так звані політичні перевірки, у тому числі, призовників, серед яких було чимало осіб, по яких жандарми вели дізнання. До речі, продовжував і закінчував справи, розпочаті попередниками. Наприклад, допомагав колегам інформацією при організації негласного нагляду над харківським міщанином С. Добін-Добкіним, що підозрювався у приналежності до організації «Поалей-Ціон» [15; 16].

Окрім того, Харків був потужним науковим центром. А з огляду на традиційне вільнодумство творчих людей, під «ковпаком» політичного розшуку перебував чи не весь викладацький склад вищих навчальних закладів. Коли 1910 р. Департамент поліції затребував інформацію на професуру лівого спрямування, начальник Харківського ГЖУ надав довідки на 139 (!) осіб [17, с. 65].

Деяке уявлення про роботу Рожанова на посаді помічника начальника управління може дати статистика справ за 1910 р. Не зачіпаючи матеріали іншого документообігу, зауважимо, що у сфері політичного розшуку наш персонаж вів 9 формальних дізнань¹ та 17 так званих «охоронних переписок» (відповідно з 104 та 66 усього управління)².

Доводилось розслідувати й нібито банальний кримінал. Мається на увазі таке явище, як «революційний рекет». Так, у лютому 1911 р. від імені партії есерів невідомі вимагали 3 тисячі крб у козака Кобиляцького повіту Якова Давиденка. Останній, щоправда, підозрював виключно кримінальний аспект. При чому це стосувалось його близького оточення. Аналогічна історія трапилась у квітні 1911 р. у с. Масловка. Там у селянина Никифора Комариста від імені якоїсь партії «Демократів» вимагали 500 крб. Як і в першому випадку, потерпілий не вбачав у цьому жодного політичного підтексту, підозрюючи у вимаганні свого конкурента Єфима Бурейка [18, арк. 2–7].

У 1911 р. на Харківщині знову активізувалася партія Дашнакцутюн,

і знову це було пов'язане із загальнокримінальними злочинами. Як на фахівця, що тривалий час працював на Кавказі, уся така інформація розписувалась на Рожанова. З огляду на вищезгадані підозри мусимо зауважити, що кадрова робота у Корпусі перебувала не на висоті.

Наприкінці квітня 1911 р. Харківське ГЖУ отримало повідомлення про підготовку теракту. При чому, у відповідному документі наголошувалось, що інформація отримана від випадкового заявника, котрий заслуговував на довіру. Випадковий заявник розповідав про Арсена Шахмазянца, котрий разом із іншими вірменами – лікарем Мелікянцем і міщанином Юсуфянцом у клініці Харківського університету обговорювали плани звільнення затриманих по справі «Дашнакцутюн». Тих мали конвоювати із Єлизаветградської тюрми через Харків. Тут на конвой мав бути здійснений напад, хоча розглядалась і версія підкупу [18, арк. 13]. Варто зауважити, що інформація про підготовку нападу з метою визволення заарештованих дашнаків у Харкові підтверджувалась і багатьма іншими джерелами, в тому числі й даними Департаменту поліції.

Взагалі, в очікуванні «Лижинського» процесу влада вдавалась до безпрецедентних заходів безпеки. Зважаючи на наявність у Харкові потужної вірменської діаспори, ГЖУ перейшло на режим посиленого чергування. У вересні 1911 р. Віссаріонов і Єрьомін додатково наголошували, що напередодні початку процесу слід очікувати масових терактів [19, арк. 1].

¹ Справи, порушені в порядку ст. 1035.

² Справи, порушені в порядку «Положення про охорону» 1881 р.

Утім, харківські жандарми вжили не надто оригінальних профілактичних заходів. 30 вересня 1911 р. начальник Харківського ГЖУ розпорядився Харківському, Богодухівському, Волчанському, Валківському та Зміївському повітовим ісправникам посилити негласний нагляд за усіма вірменами, що там проживали. Передусім під нагляд мали потрапити ті, щодо яких були сумніви у їх політичній благонадійності [19, арк. 2].

Початок 1911 р. відмічається і серйозною активізацією контррозвідувальної складової в роботі губернських жандармських управлінь. Починають формуватися елементи контррозвідувального пошуку. Слід зауважити, що значною мірою виконання власне чорнової роботи стало покладатися на чинів загальної поліції. Так, начальник Харківського ГЖУ полковник Риковський вивчення потенційної оперативної бази поклав саме на повітових ісправників. Ті мали перевірити усіх наявних іноземців на ввіреній території та встановити наявність серед них австрійських підданих. У випадку виявлення таких осіб слід було негласно зібрати інформацію щодо їх місця проживання, кола знайомств, роду занять, способу життя, причетності до збройних сил [20, арк. 7–9].

Якщо вірити Надзвичайній слідчій комісії Тимчасового уряду, певний час Рожанов попрацював і в Харківській охоранці. Вірогідно, таке твердження було зумовлене тим, що у 1909 р., в порядку експеримента в Харкові і Саратові «охранки» було об'єднані з ГЖУ у вигляді районних охоронних відділень [9, с. 272]. Не виключено, що Рожанов як фахівець залучався полковником (згодом –

генералом) Риковським до окремих «охоронних» заходів. Щоправда, це вже була не та «охранка».

У неї була лише «незначна» агентура, що могла висвітлювати лише деякі випадкові підпільні ініціативи. Це було результатом переконання харківських жандармів у тому, що краще мати чисельну незначну агентуру, ніж небезпечну велику. Такий погляд запанував в жандармських колах після гучного скандалу щодо Є. Азефа. Окремі керівники на місцях стали оголошувати себе противниками старої системи, що вимагала наявності великої агентури й доводили можливості розшукової роботи за наявності дрібної, периферійної агентури, що не торкалася центральних партійних установ [9, с. 272].

Останнім начальником Харківського РОО був полковник Попов, що вирішив за краще дотримуватись вимог нової системи. Тож серйозної обізнаності у революційному русі у жандармів уже не було.

У цей час у політичному розшуку відбуваються істотні зміни. Справжня кадрова чистка пройшла у регіональних підрозділах, а на посаду директора Департаменту поліції повернувся С. Білецький. Водночас вдосконалюється робота з підготовки кадрів. На додачу до жандармських курсів, програма яких ускладнюється та набуває більш практичного забарвлення, створюються ще й Повторні курси, на яких проходили підготовку особливо придатні до розшукової роботи офіцери.

Окремі представники політичного розшуку починають пропагувати ідею, що «боротися з революційним рухом, одними лише репресивними і каральними заходами немож-

ливо, що уряду потрібне широке ознайомлення з рухом, щоб своєчасною творчою роботою в області назрілих реформ піти назустріч деяким справедливим побажанням і тим самим послабити нападки на владу» [21, с. 299]. Ця ідея вагомої підтримки не здобула, однак дала поштовх теоретичному осмисленню напрацювань політичного розшуку.

Нове керівництво Департаменту поліції піднімає питання про вдосконалення навчально-методичної бази. Як для викладання, так і самоосвіти. І передусім, ставиться завдання створення належної і об'єктивної історії революційного руху.

За таких умов Ф. Рожанов переходить до Департаменту поліції, де йому доручають займатися історією революційного руху і масонства в Росії, що передбачало його допуск до архівів МВС. Водночас з 7 квітня 1912 р. він зараховується до резерву Санкт-Петербурзького ГЖУ.

На той час, до послуг слухачів були лише «Перелік запитань» з історії революційного руху, «Програма з історії революційного руху» та один підручник – брошура полковника Климовича «Коротка таблиця найважливіших політичних партій в Росії». Були також огляди політичних партій, підготовлені з ініціативи того ж Климовича у 1908–1909 рр., коли він займав посаду начальника Особливого відділу Департаменту поліції.

Досить швидко Рожанов підготував роботу, що охоплювала період з 1793 р. і до «половини царствування Миколи І». Зрозуміло, що зроблений на скору руку посібник в подальшому планувалось доопрацювати.

У жовтні 1913 р. Рожанова запросили читати лекції на курсах при

Штабі Окремого корпусу жандармів. Одночасно він продовжував свою наукову роботу, довівши «Записки» до 1913 р.

Книгу було надруковано в січні 1914 р., в зв'язку з чим був виданий спеціальний циркуляр по Особливому відділу, де містилось побажання, щоб «кожен з пп. офіцерів Окремого корпусу жандармів мав під рукою короткий довідковий посібник». І хоча «керівництво» було коротким, автор спробував охопити своєю увагою всі партії і організації, що тоді діяли в Росії, розповісти історію їх виникнення, структуру, методи роботи.

Порівнюючи праці Спиридовича і Рожанова, ми віддаємо перевагу саме останньому. Як підручник, він містив чіткий і професійний опис революційного руху в імперії в процесі його розвитку. До того ж Рожанов класифікував рухи, наголошуючи на необхідності чіткого розмежування революціонерів і просто опозиції. Праця ж Спиридовича – це не підручник, а ґрунтовна наукова монографія.

Товариш міністра внутрішніх справ В. Джунковський визнав цей посібник корисним «при розшуковій та слідчій» діяльності офіцерів. Але побоюючись витоку інформації, розпорядився увесь тираж передати до бібліотек управлінь, і видавати їх лише під розписку [22, с. 346–347].

В книзі були відстежені всі етапи розвитку антиурядової діяльності: від опозиційних вельмож-масонів Катерини II до пролетарських партій.

Досить цікавим є вступ, який автор передує витягами зі Зводу воєнних постанов. Зокрема, в частині, що стосується суворого дотримання

норм воєнного законодавства й усвідомленого виконання своїх посадових обов'язків. У тому числі і жандармами. А вже далі він справедливо наголошує, що новоспечений жандарм, не беручи на себе жодних нових обов'язків, стикається з зовсім новою сферою діяльності [23, с. 1].

У своєму підручнику Рожанов наголошує, що офіцер, готуючись переходити в корпус жандармів не бере на себе ніяких нових обов'язків. Однак його нова діяльність кардинально відрізнятиметься від попередньої і потребує серйозного вивчення. Задля більшої доступності, він зауважує, що будь-який стройовий офіцер готуючись до війни із «зовнішнім ворогом» повинен ретельно вивчити як майбутній театр воєнних дій, так і майбутнього противника. Так само і жандармський офіцер для успішної боротьби з «внутрішнім ворогом», повинен вивчити територію, де він оперує, і самого ворога. Тобто організацію революційних партій та історію революційного руху [23, с. 1–2]. Саме за цим критерієм і було побудоване дослідження. Це не просто історія. Це якраз практичний посібник за яким можна вивчати організаційну структуру, форми і методи діяльності антиурядових сил. При чому, якраз у процесі їх розвитку. Зрозуміло, що коли ми говоримо про вивчення, то можемо тут вести мову не про повну картину революційної діяльності, а лише про окремі її аспекти, що стали відомі спецслужбам. І сам підбір окремих партій – це точка зору самого Рожанова на пріоритети у жандармській роботі.

Слід звернути увагу на ще одну специфіку дослідження, котру сам Рожанов і підкреслив: він зауважив, що, описуючи територію діяльності

внутрішнього ворога, доводиться охоплювати всю імперію разом із її національними окраїнами, а також й іноземні держави. Взагалі, національному питанню він приділяє істотну увагу й наголошує на необхідності ретельного вивчення національного поділу країни. Сам він пропонує дотримуватись наступного поділу: 1. Європейська Росія; 2. Сибір; 3. Фінляндія; 4. Кавказ, котрий у свою чергу, поділяється на Північний Кавказ і Закавказзя; 5. Привіслянський край; 6. губернії з латиським і литовським населенням; 7. Україна. Узагалі слід зазначити, що, постійно пишучи про малоросів як частину російського народу, автор тим не менше чітко позиціонує їх від росіян. Із самого тексту випливає, що він вважає українців окремим народом, який потребує ретельного нагляду [23, с. 2].

У своїй масі, до лав жандармів приходили стройові офіцери – політичні невіглази, суспільні знання яких часто обмежувалось «Словесністю». Тож автор – досвідчений правознавець окрему увагу приділив правовому тлумаченню термінології. Зокрема, довелось окремо пояснити, що в законодавстві немає такого поняття «внутрішній ворог», а є термін – «член співтовариства». У повсякденному спілкуванні це революціонер, у службовому листуванні: член комітету, оратор, технік тощо. Після чого автор пояснює, як це буде називатись відповідно до тлумачень Кримінального уложення. Відразу ж і пояснює кадровий склад цих організацій, що впливає із наявних дізнань [23, с. 2–3].

А з цього, на думку автора, випливає необхідність детального вивчення оперативної обстановки у

тому чи іншому регіоні чи на об'єкті і сам об'єкт: заводи, військові частини, навчальні заклади і т.і. Далі він розглядає специфіку діяльності революціонерів в окремих регіонах, у робітничому і селянському середовищі. Рекрутування ними нових членів.

У цьому контексті автор наголошує на необхідності ретельного вивчення класифікації організацій, партій, груп, обставин їх виникнення і еволюції. Таким чином, Рожанов чітко вказує на мету й завдання підготовленого ним курсу, чого ми не бачимо в інших працях. Він же пов'язує його із іншими гуманітарними дисциплінами. Зокрема, особливо наголошує на необхідності вивчення «Загальної історії».

Врешті він підсумовує: «Знати ворога, усі його тайники – означає отримати можливість і впевненість виявити його, коли це знадобиться» [23, с. 4]. При чому, підкреслюючи важливість цього положення, він наголосив, що необхідність виявлення прописана у статті 1579 Зводу воєнних постанов. Взагалі, свої теоретичні викладки він часто супроводжує посиланнями на ті чи інші нормативні акти, що безумовно змушувало слухачів ставитись до цього серйозно.

Рожанов спеціально наголошує, що юридичного терміну «внутрішній ворог» не існує, натомість використовується термін «член співтовариства». У суспільстві говорять революціонер. У службовому листуванні також використовується своя термінологія: члену комітету організації, пропагандист, оратор, технік і т.д. Тобто використовувались не правові терміни, а особи визначались за їх посадою чи функціональними обов'язками в організації [23, с. 2].

Автор наголошував, що важливою складовою політичного розшуку є моніторинг суспільних настроїв. Тобто, фактично він закликав не лише виявляти опозиціонерів і революціонерів, а здійснювати тотальне стеження за суспільством. Свою думку він обґрунтовував необхідністю вивчення середовища, в якому діють і на яке впливають революціонери [23, с. 3].

У справах про державні злочини «Розшук» має назву «Політичного розшуку» і полягає не лише в тому щоб розшукати чи виявити злочинців після вчинення злочину, але й до того, тобто попередити вчинення злочину [23, с. 4].

Обережно і водночас активно Рожанов підводить до того, що їм доведеться мати справу і з агентурою. Зокрема, він зауважує читачам, що розшукова діяльність у справах про державні злочини істотно відрізняється від загального кримінального розшуку. Адже доведеться не лише розслідувати вчинені злочини, але й займатись їх попередженням [23, с. 4]. Особлива увага в книзі приділялась методам, котрі використовують революціонери, що «борються з урядовою владою».

Починає він основний виклад невеликим нарисом розвитку соціалістичної думки в Європі. Огляд розвитку суспільної думки Західної Європи від античності до XX століття є досить поверхневим, однак дає загальне уявлення про коріння та основні напрямки суспільного життя. Причому розмежовується соціалістичне і комуністичне вчення. Досить цікавою є характеристика французьких соціалістів - утопістів: А. Сен-Сімона, Ш. Фурє, А. Сент-Базара, П. Прудона, Л. Блана. Не перевантажуючи підру-

чник надмірним об'ємом інформації, Рожанов зумів в загальних рисах викласти суть їх поглядів та деяку відмінність між ними. За цим же методологічним принципом він висвітлив англійське і німецьке вчення, особливо увагу приділивши Ф. Лассалю і К. Марксу. Можна зауважити, що увесь виклад є нейтральним і об'єктивним, відображаючи справжні погляди цих мислителів, яких він, до речі, періодично і цитує. Загалом, суть викладу Рожанова не надто відрізняється від того, що нині пишеться у багатьох сучасних підручниках з «Історії держави і права зарубіжних країн» та «Історії вчень про державу і право». Єдине, що Лассалю він чомусь ставить поперед Маркса. Ну і, якщо раптом хтось із мислителів мав єврейське походження, Рожанов це обов'язково вказував, таким чином ненав'язливо зміцнюючи переконаність слухачів у тому, що заводіями усіх заворушень виступають «жиди і студенти» [23, с. 8–11].

Особлива увага приділяється виникненню, діяльності та ідеологічним засадам І Інтернаціоналу, участі у ньому російських емігрантів. Як можна зрозуміти, саме з його діяльністю Рожанов пов'язує поширення революційних ідей в Росії. І, вірогідно, не заперечує проти певного ізоляціонізму. У будь-якому випадку, указ 1873 р. щодо необхідності повернення на батьківщину усім росіянам, що перебували за кордоном, він згадує без жодного осуду, пов'язуючи його із революціонізацією російських студентів, мандрівників і т.д. [23, с. 13–14].

З числа російської еміграції особливо виділяються Бакунін, Герцен, Огарьов та Ткачов. При цьому він розглядає не лише їх погляди, але

й роль і місце в революційному русі, ставлення до них революційного середовища, наводячи, зокрема, думки Степняка-Кравчинського [23, с. 14–17].

Ну і, істотне місце приділяється Нечаєву. Відчувається, що Рожанов теж захопився цією особистістю. Він зауважує, що хоча той «був мерзеною особистістю, але для історії революційного руху він цікавий тим, що перший поставив ребром питання про терор...» [23, с. 17]. Варто зауважити, що розглядаючи терористичну концепцію Нечаєва, Рожанов її не спотворює. Інша річ, що терором нечаєвські погляди не обмежувались, тож при всій його об'єктивності це дослідження є ідеологічно заангажованим і має на меті відповідну обробку жандармів.

Серйозно розглядається у книзі еволюція анархізму від Лаврова, до Бакуніна і Ткачова включно, із розглядом протиріч між ними. При цьому Ткачова Рожанов ставить вище і Бакуніна, і Лаврова [23, с. 19–20].

Як і всі жандарми, Рожанов був конспірологом, тож описуючи революційний рух в самій Росії, його розгляд він починає із висвітлення масонства і його поширення в країні. Перераховує відомих масонів як в Росії, так і за кордоном. Особливо показовим є розгляд XVIII століття. Душею масонського руху в Росії він називає Новікова, а його активним діячем – Радіщева. Як відомо, обоє були віддані до суду, причому останній аж ніяк не за масонські погляди. Після Росії, Рожанов відразу згадує Францію, серед масонських діячів якої виділяє Дантона, Марата, Робесп'єра. Таким чином, ненав'язливо вибудовується логічний ланцюг. Зрозуміло, що і інші яacobinці у нього

були «євреями і масонами», а в XIX столітті серед масонів Франції остаточно «запанували» євреї. Метою масонства Рожанов вважає знищення аристократії руками народу і панування над останнім: «Будучи центром революційного руху в кожному із культурних куточків земної кулі, масонство веде і продовжує (младотурки) вести підпільну роботу для розладу державного ладу» [23, с. 25].

І вже після такого аналізу Рожанов переходить до розгляду власне масонських гасел «Свобода, рівність і братерство» із цитуванням джерел.

Водночас, автор не приховує і прорахунків уряду, не будучи прихильником надмірно репресивної політики. Кардинальний поворот у революційному русі, на думку автора, відбувся із часу повстання декабристів, коли «... між владою і суспільством відбувся свого роду розрив і відчуження...». Не можемо також не відмітити велику ерудицію автора, котрий, окрім власне джерел по предмету дослідження використовує і активно цитує видних істориків того часу, професорів Соловйова, Платонова та ін. [23, с. 34].

Серед масиву джерельної бази становлять інтерес газети, за допомогою яких Рожанов ілюструє ставлення держави та суспільства до тих чи інших подій. Певна річ, у підручнику використано величезну кількість революційної періодики, виступів, програм, маніфестів, циркулярів Корпусу жандармів і Департаменту поліції.

Напрочуд нейтрально Рожановим описана справа петрашевців та Кримська війна, що продемонструвала відсталість Росії. Досить детально, і вже з нахилом на використан-

ня у практичній роботі в книзі розглядається діяльність народовольців. Причому висвітлюється як практична діяльність, так і різні напрямки їх пропагандистської роботи. Даний розділ структурований таким чином, щоб жандарми отримали уявлення і про ведення оперативно-розшукових справ: перші вказівки на перебування терористів у Харкові, харківські арешти, призначення здійснення дізнання тощо. [23, с. 185–186]. Фактично розгляд справи народовольців є свого роду й навчальним посібником для ведення дізнань у політичних справах.

Не можна не відмітити, що Дегаєва Рожанов називає провокатором. Зокрема у тій частині, де йдеться про арешт В. Фігнер. Ну і, не можна без здивування читати наступну фразу: «Замах на життя Олександра III О. І. Ульянова з товаришами послужив останньою сторінкою славної історії «Народної волі» [23, с. 246]. Зрештою, особливо дивуватись не доводиться. Явище емпатії є досить поширеним у жандармських документах: нам часто траплялись випадки коли жандарм із обуренням писав про опортунізм чи ренегатство того чим іншого революціонера, переймаючись проблемами свого об'єкта спостереження. У даному випадку – В. І. Леніна.

Найбільш значна частина в роботі відведена аналізу революційного руху в період царствування Миколи II. Тож історія Рожанова не є геть історією у чистому вигляді, а є аналітичним дослідженням розвитку оперативної обстановки. Як і всі жандарми, Рожанов приділяв надмірну увагу зовнішнім проявам революційності. Тож на перше місце ставив есерів.

Жандарми чимало писали про єврейські підступи, однак це були голослівні й безпредметні заяви, навіть в узагальнюючих працях. У рожановському підручнику вперше єврейський рух виділяється як окрема складова загальноросійського. Він аналізує ідейні витoki та основні концептуальні положення сiонiзму, його організаційні форми, напрямки й окремі методи роботи. Для Рожанова сiонiстськими є всі єврейські національні партії соціалістичного спрямування: «Поалей-цiон», «Бунд», «Серп». Утім, раціональне зерно у цих твердженнях є. Ну і, зрозуміло, не міг Рожанов не згадати про підтримку сiонiстів масонами.

Цікавим є перелік основних центрів тих чи інших партій, серед яких виділяються у першу чергу Київ та Одеса. Усі вищезгадані організації, на думку Рожанова, становлять загрозу для державної безпеки. І цей розділ він підсумовує наведенням відповідних положень указу Сенату й циркулярів Департаменту поліції 1907–1908 років [23, с. 327–330].

Безумовно, фахово написаний розділ про революційний рух на Кавказі. Передусім тут виділяється панісламiзм, котрий охопив території, що далеко виходили за межі Кавказу. В історичному нарисі цього руху Рожанов виділяє його ідейні принципи, витoki, відгалуження, регіональну специфіку наприклад в Уфимській, В'ятській, Оренбурзькій та інших губерніях. Не можна не виділити і певний контррозвідальний аспект боротьби із панісламiзмом. Його активізацію в Росії автор пов'язує з перемогою младотурків у Туреччині та відповідною діяльністю турецьких державних органів. Базуючись на матеріалах Департаменту поліції,

Рожанов змальовує досить розгалужений рух, пов'язаний з іноземною державною, що веде в імперії масштабну розвідувально-пiдривну діяльність [23, с. 333–345].

Щодо інших антиурядових партій, то Рожанов відмовляє їм в оригінальності, трактуючи їх як відгалуження загальноросійських. Зокрема, вірменську партію «Дашнакцутюн» та Революційну партію соціалістів-революціонерів-федералістів він трактує як партії, що у своїх програмі близькі до есерів, партію «Гнчак» – як таку, що наближається до РСДРП. Слід зазначити, що свої положення він підкріплює різними партійними програмними документами, тож вони виглядають досить переконливо. Щодо історії «Дашнакцутюн», то рожановська праця не втратила свого значення і понині. Причому він детально описує всі перепити як проти-державної, так і міжфракційної боротьби у партії на фоні проведення з'їздів та внесення змін до партійних програм. Усе це подано на широкому міжнародному фоні. Окремі сторінки щодо їх терористичної діяльності, у тому числі і в середині самої партії, читаються як захопливе гостросюжетне оповідання.

Для нас значний інтерес становить та частина підручника, що присвячена українському руху. Тут Рожанов виділяє лише «Спiлку», але висвітлює її в історичному контексті розвитку українського руху. Показово, що він вважає, що українству, «аж до декабристів», не були притаманні жодні політичні устремління. У будь-якому випадку наявність українського руху у XVIII столітті він під сумнів не ставить. А вже від декабристів вибудовує чітку лінію: Кирило-Мефодіївське товариство, народово-

льці, М. Драгоманов. Саме заснування останнім Радикальної партії дало новий поштовх українському руху. І всі інші партії він вважає тим чи іншим чином його ідейними наступниками. Зрозуміло, що особлива увага приділяється українському руху в Галичині. Щоправда, власне українські організації Рожанов ігнорує, згадавши лише УНДП, УСДП та УРП. І вже після цього переходить до короткого викладу діяльності самої «Спілки» (УСДП) [23, с. 316–320].

Слід зауважити, що описуючи історію й діяльність тієї чи іншої партії, її структуру та програмні документи, Рожанов зазначає, які урядові кроки здійснювались щодо неї та до чого це призвело, даючи слухачеві можливість самому оцінити ефективність тих чи інших кроків. У катерининські часи основними складовими революційного руху він виділив масонство, польське і селянське питання [23, с. 21–8].

Окремо розглядається діяльність західних слов'янофілів у період Миколи I як підґрунтя основних ідейних течій сучасників Рожанова. Ну і звичайно, на підставі судово-слідчих справ розглядаються найбільш резонансні теракти народолюбців: щодо Трепова, Котляревського, Гейтінга, Мезенцева, Кропоткіна, Дрентельна, самого царя [23, с. 35–36, 104–128].

На початку історію Рожанов викладає по правліннях імператорів, а з часів Миколи II переходить до класифікації за ідейними напрямками та географічним принципом.

Свій огляд автор завершує аналізом анархічного вчення, до основоположників якого відносить Годвіна, Прудона, Штірнера, Бакуніна, Кропоткіна, Тукера і Льва Толстого

[23, с. 400–415]. Можна, звичайно, іронічно поставитись до такої класифікації. Однак, якщо визнати, що за основу свого поділу він брав ставлення до держави, то логіка у цьому є.

І, нарешті, не можна не відзначити певне новаторство автора підручника. У будь-якому випадку, в інструктивних документах нам такі думки не траплялися. Закінчивши опис революційного руху, Рожанов досить категорично виділяє ще один напрямок, котрий повинен знаходитись у полі зору жандармів, але застосування репресій щодо якого є, на його думку, відверто шкідливим – опозиційний рух. Він дає загальнотеоретичне тлумачення поняття опозиції, до якої відносить людей ліберальної спрямованості. Зазвичай опозиція є організаційно не сформованою. Досить часто опозиціонери еволюціонують до революціонерів, однак їх все ж треба, розмежовувати [23, с. 423].

Базуючи на працях професора Платонова, Рожанов подає історію розвитку опозиційного громадського руху в Росії від Олександра I до Миколи II. Зрозуміло, що при описі останнього царствування від керівних документів він відхилятися не міг, тож описав процес революціонізації земств. При цьому, використав цитату з циркуляра Департаменту поліції про опозиційний рух, що різко проявив себе у 1905 р. і «нахабно» виступив проти височайшої волі [23, с. 428–429].

Підручник оснащений чисельними додатками, зокрема переліком основних відомчих нормативних актів по тих чи інших партіях. Зокрема, в розділі «Додаткові довідки по партіях» міститься перелік основних

циркулярів департаменту поліції: «№ 135135 від 19 вересня 1907 року «Статут селянської бойової дружини партії соціалістів-революціонерів», № 140366 від 12 листопада 1907 року «Про бойову підготовку мас і організацію народної міліції», № 108875 від 3 квітня 1910 року «Про партійний розкол в РСДРП», № 133289 «Про школу пропагандистів, організовану М. Горьким на о. Капрі», № 109179 від 9 квітня 1910 року «Становище РСДРП за кордоном» тощо. В окремий додаток виділені витяги з листа виконкому народовольців до Олександра III із співчуттям [23, с. 457–458].

Варто зауважити, що у підручнику автор не обмежився висвітленням революційного руху, а приділив увагу й опозиції. Він чітко розмежував опозиціонерів і революціонерів. Автор зауважував, що опозицією називається така сама протидія уряду, як і ті особи й групи, що її вчиняють. Люди ліберального напрямку не групуються в партії відповідних назв. Коли ж опозиція від протидії переходить до ідей соціального перевороту, з того часу вона потрапляє у розряд революційного руху. Рожанов наголошував, що кожному революційному руху передувала опозиційний [23, с. 423].

Заслуговує на увагу, що згідно з жандармським підручником «провокатор – така особа, що сама бере на себе ініціативу злочину, втягуючи у нього третіх осіб, котрі вступили на цей шлях за спонукання агента-провокатора» [23, с. 465]

Робота Рожанова цікава не лише тим, що становить собою зразок жандармської історико-правової думки, вірніше, одного із її напрямків, але й як праця, що дає змогу оцінити

обізнаність політичної поліції. Адже в роботі використовувався увесь масив матеріалів Департаменту поліції. Передусім це щотижневі «шефські» записки за 1907–1913 рр. Ці документи становили собою оперативні записки Департаменту поліції про поточні події шефа ОКЖ – міністра внутрішніх справ. Окрім того, використовувались циркуляри, записки Особливого відділу по партії есерів, а також гектографовані записки по цій же партії. Виходили також «Огляди найважливіших дізнань, що здійснювались в жандармських управліннях імперії у справах про державні злочини».

Відповідно, поряд з фактами, що відповідали дійсності, тут містяться і хибні дані, які вказують як на жандармські фальсифікації, так і на рівень конспірації у революціонерів. Наприклад, Рожанов пише про погрози присяжним під час процесу над В. Засулич, що, нібито, і стало причиною виправдовувального вироку. А розповідь про її виїзд за кордон нагадує вестерн. Зрозуміло, ці вигадки мали на меті виправдати прорахунки влади й морально підготувати читача до сприйняття образу ворога.

Несвідомою дезінформацією слід вважати виклад окремих фактів із життя революційної родини Ульянових. Так, автор – працівник архіву Департаменту писав про участь Леніна, разом з братом, у замаху на царя у 1887 р. і про те, що той нібито влаштував у себе динамітну лабораторію. Після замаху був, нібито, висланий до Східного Сибіру і вже після цього примкнув до марксизму [23, с. 509].

Свою роботу Рожанов завершено не вважав, маючи намір зробити

на її основі повноцінну монографію. Але в лютому 1915 р. директор Департаменту поліції В. Брюн де Сент-Іполіт визнав за доцільне роботу припинити, мотивуючи це тим, що для однієї людини така робота непосильна. Крім того, він вказав на стрімкі зміни в оперативній обстановці, в процесі яких навіть успішно закінчена робота буде «позбавлена будь-якого практичного значення, оскільки революційний рух проявляється нині шляхами, котрі нічого спільного з більш чи менш віддаленим минулим не мають».

Коментуючи цей дивний висновок, З. Перегудова висловлює припущення, що тут мала місце ще й конкуренція з книгами О. Спиридовича. Адже навіть тоді, коли видана в Штабі Корпусу книга Рожанова розсилалась офіційно, начальники ГЖУ «довірили і циркулярно» ставились до відома про появу книги Спиридовича, котру той видав власним коштом. Товариш міністра внутрішніх справ рекомендував її для бібліотек жандармських управлінь, застерігаючи від «широкого поширення» [22, с. 347].

Надалі, за даними Надзвичайної слідчої комісії Тимчасового уряду, Ф. Рожанов перебував у резерві Санкт-Петербурзького ГЖУ. Швидше за все, мало обізнані у жандармській специфіці «слідчі» неправильно зро-

зуміли термін. Вважаємо, що той обіймав посаду офіцера резерву ГЖУ. Попри таку дивну назву, це була вкрай відповідальна посада, фактично – аналог сучасного слідчого з особливо важливих справ. На цій посаді Рожанов і зустрів Лютневу революцію, після якої зник. Заарештованим він не був, у подальших бурхливих подіях участі не приймав.

В усякому випадку, коли у 1938–1939 рр. НКВС стало уточнювати матеріали по «колишніх людях», то працівники ГАУ збирали матеріали і на Рожанова. Потрапив він і до розшукових списків 1940 р.

Висновки. Таким чином, на підставі неординарної біографії жандарма Ф. Рожанова, ми можемо робити певні висновки не лише про кадрову політику на обсяги наукової роботи в Окремому корпусі жандармів, а й про світоглядні зміни його чинів. Демократичні ідеї, що запанували у суспільстві, проникнули навіть у «святую святих» самодержавства. Настільки, що навіть певні, все ще несміливі думки з легким нальотом лібералізму, ті вже насмілювались подавати до публікації. Навіть більше – вони публікувались. Поза всяким сумнівом, світоглядна криза та моральний розкол у кадрах спецслужб Російської імперії були значно глибшими, що й продемонстрували події подальших років.

Список використаних джерел

1. Ярмыш А. Н. Биографистика в историко-правовых исследованиях: возможности, достижения, перспективы. *Юридична біографістика: історія, сучасність та перспективи*. Матеріали VIII Міжнародної конференції істориків права 15–18 вересня 2002 року. Сімферополь : Всеукраїнський інформаційно-культурний центр, 2003. С. 4–9.
2. Шемшученко Ю. С. Через біографічні дослідження до нових горизонтів історико-правової науки. *Юридична біографістика: історія, сучасність та перспективи*.

Матеріали VIII Міжнародної конференції істориків права 15–18 вересня 2002 року. Сімферополь : Всеукраїнський інформаційно-культурний центр, 2003. С. 3.

3. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 336. Оп. 1. Спр. 4616.
4. Белявский Н. Н. Полицейское право (административное право). Петроград, 1915. 409 с.
5. Залесский И. П. Справочная книжка для адъютантов частей и управлений Отдельного корпуса жандармов. Санкт-Петербург, 1910. 354 с.
6. Памятная записка об особых условиях для комплектования состава офицерских чинов Отдельного корпуса жандармов и о повторных курсах, 20.10.1912 г. URL: <http://regiment.ru/Doc/B/I/53.htm#> (дата звернення 22.06.2019).
7. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Харків : Консум, 2001. 288 с.
8. Спиридович А. Записки жандарма. Москва : Политиздат, 1991. 183 с.
9. Мартынов А. П. Моя служба в Отдельном корпусе жандармов. «Охранка»: Воспоминания руководителей охранных отделений. Т. 1. Москва : Новое литературное обозрение, 2004. С. 29–408.
10. Колоколов Б. Г. Жандарм с царем в голове. Москва : Молодая гвардия, 2009. 583 с.
11. ДАРФ. Ф. 97. Оп. 3. Д. 49 а.
12. Сидак В. С., Козенюк В. А. Психологическое составляющее социального насилия начала XX века. *Правничий вісник університету «КРОК»*. 2012. Вип. 13. С. 187–206.
13. Островский А. В. Кто стоял за спиной Сталина? Москва : ЗАО Центрполиграф, 2004. 638 с.
14. Посохов С. И., Ярмыш А. Н. Губернаторы и генерал-губернаторы. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1997. 164 с.
15. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 336. Оп. 1. Спр. 3380, 3570.
16. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 336. Оп. 1. Спр. 3570.
17. Волков В. А., Куликова М. В. Российская профессура «под колпаком» у власти. *Вопросы истории естествознания и техники*. 1994. № 2. С. 65–75.
18. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 336. Оп. 1. Спр. 3720.
19. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 336. Оп. 1. Спр. 3721.
20. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 336. Оп. 1. Спр. 3775.
21. Жандармы России / Сост. В. С. Измозик. Санкт-Петербург : Издательский Дом «Нева»; Москва : «ОЛМА-ПРЕСС», 2002. 640 с.
22. Перегудова З. И. Политический сыск в России (1880–1917). Москва : РОСС-ПЭН, 2000. 432 с.
23. Записки по истории революционного движения в России (до 1913 года). Составил Отдельного корпуса жандармов подполковник Рожанов. Санкт-Петербург, 1913. 510 с.

References

1. Yarmysh, A. N. (2003). Biografistika v istoriko-pravovyh issledovaniyah: vozmozhnosti, dostizheniya, perspektivy. *Yuridichna biografistika: istoriya, suchasnist ta perspektivi*. Materiali VIII Mizhnarodnoyi konferenciyi istorikiv prava 15–18 veresnya 2002 roku. Simferopol: Vseukrayinskij informacijno-kulturnij centr [in Ukrainian].
2. Shemshuchenko, Yu. S. (2003). Cherez biografichni doslidzhennya do novih gorizontiv istoriko-pravovoyi nauki. *Yuridichna biografistika: istoriya, suchasnist ta perspektivi*. Materiali VIII Mizhnarodnoyi konferenciyi istorikiv prava 15–18 veresnya 2002 roku. Simferopol: Vseukrayinskij informacijno-kulturnij centr [in Ukrainian].

3. Belyavskij, N. N. (1915). *Policejskoe pravo (administrativnoe pravo)*. Peterburg [in Russian].
4. Zalesskij, I. P. (1910). *Spravochnaya knizhka dlya adyutantov chastej i upravlenij Otdelnogo korpusa zhandarmov*. Sankt-Peterburg [in Russian].
5. Yarmish, O. N. (2001). *Karalniy aparat samodержavstva v Ukrayini v kinci XIX – na pochatku XX st.* Harkiv: Konsum [in Ukrainian].
6. Spiridovich, A. (1991). *Zapiski zhandarma*. Moskva: Politizdat [in Russian].
7. Martynov, A. P. (2004). *Moya sluzhba v Otdelnom korpuse zhandarmov. «Ohranka»: Vospominaniya rukovoditelej ohrannyh otdelenij. T. 1.* Moskva: Novoe literaturnoe obzrenie [in Russian].
8. Kolokolov, B. G. (2009). *Zhandarm s carem v golove*. Moskva: Molodaya gvardiya [in Russian].
9. Sidak, V. S., Kozenyuk, V. A. (2012). Psihologicheskoe sostavlyayushee socialnogo nasiliya nachala XX veka. *Pravnichij visnik universitetu «KROK»*, 13, 187–206 [in Ukrainian].
10. Ostrovskij, A. V. (2004). *Kto stoyal za spinoy Stalina?* Moskva: ZAO Centrpoligraf [in Russian].
11. Posohov, S. I., Yarmysh, A. N. (1997). *Gubernatory i general-gubernatory*. Harkov: Un-t vnutr. del [in Russian].
12. Volkov, V. A., Kulikova, M. V. (1994). Rossijskaya professura «pod kolpakom» u vlasti. *Voprosy istorii estestvoznaniya i tehniki*, 2, 65–75 [in Russian].
13. Izmozik, V. S. (Sost.). (2002). *Zhandarmy Rossii*. Sankt-Peterburg: Izdatelskij Dom «Neva»; Moskva: «OLMA-PRESS» [in Russian].
14. Peregudova, Z. I. (2000). *Politicheskij sysk v Rossii (1880–1917)*. Moskva: ROSSPEN [in Russian].
15. *Zapiski po istorii revolyucionnogo dvizheniya v Rossii (do 1913 goda). Sostavil Otdelnogo korpusa zhandarmov podpolkovnik Rozhanov.* (1913). Sankt-Peterburg [in Russian].

O. Yarmysh, Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-4811-4520

B. Bernadsky, Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Chair of the Social Development and Relations Between the Civil Society and Authorities, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-2692-6824

Gendarm Theophil Rozhanov and his “History”

The article deals with the personnel policy of the political investigation of the Russian Empire on the example of one of its officers – Theophil Rozhanov. In the same context, political and legal views prevailing in the Russian special services are analyzed, based on the example of the History of the Revolutionary Movement, written by Th. Rozhanov. The author presents the history of the development of opposition social movement in Russia from Alexander I to Nicholas II. The book is

an interesting reflection of the gendarme's outlook and changes in views on the political situation and public attitudes. The author emphasized that an important component of the political search is the monitoring of public attitudes. So, in fact, he urged not only to identify opposition figures and revolutionaries, but to carry out total surveillance of society. He reasoned his opinion with the need to study the environment in which the revolutionaries operate and influence.

The biography of the author of this book itself is atypical in the sense of reproduction of the prosopographic portrait of the Russian gendarme, and his book differs significantly from the works of other historians who worked in the tsarist repressive and punitive system. It is possible that also in this environment, forces that were thinking about finding ways of understanding with society began to mature.

The authors relied on a wide range of sources, among which archival-documentary materials occupy a prominent place, some of which were first introduced into scientific circulation.

Keywords: *Gendarmes; Th. Rozhanov; corruption; Russian empire.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.08

УДК 340.15

*Добкіна К. Р.,
кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
Державного університету
інфраструктури та технологій
e-mail: dobkina@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2627-8871*

ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ (НА ПРИКЛАДІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ)

Наукова стаття присвячена дослідженню та виокремленню джерел правового регулювання участі органів державної влади у цивільному судочинстві на прикладі другої половини ХІХ століття.

Ключові слова: *цивільне судочинство; учасники цивільного судочинства; органи державної влади; органи прокуратури; Російська імперія.*

Научная статья посвящена исследованию и выделению источников правового регулирования участия органов государственной власти в гражданском судопроизводстве на примере второй половины ХІХ века.

Ключевые слова: *гражданское судопроизводство; участники гражданского судопроизводства; органы государственной власти; органы прокуратуры; Российская империя.*

Постановка проблеми. Захист прав і свобод людини й громадянина, забезпечення ідей гуманізму є пріоритетними завданнями кожної соціальної, демократичної та правової держави. Історичний розвиток держави і права свідчить, що процес створення та закріплення правових механізмів здійснення правосуддя у цивільних спорах на кожному етапі державотворення характеризувався певними закономірностями. В цілому і цивільний процес, і порядок здійснення окремих процесуальних дій закріплювалися і втілювалися у життя досить неоднозначно за допомогою найрізноманітніших норматив-

но-правових актів, серед яких можна виділити не лише закони, але й підзаконні акти, які нерідко суперечили законам та встановлювали нові правила ведення судочинства. Саме за даних умов зароджується окремий вид здійснення судочинства – цивільний процес, який лише в загальних рисах передбачав участь органів державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Органи державної влади як учасники цивільного судочинства в тій чи іншій мірі були предметом дослідження в роботах різних вчених, серед значної кількості радянських дослідників, необхідно відзна-

чити найбільш відомих: М. В. Муравйова, А. Ф. Коні, О. В. Васьковського, С. Ю. Кац, О. Г. Маліцького, М. І. Бородіна, І. А. Ходаковського, Л. К. Радзієвську, В. Й. Сапункова, Г. П. Тимченка та ін.

Водночас, дослідження джерел правового регулювання участі органів державної влади у цивільному судочинстві, в тому числі на прикладі другої половини XIX століття науковцями не здійснювалось.

Постановка завдання. Внаслідок чого, метою даної статі є дослідження джерел правового регулювання участі органів державної влади у цивільному судочинстві на прикладі другої половини XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Проблеми розвитку цивільного процесуального законодавства в пореформеній Російській імперії неможливо розглядати без врахування судової реформи 1864 року, яка була найбільш радикальною і послідовною серед всіх реформ середини XIX століття.

Потреба в даній реформі не викликала сумнівів. Велике число судових органів з нечітко визначеною компетенцією, що існували в дореформений період, призводило до заплутаності судового процесу і процесуальних вимог, а, величезні, іноді десятирічні терміни розгляду цивільних спорів, викликали процвітання хабарництва. Формальна система доказів і письмова форма процесу, були явно застарілими і не відповідали потребам часу.

Міністр юстиції Російської імперії І. Г. Щегловітов відзначав у 1904 році, що «положення кримінального правосуддя до видання судових статутів імператором Олександром II було воістину кричуще. Судова

влада була судовою тільки за назвою; організовані суди були не більше, як придаток адміністрації. Писемність процесу, його негласність, панування в ньому теорії формальних доказів, зумовило появу в Росії нового суду – гласного, зі змагальним процесом, з незалежними суддями, адвокатурою і присяжними засідателями» [1, с. 2].

Правлячий Сенат був найвищою судовою інстанцією. У його складі було два касаційних департаменти – у цивільних і кримінальних справах, які виконували такі функції:

1) розгляд справ про найбільш небезпечні злочини по першій інстанції за участю або без участі станових представників;

2) перевірка в апеляційному порядку обґрунтованості та законності вироків, винесених без участі станових представників судовими палатами або суддями самого Сенату (сенаторами);

3) перевірка в касаційному порядку законності рішень по цивільних справах і вироків по кримінальних справах, всіх зазначених судових інстанцій, в тому числі вироків, винесених за участю присяжних засідателів або станових представників (в такому порядку не могли перевірятися лише вироки сенаторів, постановлені без участі станових представників). Ця функція вважалася основною.

Велике значення мало створення адвокатури й реорганізація прокуратури. Адвокати ділилися на дві категорії: присяжні повірені, які об'єднуються в корпорації по округах судових палат, і приватні повірені, що працювали при судах і займалися менш значними справами. Прокуратура була позбавлена функції

загального нагляду, її діяльність обмежилася судовою сферою, в якій здійснювався нагляд за ходом слідства і підтриманням обвинувачення в суді. Підпорядковувалася прокуратура Міністру юстиції [2, с. 53–54].

Таким чином, судова система, створена в процесі реформи 1864 року, містила мало спільних закономірностей із тією системою, яка існувала раніше. Значення судової реформи виходить далеко за рамки сфери судочинства. Ця реформа фактично стала першим кроком на шляху формування системи поділу влади, відокремивши судову владу від адміністративної, а також закріплювала якісно нові принципи ведення цивільного судочинства, які раніше не були відомі, наприклад: гласність і змагальність процесу, участь в процесі представників народу, право на захист.

Проблеми правового регулювання цивільного процесу, в аспекті участі органів державної влади, досліджуваного періоду доцільно розглядати з урахуванням аналізу основних джерел процесуального права. Як справедливо зазначає М. Н. Марченко, джерело права, як одне з фундаментальних понять теорії права, має велике теоретичне і практичне значення [3, с. 210].

Під джерелом позитивного права розуміють форму вираження державної волі, спрямованої на визнання факту існування права, на його формування, зміну або констатацію факту припинення існування права певного змісту. Теорія держави та права визнає такі основні джерела (форми) права: юридичний звичай, закон, підзаконний нормативний акт, судовий прецедент, нормативний договір, правова доктрина.

При цьому важливість і значення цих видів джерел неоднакові.

Один з найбільш видних теоретиків типології правових систем французький вчений Р. Давид вважав, що до 1917 року Російська імперія входила в романо-германську правову сім'ю. Вчений виділяв такі ознаки в підтвердження своєї позиції, як поділ права на приватне і публічне, розмежування матеріального і процесуального права, закон вважався основним джерелом права, а суди відігравали правовстановлюючу роль [4, с. 147].

Незважаючи на це, ряд правників не згодні із Р. Давидом, оскільки зазначали, що важливо враховувати при виділенні й розмежуванні правових систем такі критерії, як походження та історичний розвиток права, своєрідність юридичного мислення, специфіку правових інститутів, походження та способи тлумачення джерел права, ідеологічний вплив на право. З огляду на ці критерії, неважко переконатися, що розвиток права в Російській імперії має свої особливості. У зв'язку з цим, заслуговує на увагу точка зору, що можна говорити про цілісну російську правову сім'ю.

Однак її не поділяє більшість сучасних вітчизняних теоретиків. М. Н. Марченко, не заперечуючи своєрідність російської правової системи на сучасному етапі, вказує, що «російське право історично, географічно і навіть духовно стоїть ближче до романо-германського права, аніж до інших правових сімей і систем права [5, с. 322].

На нашу думку, видається цілком обґрунтованою думка, що «загальний тон правової культури Російської імперії був європейським. У

романо-германську правову сім'ю вона була втягнута об'єктивно, силою власних економічних, соціальних і культурних проблем, але трималася вона там досить відособлено, придивляючись і до інших правових моделей» [5, с. 320].

У сучасній літературі зазначається, що до 1906 року законом вважалось будь-яке веління імператора, оформлене в належному порядку Сенатом. На практиці, очевидно, порядок законотворчості був зворотним – рішення Сенату набували сили закону після обов'язкового затвердження імператором. Як пише професор І. А. Ісаєв, тлумачення законів і вирішення юридичних колізій перебувало у віданні Сенату. Роз'яснення Сенату стали обов'язковими для юридичної практики. Окремі постанови Сенату, затверджені імператором, набували статус законів [5, с. 149].

Під час аналізу джерел права XIX століття виникає важлива проблема відділення законів від підзаконних нормативних актів. Ця проблема в дореволюційному законодавстві не була вирішена. Фахівці, як правило, головною ознакою закону вважали факт його затвердження імператором. Але при цьому необхідно мати на увазі, що багато законодавчих актів часто не мали підпису царя, затверджуючись ним усно. Другою формальною ознакою закону вважалось проходження його через Державну раду. Але повз Державної ради проходили закони, що належали до військового і морського відомств, до церковних справ, до справ Кавказу і Сибіру. Справа ускладнювалася тим, що нерідко в наказах і інструкціях, які затверджувалися через Комітет міністрів або навіть за

доповідями окремих міністрів і були, по суті, підзаконними актами, містилися статті, що змінювали або скасовували дію законів, в тому числі, у сфері участі органів державної влади у цивільному судочинстві. Не міг служити надійним формальним критерієм закону і факт розміщення його в Повне зібрання законів або до Зводу законів, оскільки, з одного боку, вони не відрізнялися повнотою, з іншого боку, в них нерідко вносили й адміністративні акти, і маніфести, позбавлені правового змісту.

Проте, можна сформулювати, що для цілей даної статті, як і для будь-якого вивчення історії права даного періоду, можна вважати ознакою закону факт його затвердження царем. Ті правові акти, які затверджувалися не імператором, а міністрами, слід відносити до підзаконних нормативних актів.

У середині XIX століття уряд робив спроби вдосконалити законодавчий механізм, вирішити проблему відділення закону від підзаконного нормативного акту, але ці зусилля не увінчалися успіхом. Наслідком невирішеності і нерозв'язності даної проблеми була крайня запутаність системи законодавства, що збереглася до наших днів, а також можливість легко обходити закони. Відповідно до Основних законів Російської імперії 1892 року закони могли видаватися у вигляді укладень, статутів, установ, грамот, положень, наказів (інструкцій), маніфестів, указів, думок Державної ради і доповідей, удостоєних високого затвердження. Крім того, виходячи за хронологічні рамки дослідження, зазначимо, що після прийняття нової редакції Основних законів Російської імперії від 23 квітня 1906 року законами стали

вважатися акти, затверджені трьома інстанціями: Державною радою, Державною думою й імператором. Але результатом цього на практиці стало положення, при якому саме укази, тобто підзаконні акти, а не закони, фактично стали основним джерелом російського права. Після 1906 року найпоширенішою формою указу в сфері цивільного судочинства стало затверджене Положення Ради міністрів.

Таким чином, можна відзначити, що основним джерелом процесуального права Російської імперії були закони, які, втім, носили різні назви, оскільки суворой системи термінології і класифікації законодавчих актів встановлено не було.

Як зазначав Г. В. Вернадський, зазвичай розрізняли наступні види законодавчих актів: статuti, які встановлювали більш-менш постійні норми в житті окремого відомства для будь-якої певної області матеріального права; регламенти, установи, укази – найбільш поширена форма, які видавалися стосовно вузької сфери суспільного і державного життя. Крім установ, що засновували який-небудь новий державний орган і визначали його правовий статус, в XIX столітті видавалися положення, що визначали порядок діяльності державних та інших установ, а також Тимчасові правила, постанови Ради міністрів, роз'яснення Сенату і думки Державної Ради [6, с. 188].

Таким чином, протягом усього досліджуваного періоду зберігалася множинність форм нормативних актів, що багато в чому визначалося такою особливістю державного устрою, як численність органів верховного управління. Характер правових актів, що були джерелами процесуа-

льного та іншого права, багато в чому визначався особливостями їх прийняття.

Законотворчий процес в Російській імперії складався з чотирьох основних стадій. Першою, природно, була стадія законодавчої ініціативи – формально право просити про видання нового закону було надано всім підданим Російської імперії. На другій стадії відбувалася розробка законопроекту. Нерідко його складанню передувала тривала підготовча робота: докладно вивчався предмет, накопичувався і аналізувався фактичний матеріал, вивчалася відповідне законодавство європейських країн. Матеріали роботи комісії публікувалися. Складений законопроект обговорювали зацікавлені відомства, іноді відбувалося і відкрите обговорення законопроектів шляхом опублікування їх у пресі або передачі становим організаціям. Третя стадія передбачала затвердження законопроекту. Затверджений імператором закон прямував в Сенат для оприлюднення, що було четвертою стадією і необхідною умовою введення закону в дію. Публікація здійснювалася, як правило, публікацією в Зборах узаконень і розпоряджень уряду, але на практиці деякі закони публікувалися відомствами, а не Сенатом [7, с. 209].

В цілому можна констатувати відсутність однаковості в законотворчій діяльності, що породжувало різномірний характер джерел права і тягло за собою наявність великого числа прогалин і дублювання норм в законодавстві.

До числа головних джерел законодавства в XIX столітті можна віднести ті, які видавалися щорічно із 1830 року, а саме Повне зібрання законів Російської імперії, яке можна

розглядати як важливе джерело для вивчення історії цивільно-процесуального права. Але Повне зібрання має і певні недоліки. Перш за все, можна відзначити неповноту змісту, наявність прогалин. Очевидно, відсутність єдиних критеріїв відбору законодавчих актів для публікації в цьому виданні стали причиною наявності прогалин та колізій.

Ще одним важливим джерелом є виданий у 1832 році Звід законів Російської імперії, який був оголошений чинним джерелом права з 1 січня 1835 року, але згодом перевидавався у 1842 і в 1857 роках. Після цього перевидавалися окремі томи, останній раз у 1912 року, а закони, які ухвалювалися в проміжку між новими виданнями Зводу, містилися в «Продовженнях до Зводу» [8, с. 360].

Оскільки основним джерелом права Російської імперії у досліджуваній період був закон, зазначимо, що основна маса законоположень процесуального характеру містилася в 16 томі Зводу законів Російської імперії. Перша частина цього тому містила Судові статuti від 20 листопада 1864 року (основне джерело процесуального права); Правила від 12 липня і 29 грудня 1889 року тощо.

Як справедливо відзначав Є. В. Васьковський, до видання судових статутів діяли процесуальні закони, вміщені у другій частині X тому Зводу законів, які являли собою «здебільшого механічне поєднання різночасних виданих узаконень, від Уложення 1649 року аж до пізнішого часу» [7, с. 86].

Створення судових статутів було складним процесом. У 1848 році Микола II доручив Д. А. Блудову скласти доповідь про необхідні зміни

в порядку цивільного судочинства, а у наступному році Д. А. Блудов заявив, що існуюча система потребує докорінного перетворення і представив основні положення запропонованої реформи. На його думку, система цивільного судочинства завдавала шкоди економічному становищу поміщиків. Відсутність ефективного судового захисту підривало основи ведення господарства. Запропонований проект передбачав введення в цивільне судочинство обмеженого змагального процесу. Його можна розглядати як спробу наблизити російське судочинство до європейських зразків і відновити самостійну роль сторін, зведену нанівець у XVII–XVIII століттях. Сторони та їх повірені, які могли б брати участь у процесі, несли відповідальність за представлення своїх свідчень і оскарження судового рішення. Поліція позбавлялася права виробляти слідство у цивільних справах. Виконання судових постанов переходило з компетенції поліції до судових чиновників [9, с. 21].

На думку західного дослідника Р. Уортмана, в реформі цивільного судочинства головною турботою Блудова було сприяння інтересам власників за допомогою лібералізації судових установ [5, с. 21].

Проект реформування цивільного судочинства, розроблений Д. А. Блудовим, зберігав два серйозних пережитки старої системи: урядовий (адміністративний) нагляд за судочинством і становий принцип в правосудді. Таким чином, він не може бути віднесений до послідовно-буржуазного, орієнтованого на злам старої напівфеодальної системи судочинства, в той же час, був орієнтований на досягнення більшої самос-

тійності суддів-дворян, посилення їх незалежності від роботи судових чиновників-канцеляристів.

Проект Д. А. Блудова зберігав такі риси старої системи, як виборність суддів-дворян, високий майновий ценз для виборців і наявність університетського ступеня в праві для обрання. Таким чином, «проекти Блудова були спробою укомплектувати російську юстицію багатими, розумними та витонченими дворянами й покінчити з образливим для дворянства впливом канцеляристів» [5, с. 22].

У той же час, ряд сучасників досить високо оцінювали проекти графа Блудова. Так, Г. А. Джаншиєв у відомій праці «Основи судової реформи» писав, що в основі проекту Блудова лежали такі принципи: «відділення влади судової від адміністративної, знищення канцелярської таємниці й введення гласності й усності, запровадження змагального процесу та інституту присяжних» [5, с. 22].

Проект графа Блудова викликав ряд заперечень, у першу чергу, з формальних підстав. За структурою він складався з великої кількості розрізнених нормативно-правових актів, що ускладнювало його практичну реалізацію. Крім того, придумані автором нові численні правила на практиці могли привести до значного збільшення формальностей в судочинстві, ще більше ускладнити його. Зрештою, судова реформа 1864 року була здійснена не за цим проектом.

Характеризуючи судові статuti 1864 року як джерела права, на основі яких виник новий суд, Є. В. Васьковський писав, що «... судові статuti були настільки ж гігантсь-

ким кроком вперед у сфері судового управління, яким було в області всього взагалі громадянського побуту знищення кріпосного права. Судові статuti не вдосконалювали, не поліпшили колишнього, прогнилого судово-процесуального ладу, а створили абсолютно новий, порвавши всякий зв'язок з минулим» [7, с. 68].

В указі Олександра II від 20 листопада 1864 року зазначалося: «Розглянувши ці проекти, Ми знаходимо, що вони цілком відповідають бажанням Нашому оселити в Росії суд швидкий, правий, милостивий і рівний для всіх підданих Наших, піднести судову владу, дати їй належну самостійність і взагалі затвердити в народі Нашому повагу до закону, без якої неможливий суспільний добробут» [9, с. 21].

Ухвалення судових статутів фактично оформило остаточний поділ Російського законодавства на матеріальне і процесуальне, закріпивши процесуальні норми в окремих джерелах. При цьому склалася ситуація, коли процесуальні норми були набагато більш досконалішими і добре розробленими, ніж норми матеріальні. Зокрема, проект цивільного положення так і не був прийнятий, і розрізнені, застарілі норми чинного цивільного права різнилися порівняно з сучасними, демократичними цивільно-процесуальними нормами. До числа джерел процесуального права Російської імперії можна віднести також судову практику, оскільки Сенат за своїми роз'ясненнями, встановлював окремі правові норми, що мали обов'язкову силу для всіх підвідомчих йому судових установ.

Висновки. Таким чином, розвиток цивільного процесу в дореволюційній Росії відбувалося в кілька

основних етапів. Спочатку процесуальні норми були єдині для розгляду як цивільних, так і кримінальних справ. Розгляд цих справ відбувався за єдиними правилами. Поступово, вже в період імперії, відбувається певне відокремлення цивільно-процесуальних норм і правил, прояв їх специфіки в порівнянні з кримінально-процесуальними нормами. У цей період зростає сила письмових доказів у цивільних справах. В цілому, в дореформеної Росії не відбулося остаточного поділу процесуального законодавства на цивільний і кримінальний процеси, хоча стійка тенденція до такого поділу намітилася.

У другій половині XIX ст. склалися певні передумови для реформування процесуального законодавства і виділення з його складу відокремленого цивільного процесу. Ці передумови були економічного, політичного, соціального характеру.

Економічною передумовою розвитку цивільного процесуального законодавства стало зростання цивільного обороту та розвиток капіталістичних виробничих відносин. У країні розвивалися промисловість і торгівля, створювалася кредитно-банківська система. Усе це призводило до зростання потреби в справедливому й швидкому вирішенні цивільно-правових справ.

Як важлива передумова реформування системи судочинства може розглядатися і зміна правового ста-

новища значної частини населення країни в результаті скасування кріпосного права.

Під соціальними передумовами розвитку цивільного процесу можна розуміти зростання економічно-активного населення, поступове, хоча і повільне, підвищення доходів його певної частини, що, в свою чергу, призводило до зростання числа судових справ цивільно-правового характеру.

У процесі судової реформи 1864 року судова система Російської імперії зазнала кардинальних якісних і структурних змін. Країна отримала новий суд: гласний, змагальний, з адвокатурою і присяжними засідателями, а також можливістю брати участь органами державної влади. Такі зміни також сприяли активному розвитку цивільно-процесуального законодавства по більш демократичного варіанту.

Основним джерелом права в досліджуваний період вважався закон. Відповідно, при реформуванні цивільного процесу нові правові норми закріплювалися в законодавчих джерелах, серед яких головне місце займав Статут цивільного судочинства 1864 року. Реформування ж цивільного процесуального законодавства Російської імперії в другій половині XIX століття стало закономірним фактом, обумовленим наявністю певних передумов і розвитком вітчизняного права.

Список використаних джерел

1. Щегловитов И. Г. К сорокалетию судебных уставов 20 ноября 1864 года. *Вестник права*. 1904. №9. С. 2–3.
2. Чечот Д. М. Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса. Ленинград : Издательство Ленинградского университета. 1979. 67 с.
3. Победоносцев К. П. Сочинения. Санкт-Петербург : Наука. 1996. 508 с.

4. Хорошилов А. Н. Проблемы исследования российской правовой системы как объекта общей теории права. *Ученые записки МГСУ*. 1997. № 1. С. 143–148.
5. Комаров Н. И., Пашенцев Д. А., Пашенцева С. В. Очерки истории права Российской империи (вторая половина XIX – начало XX века). Москва : Статут, 1996. 346 с.
6. Вернадский Г. В. Очерк истории права Русского государства XVIII–XIX вв. (Период империи). Прага : Легиография. 1924. 166 с.
7. Васильковский Е. В. Учебник гражданского процесса. Москва : Госюриздат, 1917. 327 с.
8. Ерман Л. К. Интеллигенция в первой русской революции. Москва : Госюриздат, 1966. 373 с.
9. Шакарян М. С. Участие в советском гражданском процессе органов государственного управления. Лекция для студентов. Москва : МГУ, 1978. 36 с.

References

1. Sheglovitov, I. G. (1904). K sorokaletiyu sudebnyh ustavov 20 noyabrya 1864 goda. *Vestnik prava*, 9, 2–3 [in Russian].
2. Chechot, D. M. (1979). *Aktualnye problemy teorii i praktiki grazhdanskogo processa*. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta [in Russian].
3. Pobedonoscev, K. P. (1996). *Sochineniya*. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
4. Horoshilov, A. N. (1997). Problemy issledovaniya rossijskoj pravovoj sistemy kak obekta obshej teorii prava. *Uchenye zapiski MGSU*, 1, 143–148 [in Russian].
5. Komarov, N. I., Pashencev, D. A., Pashenceva, S. V. (1996). *Ocherki istorii prava Rossijskoj imperii (vtoraya polovina XIX – nachalo XX veka)*. Moskva: Statut [in Russian].
6. Vernadskij, G. V. (1924). *Ocherk istorii prava Russkogo gosudarstva XVIII–XIX vv. (Period imperii)*. Praga: Legiografiya [in Russian].
7. Vaskovskij, E. V. (1917). *Uchebnik grazhdanskogo processa*. Moskva: Gosyurizdat [in Russian].
8. Erman, L. (1966). *Intelligenciya v pervoj russkoj revolyucii*. Moskva: Gosyurizdat [in Russian].
9. Shakaryan, M. S. (1978). *Uchastie v sovetskom grazhdanskom processe organov gosudarstvennogo upravleniya*. Moskva: MGU [in Russian].

K. Dobkina, PhD in Law, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law, the State University of Infrastructure and Technologies
e-mail: dobkina@ukr.net; ORCID ID: 0000-0003-2627-8871

Sources of law about participation public authorities in civil procedure (on the second half of the XIX century)

The scientific article is devoted to a research and allocation of sources of legal regulation of participation of public authorities in civil legal proceedings on the example of the second half of XIX of a century.

The author specified that problems of legal regulation of civil process, in aspect of participation of public authorities of the studied period it is expedient to consider taking into account the analysis of the main sources of procedural law and it is established that to 1906 any command of the emperor issued as appropriate by

the Senate was considered as the law. In practice, obviously, the order of lawmaking was the return – the decision of the senate acquired by law forces after the obligatory approval by the emperor.

It is proved that laws which, however, carried different names as the strict system of terminology and classification acts it was not established, for example were the main source of procedural law of the Russian Empire: charters, regulations, institutions, decrees and so forth.

During all studied period, the plurality of forms of regulations remained that in many respects defined by such feature of state system as plurality of bodies of the Supreme management. Features of their acceptance defined the nature of legal acts that were sources of procedural and other law, in many respects.

In the course of judicial reform of 1864, the judicial system of the Russian Empire underwent cardinal high quality and structural changes. The country received new court: public, competitive, with legal profession and jurors and an opportunity to participate public authorities. Such changes also contributed to the active development of the Civil and procedural legislation on more democratic option.

During the studied period, the law considered as the main source of the right. Respectively, when reforming civil process new precepts of law were enshrined in legislative sources among which the main place taken by the charter of civil legal proceedings of 1864. Reforming of the civil procedural legislation of the Russian Empire in the second half of the 19th century became natural to the fact, the caused existence of certain prerequisites and development of the domestic right.

Keywords: *civil procedure; participants in civil proceedings; public authorities, prosecutors; The Russian Empire.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.09

УДК 340.12+342.731(37)

Цветкова Ю. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії права та
держави юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-7557-7048

ОСОБЛИВОСТІ РИМСЬКОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ ПЕРІОД ЯК ЧИННИК РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

У статті розглядаються особливості формування толерантного ставлення до інших релігій у колективній правосвідомості титульної більшості населення античного Риму. Відстоюється позиція, що релігійна толерантність була притаманна загальним поглядам та культурі римської полісної громади, що відобразилось у її правовій системі та позитивно вплинуло на розширення кордонів держави, налагодження взаємин з населенням приєднаних територій через гарантування їм свободи віросповідання, зниженням соціального напруження у суспільстві тощо. В подальшому через рецепцію римського права ця особливість правосвідомості буде закладена у підвалини західної традиції права, а в модерний період вплине на формування комплексу невід'ємних прав людини.

Ключові слова: колективна правосвідомість; свобода віросповідання; правовий інститут релігійної толерантності; Античний Рим.

Статья рассматривает особенности формирования толерантного отношения к чужим религиям в коллективном правосознании титульного большинства населения античного Рима. Отстаивается позиция, что религиозная толерантность была свойственна общим взглядам и культуре римской полисной общины, что отобразилось в ее правовой системе и позитивно повлияло на расширение границ государства, налаживание взаимоотношений с населением присоединенных территорий через гарантирование им свободы вероисповедания, снижением социального напряжения в обществе. В дальнейшем через рецепцию римского права эта особенность правосознания будет заложена в основы западной традиции права, а в модерный период повлияет на формирование комплекса неотъемлемых прав человека.

Ключевые слова: коллективное правосознание; свобода вероисповедания; правовой институт религиозной толерантности; Античный Рим.

Постановка проблеми. Римська держава в історії права є унікальним явищем. За час свого існування вона з маленького поліса перетворилася

лася на світову державу та протягом тривалого часу в складних економічних, правових, інфраструктурних та соціальних умовах стародавнього періоду змогла втримати свою цілісність. В західній традиції права до наших днів жодна з держав не змогла об'єднати в своїх кордонах навіть половину від тих територій, які зібрав під своє управління античний Рим. Правові механізми та суспільно-правові інститути, завдяки яким Римська державність досягла такого результату залишаються предметом наукових інтересів сучасних юристів. Одним із явищ, важливих в той час та дуже актуальних сьогодні, є релігійна толерантність у полірелігійних суспільствах, механізми її впровадження до правових систем держав та правосвідомості населення та зменшення впливу релігій меншості на відцентрові процеси в державному будівництві та суспільному добробуті. Протягом більшості часу свого існування, римське суспільство успішно демонструвало таку релігійну толерантність щодо народів, включених до складу своєї федеративної держави, забезпечуючи їх свободу віросповідання та, таким чином, зменшуючи соціальну напругу і компенсуючи їм втрату самостійності. У багатьох сучасних держав у складі територій наявні подібні етнічні анклавні населення яких сповідує власну релігію. Розвиток релігійної толерантності в правосвідомості населення цих держав, подібно до давньоримського досвіду, може відігравати важливу роль у збереженні їх цілісності та підвищенні дотримання прав людини. Усвідомлення шляхів та механізмів закріплення релігійної толерантності у правосвідомості населення античного Риму дає можли-

вість не тільки побачити генезу цього явища, але й використати його у сьогоднішній час глобалізаційних та відцентрових тенденцій у розвитку держав та їх правових систем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти інституту правосвідомості, механізм його поширення активно досліджувався сучасними теоретиками права, зокрема такими як О. Данильян, Ю. Дмитрієнко, О. Демченко, Д. Єрмоленко, Ю. Калиновський, М. Кельман, М. Козюбра, А. Колодій, В. Коновалова, С. Кравченко, Л. Кушинська, П. Рабинович, І. Омельчук, О. Скакун, С. Сливка, В. Тимошенко, І. Тімуш, М. Цимбалюк, О. Цуркан, А. Штанько. Ці праці становлять теоретичну та методологічну основу нашого дослідження. Більшість дослідників ставлення античного римського суспільства до релігійної сфери є істориками, зокрема найвідомішими серед них є праці Д. Крюкова, П. Лашкарева, І. Маяк, І. Свенцицької, О. Штаерман. Зазначені автори розглядають здебільшого історичні та культурні аспекти розвитку релігії в Римі, зосереджуючись або на державній політеїстичній релігії самого Риму або на християнстві. Проте, їхні дослідження не аналізують правовий аспект формування ставлення більшості титульного населення до недержавних релігій меншості, що, на нашу думку, і повинно в повній мірі продемонструвати розвиток релігійної толерантності у римському суспільстві та праві та показати вплив наявності цього явища у правосвідомості на доцентрові державні процеси та суспільно-політичний добробут.

Постановка завдання. Автор ставить за мету проаналізувати ку-

льтурні, історичні, соціальні та державно-правові фактори, що вплинули на формування в правосвідомості римлян толерантного ставлення до релігій інших народів, зокрема тих, що увійшли до складу римської держави в статусі федератів.

Виклад основного матеріалу.

Формування правової системи та основних державно-правових інститутів ґрунтується на комплексі загальних суспільних явищ правової культури активної більшості соціуму, які, в свою чергу, напряду виходять із колективної правосвідомості. Теоретичне обґрунтування правосвідомості зводиться до сукупності оціночних думок та настанов, що визначають ставлення суб'єктів соціальних відносин (соціальних груп, страт, окремого громадянина або суспільства загалом) до права й чинного законодавства, а також практика його застосування, правових звичаїв, ціннісних орієнтацій, які регулюють людську поведінку в юридично значущих ситуаціях [1, с. 425]. Правосвідомість відображає правову дійсність, що склалася за конкретно-історичних умов у тій чи іншій країні, але водночас впливає на функціонування й розвиток правової системи. Так, правосвідомість суспільства поєднує як аксіологічний вимір (домінантні правові цінності для певного типу суспільства), так і онтологічний вимір – способи та форми буття правосвідомості у конкретно історичних умовах, ґрунтується на комунікативно-ціннісному тлі, яке утворилося в тому або іншому суспільстві й являє собою усталені уявлення про добро та зло, справедливе й несправедливе, дозволене й недозволене, традиційне і нетрадиційне [2, с. 14].

Невід'ємною запорукою формування релігійної толерантності в суспільстві виступають сформовані у суспільній правосвідомості аксіологічні доктрини позитивного сприйняття різноманітності інших народів та культур, відсутність релігійного зелотизму тощо. Величезним чинником стає закладення у соціумі ідеї компромісності, готовності поступитися особистими уподобаннями заради великої мети добробуту держави та суспільства. Ці чинники в повній мірі були реалізовані у правосвідомості населення античного Риму в республіканський період.

Ґрунт для формування цієї особливості римської правової культури у вигляді забезпечення з боку пануючого народу релігійної свободи суб'єктам федерації, які були включені до складу Римської держави, була закладена у першопочатковому толерантному ставленні римських патриціїв до релігійного різноманіття своїх співвітчизників ще у царський період (754–509 рр. до н.е.) Заснований чужинцями, Рим не міг заперечувати існування релігій своїх сусідів навіть після їхнього підкорення, адже на самій його території серед його громадян існували два пантеони. У 445 р. до н.е., тобто у період ранньої республіки, коли більшість правових інститутів ще зберігалися з попереднього періоду, Тит Лівій описує заворушення, що почалися в Римі при спробі прийняти закон про дозвіл укладання шлюбів між патриціями та плебеями. Одним із аргументів проти цього закону став аргумент що новоутворені родини та народжені в них діти не будуть знати «... чийм святиням вони моляться...» та, як наслідок «...божеський та людський порядки

змішаються...» [3, с. 218] Така аргументація є свідченням того, що в самому Римі пантеони патриціїв та плебеїв не співпадали. Деякі дослідники вважають, що ця відмінність пантеонів патриціїв та плебеїв пояснюється тим, що серед останніх було багато етрусків. [4, с. 36] Не заперечуючи цієї думки, мусимо, однак зазначити, що у 445 р. до н.е. етрусська державність ще була у розквіті, і переселенці в Рим хоча й могли становити певний відсоток серед плебеїв, але не були абсолютною більшістю. Отже, навіть патронно-клієнтські відносини патриціїв та плебеїв у Римі, які пронизували усе римське суспільство в періоди ранньої республіки та царів (рексів) залишали вибір віросповідання виключно приватною сферою клієнта. Таким чином, відмінність релігії патриціїв та плебеїв була традиційним фактором, що склався з самого початку та формував у римлян психологічну готовність не заперечувати існування інших віросповідань на своїх теренах, були відсутні релігійні ксенофобські настрої та зелотизм. Це призвело до того, що певний рівень релігійної свободи із самого початку був характерною рисою для Давньоримської держави.

Надалі специфіка римської правосвідомості у релігійному питанні обумовила свобода віросповідання для тих народів та племен, що входили до складу Римської держави на правах суб'єктів федерації. Дослідники римського права вважають, що «...римляни вважали неможливим існування розвинутого суспільства, яке б поважало стосунки та цінувало справедливість й добросовісність без віри у богів...» [5, с. 9–10]. Однак, найбільша відмінність римської ду-

мки до IV ст. (тобто до поширення християнства та набуття ним статусу державної релігії) від концепцій інших держав стародавнього та феодального світу полягала в тому, що римляни у своїй правосвідомості ототожнювали богів з існуванням ладу у суспільстві, а не з існуванням самої держави. У більшості інших держав стародавнього та феодального періоду захоплення та приєднання сусідніх територій практично вимагало у завойовників змінити місцевий пантеон підкорених, повернути їх у свою віру та, таким чином, знищити їхніх богів як ототожнення їхньої незалежності та державності. Така жорстка релігійна реформа часто відбувалася одночасно зі стратою представників місцевої правлячої династії й обидві дії символізували знищення незалежності й неможливість її повернення у майбутньому: завоювання ніби відбувалося на усіх рівнях – територіальному, у вигляді фактичного захоплення земель, людському – обезголовлення правлячої верхівки та небесному – знищення пантеону.

Римська правосвідомість у цьому питанні відрізнялася по всіх трьох позиціях, адже психологія мешканця ремісничо-торгівельного поліса звертала увагу не на фактичне володіння землею, а на контроль економічних потоків; республіканські концепції виборного формування вищих державних органів нівелювали роль династій царів як суверенів, отже, в більшості випадків, й не мало радикальної потреби у їхньому фізичному знищенні. Місцевим богам віддавалась функція опіки не над державністю, а над благоустроєм місцевих земель та суспільства – в чому були зацікавлені й самі римляни щоб отримувати з цих територій

переваги та прибутки. На їхню думку, знищення віри в богів, які опікувалися певною територією, призводило до катаклізмів та негараздів, починаючи від неврожаїв та закінчуючи виверженнями вулканів та іншими стихійними лихами.

Обмеження сповідання місцевих релігій відбувалося тільки тоді, коли їхнє існування загрожувало самому Риму та основам римського суспільства, як це було із заборонаю культу Діонісу *Senatus consultum de Bacchanalibus* [6; 3, 39.17] за кримінальні правопорушення та оргії його вірян або релігії гало-кельтських друїдів за людські жертвопринесення [7, Кл. 25.5].

Не слід ігнорувати й той факт, що початкова релігійно-філософська доктрина римської релігії включає до родового пантеону предків – ларів та пенатів, які надають покровительство роду та опікуються ним [8, с. 439–440], щодо яких вчиняються спеціальні ритуали «*sacra gentilicia*», в яких могли брати участь тільки агнати [8, с. 397]. Такий підхід з самого початку готував римлян до прийняття існування інших богів на інших територіях, адже предки у кожного роду були власні, і вимагати від чужинців вшанування предків свого роду було як мінімум дивно, а як максимум не результативно, адже чужі предки не будуть допомагати вам, а ваші – чужинцям.

У процесі збільшення території Римської держави перед римлянами постала загроза втрати своєї ідентичності, свого суспільного ладу, організаційних принципів, культури та правової системи – тобто усього того суспільного та державно-правового благоустрою, який, на їхню думку, призвів до процвітання Римської

держави та знаходився під опікою богів власного римського пантеону. Саме тому, дозволяючи вільне сповідання інших релігій, римляни не відмовлялися від своєї та намагалися обмежити поширення чужих культів у самому Римі, а потім в Італії, на яку разом із правом громадянства вони поширили в цей період своє усвідомлення «титультних», корінних земель. Вірність власному пантеону не заперечувала для римського громадянина можливості звернутися до місцевих богів завойованих народів, особливо тоді, коли поточна діяльність громадянина була пов'язана із цією територією чи народом, тобто, на думку римлянина, сферою впливу місцевих богів.

Римська традиція релігійної толерантності напряду виходила із притаманної розвинутій культурі античності інтелектуальної мобільності та готовності сприймати те нове, що може принести користь. Саме цією особливістю правосвідомості можна пояснити прагнення римлян ототожнити богів інших пантеонів із своїми власними, а незнайомих, але «корисних» богів перенести до римського пантеону. Так відбулося ототожнення з римським практично всього грецького пантеону, цілої низки італійських богів та запозичення, наприклад, у галлів богині конярства Епони, яка стала в Римі покровителькою вищого прошарку суспільства – вершників. Але такий процес ототожнення та запозичення впливав і на ставлення римлян до сповідання релігій, боги яких не потрапили до переліку ототожнених та запозичених. Процес розширення римського пантеону відбувався постійно, і сьогодні «чужі» релігії федератів завтра могли набути ста-

тус державних. Як наслідок, підсвідомо римляни ставилися до чужих віровчень з повагою, якщо тільки доктрини та догми цих релігій не суперечили основним принципам римського права.

Значну роль у становленні свободи віросповідання римських федератів становив зверхнений підхід римлян до інших народів. Навіть при наданні громадянства, виборчих прав «*jus suffragio*» та права укладати шлюб з римлянами «*jus connubii*» населенню приєднаних територій, римська правова доктрина та правосвідомість встановлювали відстань щодо них. Початковий суспільний поділ римської громади «*civitas*» квірити – не-квірити з часом трансформувався у римляни – латини, потім у римляни – латини – перегрини. Гай Октавіан Август зазначав, що йому простіше звільнити особу з федератів від податків, створивши збиток для державної скарбниці, ніж надати їй статус громадянина, адже це є «приниження честі римських громадян» [7, Авг 38.3].

Висновки. Розвиток Давньоримської держави та її панування над захопленими чи приєднаними

територіями формувало концепції ідеалізування та досконалості римської державності, правової системи, культури та традицій, їхньої зверхненості над усіма аналогічними явищами інших народів, появою того, що у сьогоденні класифікується як «імперська» правосвідомість. Але унікальною особливістю цього явища у Римі було те, що на відміну від багатьох інших імперських державних утворень, визнаючи власну зверхненість, римляни не ставили собі за мету змінювати інші народи під свої стандарти, а навпаки, проводили розмежування та наполягали на нетотожності. Релігійна свобода федератів до IV ст. використовувалася Римом для цієї мети, встановлюючи одну з ідентифікаційних меж. Особливості формування римської правосвідомості щодо регулювання релігійних правовідносин реалізувалося у правовому інституті релігійної толерантності, який в подальшому, через рецепцію римського права та культури буде закладений у підвалини західної традиції права, а в модерний період увійде до комплексу невід'ємних прав людини.

Список використаних джерел

1. Попадинець Г. О. Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства. Львів : Видавництво Львівської Політехніки, 2006. С. 422–427.
2. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія. Харків : Право, 2008. 288 с.
3. Ливий Тит. История Рима от основания города. В 3 т. Москва : «Ладомир», 2005. 793 с.
4. Крюков Д. А. Мысли о первоначальном различии плебеев в религиозном отношении. *Пропилеи*. Москва : В университетской типографии, 1854. кн. IV, 80 с.
5. Лашкарев П. Отношение Римского государства к религии вообще и к христианству в особенности. Киев : Тип. Еремеева, 1876. 148 с.
6. Senatus consultum de Bacchanalibus. URL: <http://www.thelatinlibrary.com/scbaccanalibus.html> (дата звернення 10.11.2019).

7. Светоний, Гай Транквилл. Жизнь двенадцати Цезарей. Москва : «Азбука», 2015. 480 с.
8. Покровский И. А. Лекции по истории римского права. *Римське право в університеті Св. Володимира*. Кн. 1. Київ : Либідь, 2010. С. 439–440.

References

1. Popadinec, G. O. (2006). *Pravosvidomist i pravova kultura yak chinniki stanovlennya gromadyanskogo suspilstva*. Lviv, Vidavnistvo Lvivskoyi Politehniki [in Ukrainian].
2. Kalinovskij, Yu. Yu. (2008). *Pravosvidomist ukrayinskogo suspilstva: geneza tasuchasnist : monografiya*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Livij, Tit (2005). *Istoriya Rima ot osnovaniya goroda*. V 3 t. Moskva: «Ladomir» [in Russian].
4. Kryukov, D. A. (1854). *Mysli o pervonachalnom razlichii plebeev v religioznom otnoshenii. Propilei*. Moskva: V universitetskoj tipografii [in Russian].
5. Lashkarev, P. (1876). *Otnoshenie Rimskogo gosudarstva k religii voobshe i k hristianstvu v osobennosti*. Kiev: Tip. Eremeeva [in Russian].
6. Svetonij, Gaj Trankvill. (2015). *Zhizn dvenadcati Cezarej*. Moskva: «Azbuka» [in Russian].
7. Pokrovskij, I. A. (2010). *Lekcii po istorii rimskogo prava. Rimske pravo v universiteti Sv. Volodimira*. Kn. 1. Kiyiv: Libid [in Ukrainian].

Y. Tsvietkova, Ph.D in Law, Assistant Professor, Assistant Professor of Law Faculty in Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID ID: 0000-0001-7557-7048

Peculiarities of the Legal Awareness in the Ancient Rome's Republican Period as a Factor of the Religious Tolerance

The article deals with the peculiarities of the forming of a tolerant attitude towards other religions in the collective consciousness of the titular majority of the population of the Ancient Rome. The article supports a view that religious tolerance was inherent in the general views and the culture of the Roman political community, which was reflected in its legal system and had a positive effect on expanding the state's borders, establishing the relations with the population of the annexed territories by guaranteeing their freedom of religion, and reducing the social strains. The development of the Roman state and its domination over the conquered or annexed territories formed the concepts of the idealization and supremacy of the Roman statehood, legal system, culture and traditions, their superiority over all similar phenomena of the other peoples, the emergence of what is now classified as "imperial mentality". But the unique feature of this phenomenon in Rome was that, unlike many other imperial state formations, the Romans did not seek to convert other peoples to their standards, but tended to differentiate and recognize their subjects' identity. Till the IV century the Romans used the religious freedom of the federates to help in setting the religion as one of the identification marks. The peculiarities of the formation of the Roman legal awareness regarding the regulation of the religious relations were realized in the

legal institute of religious tolerance, which in the future, through the reception of the Roman law and culture, was incorporated into the foundations of the Western tradition of law, and in the modern period was included in the complex of the inalienable human rights.

Keywords: *collective legal awareness; freedom of religion; legal institute of religious tolerance; Ancient Rome.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.10

УДК 351.74/95 +342.95 (477)

Безпалова О. І.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри поліцейської
діяльності та публічного
адміністрування факультету № 3
Харківського національного університету
внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-2886-695X

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО- ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ

У результаті аналізу зміст понять «юрисдикція» та «адміністративна юрисдикція» охарактеризовано зміст адміністративно-юрисдикційної діяльності органів і підрозділів поліції. Охарактеризовано адміністративні правопорушення, справи про які уповноважені розглядати органи поліції у межах своїх адміністративно-юрисдикційних повноважень. Виокремлено основні ознаки адміністративно-юрисдикційної діяльності органів і підрозділів поліції. Обґрунтовано доцільність тлумачення визначення адміністративно-юрисдикційної діяльності органів і підрозділів поліції у широкому та вузькому сенсі.

Ключові слова: юрисдикція; адміністративна юрисдикція; підвідомчість; адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції; адміністративне правопорушення; адміністративне стягнення.

В результате анализа содержания понятий «юрисдикция» и «административная юрисдикция» охарактеризованы содержание административно-юрисдикционной деятельности органов и подразделений полиции. Охарактеризованы административные правонарушения, дела о которых уполномоченные рассматривать органы полиции в пределах своих административно-юрисдикционных полномочий. Выделены основные признаки административно-юрисдикционной деятельности органов и подразделений полиции. Обоснована целесообразность толкования определения административно-юрисдикционной деятельности органов и подразделений полиции в широком и узком смысле.

Ключевые слова: юрисдикция; административная юрисдикция; подведомственность; административно-юрисдикционная деятельность

полиции; административное правонарушение; административное взыскание.

Постановка проблеми. Одним із важливих видів діяльності органів та підрозділів поліції є адміністративна діяльність, в якій окреме місце відводиться адміністративно-юрисдикційній діяльності. У загальному вигляді адміністративно-юрисдикційну діяльність поліції розуміють як діяльність із розгляду справ про адміністративні правопорушення, винесення по них відповідних постанов та накладення санкцій без звернення до суду. Зважаючи на сучасний етап реформування правоохоронних органів, оновлення підходів до організації діяльності органів поліції, як основного суб'єкта забезпечення законності та правопорядку в державі, охорони та захисту прав і свобод громадян, важливого значення набуває уточнення змісту такого важливого напрямку діяльності органів поліції як адміністративна, важливою складовою якої є адміністративно-юрисдикційна діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто звернути увагу, що проблемним питанням, пов'язаним з організацією та безпосереднім здійсненням адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронними органами, у тому числі органами поліції, присвятили свою увагу такі науковці як В. А. Глуховеря, С. М. Гусаров, Е. Ф. Демський, О. С. Іщук, В. К. Колпаков, С. Ф. Константінов, М. М. Тищенко, С. С. Шоптенко та ін. Проте, праці вказаних науковців у цьому напрямі потребують доопрацювання, що пов'язано з сучасним етапом оновлення адміністративного законодавства, поло-

ження якого регулюють окремі питання діяльності органів поліції.

Постановка завдання. Охарактеризувати зміст адміністративно-юрисдикційної діяльності органів і підрозділів поліції через аналіз змісту понять «юрисдикція» та «адміністративна юрисдикція»

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до розкриття змісту адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції, необхідно визначити із таким поняттями як «юрисдикція», «адміністративна юрисдикція», «адміністративно-юрисдикційна діяльність».

В юридичній літературі під юрисдикцією розуміється:

а) судочинство, підсудність, підвідомчість справ суду [1, с. 827];

б) сукупність повноважень відповідних державних органів вирішувати правові спори і справи про правопорушення та застосовувати юридичні санкції [2, с. 526];

в) компетенція судових органів щодо розгляду цивільних, кримінальних та інших справ і коло питань, що належать до ведення держави або державної установи [3, с. 525];

г) сукупність повноважень державних органів на здійснення певного роду діяльності [4];

д) вид діяльності органів публічної влади, безпосередньо пов'язаний з охороною суспільних відносин, що полягає в розгляді суб'єктом владних повноважень (органами публічної адміністрації) юридичної справи по суті та прийнятті по ній рішення, виконання якого може забезпечуватися примусовою силою держави [5, с. 12];

е) коло повноважень особи або органу з правової оцінки конкретних фактів, у тому числі з розв'язання спорів та застосування санкцій відповідно до закону [6, с. 8].

Тобто узагальнено під **юрисдикцією** розуміють розгляд уповноваженими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами різних категорій справ, винесення по ним рішень та застосування юридичних санкцій з метою відновлення порушеного режиму законності. Даний вид діяльності у разі потреби може забезпечуватися примусовою силою держави.

Термін «юрисдикція» вживається в усіх галузях права: міжнародному, адміністративному, кримінальному, господарському та цивільному. У зв'язку з цим у кожній галузі права поняття «юрисдикція» має власні особливості свого практичного застосування, зокрема в галузі кримінального судочинства, адміністративно-юрисдикційному, господарському та цивільному процесі.

Зважаючи на сучасний етап реформування правоохоронних органів, сьогодні важливого значення набуває з'ясування сутності адміністративної юрисдикції. Вперше визначення адміністративної юрисдикції було сформульовано Н. Г. Саліщевою, яка розглядала даний вид юрисдикції як окремий вид виконавчої та розпорядницької діяльності, що пов'язана з можливістю реалізації у примусовому порядку відповідних адміністративно-правових актів, які визначають права та обов'язки учасників матеріальних адміністративних правовідносин [7]. Але, дане визначення у наукових колах було визнано занадто широким, таким, що

дозволяє у повній мірі розкрити усю специфіку даного виду діяльності.

Отже, в юридичній літературі існує велика кількість підходів до трактування адміністративної юрисдикції саме у вузькому значенні. Саме такої точки зору дотримується переважна більшість науковців (зокрема, М. М. Тищенко, О. С. Іщук, В. К. Колпаков, Е. Ф. Демський, В. А. Глуховець). Вказані науковці у вузькому сенсі під адміністративною юрисдикцією розуміють розгляд адміністративно-правових спорів, справ про адміністративні правопорушення у встановленій законом адміністративно-процесуальній формі спеціально-уповноваженими на те органами (посадовими особами), які наділені правом розглядати спори та накладати адміністративні стягнення [5, с. 16; 8; 9; 10, с. 138].

Отже, **адміністративна юрисдикція** – це особливий вид правозастосовної діяльності органів публічної адміністрації, яким на законодавчому рівні надано повноваження щодо розгляду адміністративно-правових спорів, справ про адміністративні правопорушення у встановленій законом адміністративно-процесуальній формі (без звернення до суду) та накладення адміністративних стягнень.

Характерною особливістю даної діяльності є те, що потреба в ній виникає під час спору про право або у разі виявлення порушення закріплених у законодавстві правил. Тобто обов'язковою умовою здійснення адміністративної юрисдикції є наявність факту вчинення адміністративного правопорушення або наявність спору про право.

У зв'язку з цим можна виокремити **основні функції адміністрати-**

вної юрисдикції: охоронна, регулятивна та виховна.

Отже, **основне призначення адміністративно-юрисдикційної діяльності** полягає у:

- наданні правової оцінки відповідності поведінки об'єкта правового впливу вимогам, що встановлені на рівні відповідних нормативно-правових актів;

- розгляді, у разі виявлення порушень законодавства, справ про адміністративні правопорушення, винесенню по них рішень щодо застосування до правопорушника адміністративних стягнень та виконанні прийнятих рішень.

Одним із системо утворюючих елементів механізму реалізації правоохоронної функції держави є відповідна система суб'єктів [11, с. 59]. Не є виключенням і необхідність виокремлення системи суб'єктів здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності. Органи Національної поліції України є одним із основних суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності. Так, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» поліція у рамках покладених на неї завдань у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання.

Стаття 9 КУпАП надає визначення адміністративного правопорушення (проступку) як протиправної, винної (умисної або необережної) дії чи бездіяльності, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку

законом передбачено адміністративну відповідальність.

Але, варто звернути увагу, що не всі справи про адміністративні правопорушення уповноважені розглядати органи поліції. До числа суб'єктів, повноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, належать:

- адміністративні комісії при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад;

- виконавчі комітети (а в населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчі органи, що виконують їх повноваження) сільських, селищних, міських рад та їх посадові особи;

- районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді), а у випадках, передбачених КУпАП, місцеві адміністративні та господарські суди, апеляційні суди, Верховний Суд;

- органи Національної поліції, органи державних інспекцій та інші органами (посадовими особами), уповноваженими на те КУпАП (ст. 213 КУпАП) [12].

Вичерпний перелік адміністративних правопорушень, справи про які уповноважені розглядати органи поліції, викладено у ст. 222 КУпАП. До них належать справи про такі адміністративні правопорушення: про порушення громадського порядку, правил дорожнього руху, правил паркування транспортних засобів, правил, що забезпечують безпеку руху транспорту, правил користування засобами транспорту, правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на транспорті, а також про незаконний відпуск і незаконне придбання бензину або інших пали-

вно-мастильних матеріалів [12] тощо. Тобто, у даному випадку мова йде про **підвідомчість** – певне коло питань, розгляд і вирішення яких віднесені до повноважень тих або інших органів державної влади, органів управління підприємством, організацією, установою. Саме за допомогою підвідомчості можливо розмежувати повноваження різних суб'єктів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, та забезпечити дотримання принципу законності їх діяльності (питання підвідомчості справ про адміністративні правопорушення врегульовано у Главі 17 КУпАП).

У КУпАП (ст. 24) наведено чіткий перелік адміністративних стягнень, які можуть застосовуватись за вчинення адміністративних правопорушень:

- 1) попередження;
- 2) штраф;
- 2¹) штрафні бали;
- 3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- 4) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;
- 5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 5¹) громадські роботи;
- 6) виправні роботи;
- 6¹) суспільно корисні роботи;

7) адміністративний арешт;

8) арешт з утриманням на гауптвахті.

Також у законодавстві передбачено можливість застосування такого адміністративного стягнення як адміністративне видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок.

Що ж стосується неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, то до них можуть бути застосовані такі заходи впливу:

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- 2) попередження;
- 3) догана або сувородогана;
- 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання (ст. 241 КУпАП).

Суб'єкти адміністративної юрисдикції мають право застосовувати лише чітко визначені на законодавчому рівні види адміністративних стягнень. Так, органи поліції та їх посадові особи можуть застосовувати лише два види адміністративних стягнень: попередження та штраф. Що ж стосується інших видів адміністративних стягнень, то їх застосування знаходиться за межами адміністративно-юрисдикційних повноважень поліції.

Адміністративно-юрисдикційній діяльності органів поліції притаманні певні особливості, що відрізняють її від інших видів діяльності поліції. **Основні ознаки**

адміністративно-юрисдикційної діяльності органів поліції:

1) є частиною адміністративної діяльності органів та підрозділів поліції;

2) носить виконавчорозпорядчий характер;

3) виникає у результаті правового спору, який пов'язаний зі вчиненням адміністративного правопорушення (ст. 222, 255 КУпАП), тобто наявності певної спеціалізації, та необхідністю застосування до правопорушника адміністративних санкцій;

4) її здійснення відбувається у рамках реалізації органами та підрозділами поліції правоохоронних завдань та функцій (надання поліцейських послуг) та правозастосовної діяльності;

5) вимагає належного процесуального врегулювання;

6) можливість спрощеного провадження (без складення протоколу про адміністративне правопорушення);

7) працівникам органів та підрозділів поліції надано право накладати адміністративні стягнення на місці вчинення правопорушення незалежно від розміру з використанням безготівкових платіжних пристроїв;

8) здійснюється виключно в одноособовій формі (індивідуально);

9) повноваженнями щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення і накладення адміністративних стягнень наділені виключно працівники органів і підрозділів поліції, які мають спеціальні звання, відповідно до покладених на них повноважень;

10) її результатом має бути рішення у вигляді юридичного факту.

Ефективність здійснення органами та підрозділами поліції адміністративно-юрисдикційної діяльності безперечно залежить від урегульованості у відповідних нормативно-правових актах процедурних моментів застосування заходів впливу, дотримання гарантій прав і свобод людини, правильності проведення юридичної оцінки інформації про правопорушення та аналізу конкретних юридичних фактів. Правильне та ефективне використання поліцією можливостей адміністративної юрисдикції сприяє відчутному впливу на стан правопорядку та в цілому на правомірне функціонування інших органів адміністративної юрисдикції [6, с. 9]. Так, наприклад, здійснення працівниками органів поліції окремих поліцейських заходів (зокрема, таких як тимчасове вилучення посвідчення водія, оформлення протоколу про адміністративні правопорушення, які розглядаються судом (суддями), адміністративними комісіями тощо), які не належать до числа заходів адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції, створює передумови для забезпечення необхідних умов по реалізації адміністративної юрисдикції іншими її суб'єктами.

Висновки. Зважаючи на викладене вище, вважаємо запропонувати доцільність розкриття змісту адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції у широкому та вузькому сенсі.

Під **адміністративно-юрисдикційною діяльністю поліції у вузькому сенсі** слід розуміти врегульовану нормами адміністративного права підзаконну, виконавчорозпорядчу діяльність органів та підрозділів поліції (їх посадових

осіб), у рамках якої відбувається розгляд визначеної у КУпАП категорії справ про адміністративні правопорушення, за результатами чого у відповідній процесуальній формі приймаються рішення про застосування до правопорушників заходів адміністративного примусу, накладення адміністративних стягнень, застосування заходів впливу до неповнолітніх або про закриття справи.

У широкому ж сенсі під адміністративно-юрисдикційною дія-

льністю поліції будемо розуміти не лише діяльність уповноважених органів і підрозділів поліції (їх посадових осіб) щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, та прийняття за результатами такого розгляду відповідних рішень, а й розгляд справ про дисциплінарні проступки, справ за скаргами громадян, а також вжиття пов'язаних із ними адміністративно-процесуальних заходів.

Список використаних джерел

1. Каринский С. С. Юрисдикция. *Словарь иностранных слов*; под общ. ред. И. В. Лехина, С. М. Локшиной, Ф. Н. Петрова. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1954. С. 827.
2. Пиголкин А. С. Юрисдикция. *Юридический энциклопедический словарь* ; гл. ред. А. Я. Сухарев ; редкол. : М. М. Богуславский и др. [2-е изд., доп.]. Москва : Сов. энциклоп., 1987. С. 526.
3. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт. : В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
4. Аргунов В. В., Аргунов А. В. О понятии юрисдикции. *Законодательство*. 2008. № 11. С. 56–65.
5. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України: навч. посібник / За заг. ред. заслуженого юриста України В. А. Глуховері. Дніпро : Дніпроп. держ. унт внутр. справ, 2016. 264 с.
6. Адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції: навчальний посібник. Київ : «Центр учбової літератури». 2016. 336 с.
7. Салищева Н. Г. Административный процесс в СССР. Москва : Юридическая литература, 1964. 158 с.
8. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2000. 520 с.
9. Ішук О. С. Поняття адміністративної юрисдикції: проблеми дефініції. *Форум права*. 2011. № 1. С. 419–424.
10. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
11. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : НікаНова, 2014. 544 с.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10> (дата звернення: 30.11.2019).

References

1. Karinskij, S. S. (Red) (1954). *Yurisdikciya. Slovar inostrannyh slov*. Moskva: Gos. izd-vo inostr. i nac. slovarej [in Russian].
2. Pigolkin, A. S. (1987). *Yurisdikciya. Yuridicheskij enciklopedicheskij slovar* / Pigolkin A. S.; gl. red. A. Ya. Suharev ; redkol. Moskva: Sov. enciklop. [in Russian].

3. Gizhevskij, V. K., Golovchenko, V. V., Kovalski, V. S. (2002). *Populyarna yuridichna encyklopediya*. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Argunov, V. V., Argunov A. V. (2008). O ponyatii yurisdikcii. *Zakonodatelstvo*, 11, 56–65 [in Russian].
5. Gluhoverya, V. A. (Red). (2016). *Administrativno-yurisdikciyna diyalnist Nacionalnoyi policiyi Ukrayini*. Dnipro: Dniprop. derzh. unt vnutr. sprav [in Ukrainian].
6. *Administrativno-yurisdikciyna diyalnist policiyi*. (2016). Kiyiv: «Centr uchbovoyi literaturi» [in Ukrainian].
7. Salisheva, N. G. (1964). *Administrativnyj process v SSSR*. Moskva: Yuridicheskaya literatura [in Russian].
8. Bityak, Yu. P. (Red.). (2000). *Administrativne pravo Ukrayini*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Ishuk, O. S. (2011). Ponyattya administrativnoyi yurisdikcii: problemi definicii. *Forum prava*, 1, 419–424 [in Ukrainian].
10. Demskij, E. F. (2008). *Administrativne procesualne pravo Ukrayini*. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
11. Bezpalova, O. I. (2014). *Administrativno-pravovij mehanizm realizaciyi pravoohoronnoyi funkciyi derzhavi*. Harkiv: NikaNova [in Ukrainian].

O. Bespalova, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Activities and Public Administration of the Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID ID: 0000-0003-2886-695X

General characteristics of police administrative and jurisdictional activity

As a result of the analysis, the content of the concepts of «jurisdiction» and «administrative jurisdiction» describes the content of administrative and jurisdictional activities of police bodies and units. Administrative offenses are described, the cases of which are authorized to be considered by the police bodies within the limits of their administrative and jurisdictional powers. The main features of administrative and jurisdictional activity of police bodies and divisions are highlighted. The expediency of interpreting the definition of administrative and jurisdictional activity of police bodies and units in a broad and narrow sense is substantiated.

Administrative and jurisdictional activity of the police in the narrow sense should be understood as regulated by the norms of administrative law legal, executive-official activity of bodies and subdivisions of the police (their officials), in the framework of which is the consideration of a category of cases defined in the administrative code on administrative offences, the results of which in the appropriate procedural form are made decisions on the application of measures of administrative coercion to offenders, the imposition of administrative sanctions.

In a broad sense, the administrative and jurisdictional activity of the police means not only the activities of the authorized bodies and subdivisions of the police

(their officials) to consider cases of administrative offenses, and the adoption of the results of such consideration of the relevant decisions, but also the consideration of cases of disciplinary offences, cases on complaints of citizens, as well as the adoption of related administrative and procedural measures.

Keywords: *jurisdiction; administrative jurisdiction; jurisdiction; police administrative jurisdiction; administrative offense; administrative punishment.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.11

УДК 342.92

Яковець І. С.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
перший заступник директора Державної
установи «Центр пробації»
ORCID ID: 0000-0002-1022-3115
Лук'янченко Є. О.,
начальник сектору адміністративних
стягнень Державної установи «Центр
пробації»

КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ СУСПІЛЬНО КОРИСНИХ РОБІТ ЯК ВИДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СТЯГНЕННЯ

У статті приділено увагу проблемам застосування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, упровадженого для погашення наявної заборгованості зі сплати аліментів. Зокрема, розглянуто проблемні питання відповідальності осіб, які ухиляються від їх відбування, передбаченої нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України. Окремо приділено увагу питанню щодо подальшого виконання рішення суду про накладення суспільно корисних робіт стосовно особи, яку було засуджено за злісне ухилення від їх відбування.

Ключові слова: аліменти; боржники; адміністративне стягнення; суспільно корисні роботи.

В статье уделено внимание проблемам применения административного взыскания в виде общественно полезных работ, введенного для погашения имеющейся задолженности по уплате алиментов. В частности, рассмотрены проблемные вопросы ответственности лиц, уклоняющихся от их отбывания, предусмотренной нормами Кодекса Украины об административных правонарушениях и Уголовного кодекса Украины. Отдельно уделено внимание вопросу дальнейшего исполнения решения суда о наложении общественно полезных работ в отношении лиц, которые были осуждены за злостное уклонение от их отбывания.

Ключевые слова: алименты; должники; административное взыскание; общественно полезные работы.

Постановка проблеми. Чинне законодавство чітко визначає, що суспільно корисні роботи як вид ад-

міністративного стягнення призна-чаються за несплату аліментів (ст. 183-1 Кодексу України про адмі-

ністративні правопорушення (далі – КУпАП)). Метою його призначення є погашення наявної заборгованості зі сплати аліментів, але, враховуючи реальний стан застосування суспільно корисних робіт, на наш погляд, недосконалим є законодавство у цій сфері.

На сьогоднішній день залишаються неврегульовані питання щодо правовідносин, які виникають між власником підприємства та порушником за місцем відбування суспільно корисних робіт; форми власності об'єктів, на яких порушники відбуватимуть призначені судом суспільно корисні роботи; джерел, з яких власники підприємств повинні оплачувати такі роботи; оподаткування нарахованої плати та ін.

На наш погляд, низка вищевказаних проблем, не дозволяє досягти мети адміністративного стягнення, яка є мірою відповідальності та застосовується для виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим порушником, так і іншими особами (ст. 23 КУпАП) та не дає змогу працівникам уповноважених органів з питань пробації у низці випадків безперешкодно виконувати судові рішення про застосування суспільно корисних робіт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій темі застосування та впровадження суспільно корисних робіт як виду адміністративного стягнення не приділяється достатньо уваги в дослідженнях. Тому метою статті є саме аналіз і формування власних висновків щодо ефективності такого стягнення, зважаючи

на практику та тенденції, що склалися.

Постановка завдання. Охарактеризувати проблемні аспекти впровадження суспільно корисних робіт та виконання рішень суду про їх застосування. Зокрема дослідити обставини, що фактично унеможливають процес притягнення до відповідальності осіб, які ухиляються від відбування накладеного на них судом стягнення.

Виклад основного матеріалу. З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів» від 09 грудня 2017 року № 2234-VIII ст. 24 КУпАП доповнено таким видом адміністративного стягнення, як суспільно корисні роботи.

Зазначений Закон було розроблено для забезпечення належного виконання рішень щодо стягнення аліментів і зменшення наявної заборгованості. Ним було передбачено нові засоби примусового виконання рішень до боржника, який не сплачує аліменти більше ніж шість місяців [1].

Відповідно до ст. 31-1 КУпАП, суспільно корисні роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких та перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування [2].

Постанова про накладення адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт звертається до виконання судом, який її виніс.

Саме на цьому етапі роботу починає орган пробації, оскільки відповідно до ст. 325-1 КУпАП та п. 11.1. Порядку виконання адміністративних стягнень у вигляді громадських робіт, виправних робіт та суспільно корисних робіт, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 19 березня 2013 року № 474/5, виконання стягнення у вигляді суспільно корисних робіт покладається на уповноважений орган з питань пробації [3].

Майже дворічна практика існування такого виду стягнення фактично довела не лише його неефективність, а й шкідливість. Його введення породило значно більше проблем у практиці ніж сприяло розв'язанню проблеми несплати аліментів.

Так, органи місцевого самоврядування повинні визначати види оплачуваних робіт і об'єкти для їх виконання. Нині вони зобов'язані приймати на роботу та оплачувати з місцевих бюджетів працю осіб, які мають заборгованість з аліментів, додатково перераховуючи кошти на оплату судового збору та оплату послуг державних виконавців за складений протокол і перерахування коштів. Це не лише «відбирає» робочі місця у населення, а й примушує місцеві органи влади створювати зайві та не потрібні робочі місця на комунальних підприємствах, оскільки їх чисельність зумовлена не потребами підприємства, а лише числом осіб, яким призначено це стягнення. У значній кількості підприємств коштів на оплату праці цієї категорії взагалі бракує і рішення суду про накладення стягнення у виді суспільно корисних робіт тривалий час не виконуються.

Крім того, не зовсім зрозуміле визначення «об'єкта» для відбування

суспільно корисних робіт. Як свідчить практика, цей термін слід розуміти як перелік підприємств, установ, організацій, на яких порушники виконуватимуть суспільно корисні роботи, проте законодавцем чітко не було визначено форму власності таких об'єктів, у зв'язку з чим виникає чимало запитань.

Також, власникам підприємств не зрозуміло яким чином оформлювати осіб, які з'явилися за направленням для відпрацювання призначеного судом стягнення. Так, правовідносини, що виникають між власником підприємства та порушником, на якого накладено адміністративне стягнення у виді суспільно корисних робіт, мають низку ознак, притаманних трудовим відносинам, однак чинним законодавством не передбачено укладання трудового чи цивільно-правового договору.

Зокрема, набула поширення практика оформлення порушників на період відбування адміністративного стягнення відповідно до норм трудового законодавства, укладаючи з ними трудовий або цивільно-правовий договір, що в результаті призводить до порушення власниками підприємств ст. 128 КЗпП України (Обмеження розміру відрахувань із заробітної плати), оскільки кошти за оплату виконання суспільно корисних робіт повним обсягом перераховуються на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби.

У разі ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт вона підлягає притягненню до адміністративної відповідальності, що законодавчо закріплено у ст. 325-4 КУпАП.

Досліджуючи це положення, виявлено, що санкція вищезазначеної статті передбачає накладення адміністративного стягнення у виді адміністративного арешту до 10 діб, однак реалізація цієї санкції часто є неможливою. Зокрема, фактично неможливим є притягнення до адміністративної відповідальності за ухилення від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт жінки, яка має дитину віком до 12 років, оскільки до цієї категорії осіб адміністративний арешт не може бути застосований відповідно до ст. 32 КУпАП, а санкція ст. 183-2 КУпАП не містить альтернативного виду стягнення. Тобто надсилання протоколів про адміністративне правопорушення відносно жінок, які мають дітей віком до 12 років, призведе до відмови суду притягати винних до відповідальності за ухилення від відбування суспільно корисних робіт, як наслідок, особа може продовжувати ухилятися від відбування суспільно корисних робіт та не буде нести відповідальність за це.

Злісне ухилення, за яке вже передбачено кримінальну відповідальність (ст. 389-2 КК України), на думку законодавця – це продовження ухилення від відбування суспільно корисних робіт особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності [4].

Закріплення дій, що нині передбачені ст. 389-2 КК України (Злісне ухилення від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт), як самостійний склад злочину, на нашу думку, породжує низку негативних наслідків у правозастосуванні.

Винесення обвинувального вироку судом відносно осіб, які злісно

ухиляються від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, породжує правову колізію, оскільки а ні кримінальним, а ні адміністративним законодавством не передбачено процедури поглинання чи складання кримінальних покарань з адміністративними стягненнями, тому постанови суду про накладення адміністративного стягнення підлягають подальшому виконанню.

Як свідчить практика, винесення вироку відносно порушників не впливає на їх правосвідомість і вони продовжують ухилятися від відбування суспільно корисних робіт.

Таким чином, ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт є триваючим правопорушенням, яке має місце там, де протиправне діяння (дія чи бездіяльність) триває безперервно протягом певного часу до моменту його припинення.

У теорії адміністративного права «триваючими» визначаються правопорушення, які, почавшись з якоїсь протиправної дії чи бездіяльності, здійснюються потім безперервно шляхом невиконання обов'язку. Отже, з урахуванням змісту норм українського законодавства та практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зазначені норми унеможливають застосування ст. 389-2 КК України стосовно особи, яка злісно ухиляється від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, оскільки ЄСПЛ неодноразово у своїх рішеннях констатував про недопустимість притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Крім того, чинні норми кримінального та адміністративного права сформовано законодавцем з урахуванням конституційного принципу «non bis in idem», зміст якого полягає в забороні притягати двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61 Конституції України, ч. 1 ст. 3 КК України, ч. 1 ст. 19 КПК України), а тому і виникає запитання: як реагувати на подальше ухилення осіб, від відбування призначених судом суспільно корисних робіт після винесення обвинувального вироку відносно них?

Незначними є й суми, які потенційно може заробити порушник, котрі не покривають всієї заборгованості або хоча б її значної частини. Так, відповідно до ст. 325-1 КУпАП, за виконання суспільно корисних робіт порушнику нараховується плата за виконану ним роботу. Оплата праці здійснюється погодинно за фактично відпрацьований час у розмірі не меншому, ніж установлений законом мінімальний розмір оплати праці.

За статистикою Державної установи «Центр пробації» за три квартали поточного року в уповноважених органах з питань пробації пройшло по обліку 7759 осіб, на яких накладено адміністративне стягнення у виді суспільно корисних робіт. Водночас динаміка відпрацювання особами, на яких накладено це стягнення, свідчить про їх неефективність, оскільки тільки 3523 особи,

знято з обліку в зв'язку з відбуттям повним обсягом призначеної судом кількості годин суспільно корисних робіт (тобто лише 45% від усієї кількості, які пройшли по обліку).

Таким чином, мета цього виду стягнення, яка полягає у погашенні заборгованості зі сплати аліментів, досягається менш ніж у більшості випадків. За нашими підрахунками у середньому за виконання 7759 постанов суду про накладення суспільно корисних робіт могло б бути перераховано понад 20 мільйонів гривень, однак за виконані 3523 рішення суду перераховано не більше як 8–9 мільйонів гривень.

Висновки. Варто акцентувати увагу на неспроможності під час застосування ст. 183-1 КУпАП, ст. 183-2 КУпАП та ст. 389-2 КК України досягнення мети адміністративної або кримінальної відповідальності та проблемі застосування ст. 389-2 КК України, що полягає, зокрема у її неефективності та колізій у правозастосуванні.

Відповідно гуманізація кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів, відмова від карального характеру контролю за ухиленням від їх сплати та запровадження майнових санкцій для боржників дозволить створити сприятливіше середовище для процесу погашення заборгованості зі сплати аліментів. Це питання заслуговує на подальше вивчення у наукових працях та дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів: Закон України від 07.12.2017 р.

№ 2234-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2234-19> (дата звернення: 10.11.2019)

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. (дата звернення: 10.11.2019).

3. Про затвердження Порядку виконання адміністративних стягнень у вигляді громадських робіт, виправних робіт та суспільно корисних робіт. Наказ Міністерства юстиції України від 19.03.2013 р. № 474/5. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0457-13>. (дата звернення: 10.11.2019).

4. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 10.11.2019).

References

1. Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini shodo posilennya zahistu prava ditini na nalezhne utrimannya shlyahom vdoskonalennya poryadku primusovogo styagnennya zaborovanosti zi splati alimentiv: Zakon Ukrayini vid 07.12.2017 r. № 2234-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2234-19> (data zvernennya: 10.11.2019) [in Ukrainian].

2. Kodeks Ukrayini pro administrativni pravoporushennya. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. (data zvernennya: 10.11.2019) [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennya Poryadku vikonannya administrativnih styagnen u viglyadi gromadskih robit, vipravnih robit ta suspilno korisnih robit. Nakaz Ministerstva yusticiyi Ukrayini vid 19.03.2013 r. № 474/5. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0457-13>. (data zvernennya: 10.11.2019) [in Ukrainian].

4. Kriminalnij kodeks Ukrayini. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (data zvernennya: 10.11.2019) [in Ukrainian].

I. Iakovets, Doctor of Law, Senior Scientific Researcher, First Deputy Head of the Public Institution «Center of Penology»

ORCID ID: 0000-0002-1022-3115

Y. Lukianchenko, Head of the Administrative Penalties Unit of the Public Institution «Center of Penology»

ORCID ID: 0000-0002-1022-3115

Key problems of execution of the socially useful works as a type of the administrative penalties

The article is focused on the problems of execution of the administrative penalties in the form of the socially useful works, which are introduced for the purpose of paying the alimony arrears. In particular, the problematic issues of responsibility (under the norms of the Administrative Offenses Code and the Criminal Code of Ukraine) of those persons, who evade such penalties, are considered.

Besides, the problematic aspects of the socially useful works introduction are considered and described. The circumstances that actually make it impossible to prosecute those persons, who evade the penalties, which have been imposed by courts, are revealed. Particular attention is paid to the issue of further execution of

the courts' decisions to impose the socially useful works by the persons, who had been previously convicted for the malicious evasion.

Taking into consideration the case study results, it has been established that the humanization of the criminal liability for the alimony evasion, the renunciation of the punitive nature of the control over the evasion of the alimony payments and the imposition of the property sanctions against debtors create more favorable environment for the process of paying the alimony arrears.

Keywords: *alimony; debtors; administrative responsibility; socially useful works.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.12

УДК 342.95

Шкарупа К. В.,
кандидат юридичних наук,
викладач відділу підвищення кваліфікації
прокурорів з нагляду за додержанням
законів при виконанні судових рішень у
кримінальних провадженнях Національної
академії прокуратури України
e-mail: kvsh12@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1816-3559

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті запропоновано підходи щодо визначення поняття та сутності превентивної діяльності Національної поліції України. Розкрито завдання та функції превентивної діяльності Національної поліції України. З'ясовано, що удосконалення превентивної діяльності органів поліції є частиною розвитку правоохоронних органів нашої держави загалом, та полягає в необхідності оновлення механізму правового регулювання в цілому й адміністративно-правового зокрема, а також поетапному створенні системи управління в галузі роботи правоохоронних органів.

Ключові слова: профілактичні заходи; Національна поліція України; держава; правопорушення.

В статье предложены подходы к определению понятия и сущности превентивной деятельности Национальной полиции Украины. Раскрыты задачи и функции превентивной деятельности Национальной полиции Украины. Выяснено, что усовершенствование превентивной деятельности органов полиции является частью развития правоохранительных органов государства в целом, и заключается в необходимости обновления механизма правового регулирования в целом и административно-правового частности, а также поэтапном создании системы управления в области работы правоохранительных органов.

Ключевые слова: профилактические мероприятия; Национальная полиция Украина; государство; правонарушения.

Постановка проблеми. Одним із повноважень поліції є профілактика (превенція) правопорушень, що полягає в цілеспрямованій діяльності підрозділів і служб поліції з метою виявлення, усунення і зниження негативного впливу

чинників, що зумовлюють учинення кримінальних і адміністративних правопорушень, формування позитивного середовища соціалізації й коригування поведінки осіб, схильних до вчинення правопорушень.

На думку переважної більшості правознавців, стратегічним напрямом еволюції органів правопорядку є перехід від реактивного способу впливу на злочинність і ствердження концепції проактивної діяльності. Вона передбачає відхід від репресивної інтервенційної державної політики у правоохоронній сфері, визнання особливої соціальної значущості проблеми протидії правопорушенням, налагодження тісної взаємодії державних і комунальних суб'єктів поліцейської діяльності з інститутами громадянського суспільства у здійсненні роз'яснювально-превентивної діяльності для коригування деструктивної поведінки окремих громадян й усунення чинників, що детермінують правопорушення [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичним аспектам адміністративно-правового статусу поліції України присвячено праці таких учених-адміністративістів як О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, С. М. Гусаров, О. С. Доценко, Д. П. Калаянов, В. В. Конопльов, О. В. Кузьменко, Є. В. Курінний, О. В. Негодченко, А. В. Панчишин, К. М. Рудой, Ю. В. Сіроштан та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних наукових поглядів на превентивну діяльність Національної поліції, з метою визначення основних проблем та пропозиції щодо удосконалення такої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Превентивну діяльність здійснюють підрозділи Управління превентивної діяльності. Головного управління Національної поліції України в областях. Превентивна діяльність поліцейських органів Національної

поліції України регламентується низкою нормативно-правових актів, зокрема: 1) Законами України – «Конституція України», «Про Національну поліцію України», «Кодексу цивільного захисту України» та ін.; 2) Постановами Кабінету Міністрів України – «Положення про Національну поліцію»; «Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків» та ін.; 3) наказами МВС України – «Положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України»; «Інструкція про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку уведення правового режиму воєнного чи надзвичайного стан» та ін.

Як зазначають вітчизняні дослідники (О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О. В. Джафарова та ін.), «превентивні поліцейські заходи – це дія або комплекс дій, що обмежують певні права і свободи людини, використання яких не завжди пов'язане з протиправною поведінкою конкретних осіб, застосовуються відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень із дотриманням встановлених законом вимог» [2].

Профілактика правопорушень здійснюється в рамках адміністративної діяльності поліції – підзаконної, цілеспрямованої виконавчо-розпорядчої діяльності уповноважених суб'єктів з організації та здійснення охорони публічного порядку, забезпечення публічної безпеки, запобігання адміністративним і криміна-

льним правопорушенням і припинення їх [3].

Превентивна діяльність здійснюється поліцейськими в процесі профілактики та запобігання вчиненню правопорушень, в ході реалізації профілактичного контролю стосовно додержання вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо дітей, забезпечення безпеки дорожнього руху, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, організації роботи дозвільної системи, запобігання та припинення насильства в сім'ї тощо.

Для більш детального аналізу превентивної діяльності Національної поліції України та вироблення пропозицій для покращення такої діяльності необхідно звернутись до найкращих та найефективніших практик запобігання злочинності у таких країнах, як ФРН й Франція, в яких склалися вже усталені традиції взаємодії поліції й органів державної влади з місцевим населенням, що закріплені в окремо розроблених профілактичних програмах національного та місцевого рівнів.

У ФРН на початку 90-х років ХХ ст. були створені ради із запобігання злочинності як на рівні земель так і муніципалітетів. Всього держава налічує близько 2 тис. різних за призначенням та масштабом функціонування органів запобігання злочинності. Основні з них здійснюють свою діяльність на рівні земель, розглядаючи злочинність місцевим явищем. При цьому Федеральний уряд проводить загальнодержавну політику контролю злочинності [4].

У західній поліцейській утворення думка щодо доцільності розгляду поліції насамперед як «суспі-

льної служби, що діє в рамках своєї юрисдикції для підтримання публічного порядку та безпеки» [5]. Фахівці в галузі поліцейського права наголошують, що основні цілі поліції в демократичній державі полягають у такому: підтримання спокою й порядку в суспільстві; охорона та додержання особистих основоположних прав і свобод, передбачених у європейських конвенціях про права людини; протидія та боротьба зі злочинністю; викриття злочинів; реалізація сервісної функції щодо суспільства передбачає охорону прав людини в такий спосіб, аби забезпечити місцевій територіальній громаді відчуття особистої безпеки та спокою [6].

Як бачимо, питанням безпеки саме територіальної громади приділяється значна увага в різних напрямках діяльності поліції, і превентивна діяльність не є виключенням, у зв'язку з цим взаємодія територіальної громади з поліцією набуває важливого значення. Поряд з цим, зростає важливість оцінки діяльності поліції саме територіальною громадою.

Так, А. П. Титаренко, розглядаючи питання реалізації законодавчого принципу забезпечення суспільної довіри до поліції при здійсненні її професійної діяльності, дійшов висновку, що «ефективність профілактичної діяльності – це співвідношення витрат на проведення превентивних заходів з отриманими результатами, то довіру суспільства до поліції слід розглядати як фактор, що значно знижує матеріальні, технічні, психологічні та інші витрати в боротьбі зі злочинністю. З точки зору значущості розглянутого принципу для результативності профілактичної

діяльності працівника поліції цілком природно, що чим вище ступінь довіри у населення до працівників поліції, тим вища ефективність профілактики злочинів та правопорушень» [7].

Окремим аспектом ефективної діяльності поліції слід визначити саме ступінь довіри населення, а саме населення певної територіальної громади. У зв'язку з тим, що діяльність поліції є відкритою, її можна прирівняти до діяльності обраної публічної адміністрації, а отже наслідками втрати довіри повинна стати зміна керівництва поліції.

Як стверджує В. І. Фелик, в науковій літературі не надано узагальненого тлумачення щодо поняття функцій профілактики правопорушень, але автор вважає, що функціями профілактичної діяльності Національної поліції можуть бути:

- 1) стратегічне та поточне планування профілактики правопорушень;
- 2) виявлення проблемних аспектів профілактичної діяльності та розробки заходів щодо їх усунення;
- 3) виявлення осіб, схильних до девіантної поведінки, зокрема шляхом тісної співпраці зі шкільними та іншими закладами освіти, органами опіки та піклування, громадськими формуваннями, підприємствами, установами, організаціями тощо;
- 4) проведення роз'яснювальної роботи з особами, схильними до девіантної поведінки, застосування інших методів профілактичного впливу;
- 5) збір, обробка, узагальнення та аналіз статистичних даних щодо вжитих профілактичних заходів та рівня їх результативності [8].

А. А. Трофімчук до основних видів профілактики правопорушень відносить профілактику випере-

дження, спрямовану на попередження виникнення протиправних явищ і процесів у суспільному житті; профілактику обмеження, що перешкоджає поширенню протиправних об'єктів на тих чи інших рівнях суспільства, детермінації окремих видів правопорушень та формуванню типових рис різних категорій правопорушників; профілактику усунення – таку діяльність суб'єктів, яка зменшує протиправні об'єкти і попереджує нову активізацію їхньої дії; профілактику захисту – сукупність заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють вчиненню правопорушень [9].

Отже, зважаючи на важливість функції профілактики правопорушень в діяльності Національної поліції, а також відсутність чіткої регламентації на нормативному рівні критеріїв оцінки такої діяльності вбачається необхідним розробити та закріпити напрямки профілактичної роботи, критерії оцінки результатів та заходів реагування.

Наприклад, окремі вчені вважають, що удосконалення превентивної діяльності органів поліції є частиною розвитку правоохоронних органів нашої держави загалом, та полягає в необхідності оновлення механізму правового регулювання в цілому й адміністративно-правового зокрема, а також поетапному створенні системи управління в галузі роботи правоохоронних органів, яка забезпечить становлення України як високорозвиненої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії, а головним пріоритетом її діяльності буде служіння народу, національним інтересам, взаємодії з населенням країни тощо. Таким чи-

ном, реформування правоохоронних органів, зокрема поліції:

- по-перше, має здійснюватися згідно з основними напрямками, визначеними концептуальними документами з проблем загальнодержавного реформування, та покликано забезпечити комплексний і поетапний підхід до розвитку цих органів на найближчу та віддалену перспективи;

- по-друге, реальні досягнення у формуванні напрямів оптимізації управлінської діяльності в системі правоохоронних органів (органів поліції) на регіональному рівні можуть бути отримані через структурну реорганізацію механізму управління, зміни функцій, компетенцій і методів діяльності структурних їх підрозділів, удосконалення організаційних основ функціонування механізму цих відомств, ефективної діяльності громадських інститутів у системі поліцейських органів [10].

І. С. Кравченко розглядав проблематику превентивної діяльності поліції, насамперед, через призму максимально наближених до її провадження підрозділів – патрульної поліції. Досить логічним є висновок науковця про те, що удосконалення механізму застосування поліцейськими превентивних заходів, йде рука об руку із розвитком патрульної по-

ліції загалом, та повинно здійснюватися за наступними напрямками: підвищення професійної організації діяльності патрульної поліції; удосконалення нормативно-правової основи діяльності Національної поліції України в цілому та патрульної поліції зокрема; забезпечення якісного відбору і навчання кадрів для патрульної служби [11].

Звичайно, висновок про необхідність удосконалення механізму застосування поліцейськими превентивних заходів, зважаючи на реформування системи МВС, і Національної поліції зокрема, заслуговує на увагу. Проте забезпечення якісного відбору й навчання кадрів ігнорується протягом тривалого часу, і вимагає не удосконалення, а вироблення концепції механізму добору, навчання та розподілу.

Висновки. Підсумовуючи викладені у статті наукові погляди на стан профілактичної діяльності Національної поліції України, слід зробити наступні висновки: чітко визначити проблемні аспекти профілактичної діяльності з метою своєчасного реагування та вжиття заходів; вироблення концепції механізму добору та навчання кадрів; розробка та закріплення критеріїв ефективності діяльності поліції; визначення поточних та кінцевих результатів профілактичної діяльності.

Список використаних джерел

1. Проневич О. С. Проактивна діяльність поліції (міліції) як складова сучасної парадигми охорони правопорядку. *Форум права. Науковий журнал [електронне наукове фахове видання]*. ХНУВС. 2011. № 3. С. 639–643.
2. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князев, та ін.; передм. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 242 с.

3. Школа С. М. Правові засади профілактичної роботи національної поліції України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 129–132.
4. The European Crime Prevention Network (EUCPN). URL: <https://eucpn.org/> (дата звернення: 10.09.2019).
5. Наилучшая практика построения партнерства между полицией и обществом [сост. Карті К.]. Вена : Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, 2008. 81 с.
6. Yach D. N. Revisiting Democratic Policing in Action. *The Police Journal*. 1999. № 10. P. 294–299.
7. Титаренко А. П. Общественное доверие к полиции как фактор, способствующий индивидуальной профилактической работе с гражданами. *Вестник Томского государственного университета*. 2015. № 393. С. 167–170.
8. Фелик В. І. Система функцій профілактичної діяльності Національної поліції України. *Порівняльне аналітичне право*. 2016. № 2. С. 156–158.
9. Трофімчук А. А. Профілактика адміністративних правопорушень у сфері виготовлення, гуртової та роздрібної торгівлі аудіовізуальною продукцією : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2009. 18 с.
10. Діденко М. Адміністративно-правові засади впровадження принципів публічної служби в діяльності органів внутрішніх справ України. *Державне управління та місцеве самоврядування: Збірник наукових праць*. 2009. Вип.1 (1). С. 5–11.
11. Кравченко І. С. Актуальні проблеми діяльності патрульної служби Національної поліції України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 39. Том 1. С. 139–142.

References

1. Pronevich, O. S. (2011). Proaktivna diyalnist policiyi (miliciyi) yak skladova suchasnoyi paradigmi ohoroni pravoporyadku. *Forum prava. Naukovij zhurnal*, 3, 639–643 [in Ukrainian].
2. Bandurka, O. M. (Red.). (2017). *Administrativna diyalnist policiyi u pitannyah ta vidpovidyah*. Harkiv, Harkiv. nac. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
3. Shkola, S. M. (2016). Pravovi zasadi profilaktichnoyi roboti nacionalnoyi policiyi Ukrayini. *Aktualni problemi vitchiznyanoi yurisprudenciyi*, 3, 129–132 [in Ukrainian].
4. The European Crime Prevention Network (EUCPN). URL: <https://eucpn.org/> (data zvernennya: 10.09.2019).
5. Karti, K. (sost.). (2008) *Naилuchshaya praktika postroeniya partnerstva mezhdu policiej i obshestvom*. Vena : Organizaciya po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Evrope [in Russian].
6. Yach, D. N. (1999). Revisiting Democratic Policing in Action. *The Police Journal*, 10, 294–299.
7. Titarenko, A. P. (2015). Obshestvennoe doverie k policii kak faktor, sposobstvuyushij individualnoj profilakticheskoy rabote s grazhdanami. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 393, 167–170 [in Russian].
8. Felik, V. I. (2016). Sistema funkcij profilaktichnoyi diyalnosti Nacionalnoyi policiyi Ukrayini. *Porivnyalne analitichne pravo*, 2, 156–158 [in Ukrainian].
9. Trofimchuk, A. A. (2009). *Profilaktika administrativnih pravoporushen u sferi vigotovlennya, gurtovoyi ta rozdribnoyi torgivli audiovizualnoyu produkciyeyu*. (Avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yurid. nauk). Lviv [in Ukrainian].
10. Didenko, M. (2009). Administrativno-pravovi zasadi vprovadzhennya principiv publichnoyi sluzhbi v diyalnosti organiv vnutrishnih sprav Ukrayini. *Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya: Zbirnik naukovih prac*, 1(1), 5–11 [in Ukrainian].

11. Kravchenko, I. S. (2016). Aktualni problemi diyalnosti patrolnoyi sluzhbi Nacionalnoyi policiyi Ukrayini. *Naukovij visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu*, 39(1), 139–142 [in Ukrainian].

K. Shkarupa, PhD in Law, Lecturer of the Department of public prosecutors training in supervision over laws observance in the enforcement of court judgments delivered in criminal cases at National Prosecution Academy of Ukraine
e-mail: kvsh12@ukr.net; ORCID ID: 0000-0002-1816-3559

Peculiarities of preventive activities of the National Police of Ukraine

The article identifies the main approaches to defining the concept and nature of preventive activity of the National Police of Ukraine. The tasks and functions of preventive activity of the National Police of Ukraine are revealed.

It is emphasized that the issue of the security of the local community itself is receiving considerable attention in various areas of police activity, and preventive action is no exception, therefore the interaction of the local community with the police is of great importance. At the same time, the importance of evaluating police activity by the territorial community is growing.

It has been found out that improvement of preventive activity of police bodies is a part of development of law enforcement agencies of our country in general, and it is necessary to update the mechanism of legal regulation in general and administrative and legal in particular, as well as the gradual creation of a system of management in the field of law enforcement agencies, which will ensure the establishment Ukraine as a highly developed European country with high standard of living, social stability, culture and democracy, and its main priority will be to serve the people's national interests, interaction with the population of the country and so on.

It is determined that the functions of preventive activity of the National Police may be: strategic and current planning of prevention of offenses; identification of problematic aspects of prevention activities and development of measures for their elimination; identifying persons who are prone to deviant behavior, in particular by working closely with school and other educational institutions, guardianships, community organizations, businesses, institutions, organizations, etc.; providing explanatory work to persons who are prone to deviant behavior, applying other methods of preventive influence; collecting, processing, summarizing and analyzing statistics on the preventive measures taken and the level of their effectiveness.

Keywords: preventive measures; National Police of Ukraine; state; offenses.

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.13

УДК 342.9 (477)

Василенко Я. М.,
здобувач Інституту права
та суспільних відносин Відкритого
міжнародного університету розвитку
людини «Україна»
e-mail: Vasylenko25@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1699-9704

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВІДОМЧОГО КОНТРОЛЮ ЯК ОДНОГО З ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ У СФЕРІ СУДОЧИНСТВА

У статті, на основі аналізу поглядів учених, а також норм чинного законодавства України, охарактеризовано сутність та особливості відомчого контролю за станом законності у сфері судочинства. Запропоновано напрямки удосконалення нормативно-правової бази, шляхом конкретного виділення та визначення сутності даного різновиду контролю та суб'єктів його реалізації.

Ключові слова: контроль; відомчий контроль; судочинство; забезпечення законності.

В статье на основе анализа научных взглядов ученых, а также норм действующего законодательства Украины, охарактеризованы сущность и особенности ведомственного контроля за состоянием законности в сфере судопроизводства. Предложены направления совершенствования нормативно-правовой базы в данной области, путем конкретного выделения и определения в ней сущности данного вида контроля и субъектов его реализации.

Ключевые слова: контроль; ведомственный контроль; судопроизводство; обеспечение законности.

Постановка проблеми. Сучасна Україна – це демократична суверенна держава, яка знаходиться лише на початку свого розвитку, основою вектору якого, на сьогоднішній день, є забезпечення перейняття та імплементація європейських цінностей у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства, а також високого рівня дотримання прав і свобод людини і громадина. Досягнення означених цілей покладається

на розгалужену систему державного механізму, одним із важливих елементів якого є судочинство. У державі, яка прагне стати правовою, судові інстанції повинні відігравати основоположну роль, бути авторитетним важелем захисту людських свобод, самостійним та, що найбільш головне, відповідним принципу законності у своїй діяльності.

Однак, попри всі реформаційні перетворення, які прямо торкнулись

системи судочинства нашої держави, питання дотримання законності в роботі судів залишається актуальним. Сучасні виклики, що стоять перед Україною, вимагають ще глибшого, всеосяжного та ефективного контролю за роботою органів всіх трьох гілок державної влади. Не є в даному аспекті виключення судочинства в рамках якого одним із дієвих засобів забезпечення законності є спеціальний, відомчий контроль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці вчених, які присвячували свої наукові пошуки питанням сутності законності, її прояву та забезпеченню в роботі держави та судових органів. Так, загальнотеоретичні питання законності розглядалися в роботах учених галузевих юридичних наук: С. С. Алексєєва, Є. Ю. Бараша, М. В. Вітрука, Б. М. Габрічидзе, В. І. Євінтова, Р. А. Калюжного, М. І. Козюбри, В. П. Колісника, О. М. Музичука, С. В. Старжинського, Є. М. Старосцяка, Ю. М. Тодики, К. Б. Толкачова, Т. Л. Торсона, Ю. В. Трошкіна, А. Г. Хабібуліна, М. В. Цвіка, В. М. Шаповала, О. В. Шмоткіна та інших. Питання забезпечення законності в роботі органів державної влади, зокрема судових органів, були предметом дослідження В. Б. Авер'янова, Є. В. Аграновської, В. Д. Бабкіна, Ю. М. Бисаги, С. В. Бобровник, В. М. Горшенєва, А. П. Заєць, О. В. Зайчука, В. К. Колпакова, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришина, Н. С. Прозорова, П. М. Рабіновича, В. В. Самохвалова, В. Ф. Сіренка, О. Ф. Скакун, В. Д. Ткаченка, Р. О. Халфіна, Ю. С. Шемшученка. Проте, слід звернути увагу, що незважаючи на значний обсяг наукових напрацювань, проблема

сутності та особливостей відомчого контролю, як одного із засобів забезпечення законності у сфері судочинства, належної уваги та розвідки не отримала.

Постановка завдання. Саме тому метою статті є: вивчення і встановлення сутності та особливостей відомчого контролю, як одного із засобів забезпечення законності у сфері судочинства України.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день проблематика законності є «наріжним каменем» будь-якої держави. З кожним роком забезпеченню даного аспекту в усіх сферах діяльності держави приділяється все більша увага, саме як основному правовому принципу, а не декларативній умові. Особливо гостро це питання постає у сфері функціонування судочинства України, адже високий рівень законності в середині її системи, прямо впливає на рівень забезпечення законності судами в рамках тих чи інших суспільних відносин. Але чим є законність та який ціннісний орієнтир вона несе?

З приводу змісту принципу законності існують різні погляди. Наприклад, на думку В. В. Копейчикова, законність – це такий режим державного і суспільного життя, за якого забезпечується повне й неухильне дотримання і виконання законів, підзаконних актів усіма без винятку органами держави, громадськими організаціями, посадовими особами і громадянами. Поняття законності охоплює дотримання і виконання всієї системи нормативних актів держави. Дослідник підкреслює, що законність означає, що при здійсненні посадовими особами своїх владних функцій не має місця суб'єктивізму і сваволі, що ведеться

рішуча боротьба із різного роду зловживаннями, фактами зневажання законів, порушенням прав і законних інтересів громадян, а також з непрапомірною поведінкою громадян [1, с. 208; 2, с. 42–43]. Як зазначає В. С. Афанасьєв, законність – це принцип, загальнообов’язкова вимога, метод, режим та стан неухильного дотримання, виконання і застосування законів і заснованих на них правових актів усіма учасниками суспільних відносин у всіх сферах життя. Закріплена законодавством вимога дотримуватись правових розпоряджень, звернення до всіх суб’єктів суспільних відносин потрібно вважати принципом. Прояв законності в конкретній поведінці (діяльності) суб’єктів робить законність методом і станом їх діяльності. Елементом режиму суспільного життя законність буде тоді, коли більшість учасників суспільних відносин дотримуються, виконують і правильно застосовують правові приписи. Усі аспекти законності знаходять прояв у правотворчості, й у всіх формах реалізації права [3, с. 25]. С. С. Алексєєв розглядає законність як «реальність права, таку реальність, коли його вимоги гарантовані можливістю послідовного, повного і неухильного втілення в життя». Він справедливо вважає, що поняття «законність» розкриває зміст правової дійсності, практичне здійснення правових норм, ідейно-політичних основ правової системи, її зв’язки з суспільно-політичними інститутами, з політичним режимом цього суспільства [4]. С. Ф. Денисюк переконаний, що законність – це атрибут існування і розвитку демократично організованого суспільства. Вона є необхідною для забезпечення свобо-

ди і реалізації прав громадян, здійснення демократії, функціонування громадянського суспільства, науково обґрунтованої побудови і раціональної діяльності державного апарату. Вона є обов’язковою для всіх елементів державного механізму (державних органів, державних організацій, державних службовців), громадянського суспільства (суспільних, релігійних організацій, незалежних засобів масової інформації, неформальних об’єднань та ін.) і для всіх громадян [5, с. 37].

Тож, входячи із аналізу думок вчених законність – це принцип, який несе в собі ідею особливого правового порядку у державі, за якого усі суб’єкти, особливо органи державної влади, повинні в своїй діяльності неухильно дотримуватись норм законодавства. В такому форматі зміст даного принципу закріплено у Конституції України, де в статті 19 вказано, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [6].

Проектуючи побудовану теоретичну думку на сферу діяльності судочинства можна зробити висновок, що в її рамках законність – це принцип роботи судів, за якого останні провадять свою діяльність виключно в межах та на підставі норм Конституції та дійсного законодавства України.

Відмітити варто, що на сьогоднішній день існують різні способи та засоби забезпечення законності у сфері судочинства, одним із яких є відомчий контроль. В своєму класичному вигляді контроль постає уні-

версальним інструментом перевірки та спрямування діяльності органів влади. Так, термін «контроль» (від французької – «controle») означає:

- перевірку, спостереження з метою перевірки;
- нагляд з метою перевірки, контроль над звітністю;
- перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось;
- установа або організація, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його тощо [7; 8; 9].

Отже, виходячи лише із етимології терміну «контроль» доходимо висновку, що він позначає процес перевірконої діяльності, направленої на визначення відповідності контрольованого об'єкту певним правилам, вимогам, закономірностям та недопущення їх порушень.

Відповідно до поглядів окремих науковців, наприклад, Н. В. Богданова, контроль – це спостереження за відповідністю діяльності об'єкта тим приписам, які він отримав від суб'єкта управління, та виконанням прийнятих рішень [10, с. 6]. Учений-правознавець Б. М. Лазарєв зазначає, що контроль – це функція, призначення якої полягає в тому, щоб встановити відповідність чи невідповідність фактичного стану та діяльності об'єктів, що управляються, заданому їх стану. Він дозволяє знаходити та ліквідовувати відхилення об'єкта від заданого стану чи коректувати рішення, які були прийняті раніше [11, с. 134]. На думку Г. Г. Зуйкова, за допомогою контролю вирішуються наступні управлінські завдання: забезпечення неухильного виконання законів і нормативних актів, регламентуючих діяльність державних органів та інших об'єктів управління;

досягнення своєрідності і якості виконання прийнятих рішень; підвищення виконавської дисципліни, відповідальності за доручену справу; своєчасне прийняття заходів до усунення виявлених в процесі контролю недоліків; виявлення передового досвіду і впровадження його в практику роботи; сприяння правильному підбору й розстановці кадрів, своєчасне попередження їх від помилок; здійснення необхідної допомоги підпорядкованим апаратам та працівникам [12, с. 155–156; 13, с. 338].

Дещо інше тлумачення надають вчені при розгляді поняття «відомчий контроль». Так, О. Р. Михайленко відмічає, що відомчий контроль – це самостійний вид, форма державного контролю. Він складає невід'ємну частину діяльності компетентного органу по керівництву підлеглими і виконання ними своїх завдань. У порівнянні з іншими видами контролю і нагляду відомчий має найбільші можливості по безпосередньому впливу на об'єкт, що перевіряється [14, с. 236]. А. А. Коваленко вказує на те, що відомчий контроль здійснюється на підприємствах, установах, організаціях контролюючим суб'єктом у відомчому підпорядкуванні якого вони знаходяться [15, с. 45]. Натомість, В. К. Колпаків стверджує, що відомчий контроль – це контроль, здійснюваний центральними органами державної виконавчої влади, їх структурними підрозділами стосовно організаційно підпорядкованих їм ланок [16, с. 774].

Тож, спираючись на численні наукові переконання щодо тлумачення терміну «контроль» та «відомчий контроль», ми побудували власний проміжний висновок. Відповідно

до нього відомчий контроль законності у сфері судочинства – це система заходів та методів, направлених на аналіз та забезпечення чіткого дотримання органами правосуддя приписів Конституції та законодавства України при виконанні покладених на них функцій, який здійснюється в середині структури судочинства спеціально уповноваженими на його провадження органами. По суті, це контроль системи над системою.

Даний вид контролю має власне коло особливостей, які здебільшого пов'язано із аспектами його організації. Так, необхідно відмітити, що судоустрій України складають місцеві, апеляційні суди та Верховний Суд. Єдність системи судоустрою забезпечується: 1) єдиними засадами організації та діяльності судів; 2) єдиним статусом суддів; 3) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом; 4) єдністю судової практики; 5) обов'язковістю виконання на території України судових рішень; 6) єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів; 7) фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України; 8) вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування [17].

Організація системи судочинства, забезпечення належності її роботи, зокрема у питанні контролю за дотриманням принципу законності покладається одразу на декілька органів суддівського самоврядування. Відповідно до законодавства, для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів в Україні діє суддівське самоврядування – самостійне колективне вирішення зазначених

питань суддями. Суддівське самоврядування є однією з гарантій забезпечення незалежності суддів. Діяльність органів суддівського самоврядування має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати незалежність суду, забезпечувати захист суддів від втручання в їхню діяльність, а також підвищувати рівень роботи з кадрами у системі судів [17].

Одним з ключових органів, на який безпосередньо покладається контроль законності у сфері судочинства є Вища рада правосуддя. Остання є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів [18].

Також окремі контрольні функції в структурі судочинства покладаються на Раду суддів України – вищий орган суддівського самоврядування, що діє як виконавчий орган з'їзду суддів України. Так, Рада суддів України: здійснює контроль за організацією діяльності судів, заслуховує з цих питань Голову Державної судової адміністрації України, його заступників, керівників структурних підрозділів і територіальних управлінь Державної судової адміністрації України; здійснює контроль за додержанням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів у

діяльності суддів, Голови чи членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови Державної судової адміністрації України чи його заступників; приймає рішення про врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів у діяльності зазначених осіб (у разі якщо такий конфлікт не може бути врегульований у порядку, визначеному процесуальним законом) [17].

Висновки. Отже, резюмуючи вищевикладене зауважимо, що відомчий контроль в системі судочинства займає важливе місце та є дієвим засобом забезпечення законності в судовій галузі, що обумовлено наступними особливостями:

- по-перше, цільовою орієнтованістю – відомчий контроль здійснюється спеціальною, внутрішньою системою відомств суддівського самоврядування, яким належить уся повнота функцій щодо організації судоустрою в країні;

- по-друге, поліаспектністю – відомчий контроль законності в системі судочинства виражається у цілому комплексі функцій, направлених на забезпечення відповідності

системи судочинства вимогам законодавства, зокрема в питаннях матеріального, фінансового забезпечення судів, належності роботи та поведінки суддів визначеним стандартам, законності процесу призначення суддів на посади тощо;

- по-третє, наявністю нормативно-правової бази, яка регламентує роботу органів суддівського самоврядування у тому числі в галузі забезпечення законності в системі судочинства.

У той же час, враховуючи виключну важливість питання забезпечення законності у сфері судочинства, доцільним стане систематизація норм, які регламентують відповідний відомчий контроль. Найбільш доречним стане окреме виділення на законодавчому рівні сутності, форм, суб'єктів та повноважень останніх щодо реалізації контролю законності в галузі судочинства, що підвищить рівень цілісності та дієвості даного засобу забезпечення відповідності функціонування судової гілки влади національним та міжнародним правовим стандартам.

Список використаних джерел

1. Копейчиков В. В. Загальна теорія держави і права. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 320 с.
2. Козак О. С. Звільнення від кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2008. 228 с.
3. Афанасьев В. С. Обеспечение законности вопросы теории и практики (по материалам органов внутренних дел) : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1993. 223 с.
4. Алексеев С. С. Теория права. Москва : БЕК., 1994. 187 с.
5. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ. 2010. 393 с.
6. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. №72/1. ст.15.
7. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 4. Київ, 1973. 657 с.

8. Ожегов С. И. Словарь русского языка; под ред. чл.-кор. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 18-е изд., стереотип. Москва : Рус. яз., 1987. 797 с.
9. Краснолюбов І., Яковець І. Актуальні питання організації та здійснення громадського контролю за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 2. С. 74–79.
10. Богданов М. В. Организация и совершенствование контроля в органах внутренних дел : лекція. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1982. 35 с.
11. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления Москва : Юридическая литература, 1972. 280 с.
12. Научная организация управления органами внутренних дел / под ред. Г. Г. Зуйкова. Москва : Академия МВД СССР, 1984. 317 с.
13. Салманова О. Ю. Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 455 с.
14. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан: научно-практ. изд. Киев : Юринком Интер, 1999. 448 с.
15. Коваленко А. А. Правові основи фінансового контролю в сфері місцевих фінансів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київський міжнародний університет. Київ, 2009. 218 с.
16. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. Київ : Юрінком Интер, 1999. 736 с.
17. Про судоустрій і статус суддів: закон від 02.06.2016 №1402-VIII. *Урядовий кур'єр*. 2016. №162.
18. Про Вищу раду правосуддя: закон від 21.12.2016 №1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №7–8. ст. 50.

References

1. Kopejchikov, V. V. (1998). *Zagalna teoriya derzhavi i prava*. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
2. Kozak, O. S. (2008). *Zvilnennya vid kriminalnoyi vidpovidalnosti* (Dis. ... kand. yurid. nauk). Dnipropetrovskij derzhavnij universitet vnutrishnih sprav. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
3. Afanasev, B. C. (1993). *Obespechenie zakonnosti voprosy teorii i praktiki (po materialam organov vnutrennih del)* (Diss. ... kand. yurid. nauk). Moskva [in Russian].
4. Alekseev, S. S. (1994). *Teoriya prava*. Moskva : BEK [in Russian].
5. Denisyuk, S. F. (2010). *Gromadskij kontrol za pravoohoronnoyu diyalnistyu v Ukrayini: administrativno-pravovi zasadi* (Dis. ... d-ra yurid. nauk) Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
6. Bilodid, I. K. (1973). *Slovník ukrajinskoyi movi: v 11 t. T. 4*. Kiyiv [in Ukrainian].
7. Ozhegov, S. I. (1987). *Slovar russkogo yazyka*. 18-e izd. Moskva: Rus. yaz. [in Russian].
8. Krasnolyubov, I., Yakovec I. (2010). Aktualni pitannya organizaciyi ta zdijsnennya gromadskogo kontrolyu za povedinkoyu osib, umovno-dostrokovno zvilnenih vid vidbuvannya pokarannya. *Visnik Nacionalnoyi akademiyi prokuraturi Ukrayini*, 2, 74–79 [in Ukrainian].
9. Bogdanov, M. V. (1982). *Organizaciya i sovershenstvovanie kontrolya v organah vnutrennih del*. Tashkent: TVSh MVD SSSR [in Russian].
10. Lazarev, B. M. (1972). *Kompetenciya organov upravleniya*. Moskva: Yuridicheskaya literatura [in Russian].

11. Zujkov, G. G. (Red). (1984). *Nauchnaya organizaciya upravleniya organami vnutrennih del*. Moskva: Akademiya MVD SSSR [in Russian].
12. Salmanova, O. Yu. (2016). *Pravovi akti v upravlinskij diyalnosti Nacionalnoyi policiyi Ukrayini*. (Dis. ... d-ra yurid. nauk). Harkivskij nacionalnij universitet vnutrishnih sprav. Harkiv [in Ukrainian].
13. Mihajlenko, A. R. (1999). *Rassledovanie prestuplenij: zakonnost i obespechenie prav grazhdan*. Kiev: Yurinkom Inter [in Russian].
14. Kovalenko, A. A. (2009). *Pravovi osnovi finansovogo kontrolyu v sferi miscevih finansiv* (Dis. ... kand. yurid. nauk). Kiyivskij mizhnarodnij universitet. Kiyiv [in Ukrainian].
15. Kolpakov, V. K. (1999). *Administrativne pravo Ukrayini*. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Ya. Vasylenko, *Postgraduate Student of the Open International University of Human Development «Ukraine»*

e-mail: Vasylenko25@i.ua; ORCID ID: 0000-0003-1699-9704

The nature and characteristics of departmental control as a means of ensuring legality in judicial proceedings

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists, as well as norms of the current legislation of Ukraine, the essence of departmental control over the state of law in the sphere of justice is described. It is determined that the departmental control of legality in the field of justice is a system of special measures and methods aimed at analyzing and ensuring the strict observance of the norms of the Constitution and the current legislation of Ukraine when performing the functions assigned to them, which is implemented in the middle of the structure of the judiciary by specially authorized bodies.

It is stated that in the field of justice, lawfulness is a special principle of functioning of the judicial bodies of Ukraine, under which the latter conduct their activity solely within the limits and on the basis of the norms of the Constitution and actual legislation of Ukraine.

The key features of departmental control are described as a means of ensuring lawfulness in the field of justice, which include: target orientation, poly-aspect, the existence of a sound regulatory framework.

The directions of improvement of the regulatory framework in this field are proposed, by specific selection and definition in it of the given type of control and subjects of its implementation.

Keywords: *control; departmental control; justice; assurance of legality.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.14

УДК 342.9 (477)

Віннік С. О.,
здобувач Інституту права
та суспільних відносин Відкритого
міжнародного університету розвитку
людини «Україна»
ORCID ID: 0000-0001-6889-3990

УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ ЗА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених, а також норм чинного законодавства України, визначено та охарактеризовано напрями вдосконалення діяльності Державної податкової служби, як суб'єкта здійснення контролю та нагляду за підприємницькою діяльністю. Серед таких напрямів названо: по-перше, поліпшення кадрової політики та кадрової роботи у системі органів ДПС, а по-друге, подальший розвиток системи оцінювання якості та ефективності діяльності даної служби; по-третє, удосконалення її організаційно-управлінської структури.

Ключові слова: Державна податкова служба; суб'єкт; контроль; нагляд; підприємницька діяльність.

В статье на основе анализа научных взглядов ученых, а также норм действующего законодательства Украины, определены и охарактеризованы направления совершенствования деятельности Государственной налоговой службы как субъекта осуществления контроля и надзора за предпринимательской деятельностью. Среди таких направлений названы: во-первых, улучшение кадровой политики и кадровой работы в системе органов ГНС, а во-вторых, дальнейшее развитие системы оценки качества и эффективности деятельности данной службы; в-третьих, совершенствование ее организационно-управленческой структуры.

Ключевые слова: Государственная налоговая служба; субъект; контроль; надзор; предпринимательская деятельность.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, в умовах соціальної, економічної та політичної нестабільності, здійснення нагляду і контролю за підприємницькою діяльністю має особливе значення, оскільки

саме через контроль вбачається можливим запобігти тінізації діяльності останніх, а як результат підвищити об'єм надходжень до державного бюджету. Втім, здійснення нагляду і контролю неможливе без ефективної

роботи відповідних державних органів, серед яких важливе місце належить Державній податковій службі України (далі – ДПС), від роботи якої напряму залежить реалізація державної фіскальної політики. Звідси цілком очевидно, що проблеми і недоліки у діяльності даного органу влади негативним чином позначаються на стані податкової політики в цілому. Протягом останніх 4 років владою було розроблено та запроваджено цілу низку важливих заходів, спрямованих на вдосконалення як податкової сфери в цілому, так і діяльності ДПС зокрема. Аналіз змісту заходів, мір, закріплених і різного роду стратегіях, програмах, планах свідчить про їх актуальність та доцільність, а вивчення звітів КМУ та ДПС про виконання відповідних заходів, досягнення ключових значень показників ефективності підтверджують те, що зміни та перетворення успішно реалізуються згідно поставлених цілей і пріоритетів [1; 2]. Однак, результати незалежних опитувань платників податків, представників бізнес спільноти є менш оптимістичними, і хоча вони також засвідчують позитивні зрушення у роботі ДПС, втім вказують на те, що проблеми, притаманні даному органу у попередні роки, існують і сьогодні, незважаючи на проведену реформу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що вдосконаленню нагляду і контролю за діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності неодноразово приділяли увагу у своїх наукових працях: В. Б. Авер'янов, Г. М. Білецька, В. М. Гаращук, О. О. Дмитрик, Т. А. Єфанова, О. Г. Комісаров, Д. М. Лук'янець, О. М. Музичук, А. С. Нестеренко, Р. А. Сербин, З. К. Шмігельська,

О. О. Шишов, О. С. Юнін, Ю. Ю. Якимчук і багато інших. Утім, незважаючи на суттєві здобутки вказаних вище науковців, слід відзначити, що їх праці в переважній більшості випадків були спрямовані на покращення форм, методів, а також організаційних заходів здійснення контролю. Однак при цьому вони фактично залишили по за увагою такий важливий напрямок удосконалення контрольно-наглядової діяльності як покращення роботи органів ДПС.

Постановка завдання. Визначити напрями вдосконалення діяльності Державної податкової служби України, як суб'єкта здійснення контролю та нагляду за підприємницькою діяльністю.

Виклад основного матеріалу. За даними аналітики «Європейської Бізнес Асоціації» 2018 року кількість незадоволених якістю податкових сервісів зменшилася – таких наразі тільки 26% (минулого року – 52%). Натомість 33% опитаних підтвердили, що задоволені якістю податкового обслуговування і ще 40% продемонстрували нейтральне ставлення [3]. Окрема увага була приділена фіскальному тиску, прояви якого у зазначеному році відчули на собі 29% опитаних (минулого року цей відсоток сягнув 45%). 28% повідомили про те, що тиск був майже відсутній і 21% експертів взагалі не зіштовхнулися з цим явищем впродовж досліджуваного періоду. Серед методів тиску, які все ще спостерігаються, бізнес назвав такі: необґрунтовані трактування податкового законодавства контролюючими органами та несприйняття ними контраргументів/пояснень; необґрунтовані інформаційні запити; «пропозиції» сплати податків аван-

сом; упереджені рішення податкових органів [3].

Означена ситуація потребує подальшого вдосконалення організаційно-правових засад діяльності органів ДПС. Одними із ключових питань, яким, на нашу думку на даному слід приділити особливу увагу: по-перше, поліпшення кадрової політики та кадрової роботи у системі органів ДПС, а по-друге, подальший розвиток системи оцінювання якості та ефективності діяльності даної служби; по-третє, удосконалення її організаційно-управлінської структури.

Необхідність вдосконалення організаційно-правових засад діяльності ДПС за першим напрямом обумовлена тим, що значна частина нарікань, невдоволень і зауважень з боку платників податків стосується саме низького рівня професійності працівників контролюючих органів (невірне застосування правових норм, неякісні консультації та роз'яснення та ін.), перевищення ними своїх службових обов'язків, застосування надмірного тиску, замість використання переконання. Існування цих та інших даних проблем значним чином обумовлене недостатньою увагою влади до питань кадрової політики та роботи в органах ДПС, що є суттєвим недоліком, оскільки саме працівники, рівень якості, ефективності та результативності їх роботи у кінцевому рахунку визначає показники ефективності виконання органом влади своїх завдань та функцій.

В. К. Колпаков з цього приводу зазначає, що кадровий склад (персонал) є останньою ланкою державного управлінського механізму, через яку реалізується виконавча влада,

втілюються в життя державні вимоги та управлінські рішення, і від того, як кадровий склад розуміє і виконує свою роботу, наскільки чітко і правильно діє, залежить ефективність функціонування органу управління і всієї системи виконавчої влади [4, с. 144].

Якість керівництва та рівень добробуту суспільства, слушно підкреслює В. Г. Федоренко залежать від якості управлінських кадрів. Тому кадрова політика є наріжним каменем державного управління. Її результативність визначає ефективність державного управління, формує «обличчя влади», визначає ступінь довіри до неї. Чітка і послідовна кадрова політика, що ґрунтується на державницькій патріотичній ідеології і спрямована на реалізацію національних інтересів та забезпечення добробуту суспільства, принципово відрізняється від маніпулювання кадрами в інтересах перерозподілу сфер впливу й адміністративних ресурсів [5]. О. В. Антонюк акцентує увагу на тому, що формування сучасної кадрової політики – ключова проблема зміцнення українського державотворення. Існує безпосередня залежність стабільного розвитку держави від якісного складу її кадрового корпусу. Від професійної компетентності, наявності прогресивних орієнтацій, патріотизму, енергійності, відповідальності сучасних керівників в значній мірі залежить становлення нової держави, доля ринково-демократичних перетворень, що здійснюються у суспільстві [6].

Акцентуючи увагу на проблемах ДПС у кадровій сфері не справедливим буде не відмітити того, що керівництво даного органу досить

активно вживає заходи у напрямку роботи із персоналом. Втім прогалиною їх підходу, на нашу думку, є відсутність чіткої та зрозумілої концепції кадрової політики у ДПС, в наслідок чого означені заходи мають розрізнений характер і не забезпечують проведення цілеспрямованої, комплексної системної, послідовної роботи із кадрами. Варто зазначити, що думки дослідників щодо тлумачення поняття «кадрова політика» різняться, зокрема в силу того, що наразі серед дослідників немає однозначної позиції щодо розмежування таких понять як «кадрова політика», «кадрова функція», «робота з кадрами» «управління персоналом», «кадровий менеджмент», «кадрова робота», які застосовуються і як синоніми, і як самостійні поняття. На нашу думку кадрова політика є найбільш загальною категорією, яка уособлює ті ідеї, глибинні принципи та пріоритети, на яких має ґрунтуватися й розвиватися система управління персоналом у ДПС відносно тривалий період.

Наразі існує Стратегія державної кадрової політики на 2012–2020 роки (затверджену Указом Президента України від 1 лютого 2012 року № 45/2012), в якій закріплено, що метою державної кадрової політики є забезпечення всіх сфер життєдіяльності держави кваліфікованими кадрами, необхідними для реалізації національних інтересів у контексті розвитку України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою [7]. При цьому реалізація державної кадрової політики має бути спрямована на досягнення: в соціальному аспекті – високого рівня розвитку людського потенціалу держави, задоволення очікувань населення щодо професійної

самореалізації, гідної оплати праці; в економічному аспекті – забезпечення всіх галузей суспільного виробництва кваліфікованими кадрами, зростання конкурентоспроможності держави, підвищення рівня добробуту населення; в інституційному аспекті – удосконалення нормативно-правової бази з метою запровадження новітніх підходів у кадровому менеджменті; в організаційному аспекті – розбудови системи управління трудовими ресурсами на засадах соціального діалогу та партнерства держави й суб'єктів підприємницької діяльності [7]. Однак цей документ, хоча й містить актуальні й нині положення, втім має доволі загальний характер і не враховує специфіки функціонально-цільового призначення та діяльності окремих державних органів, зокрема ДПС України.

Заходи щодо зміцнення кадрового потенціалу ДПС України орієнтовані, переважно, на протидію корупції у її системі та підвищення задоволеності умовами праці з боку службовців даного органу, у зв'язку із чим впроваджуються відповідні тематичні освітньо-виховні заходи, розробляються нові підходи до заохочення працівників, посилення їх професійної дисципліни. При цьому значно менше уваги приділяється такому аспекту як задоволеність платників податків спілкуванням із працівниками органів ДПС, оцінка першими рівня професійності других. Звідси, розробляючи концепцію кадрової політики у ДПС ключовими ідеями мають бути, професійність, доброчесність, відкритість, ініціативність, доброзичливість, сумлінність, неупередженість, дисциплінованість. Дуже важливо, щоб кадрова політика була спрямована не на «виращуван-

ня» звичайних «зручних» (лояльних до керівництва, готових беззаперечно виконувати будь-які вказівки згори) виконавців, а на підготовку об'єктивно висококваліфікованих фахівців, орієнтованих у своїй роботі у рівній мірі як на якісний контроль за законністю у податковій сфері, так і надання всебічної професійної допомоги платникам податків. Тож, концепція кадрової політики у ДПС має враховувати не лише суто професійний, але й морально-етичний аспект.

Далі, звернемо увагу на розвиток системи оцінювання діяльності ДПС України як напрямок удосконалення організаційно-правових засад функціонування даного органу. Оцінювання є надзвичайно важливим аспектом управління діяльністю будь-якого органу держави, оскільки саме завдяки його проведенню встановлюється ступінь та ефективність виконання державним органом покладених на нього завдань та поставлених перед ним цілей. Задля удосконалення оцінки роботи органів ДПС України була запроваджена методика оцінювання KPI, розроблена на підставі аналізу провідного світового досвіду. Дослідження зарубіжної практики функціонування систем KPI податкових адміністрацій базується на основі методу порівняльного аналізу з метою виявлення сучасних принципів та організаційних підходів до їх побудови та коректної імплементації у діяльність органів ДПС України. За допомогою методу абстракції виявлені основні організаційні рівні, на яких може запроваджуватися у діяльність податкової адміністрації система KPI. Шляхом синтезу результатів дослідження особливостей оцінювання результа-

тивності податкових органів розвинених країн з науковими положеннями теорії менеджменту, обґрунтовано, що оптимальним підходом до побудови системи KPI органів ДПС є функціональний підхід [8]. У межах запропонованого підходу до організації системи KPI здійснено розподіл діяльності ДПС України на основні функціональні сфери, що являють собою сукупність однорідних операцій, які є невід'ємною складовою безперебійного функціонування організації та репрезентують конкретний етап процесу адміністрування податків і зборів. Для кожної з функціональних сфер запропоновано від одного до п'яти показників KPI, що побудовані відповідно до принципів SMART. Кожен KPI містить детальну характеристику, яка включає алгоритм розрахунку, цільове значення, методологічний коментар та вказівку на джерела статистичної інформації, що необхідна для його обчислення [8].

В цілому позитивно оцінюючи запроваджену методику KPI, втім вважає за необхідне звернути увагу на те, що об'єктивність даного оцінювання викликає певні сумніви, оскільки і вироблення критеріїв оцінювання, і проведення останнього здійснюється самою ДПС України. Звідси постає цілком логічне питання про те, чи здатна система самостійно об'єктивно та неупереджено оцінити успіхи й недоліки у своїй діяльності? Переконані, що для забезпечення отримання максимально об'єктивних та достовірних результатів вироблення критеріїв оцінювання ефективності діяльності ДПС має проводитися якщо й не без участі останньої, то із залученням представників громадськості, зокрема

бізнесу і наукових кіл. Щодо проведення оцінювання, то воно має реалізовуватися сторонньою структурою, організацією, що не належить до системи ДПС.

Ще одним аспектом, на який слід звернути увагу у контексті досліджуваної проблематики є вдосконалення організаційно-управлінської структури ДПС. Організаційно-управлінська структура являє собою сукупність вертикальних і горизонтальних зв'язків, що забезпечують упорядкованість, координацію та регулювання діяльності організації з досягнення її цілей. Основою організаційно-управлінської структури є відносини ієрархічної співвідпорядкованості. Вони, у свою чергу, впливають на організаційно-управлінські відносини безпосередньої взаємодії, як на вертикальні – між вищими і нижчими ланками управління, так і на горизонтальні [9]. Враховуючи стратегічні напрями та перспективи розвитку ДПС України, вбачається найбільш доцільним посилити вплив саме функціонального принципу у питанні перебудови структури означеного державного органу, як його центрального апарату, так і територіальних підрозділів. Це дозволить сформувати високопрофесійний функціональний апарат зазначеної служби, кожна ланка якого буде орієнтована на кваліфіковане вирішен-

ня спеціальних завдань. Такий підхід цілком відповідає вищезгаданому курсу розвитку кадрової політики у системі ДПС. У межах окремих функціональних підрозділів, між тим, має зберігатися жорстка централізація управлінської влади. Посилюючи функціональний розподіл у межах структури ДПС, слід особливу увагу приділити чіткому розподілу повноважень між функціональними підрозділами та встановленню тісних і дієвих координаційних зв'язків між ними, із тим, щоб забезпечити належну оперативність обміну інформацією, прийняття рішень та недопущення виникнення різного роду конфліктів та суперечностей.

Висновки. Отже, резюмуючи вище викладене, можемо констатувати, що організаційно-правові засади діяльності ДПС на сьогодні знаходяться у стані активного розвитку, який супроводжується різного роду організаційними, управлінськими, функціональними та іншими перетвореннями. В цілому обраний курс на реформування ДПС заслуговує позитивної оцінки, однак, у той же час, він не позбавлений певних суттєвих недоліків і проблеми, вирішення яких є необхідною умовою для покращення контрольно-наглядової діяльності вказаного центрального органу виконавчої влади за роботою суб'єктів підприємництва.

Список використаних джерел

1. Звіт про хід виконання плану заходів з реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 415-р, за 2018 рік URL : <https://www.minfin.gov.ua/news/view/zvit-pro-khid-vykonannia-planu-zakhodiv-z-realizatsii-strategii-reformuvannia-sistemy-upravlinnia-derzhavnymy-finansamy-na-roky-za-iii-kvartal-roku?category=organi-v-kompetencii-mfu&subcategory=systema-upravlinnia-derzhavnymy-finansamy> (дата звернення: 12.09.2019).

2. Звіт про досягнення цільових значень Ключових показників ефективності роботи Державної податкової служби України (КРІ ДПС) URL : <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/365940.html> (дата звернення: 12.09.2019).
3. Бізнес покращив оцінку податкової системи України / Європейська Бізнес Асоціація URL: <https://eba.com.ua/biznes-pokrashhyv-otsinku-podatkovoyi-systemu-ukrayiny> (дата звернення: 12.09.2019).
4. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
5. Федоренко В. Г. Основи менеджменту: підручник. Київ : Алерта, 2007. 420 с.
6. Антонюк О.В. Навчальна програма дисципліни «Адміністративний менеджмент» (для магістрів). Київ: МАУП, 2007. 32 с.
7. Указ Президента України «Про Стратегію державної кадрової політики на 2012-2020 роки» від 01.02.2012 № 45/2012 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/45/2012> (дата звернення: 12.09.2019).
8. Концепція запровадження КРІ (KeyPerformanceIndicators) / ГО «Інститут податкових реформ» URL: <https://ngoipr.org.ua/acts/kontseptsiya-zaprovadzhennya-kri-key-performance-indicators/> (дата звернення: 12.09.2019).
9. Гриньова В. М., Салун М. М. Організація виробництва : підручник. Київ : Знання, 2009. 582 с.

References

1. Kolpakov, V. K., Kuzmenko, O. V. (2003). *Administrativne pravo Ukrayini*. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
2. Fedorenko, V.G. (2007). *Osnovi menedzhmentu*. Kiyiv: Alerta [in Ukrainian].
3. Antonyuk, O. V. (2007). *Navchalna programa disciplini Administrativnij menedzhment*. Kiyiv: MAUP [in Ukrainian].
4. Grinova, V. M., Salun, M. M. (2009). *Organizaciya virobniictva*. Kiyiv: Znannya [in Ukrainian].

S. Vinnik, *Postgraduate Student of the Open International University of Human Development "Ukraine"*
ORCID ID: 0000-0001-6889-3990

Improvement of the activity of the State Tax Service as a subject of control and supervision of business activity

In the article, on the basis of analysis of scientific views of scientists, as well as norms of the current legislation of Ukraine, the directions of improvement of activity of the State Tax Service as a subject of control and supervision of business activity are defined and characterized. Among these areas are: first, the improvement of personnel policy and personnel work in the system of the STS bodies, and secondly, the further development of a system for assessing the quality and efficiency of the service; third, improving its organizational and management structure.

It is noted that in developing the concept of personnel policy in the STS of Ukraine, the key ideas should be professionalism, integrity, openness, initiative,

benevolence, honesty, impartiality, discipline. It is very important that the personnel policy is not aimed at “cultivating” the usual “convenient” (loyal to the management, ready to follow any orders from above) executors, but at training objectively highly qualified specialists, oriented in their work equally as for quality control over the legality of the tax field, and the provision of comprehensive professional assistance to taxpayers.

It is emphasized that evaluation is an extremely important aspect of the management of the activity of any body of the state, because it is through its conduct that the degree and effectiveness of the execution of the tasks assigned to it by the state body and its goals are established. The importance of introducing a KPI assessment system is substantiated.

It is substantiated that given the strategic directions and prospects for the development of the State Customs Service of Ukraine, it is considered most expedient to strengthen the influence of the functional principle in the restructuring of the structure of the designated state body, both its central apparatus and territorial divisions. It will allow to create the highly professional functional apparatus of LCA, each link of which will be focused on the qualified solution of special problems.

It is stated that the organizational and legal foundations of the State Tax Service of Ukraine are currently in a state of active development, which is accompanied by various organizational, managerial, functional and other transformations. In general, the course chosen for reforming the STS of Ukraine deserves a positive assessment, however, at the same time, it is not without some significant shortcomings and problems, the solution of which is a prerequisite for improving the control and supervisory activity of the specified central executive body in the work of business entities.

Keywords: *State Tax Service; entity; control; supervision; business activity.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.15

УДК 342.95

Ткаченко М. С.,

здобувач Університету сучасних знань

e-mail: Tkachenko_2019@i.ua

ORCID ID: 0000-0002-4916-5012

ОПТИМІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

У статті, на основі аналізу норм чинного законодавства України та наукових поглядів вчених визначено проблеми оптимізації системи правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупційним правопорушенням та окреслено напрямки їх вирішення.

Ключові слова: оптимізація; правоохоронні органи; протидія; корупційні правопорушення.

В статье на основе анализа норм действующего законодательства Украины и взглядов ученых определены проблемы оптимизации системы правоохранительных органов как субъектов противодействия коррупционным правонарушениям и очерчены пути их решения.

Ключевые слова: оптимизация; правоохранительные органы; противодействие; коррупционные правонарушения.

Постановка проблеми. Проведення ефективної антикорупційної політики, незалежно від ступеню економічного розвитку та рівня життя населення в державі неможливе без наявності системи спеціальних правоохоронних органів. Наразі в Україні існує багато органів державної влади, які в своїй діяльності забезпечують правопорядок у державі, здійснюють боротьбу із правопорушеннями, займаються превентивною роботою. Серед великого масиву правоохоронних відомств окрему ланку складають суб'єкти протидії корупційним правопорушенням. Система цих органів протягом всієї історії незалежної України

неодноразово зазнавала змін. Незважаючи на це, вона й досі має ряд недосконалостей, які заважають повному подоланню корупції в державі, у зв'язку із чим необхідним є визначення нових напрямів її оптимізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупційним правопорушенням приділяли увагу: І. Л. Олійник, Д. Г. Заброда, Л. О. Феценко, В. П. Андрущенко, І. О. Личенко, О. І. Безпалола, А. І. Рибак, С. М. Алфьоров, А. Г. Бухтіарова, К. І. Крамаренко, О. О. Пунда, О. П. Степашко, В. М. Довжань, Т. М. Супрун, Т. В. Ройко,

Р. Б. Тополевський, С. Ф. Демченко, Н. В. Попович, І. В. Суходубова, Ю. О. Новосад та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені питанню оптимізації системи правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупційним правопорушенням.

Постановка завдання: запропонувати авторське бачення щодо вирішення проблеми оптимізації системи правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупційним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Оптимізація системи правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупційним правопорушенням є багатовекторною діяльністю. Так, термін «оптимізація» означає процес вибору найліпшого із наданих варіантів приведення системи в найбільш оптимальний стан [1, с. 197]. Термін «оптимальний», як зазначає Ю. К. Бабанський, тлумачиться так: найкращий для даних умов з точки зору певних критеріїв. У ролі критеріїв оптимальності можуть виступати ефективність і час вирішення поставлених завдань. В свою чергу, М. М. Поташнік дає три взаємопов'язаних значення терміну «оптимальний»: найкращий з точки зору певних критеріїв; найкращий для конкретних умов; найкращий з декількох можливих варіантів. Перше значення вказує на мету вибору, друге – на умову вибору, третє – на механізм вибору, і всі вони засновані на ідеї вибору [2; 3; 1, с. 197].

Таким чином, оптимізація системи означає її видозміну, удосконалення, покращення сутнісних властивостей останньої задля певної ме-

ти або у відповідно до заданих умов, критеріїв тощо. Зауважимо, що питання оптимізації правоохоронних органів в цілому та у контексті їх роботи як суб'єктів протидії корупції неодноразово зачіпалось на офіційному рівні, факт чого знайшов відбиток у нормативно-правових документах. Зокрема, відповідно до Указу Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» від 20.05.2015 року №276/2015 необхідним є визначення пріоритетів реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів (правоохоронних органів зокрема) задля практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським цінностям та стандартам захисту прав людини [4]. Реалізація цієї мети передбачає підвищення рівня ефективності роботи судових та правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю та випадками корупції через: розробку внутрішніх механізмів підвищення відповідальності і протидії корупції в судовій системі та органах прокуратури; проведення досліджень, аналіз управління ризиками для виявлення злочинів і розробка заходів їхнього попередження; вдосконалення матеріальної та процесуальної законодавчої бази для наближення українського законодавства до «Acquis» ЄС у секторі кримінальної юстиції, особливо законодавства у сфері боротьби з організованою злочинністю, зокрема розробка дієвих механізмів і процедури повернення доходів,

отриманих злочинним шляхом; розширення співпраці між органами розслідування злочинів на державному та міжнародному рівнях, у тому числі розширення співпраці з Європейським бюро судової співпраці, іншими установами та країнами-членами ЄС [4].

Цікавими також є положення Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 року №5/2015 якою заплановано реалізувати численні реформи за різними напрямками, одним з яких є вектор безпеки, що передбачає, забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності. Україна має стати державою, що здатна захистити свої кордони та забезпечити мир не тільки на своїй території, а й у європейському регіоні. Визначальною основою безпеки має також стати забезпечення чесного і неупередженого правосуддя, невідкладне проведення очищення влади на всіх рівнях та забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції. Особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів [5]. Даний вектор передбачає першочергове проведення антикорупційної реформи та реформи правоохоронних органів, зокрема, в питанні оптимізації їх системи. Основною метою антикорупційної реформи є суттєве зменшення корупції в Україні, зменшення втрат державного бюджету та бізнесу через коруп-

ційну діяльність, а також підвищення позицій України у міжнародних рейтингах, що оцінюють рівень корупції. Це буде досягнуто завдяки належній реалізації нової Антикорупційної стратегії та успішному впровадженню нових антикорупційних механізмів. Серед них - декларування майнового стану публічних службовців, запобігання та врегулювання конфліктів інтересів, перевірка доброчесності службовців та моніторинг їхнього способу життя. Подолання політичної корупції вимагає докорінної реформи системи політичного фінансування. Важливим є використання новітніх технологій, зокрема для забезпечення державою доступу до інформації у формі «відкритих даних». Слід створити ефективну інституційну систему запобігання і протидії корупції: Національне антикорупційне бюро України - для виявлення і розслідування корупційних злочинів вищих посадових осіб; Національне агентство з питань запобігання корупції – для впровадження інструментів попередження корупції та здійснення контролю за доброчесною поведінкою службовців (правил щодо конфлікту інтересів, декларування майна тощо) [5].

Метою державної політики в сфері реформування правоохоронних органів є коригування їх завдань та функцій, упровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань. Слід провести функціональні та організаційні перетворення у системі Міністерства внутрішніх справ України. Необхідно чітко розподілити функції із формуван-

ня політики, що має здійснюватися Міністерством, та реалізації політики, що має здійснюватися окремим центральним органом виконавчої влади у системі Міністерства внутрішніх справ України – Національною поліцією [5]. Політичне управління та професійне керівництво у сфері правопорядку мають бути чітко розмежовані, як це передбачено Європейським кодексом поліцейської етики. Необхідно забезпечити прозору систему конкурсного добору осіб на посади, створити нову систему атестації персоналу органів правопорядку, змінити підходи до підготовки працівників цих органів, що повинно забезпечити зміну їх ставлення до виконання службових обов'язків у напрямі усвідомлення їх як надання оплачуваних державою послуг із забезпечення насамперед безпеки кожної особи, її особистих та майнових прав, суспільних та державних інтересів. Потрібно зробити систему забезпечення правопорядку максимально прозорою та дружньою для суспільства. Важливим у цій сфері є проведення ґрунтовної децентралізації та впровадження дієвих механізмів громадського контролю за органами правопорядку. Пріоритетним у роботі таких органів має бути принцип законності – система віддання та виконання наказів повинна стати такою, щоб працівник поліції керувався законом і не виконував явно злочинні накази [5].

Приділено увагу на законодавчому рівні комунікативній складовій в роботі системи антикорупційних органів як суб'єктів протидії корупції та запропоновано шляхи до її покращення, передусім, в структурно-функціональному аспекті. Зокрема, відповідно до Розпорядження Кабіне-

ту Міністрів України «Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції» від 23.09.2017 року № 576-р наразі існує проблема відсутності спільного розуміння стратегічного бачення та цілей антикорупційних комунікацій. Ефективні урядові комунікації повинні забезпечувати міцну підтримку імплементації антикорупційної реформи, а також слугувати інструментом інформування та мотивації громадян, бізнесу та власне посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування до мінімізації їх бажання бути втягнутими у корупційні схеми, а також інструментом підвищення їх готовності до активного запобігання корупції. На сьогодні реальною проблемою є відсутність комплексу кампаній у сфері антикорупційних комунікацій, які можуть сприяти змінам у моделях поведінки суспільства та забезпечити нетерпимість кожної особи до будь-яких проявів корупції [6]. Антикорупційні комунікації не охоплюють всі категорії загальної аудиторії. Цільовою аудиторією контекстно орієнтованих антикорупційних комунікацій є експерти та частина аудиторії, яка виявляє більшу активність у соціальних мережах. Комунікативний процес нерівномірний, особливо якщо порівнювати столицю та деякі обласні центри з містами районного значення/сільськими населеними пунктами. Останні недостатньо охоплені інформаційними повідомленнями і не беруть активної участі в антикорупційних комунікаціях тощо [6].

З метою подолання наведених проблем в Стратегії запропоновано: по-перше, забезпечення належного рівня координації та кооперації державних органів у здійсненні антико-

рупційних комунікацій, що забезпечить належну підтримку антикорупційної реформи, сприятиме раціональному використанню наявних ресурсів та дасть можливість оптимізувати витрати з державного і місцевих бюджетів на здійснення відповідних заходів, по-друге, забезпечення регулярності та комплексності урядових комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції, зокрема, шляхом висвітлення прогресу у виконанні антикорупційних програм окремими державними органами та ключовими державними підприємствами; по-третє, створення дієвої системи інструментів та комунікаційних каналів для повідомлень про підозру у вчиненні корупційних дій, а також забезпечення належного правового та фізичного захисту осіб, які повідомляють про підозру у вчиненні корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень; по-четверте, запровадження принципів доброчесності на публічній службі, забезпечення відповідного моніторингу та покарання за порушення таких принципів; по-п'яте, формування та оприлюднення реєстру фізичних та юридичних осіб, визнаних винними у вчиненні корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень і так далі [6].

Окремі думки з приводу оптимізації правоохоронної системи держави та антикорупційних органів висловлювали науковці, що займалися даними питаннями. Наприклад, А. А. Русецький в процесі аналізу удосконалення системи правоохоронних органів загалом зауважував, що було б доречним наділити функціональні підрозділи регіональних правоохоронних органів самостійно вирішувати питання організації взаємодії

між собою, що дозволить більш швидко та предметно реагувати на наявні зміни, ускладнення та проблеми, що виникають під час її організації. Однак при цьому, зрозуміло, має бути посилена персональна відповідальність керівників функціональних підрозділів за прийняті ними рішення. Що ж до лінійного керівника, то він у даному випадку має виступати не стільки у ролі організатора взаємодії, скільки координатора даного процесу, який визначає загальний курс та пріоритети взаємодії, контролює законність, цілеспрямованість і послідовність, ефективність та доцільність кроків і заходів, що вживаються функціональними підрозділами для її організації та здійснення. В якості першочергового кроку з підвищення ефективності та результативності взаємодія правоохоронних органів на регіональному рівні науковцем визначено важливість організації як базового елементу оптимізації у взаємодії правоохоронних органів та критеріїв структурної оптимізації системи суб'єктів в організації такої взаємодії [7, с. 70–71].

Теж питання, але в ракурсі впливу на нього глобалізаційних процесів досліджував Р. Шай який зробив висновок: «Зважаючи на те, що європейська та євроатлантична інтеграція є незаперечним державним пріоритетом, реформування необхідно здійснювати з огляду на норми і стандарти, прийняті у цих спільнотах. Для цього потрібно вивчати сучасний стан правоохоронних органів у країнах Європи та світу, а особливо досвід їхнього реформування. Передусім це стосується колишніх держав соціалістичного блоку з Центрально-Східної Європи, які нині є членами НАТО та ЄС або кан-

дидатами на членство у них. Зрозуміло, що вивчення й посилення на зарубіжний досвід не означає його безпосереднього копіювання й утілення на практиці. Проте результати аналізу цієї діяльності та окремі підходи, прийоми і методи, особливо у сфері кадрового забезпечення професійної підготовки персоналу, організації психологічного супроводу службової діяльності, можна ефективно використати і в правоохоронних органах України. Виважене застосування передового зарубіжного досвіду допоможе переорієнтувати роботу правоохоронних органів України в умовах глобалізації із силових і адміністративних методів на демократичніші, спрямовані передусім на допомогу населенню, захист прав і свобод людей, гарантування безпеки населення у повсякденному житті. А це, своєю чергою, виведе діяльність правоохоронних органів України на європейський рівень» [8, с. 223].

Висновки. Аналіз питання оптимізації системи правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції показав актуальність даного питання як на офіційному рівні, так і науковому. Однак, в даному випадку мається проблема невірної оцінки та визначення пріоритетів, коли шляхи удосконалення роботи та взаємозв'язку між правоохоронними органами будуються в цілому. Іншими словами, їх роль, як важеля протидії корупційній складовій в державі нехтується та розглядається як додаткове та належне. У зв'язку із цим конструктивних пропозицій з приводу оптимізації системи правоохоронних органів як суб'єктів протидії правопорушенням на сьогоднішній день не виокремлено. Своєї черги, ми систематизували власний науковий

підхід основуючись, передусім, на положеннях чинної нормативно-правової бази. На його переконання, оптимізація системи правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупційним правопорушенням має включати в себе:

1) організацію системи правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупційним правопорушенням шляхом чіткого визначення учасників відносин в антикорупційній сфері (Національної поліції, НАБУ, САП, СБУ тощо), а також органів, які в подібних відносинах безпосередньої участі не приймають, однак реалізують «допоміжні» функції (центральні органи виконавчої влади). Тобто, доречно розподілити прямих суб'єктів протидії корупції та суб'єктів які їх роботу забезпечують;

2) структуризацію – налагодження зв'язків елементів у системі, які забезпечують її спрямоване функціонування. Так, система суб'єктів протидії корупції повинна включати в себе ієрархічну структуру органів із єдиним, спільним координаційним центром, чіткими функціональними напрямками роботи;

3) створення в системі антикорупційних органів взаємних контрольно-наглядових механізмів задля забезпечення оперативності, ефективності, правильності та законності роботи всіх елементів її структури;

4) оновлення та розвиток механізмів взаємодії суб'єктів протидії корупції. Протидія корупційним правопорушенням може бути дієвою виключно у разі комплексної роботи всіх учасників подібної діяльності. Тому напрями, форми та предмет взаємодії даних суб'єктів повинен розширятись із відповідними змінами нормативної бази.

Список використаних джерел

1. Опрятков В. И. Принципы построения системы органов исполнительной власти в субъектах Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук. / Воронежский государственный университет. Воронеж, 2006. 242 с.
2. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. Москва : Педагогика, 1982. 191 с.
3. Поташник М. М. Демократизация управления школой Москва : Знание. 1990. 255 с.
4. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: указ, стратегія від 20.05.2015 №276/2015. *Офіційний вісник Президента України*. № 13. ст. 864.
5. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: указ, стратегія від 12.01.2015 №5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. ст. 67.
6. Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції: розпорядження, стратегія від 23.08.2017 №576-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 71. ст. 2170.
7. Русецький А. А. Щодо оптимізації системи суб'єктів, що організовують взаємодію правоохоронних органів на регіональному рівні. *Форму права*. 2018. № 53(5). С. 66–72.
8. Шай Р. Перспективи модернізації правоохоронних органів в умовах глобалізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2017. № 861. С. 219–224.

References

1. Opryatov, V. I. (2006). *Principy postroeniya sistemy organov ispolnitelnoj vlasti v subekтах Rossijskoj Federacii* (Diss. kand. yurid. nauk). Voronezhskij gosudarstvennyj universitet. Voronezh [in Russian].
2. Babanskij, Yu. K. (1982). *Problemy povysheniya effektivnosti pedagogicheskikh issledovanij*. Moskva: Pedagogika [in Russian].
3. Potashnik, M. M. (1990). *Demokratizaciya upravleniya shkoloj*. Moskva: Znanie [in Russian].
4. Ruseckij, A. A. (2018). Shodo optimizaciyi sistemi sub'yektiv, sho organizovuyut vzayemodiyu pravoohoronnih organiv na regionalnomu rivni. *Formu prava*, 53(5), 66–72 [in Ukrainian].
5. Shaj, R. (2017). Perspektivi modernizaciyi pravoohoronnih organiv v umovah globalizaciyi. *Visnik Nacionalnogo universitetu «Lvivska politehnika»*. *Yuridichni nauki*, 861, 219–224 [in Ukrainian].

M. Tkachenko, Postgraduate student of the University of Modern Knowledge
e-mail: Tkachenko_2019@i.ua; ORCID ID: 0000-0002-4916-5012

Optimization of the law enforcement system as a subject of counteraction to corruption offenses

In the article, on the basis of the analysis of the norms of the current legislation of Ukraine and scientific views of scientists, the problems of optimization of the system of law enforcement bodies as subjects of combating corruption offenses are identified and the directions of their solution are outlined.

It has been found that optimization of the system means its modification, improvement, improvement of the intrinsic properties of the latter for a specific purpose or according to the set conditions, criteria, etc. It was noted that the issue of optimization of law enforcement agencies in general and in the context of their work as subjects of combating corruption has repeatedly been raised at the official level, a fact which is reflected in the regulatory documents.

It is justified that there is a problem of misjudgment and prioritization when the ways of improving the work and interconnection between law enforcement agencies are built as a whole.

It has been proved that the optimization of the law enforcement system as a subject of counteraction to corruption offenses should include: 1) organization of the law enforcement system as a subject of counteraction to corruption offenses by clearly identifying participants in the anti-corruption sphere; 2) structuring - establishing links between the elements in the system that ensure its directional functioning; 3) creation of mutual control and supervisory mechanisms in the system of anti-corruption bodies in order to ensure promptness, efficiency, correctness and legality of work of all elements of its structure; 4) updating and development of mechanisms of interaction between the subjects of counteraction to corruption, since counteraction to corruption offenses can be effective only in case of complex work of all participants of such activity. Therefore, the directions, forms and subject matter of the interaction of these entities should be expanded with the relevant changes in the regulatory framework.

Keywords: *optimization; system; law enforcement; corruption offences.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.16

УДК: 342.95 (477)

Чумак Ю. Я.,
здобувач Міжрегіональної Академії
управління персоналом
ORCID ID: 0000-0003-3327-1686

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті розкрито особливості нормативно-правового закріплення переліку адміністративних правопорушень у сфері земельних правовідносин, розглянуто позиції науковців щодо окремих дискусійних питань кваліфікації адміністративних правопорушень в окресленій сфері, визначено прогалини в законодавстві. Запропоновано авторське визначення поняття «адміністративне правопорушення у сфері земельних правовідносин», а також визначено конкретні проблеми адміністративно-правового регулювання особливостей адміністративних правопорушень у сфері земельних правовідносин.

Ключові слова: адміністративне правопорушення; земельні правовідносини; земельна ділянка; загальний суб'єкт; спеціальний суб'єкт.

В статье раскрыты особенности нормативно-правового закрепления перечня административных правонарушений в сфере земельных правоотношений, рассмотрены позиции ученых по отдельным дискуссионным вопросам квалификации административных правонарушений в очерченной сфере, определены пробелы действующего законодательства. Автором на основании рассмотренного материала предложено собственное определение понятия «административное правонарушение в сфере земельных правоотношений», а также отмечено конкретные проблемы административно-правового регулирования особенностей административных правонарушений в сфере земельных правоотношений.

Ключевые слова: административное правонарушение; земельные правоотношения; земельный участок; общий субъект; специальный субъект.

Постановка проблеми. Правопорушення як правова категорія фіксує та відображає найбільш вразливі групи правовідносин у межах відповідної галузі права, а також конкретні приватні, суспільні та державні цінності, інтереси, охороні яких необхідно приділити більш пильну

увагу, для чого слід обрати особливі правові способи захисту, вжити особливих заходів запобігання відповідним правопорушенням. Саме тому у системі права закріплюються відповідні склади правопорушень, визначаються їхні правові ознаки, суттєві риси, а також конкретна юридична

відповідальність за їх вчинення. Не може бути винятком і земельне право, під охороною якого дуже важливий об'єкт – земельні правовідносини, важливість яких як об'єкта правової охорони визначає високий рівень зацікавленості у здійсненні протиправних посягань на такий об'єкт, вчинення правопорушень у різних сферах земельних відносин, які завдають суттєвої шкоди інтересам як кожного конкретного громадянина, так і держави в цілому. Особливе місце у наведеному контексті посідають адміністративні правопорушення у сфері земельних відносин, оскільки вони відображають випадки порушення земельно-правових норм, у яких наявний публічно-правовий інтерес, та вчинення яких в цілому завдає суттєвої шкоди державній охороні розвитку земельних правовідносин. На сьогодні земельне право як комплексна галузь права не виробила власного систематизованого підходу до закріплення вичерпного переліку складів адміністративних правопорушень у сфері земельних відносин, що обумовлює необхідність проводити поглиблені наукові дослідження з наведеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оглядаючи наукову доктрину, зауважуємо значний інтерес науковців до розгляду особливостей правопорушень та юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства. Зокрема, наведеній проблематиці свої роботи присвятили такі вчені, як О. В. Белікова, Н. В. Бондарчук, І. І. Каракаш, М. М. Клименко, П. Ф. Кулинич, Л. В. Мілімко, О. С. Мірошніченко, О. М. Музичук, В. В. Пахомов, О. О. Погрібний, А. Л. Правдюк, В. І. Семчик,

Н. П. Христинченко, М. В. Шульга та інші.

Постановка завдання. Проте науковці розглядали в основному загальні питання, види юридичної відповідальності, не розробивши уніфікованого підходу до характеристики таких правопорушень, а також не здійснивши спеціалізованого комплексного дослідження питання загальної характеристики адміністративних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні.

Метою даної статті є здійснення загальної характеристики адміністративних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Відповідно до Земельного кодексу України від 25.10.2001 №2768-III, громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за такі порушення: а) укладення угод з порушенням земельного законодавства; б) самовільне зайняття земельних ділянок; в) псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами; г) розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель; г) невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням; д) порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням; е) знищення межових знаків; є) приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних

про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок; ж) не проведення рекультивациі порушених земель та ін. Законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення земельного законодавства [1].

Відтак, важливо констатувати, що спеціалізований кодифікований нормативно-правовий акт, що спрямований врегулювати земельні правовідносини та забезпечити за допомогою правових заходів та засобів їхню охорону, належним чином не регулює питання видів правопорушень земельного законодавства, не визначає їхні особливості та склади, не встановлює юридичної відповідальності за такі правопорушення. Формулювання змісту вищенаведеної статті характеризує її як таку, що не виконує жодної регулятивно-охоронної функції, а є відсильною. Безпосереднє нормативно-правове регулювання особливостей адміністративних правопорушень у сфері земельних правовідносин забезпечується відповідно до інших нормативно-правових актів, серед яких насамперед Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073-10. Такий стан правового регулювання очевидно потребує доопрацювання та перегляду. Схожу позицію висловлювали також і А. Л. Правдюк [2, с. 217], В. В. Пахомов [3, с. 47], О. С. Літошенко [4, с. 65], Р. С. Свистович [5, с. 49] та інші.

Питання загальної характеристики адміністративних правопорушень у сфері земельних правовідносин на сьогодні є надзвичайно дискусійним та неоднозначно трактується у науковій літературі. На наш погляд доцільно зауважити, що зе-

мельне право є комплексною галуззю права, яка перебуває у тісному взаємозв'язку та взаємодії з галуззю адміністративного права, що обумовлюється, насамперед, особливостями конкретних видів правопорушень та охоронюваних інтересів, на які вони посягають, та, відповідно, особливостями засобів, методів та заходів правового впливу на суспільні відносини у визначеній сфері.

Надалі розглянемо конкретні склади адміністративних правопорушень у сфері земельних правовідносин. Переважна більшість таких правопорушень закріплена у главі 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-10 (далі – КУпАП). Це, зокрема, псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель (ст. 52), порушення правил використання земель (ст. 53), самоцільне зайняття земельної ділянки (ст. 53-1), перекручення або приховування даних державного земельного кадастру (ст. 53-2), зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу (ст. 53-3), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 53-4), порушення строку погодження (відмови у погодженні) документації із землеустрою (ст. 53-5), порушення законодавства про Державний земельний кадастр (ст. 53-6), порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель або неприведення їх у стан, придатний для використання за призначенням (ст. 54), порушення правил землеустрою (ст. 55), знищення межових знаків (ст. 56) тощо [6]. Наведені адміністративні правопорушення характеризуються відповідним юридичним складом: об'єкт,

об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Переходячи до аналізу об'єкта наведених адміністративних правопорушень, зауважимо думку О. В. Белікової, яка зазначила, що об'єктом адміністративного правопорушення є суспільні відносини у сфері державного управління, що врегульовані нормами адміністративного права й охороняються заходами адміністративної відповідальності. При цьому автор відзначає уточнення Б. В. Росинського, в якому «суспільні відносини, що є об'єктом адміністративного правопорушення, регулюються не лише нормами адміністративного, але в ряді випадків і нормами конституційного, екологічного, трудового, земельного, фінансового й інших галузей права. Проте охороняються вони тільки нормами КУпАП» [7, с. 12; 8, с. 22].

На думку О. С. Літошенко, загальним об'єктом земельного правопорушення виступають суспільні земельні відносини, що регулюються та охороняються правом; безпосереднім об'єктом є суспільні відносини у сфері використання та охорони земель (земельний правопорядок), а також земельні права та законні інтереси власників земельних ділянок та землекористувачів [4, с. 66].

Отже, враховуючи наведені думки вчених, а також з аналізу норм, якими закріплено конкретні склади адміністративних правопорушень у досліджуваній сфері, вважаємо, що слід виділити загальний та родові об'єкти адміністративних правопорушень у сфері земельних відносин. Також залежно від кожного конкретного правопорушення виокремлюється і безпосередній предмет протиправного посягання. Зокрема, за-

гальним об'єктом адміністративних правопорушень у сфері земельних відносин є суспільні правовідносини щодо володіння, користування та розпорядження землею. У рамках таких загальних земельних правовідносин як об'єкта адміністративного правопорушення доцільно виділити наступні родові об'єкти: (1) правовідносини щодо забезпечення раціонального використання та охорони земельного фонду (ст. 52, 53 КУпАП); (2) правовідносини щодо здійснення державного управління у сфері земельних правовідносин (ст. 53-2, 53-3, 53-5, 53-6, 55 КУпАП); (3) правовідносини щодо забезпечення охорони прав та інтересів громадян, фізичних та юридичних осіб та інших учасників правовідносин щодо володіння, користування, розпорядження землею (ст.ст. 53-5, 54, 56 КУпАП). Як бачимо, окремі адміністративні правопорушення у досліджуваній сфері мають декілька родових об'єктів, оскільки посягають на цілий комплекс суспільно значущих інтересів, що пов'язані з володінням, користуванням, та розпорядженням землею у контексті її раціонального використання та охорони, забезпечення прав та свобод громадян та в цілому українського народу, організації належного та ефективного державного управління у наведеній сфері.

Також доцільно зазначити предмети посягань у наведеній категорії адміністративних правопорушень: сільськогосподарські землі (ст. 52 КУпАП), землі (ст. 53 КУпАП), земельна ділянка (ст. 53-1 КУпАП), відомості державного земельного кадастру, правила землеустрою, порядок повернення тимчасово зайнятих земель тощо.

Надалі розглянемо об'єктивну сторону адміністративних правопорушень у сфері земельних правовідносин. З аналізу положень наведених вище статей Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073-10, вбачається, що вона може виражатися як у формі дії (зняття та перенесення ґрунтового покриву, незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, знищення межових знаків) так і у формі бездіяльності (приховування даних державного земельного кадастру, порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель, порушення строку погодження (відмови у погодженні) документації із землеустрою, порушення правил землеустрою). Причому останні наведені нами склади правопорушень можуть бути як діями, так і бездіяльністю. Наприклад, посадова особа може порушувати строки погодження документації з землеустрою шляхом як протиправної бездіяльності, невиконанням передбачених законодавством повноважень та дій, які необхідно вчиняти, затягуванням вчинення таких дій. Також наведена посадова особа може навпаки, провадити активну службову діяльність, вимагати надання додаткових документів, здійснення не передбачених законодавством процедур з метою затягування процедури погодження наведеної документації.

Також характерною рисою об'єктивної сторони адміністративних правопорушень у сфері земельних правовідносин є те, що більшість із них можна визнати завершеними з моменту вчинення конкретної дії (бездіяльності), тобто такі склади є формальними (порушення правил землеустрою, порушення строків

повернення тимчасово зайнятих земель, порушення законодавства про Державний земельний кадастр тощо). Причому настання суспільно негативних наслідків у вигляді матеріальної шкоди для громадян чи інших учасників земельних правовідносин, іншої шкоди, оцінка обсягу якої впливає на кваліфікацію конкретного правопорушення за диспозицією розглядуваних статей не вимагається. Окремі склади є формально-матеріальними, оскільки передбачають встановлення конкретного факту заволодіння предметом матеріального світу, що є об'єктом земельних правовідносин чи його знищення або пошкодження (незаконне заволодіння ґрунтовим покривом, псування сільськогосподарських земель, знищення межових знаків). Доцільно також відзначити, що характерною особливістю формулювання об'єктивної сторони у багатьох диспозиціях статей є їх відсильний характер: тобто, норми здебільшого передбачають, що адміністративним правопорушенням вважається порушення відповідних норм, правил та положень, які визначені в інших нормативно-правових актах, що складають земельне законодавство.

Суб'єкт адміністративних правопорушень у сфері земельних правовідносин можуть бути як загальний – фізичні осудні особи, які досягли 16 років (знищення межових знаків, самовільне зайняття земельної ділянки), так і спеціальний – посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування тощо (порушення строків погодження документації з землеустрою, перекручення або приховування даних Державного земельного кадастру). Також диспозиція статей може пе-

редбачати наявність як загального, так і спеціального суб'єкта вчинення таких правопорушень – порушення законодавства про Державний земельний кадастр.

Суб'єктивна сторона адміністративних правопорушень у сфері земельних правовідносин відображає внутрішнє відношення особи, яка його вчинила, до власного діяння. Склади наведених адміністративних правопорушень передбачають різні форми вини особи: як умисел (прямий або непрямий), так і необережність.

Таким чином, надавши загальну характеристику складів адміністративних правопорушень у сфері земельних відносин слід узагальнити наведений матеріал та з'ясувати, що слід розуміти під наведеною категорією. Стаття 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073-10 визначає, що адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [6].

В. В. Пахомов, з приводу формування визначення досліджуваного нами поняття розглядає думку І. Федорчака та зауважує, що сучасні науковці пропонують розуміти під адміністративним проступком у сфері земельних правовідносин протиправне, винне (навмисне або необережне) з невеликим ступенем суспільної небезпеки діяння (дію чи бездіяння), скоєне суб'єктом делікту у сфері реалізації прав і законних інтересів землевласників і землекорис-

тувачів, порядку управління, раціонального використання, відтворення та охорони земельних ділянок, за що передбачено адміністративну відповідальність [3, с. 48; 9, с. 164].

Підтримуємо наведену вище дефініцію, адже вона відображає найбільш істотні риси поняття, що нами розглядається. Зі свого боку вважаємо за доцільне висловити власну пропозицію щодо розуміння поняття «адміністративне правопорушення у сфері земельних правовідносин»: це передбачене адміністративним законодавством протиправне винне діяння суб'єкта адміністративного правопорушення, яке посягає на охоронювані земельним законодавством інтереси держави, суспільства та людини щодо володіння, користування, розпорядження землею, забезпечення її охорони та раціонального використання, а також реалізації державного управління у визначеній сфері, та за яке передбачена адміністративна відповідальність.

Висновки. Підсумовуючи розглянутий матеріал, доцільно відзначити окремі особливості та недоліки адміністративно-правового регулювання особливостей адміністративних правопорушень у сфері земельних правовідносин: (1) відсутність уніфікованості та системності у визначенні переліку адміністративних правопорушень у сфері земельних відносин, а також узгодженості між актами земельного та адміністративного законодавства як щодо переліку таких правопорушень, так і щодо їхніх юридичних складів; (2) нечіткість визначення безпосереднього предмета протиправного посягання у кожному конкретному складі наведених правопорушень:

«земельна ділянка», «землі» та «грунт» (їхнє розуміння, співвідношення таких понять). Відсутність роз'яснень та приміток щодо визначення наведених понять; (3) оціночний характер формулювання об'єктивної сторони багатьох диспозицій таких правопорушень: «негативно впливають», «неправильна експлуатація», «придатний для використання стан» тощо; (4) відсильний характер диспозицій, які не передбачають чіткої та конкретної вказівки на нормативно-правовий акт земельного законодавства, яким закріплено відповідні правила, встановлений порядок, визначено спеціальні використані у диспозиції терміни. Наведене спричиняє неможливість своєчасного притягнення до адміністративної відповідальності правопорушників, зловживання у наведеній сфері, неможливість вста-

новлення складу таких правопорушень; (5) відсутність специфікації диспозицій щодо особливостей способу вчинення відповідних правопорушень, засобів, які при цьому використовуються тощо. Це призводить до невиправданої відсутності диференціації адміністративної відповідальності за протиправні дії, які характеризуються однаковим складом, проте за важкістю порушення суттєво різняться. Наприклад, псування сільськогосподарських земель, що вчинене фізичною особою в силу їх неправильного побутового використання відрізняється від псування таких земель особою, що займається підприємницькою діяльністю та систематично з використанням відповідного виробничого обладнання здійснює їх забруднення хімічними речовинами.

Список використаних джерел

1. Земельний кодекс України: Кодекс, Закон України від 25.10.2001 №2768-ІІІ. *Голос України*. 2001. № 217.
2. Правдюк А. Л. До питання систематизації норм адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Науковий вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197. Ч. 2. С. 214–219.
3. Пахомов В. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин. *Наше право*. 2015. № 6. С. 46–53.
4. Літошенко О. С. Особливості адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1 (263). С. 63–67.
5. Свистович Р. С. Земельно-правова відповідальність як спеціальний вид юридичної відповідальності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки*. Вип. 3. Т.2. 2017. С. 47–50.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс, Закон України від 07.12.1984 №8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. №51. ст.1122.
7. Россинский Б. В. Административная ответственность : курс лекций. Москва : Норма, 2004. 280 с.
8. Бєлікова О. В. Юридичний склад адміністративного правопорушення. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2013. № 3. С. 22–28.
9. Федорчак И. Понятие и признаки административного правонарушения в сфере земельных правоотношений. *Международ. науч.-практ. журнал «Legea si Viata»*. 2014. № 4/2. С. 160–164.

References

1. Zemelnij kodeks Ukrayini (2001): Kodeks, Zakon Ukrayini vid 25.10.2001 №2768-III. *Golos Ukrayini*, 217 [in Ukrainian].
2. Pravdyuk, A. L. (2014). Do pitannya sistematizatsiyi norm administrativnoyi vidpovidalnosti za porushennya zemelnogo zakonodavstva. *Naukovij visnik Nac. un-tu bioresursiv i prirodokoristuvannya Ukrayini*, 197 (2), 214–219 [in Ukrainian].
3. Pahomov, V. V. (2015). Administrativna vidpovidalnist za pravoporushennya u sferi zemelnih vidnosin. *Nashe pravo*, 6, 46–53 [in Ukrainian].
4. Litoshenko, O. S. (2018). Osoblivosti administrativnoyi vidpovidalnosti za porushennya zemelnogo zakonodavstva. *Pidpriyemnictvo, gospodarstvo i pravo*, 1(263), 63–67 [in Ukrainian].
5. Svistovich, R. S. (2017). Zemelno-pravova vidpovidalnist yak specialnij vid yuridichnoyi vidpovidalnosti. *Naukovij visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu. Yuridichni nauki*, 3 (2), 47–50 [in Ukrainian].
6. Kodeks Ukrayini pro administrativni pravoporushennya (1984): Kodeks, Zakon Ukrayini vid 07.12.1984 №8073-H. *Vidomosti Verhovnoyi Radi URSR*. №51. st. 1122 [in Ukrainian].
7. Rossinskij, B. V. (2004). *Administrativnaya otvetstvennost*. Moskva: Norma [in Russian].
8. Byelikova, O. V. (2013). Yuridichnij sklad administrativnogo pravoporushennya. *Derzhava ta regioni. Seriya: Pravo*, 3, 22–28 [in Ukrainian].
9. Fedorchak, I. (2014). Ponyatie i priznaki administrativnogo pravonarusheniya v sfere zemelnyh pravootnoshenij. «*Leges Viata*», 4/2, 160–164 [in Ukrainian].

Yu. Chumak, *Postgraduate Student of the Interregional Academy of Personnel Management*
ORCID ID: 0000-0003-3327-1686

General characteristics of administrative offenses in the field of land relations

The article reveals the peculiarities of the normative-legal consolidation of the list of administrative offenses in the field of land legal relations. It also examines the positions of scholars on particular issues of discussion of the qualification of administrative offenses in the specified field, identification of gaps in the current legislation. The following is an analysis of each element of the legal composition of the administrative offenses in the field of land relations: object, objective party, subject, subjective party, and the specific features of each of the following elements are clarified. On the basis of the considered material, the author proposed his own definition of the concept of «administrative offense in the field of land relations», as well as noted specific problems of administrative and legal regulation of the features of administrative offenses in the field of land relations.

The author identifies the features and disadvantages of administrative and legal regulation in the field of land relations: lack of uniformity and systematicity in determining the list of administrative offenses in the field of land relations, as well as the consistency between acts of land and administrative legislation both in the

list of such offenses and their composition; unclear definition of the direct object of the unlawful encroachment in each particular composition of the above offenses; the evaluative nature of the wording of the objective side of the dispositions of such offenses; the reflective nature of the dispositions; lack of specification of dispositions regarding the peculiarities of the method of committing the respective offenses, the means used, etc.

Keywords: *public administration; administrative offense; land relations; land plot; land; special entity; general entity.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.17

УДК 342.9 (477)

Шурко О. І.,

здобувач Інституту права та суспільних
відносин Відкритого міжнародного

університету розвитку людини «Україна»

e-mail: Shurko25@i.ua

ORCID ID: 0000-0003-1428-035X

ЗАКОННІСТЬ ЯК КЛЮЧОВА ЗАСАДА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ТА ПІДТРИМАННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В СУДАХ

У статті узагальнюються наукові підходи щодо визначення сутності таких понять як «забезпечення законності» та «законність», на основі чого пропонується власне визначення змісту цих категорій. Наголошується, що в юридичній літературі поняття судочинства ототожнюється із категорією правосуддя. Акцентовано увагу на наукових підходах до розуміння термінів громадський порядок та публічний порядок. Проаналізовано їх співвідношення. Встановлено, що у найбільш загальному розумінні законність необхідно тлумачити як вихідну засаду, ідею, що лежить в основі здійснення будь-якої діяльності, незалежно від того, про яку сферу суспільних відносин йдеться. Вона, перш за все, передбачає неухильне слідування всіма суб'єктами права норм чинного законодавства, а відтак сприяє забезпеченню панування правопорядку в суспільстві.

Ключові слова: законність; судочинство; правосуддя; правопорядок; громадський порядок; публічний порядок.

В статье обобщаются научные подходы к определению сущности таких понятий как: «обеспечение законности» и «законность», на основе чего предлагается собственное определение содержания этих категорий. Отмечается, что в юридической литературе понятие судопроизводство отождествляется с категорией правосудия. Акцентируется внимание на научных подходах к пониманию терминов общественный порядок и публичный порядок. Проанализированы их соотношение. Обосновано, что законность, как ключевая основа обеспечения охраны и поддержания общественного порядка в судах, имеет два ключевых аспекта: во-первых, она направлена на то, чтобы обеспечить в пределах установленных законом деятельность судов, которая была правомерной и соответствовала нормам действующего законодательства, а также мировым стандартам, являющимися общепризнанными в этой сфере; а во-вторых, законность предполагает, что суды имеют возможность без внешнего воздействия на судебный процесс осуществлять правосудие и выносить справедливые и законные решения, тем самым обеспечивая надлежащую защиту прав и свобод граждан, а как результат господства права в обществе.

Ключевые слова: законность; судопроизводство; правосудие; правопорядок; общественный порядок; публичный порядок.

Постановка проблеми. Сьогодні нікого не треба переконувати, що правосуддя є фундаментом держави. Це відомо з давніх-давен. Одночасно воно є обличчям держави. Останню сприймають насамперед за рівнем правосуддя, оскільки людині потрібні не тільки хліб і видовища, а й справедливість [1]. Діяльність судів становить універсальний механізм із захисту й охорони права, відновлення порушеного права, припинення порушення права. Правосуддя є квінтесенцією регуляційної й охоронної функції держави, які доповнюють одна одну, оскільки в них втілено охорону Конституції, суб'єктивного права, відновлення порушеного права, підтримання правопорядку і законності [2, с.22]. На жаль, із законністю та справедливістю в нашій державі сьогодні – певні проблеми. Вони стали майже основною політичною складовою її відносин з іншими державами світу й фактично створюють відповідний імідж України [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення законності судочинства неодноразово потрапляла у поле зору різних науковців. Зокрема їй приділяли увагу: О. С. Захарова, В. С. Ковальський, В. С. Лукомський, Є. Ю. Бараш, В. С. Бігун, О. Ф. Скакун, Н. Ю. Задирака, Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, А. В. Малько, О. М. Музичук, А. Ф. Крижановський, В. В. Комаров, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук та багато інших. Разом із тим, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі ще й досі не сформовано єдиного погляду з приводу того, що взагалі пред-

ставляє собою законність, як ключова засада забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити зміст законності, як ключової засади забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд основного питання в першу чергу слід звернути увагу на те, що взагалі представляють собою категорії «громадський порядок» та «публічний порядок» та як вони співвідносяться. Так, з метою з'ясування співвідношення зазначених понять, звернемося до наукових підходів до тлумачення їх змісту. Так, наприклад, І. І. Плохой вважає, що громадський порядок – це система відносин, належний порядок, що склався у суспільстві, який відповідає інтересам держави та всіх її громадян [3]. В. Я. Настюк у своїх працях пише, що зміст громадського порядку утворює система суспільних відносин, які складаються в результаті суворого виконання і додержання норм права, моральних норм, позитивних правил-звичаїв [3]. М. В. Корнієнко розуміє громадський порядок як обумовлену потребами суспільства систему врегульованих соціальними нормами відносин, що виникають в громадських місцях у процесі спілкування людей, яка має на меті забезпечення сприятливої обстановки функціонування суспільного життя, нормальних умов для праці та відпочинку людей, для діяльності державних органів, підприємств, установ та організацій

[5, с. 14]. На думку О. Ф. Скакун, громадський порядок – зумовлений об'єктивними і суб'єктивними чинниками стан урегульованості та організованості порядку у громадських місцях, що складається на основі реалізації всіх соціальних норм і принципів (правових, моральних, релігійних, корпоративних тощо) [18, с. 508]. Ю. С. Небеский, аналізуючи поняття громадського порядку, дійшов висновку, що під ним слід розуміти порядок, який включає до себе усю систему позитивних та негативних суспільних відносин (відносин державних органів між собою, державних органів та громадських організацій чи громадян), метою яких є охорона життя, здоров'я, честі, гідності громадян, їх законних інтересів, забезпечення громадського спокою як у громадських місцях, так і поза їх межами, збереження усіх форм власності, створення реальних умов для нормального функціонування державних органів, громадських організацій і трудових колективів, та які регулюються соціальними нормами (як нормами права, так і іншими соціальними нормами неюридичного характеру) [6, с. 16].

Щодо публічного порядку, то М. М. Мальський веде мову про «публічний порядок» як один із основоположних принципів, змістом якого є захищеність головних суспільних інтересів у разі виникнення спорів з іноземним елементом та визнання і виконання іноземних судових рішень національними судовими установами [7, с. 79]. О. О. Панова надає визначення «публічного порядку» як державного ладу, упорядкованості суспільних відносин, призначеного для забезпечення прав і свобод людини й громадянина, під час якого

органи державної влади, органи місцевого самоврядування і кожна окремо визначено особа мають дотримуватися загальноприйнятих норм нормального співіснування [8]. Існує точка зору, згідно якої публічний порядок – це публічно-правові відносини, що мають імперативний характер і визначають основи суспільного ладу держави» [8].

Щодо нормативно-правового закріплення термінів громадський та публічний порядок, варто відзначити, що оновлення та вдосконалення українського законодавства, його пристосування до міжнародних вимог і стандартів супроводжується впровадження нових термінів та термінологічних конструкцій, при цьому нормотворець, досить часто, не надає їм чіткого визначення. Зокрема така ситуація склалася із поняттям «публічний порядок», захист якого, із прийняттям 2 липня 2015 року закону «Про національну поліцію» № 580-VIII, було визнано є одним із основних завдань національної поліції. Наразі на офіційному рівні дана понятійно-термінологічна конструкція розтлумачена лише у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» № 12 від 24.12.99 р., згідно якої під публічним порядком належить розуміти правопорядок держави, визначальні принципи і засади, які становлять основу існуючого в ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності, основних конституційних прав, свобод, гарантій то-

що) [11]. Звідси постає цілком логічне питання про те, як «публічний порядок» співвідноситься із терміном «громадський порядок», який був закріплений у попередньому законі «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року № 565-XII, та використовується у ряді чинних нормативно-правових актів. Так, наприклад, у Законі «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII йдеться про громадську безпеку і порядок, які являють собою захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз [12]. Про громадський порядок ведеться мов і Законі України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» від 08.07.2011 № 3673-VI, в якому його визначено як сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій під час підготовки та проведення футбольних матчів шляхом встановлення, дотримання і реалізації правових та етичних норм [13]. Натомість у змісті вище згаданого закону «Про національну поліцію», а також Положенні про патрульну службу МВС, затвердженого Наказом МВС від 02.07.2015 № 796 [14] присутні обидва поняття – і громадський порядок, і публічний порядок, при цьому відсутність хоча

б якихось вказівок щодо їх розмежування свідчить про те, що нормотворець використовує їх як синоніми.

Враховуючи вище викладене, вважаємо, що попре суттєву змістовну схожість «громадський порядок» та «публічний порядок», все ж таки, не тотожні поняття. Адже коли йдеться про публічність, то мається на увазі, перш за все, відкритість, гласність, прилюдність. Натомість «громадський» – це такий, що виникає, відбувається в суспільстві або стосується суспільства, пов'язаний із ним; - належний усій громаді, усьому суспільству; колективний [10, с. 1187]. Тобто публічність радше характеризує принцип організації здійснення чогось – політики, якихось заходів. У свою чергу термін «громадський» вказує на зв'язок із суспільством, орієнтованість на наявні у ньому суспільні відносини та зв'язки. Звідси можемо дійти висновку, що вести мову про публічний порядок доцільно у контексті міжнародних стосунків, принципів організації та діяльності органів державної влади, їх взаємовідносин між собою. Натомість, коли йдеться про порядок як стан урегульованості суспільних відносин, поведінки у громадських містах, охорону та захист даного порядку, слід вести мову не про публічний, а саме громадський порядок. Тож вбачається, що у контексті забезпечення охорони та підтримання порядку в судах варто вести мову саме про громадський порядок.

Щодо розуміння принципу законності, то варто відзначити, що дослідженню цього принципу досить багато уваги приділяється вченими. Так, визнаючи багатогранність поняття «законність», М. І. Матузов вважає, що вона має доволі просте та

стисле визначення. Під законністю треба розуміти суворе й неухильне дотримання усіма суб'єктами права існуючих у державі законів та заснованих на них підзаконних нормативних актів. Ключовим словом у наведеній дефініції є «дотримання». Саме у ньому визначальний зміст і сутність розглядуваного явища у будь-якій його інтерпретації, бо якщо немає дотримання, то немає і законності. Учений слушно стверджує, що поняття законності повинно розповсюджуватися не тільки на сферу дії законів, а й на усю сферу їх утворення, тобто законотворчість, а ширше – на усю правотворчість, тому що ці процеси також піддаються оцінці з позиції ідей моральності та законності. Акцентовано увагу на тому, що закони повинні поважати насамперед влада, інакше законність виявиться неповною, обмеженою, а влада – не правовою [15, с. 408–410].

А. С. Кравцов відзначав, що законність навряд чи можливо визначати як стан суспільної життєдіяльності, який визначається ступенем відповідності чинному законодавству, бо це елемент правового порядку, який не може бути виокремлений з загального стану правової впорядкованості суспільного буття. Законність наявних правових відносин суспільстві «розчиняється» у сукупності всіх суспільних відносин, які ґрунтуються на вимогах права і виходять із його приписів [16, с. 34]. Ідея законності, підкреслює С. С. Алексєєв, формується у правовій свідомості, це ідея про доцільність і необхідність такої реальної правової поведінки всіх учасників суспільних відносин, за якої не залишалось би місця для свавілля, фактично досягалась всезагальність права дійсна

реалізація суб'єктивних прав [17, с. 219; 16, с. 33].

О.Ф. Скакун вказувала, що законність, як багатогранне явище, може виступати як принцип, метод, режим. Законність як принцип – провідне загальноприйняте правило імперативного характеру, що виражене у нормах-ідеях найвищого авторитету і потребує від державних органів та їх посадових осіб, громадян та їх об'єднань діяти правомірно, у межах правових норм, закріплених у приписах усіх чинних джерел (форм) права. Законність як метод – система правових засобів, якими здійснюється державне управління суспільством, згідно з яким органи держави і посадові особи: 1) спираються на визнання та беззастережне прийняття найвищої цінності людини при розробленні і прийнятті рішень; 2) не підмінюють своїм регулюванням (тобто актами управління) закон; 3) не виходять за межі своєї компетенції, що визначена законом, при реалізації прийнятих рішень; 4) додержуються правових процедур у процесі контролю і нагляду за законністю дій учасників суспільних відносин тощо. Метод законності (його називають законністю управління) є основою застосування інших методів державного управління: організації, примусу, виховання, контролю та ін. Законність як режим – стан правової організації суспільно-політичного життя, за якого суспільні відносини, правова поведінка, правова діяльність, інша правова активність людини здійснюються відповідно до законів та інших джерел (форм) права, котрі відповідають принципу верховенства права, правовим цінностям свободи, формальної рівності, справедливості.

вості. За режиму законності встановлюється правова атмосфера, де неухильно здійснюються (додержуються, виконуються, використовуються, застосовуються) чинні правові норми усіма суб'єктами права (державними органами, посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями), де панують ідеї права, гуманізму, справедливості, свободи й відповідальності; особа захищена від сваволі влади, суспільство - від анархії, хаосу, безладдя й насильства [18, с. 495-496].

М. Г. Александров розрізняв законність у широкому і вузькому аспектах. В широкому аспекті законність становить принцип поведінки, яка вимагається державою від усіх громадян, посадових осіб, установ і організацій. Цей принцип означає, що вимоги дотримуватися закону (і виданих на виконання законів підзаконних актів) висуваються рівною мірою до всіх без винятку громадян, посадових осіб, установ і організацій [19, с. 105]. Законність у вузькому розумінні визначалась як принцип діяльності соціалістичного державного апарату. У цьому аспекті соціалістична законність означає, що здійснення всіх владних дій (і особливо державного примусу) має проходити винятково в межах закону, на основі точного і неухильного виконання законів за суворого і неухильного виконання всіма посадовими особами прав і законних інтересів громадян [19, с. 105].

А. В. Сагун також веде мову про широке та вузьке розуміння сутності забезпечення законності. В широкому розумінні забезпечення законності «починається» з визначення норм, які повинні дотримувати певні суб'єкти і включає ряд попереджува-

льних, встановлювальних, захисних, відновлювальних, каральних дій суб'єктів забезпечення законності. Тим самим проводимо різницю між контролем і наглядом у судовій системі та процесом забезпечення законності. Ці два поняття відносяться як частина і ціле. Це означає, що поняття забезпечення законності ширше, і не обмежено контрольними заходами. У вузькому розумінні сутність забезпечення законності можна встановити шляхом аналізу сутності контролю [20, с. 182].

У рамках нашого дослідження слід вказати думку О.В. Зайчука, який пише, що принцип законності вимагає від судів, щоб всі процесуальні документи бути законними, ґрунтованими, мотивованими, справедливими, логічними, грамотно і культурно оформленими та в цілому високоефективними. Зміст забезпечення законності здійснення правосуддя відрізняється від забезпечення законності управлінської діяльності суду. Іншими словами, щодо управлінської діяльності, яка є частиною компетенції ряду елементів судової системи забезпечення принципу законності. Сутність принципу законності в управлінській діяльності судів полягає у тому, що він має єдине значення як режим (стан) відповідності дій, поведінки, діяльності посадових осіб, громадян та юридичних осіб законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті неухильного додержання останніх усіма суб'єктами права [20, с. 121].

Таким чином, у найбільш загальному розумінні законність слід тлумачити як вихідну засаду, ідею, що лежить в основі здійснення будь-якої діяльності, незалежно від того,

про яку сферу суспільних відносин йдеться. Вона, перш за все, передбачає неухильне слідування всіма суб'єктами права норм чинного законодавства, а відтак сприяє забезпеченню панування правопорядку в суспільстві.

Висновки. Отже, завершуючи представлене наукове дослідження слід узагальнити, що законність, як ключова засада забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах, має два аспекти: по-перше, вона спрямована те, щоб забезпечити в межах встановлених законом діяльність судів, яка була б правомірною та відповідала нормам чинного законодавства, а також світовим стандартам, які є загальнови-

знаними у цій сфері; а по-друге, законність передбачає, що суди, мають можливість без зовнішнього впливу на судовий процес здійснювати правосуддя та виносити справедливі та законні рішення, тим самим забезпечуючи належний захист прав та свобод громадян, а як результат панування права в українському суспільстві. Саме тому вкрай важливо, щоб держава створила всі необхідні умови для забезпечення безпеки здійснення правосуддя. Одним із таких засобів, на нашу думку, є вироблення сприятливих організаційних та правових умов для забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах.

Список використаних джерел

1. Маляренко В. Щодо головних проблем судової влади в Україні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 39–49
2. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : Підручник / О. С. Захарова, В. С. Ковальський, В. С. Лукомський та ін.; Відп. ред. В. Маляренко. 3-є вид., переробл. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2007. С. 338–350.
3. Плохой І. І. Поняття громадського порядку. *Форум права*. 2009. № 3. С. 500–505.
4. Настюк В. Я. Щодо розуміння громадського порядку. *Проблеми охорони громадського порядку* : зб. наук. пр. за матеріалами регіон. круглого столу (19 червня 2014 р., м. Харків). Харків, 2014. С. 59–65.
5. Корнієнко М. В. Роль ОВС України в охороні громадського порядку при ускладненні оперативної обстановки : монографія. Дніпропетровськ, 2001. 370 с.
6. Небеский Ю. С. Адміністративно-правові засади охорони громадського порядку та забезпечення безпеки громадян у сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 227 с.
7. Мальський М. М. Публічний порядок у транснаціональному виконавчому процесі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 827. С. 79–84.
8. Панова О. О. Поняття, зміст і значення публічної безпеки та порядку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 6(2). С. 133–136.
9. Зозуля І. В., Довгань О. І. Закон України «Про Національну поліцію»: публічна чи громадська безпека? *Форум права*. 2015. № 5. С. 85–92.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005, 1728 с.

11. Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України Постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 24.12.99 р.
12. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2018, № 31, ст. 241.
13. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів. Закон України від 08.07.2011 № 3673-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 9, ст. 64.
14. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС Наказ МВС України від 02.07.2015 № 796 URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15> (дата звернення: 11.10.2019).
15. Теория государства и права: курс лекций / М. И. Байтин та ін.; под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2004. 767 с.
16. Крижановський А. Ф. Законність і правопорядок: «сіамські близнюки» чи самостійні правові категорії? *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1 (1). С. 27–36.
17. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. Москва : Юрид. лит., 1981. Т.1. 360 с
18. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 3-те видання. Київ : Алерта; ЦУП, 2011. 524 с.
19. Александров Н. Г. Право и законность в период развёрнутого строительства коммунизма : монография. Москва : Госюриздат, 1961. 296 с.
20. Сагун А. В. Поняття забезпечення законності в діяльності адміністративних судів України. *Форум права*. 2016. № 2. С. 180–185.
21. Зайчук О. В., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. та ін. Сучасна правова енциклопедія. За заг. ред. О. В. Зайчука ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.

References

1. Malyarenko, V. (2013). Shodo golovnih problem sudovoyi vladi v Ukrayini. *Slovo Nacionalnoyi shkoli suddiv Ukrayini*, 1, 39–49 [in Ukrainian].
2. Malyarenko, V. (2007). *Sud, pravoohoronni ta pravozahisni organi Ukrayini*. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Plohoj, I.I. (2009). Ponyattya gromadskogo poryadku. *Forum prava*, 3, 500–505 [in Ukrainian].
4. Nastyuk, V. (2014). Ya. Shodo rozuminnya gromadskogo poryadku. *Problemi ohoroni gromadskogo poryadku : zb. nauk. pr. za materialami region. kruglogo stolu (19 chervnya 2014 r., m. Harkiv)*. Harkiv [in Ukrainian].
5. Korniyenko, M. V. (2001). *Rol OVS Ukrayini v ohoroni gromadskogo poryadku pri uskladnenni operativnoyi obstanovki*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
6. Nebeskij, Yu.S. (2008). *Administrativno-pravovi zasady ohoroni gromadskogo poryadku ta zabezpechennya bezpeki gromadyan u suchasnih umovah* (Dis. ... kand. yurid. nauk). Harkivskij nacionalnij universitet vnutrishnih sprav. Harkiv [in Ukrainian].
7. Malskij, M. M. (2015). Publichnij poryadok u transnacionalnomu vikonavchomu procesi. *Visnik Nacionalnogo universitetu «Lvivska politehnika»*. *Yuridichni nauki*, 827, 79–84 [in Ukrainian].
8. Panova, O. O. (2016). Ponyattya, zmist i znachennya publichnoyi bezpeki ta poryadku. *Naukovij visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu. Seriya : Yuridichni nauki*, 6(2), 133–136 [in Ukrainian].

9. Zozulya, I. V., Dovgan, O. I. (2015). Zakon Ukrayini «Pro Nacionalnu policiyu»: publiczna chi gromadska bezpeka? *Forum prava*, 5, 85–92 [in Ukrainian].
10. Busel V. T. (Red). (2005). *Velikij tlumachnij slovník suchasnoyi ukrayinskoyi movi*. Kiyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
11. Matuzov, N. I., Malko, A. V. (Red.). (2004) *Teoriya gosudarstva i prava: kurs lekcij*. Moskva: Yurist [in Russian].
12. Krizhanovskij, A. F. (2011). Zakonnist i pravoporyadok: «siamski bliznyuki» chi samostijni pravovi kategori? *Naukovij visnik. Lvivskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav*, 1(1), 27–36 [in Ukrainian].
13. Alekseev, S. S. (1981). *Obshaya teoriya prava : v 2-h t. T.1*. Moskva: Yurid. lit. [in Russian].
14. Skakun, O. F. (2011). *Teoriya prava i derzhavi*. Kiyiv: Alerta; CUP [in Ukrainian].
15. Aleksandrov, N. G. (1961). *Pravo i zakonnost v period razvyornutogo stroitelstva kommunizma*. Moskva: Gosyurizdat [in Russian].
16. Sagun, A. V. (2016). Ponyattya zabezpechennya zakonnosti v diyalnosti administrativnih sudiv Ukrayini. *Forum prava*, 2, 180–185 [in Ukrainian].
17. Zajchuk, O. V., Kopilenko, O. L., Onishenko N. M. (2010). *Suchasna pravova encyklopediya*. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

O. Shurko, Postgraduate Student of the Open International University of Human Development «Ukraine»

e-mail: Shurko25@i.ua; ORCID ID: 0000-0003-1428-035X

Legality as a key principle in ensuring the protection and maintenance of public order in the courts

The article summarizes the scientific approaches to defining the essence of such concepts as: «assurance of lawfulness» and «lawfulness», on the basis of which we propose our own definition of the content of these categories. It is emphasized that in legal literature the concept of justice is identified with the category of justice. Emphasis is placed on scientific approaches to understanding the terms public order and public order. Their relationship is analyzed.

It has been found that, despite the substantial substantive similarity of «public order» and «public order», however, not identical concepts. It is substantiated that it is advisable to speak about public order in the context of international relations, principles of organization and activity of public authorities, their relations with each other. Instead, when it comes to order as a state of regulation of public relations, behavior in public cities, protection and protection of this order, it is not a matter of public order, but of public order.

It has been established that in the most general sense, legitimacy must be interpreted as the starting point, the idea underlying any activity, regardless of the sphere of social relations. First of all, it envisages the constant observance of all the subjects of the law of the current legislation, and thus helps to ensure the rule of law in society.

Generally, legality, as a key basis for ensuring the protection and maintenance of public order in the courts, has two key aspects: first, it aims to ensure that the

activities of the courts are lawful and in accordance with the rules of current law, and also international standards that are generally recognized in this field; and second, legality implies that courts have the power to exercise justice and make fair and lawful decisions without external influence on the judicial process, thereby ensuring the proper protection of citizens' rights and freedoms, and as a result of the rule of law in Ukrainian society.

Keywords: *legality; justice; law and order; public order.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.18

УДК 349.3

Богатирьов І. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
Університету державної фіскальної
служби України
ORCID ID: 0000-0003-4001-7256

ГЕНЕЗИС ДОМАШНЬОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті вперше розкрито генезис домашньої злочинності в Україні в контексті кримінологічного дослідження. Зазначено, що первинні паростки знань про домашню злочинність були закладені зарубіжними вченими в рамках сімейної кримінології. Обґрунтовано думку, що явище домашня злочинність міцно вкоренилося у свідомості людини саме у ХХІ столітті.

Ключові слова: генезис; домашня злочинність; кримінологічна наука; сімейна кримінологія.

В статье впервые раскрыто генезис домашней преступности в Украине. Доказано, первичные ростки знаний о которой были заложены зарубежными учеными в рамках семейной криминологии. Обосновано мнение, что явление домашней преступности прочно укоренилось в сознании человека именно в ХХІ веке.

Ключевые слова: генезис; домашняя преступность; криминологическая наука; семейная криминология.

Постановка проблеми. Ідея відображення у науковій праці генезису домашньої злочинності в Україні виникла не випадково. Її обумовило те, що домашня злочинність зародилася на кримінологічному матеріалі наукових розвідок вітчизняних вчених розпочинаючи за часів незалежної України, але свого осмислення вона набула у ХХІ столітті з прийняттям Верховною Радою України у 2017 році нового Закону України

«Про запобігання та протидію домашньому насильству» та внесенням змін і доповнень до Кримінального кодексу України.

Проблема домашньої злочинності в Україні в значній мірі спричинена умовами перехідного стану нашого суспільства, невизначеністю на даному етапі його ціннісної системи, кризою духовних підвалин життя людей. Водночас, дана проблема взагалі тривалий час замовчу-

валася. І пов'язано це було з тим, що за радянські часи така злочинність по ідеологічними мотивам не могла бути, а з іншого боку, ментальність значної частини українського суспільства, була такою, коли прояви домашньої злочинності не могли бути надбанням публічності.

У цій науковій статті ми здійснили спробу започаткувати новий фундаментальний навчальний курс «Домашня злочинність в Україні: протидія та запобігання» та змінити традиційні підходи до вивчення та оцінки причин, що специфічно відображаються в явищі даної злочинності.

Започаткування саме на науковому рівні дослідження домашньої злочинності обумовила вибір теми цієї наукової статті.

Постановка завдання. На підставі аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених виокремити новий напрям у кримінології – домашню злочинність в Україні та розкрити її генезис. Вбачається, що він і надалі буде розвиватися в її рамках як самостійний напрям, галузь або приватна теорія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як засвідчили результати вивчення наукової літератури з даної проблематики її активно та продуктивно розробляють як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Зокрема, серед українських науковців варто виділити праці: О. І. Белової, А. Б. Благої, І. Г. Богатирьова, О. В. Бойко, Б. М. Головіна, О. М. Джужі, Г. В. Дідківської, О. І. Зазимко, О. В. Ковальнової, О. Д. Коломойця, Л. В. Крижної, М. Г. Кузнецова, Н. В. Лесько, С. В. Романцевої, М. Ю. Самченко, та зарубіжних вчених А. А. Ахматової, Г. М. Іляшенка,

Д. О. Корецького, В. П. Мелешко, Г. М. Міньковського, О. В. Старкова, Д. О. Шестакова та ін.

Виклад основного матеріалу. Злочинність в Україні, пронизуючі різні сфери суспільного буття, на жаль, не обійшла й домашню сферу. Домашня злочинність – це окремий напрям кримінології, що вивчає особу кривдника, причини і умови такої злочинності, шляхи і засоби її протидії та запобігання.

Домашня злочинність та її генезис належить до числа тих питань, які вивчаються поверхово у працях як вітчизняних, так зарубіжних вчених. А тому, аналіз сучасного стану домашньої злочинності, а також вироблення на цій основі пропозицій для вдосконалення законодавства у вказаній сфері є вкрай важливим і необхідним. Адже, домашня злочинність, вироблення напрямів її протидії та запобігання потребує окремого ретельного вивчення, з урахуванням усіх особливостей сьогодення.

Вважається, що перші історичні паростки про домашню злочинність в рамках сімейної кримінології були закладені зарубіжними вченими у 70-х роках ХХ століття.

Зокрема, саме наукова школа професора Д. О. Шестакова підняла пласт проблем, серед яких: вивчення взаємовідносин інституту сім'ї і злочинності; існування потреби в обґрунтуванні внутрішньо сімейних стосунків, які, до речі, призводять до порушення права і свобод членів родини; вплив сім'ї на неповнолітніх та на окремі види злочинної діяльності (насильницьку, корисну, організовану, корупційну тощо). Предметом дослідження також даної наукової школи стало питання запобігання

злочинності шляхом впливу на неї сім'ї [1, с. 10].

І хоча в Україні вітчизняними вченими кримінологічного спрямування не ставилося однозначного питання щодо виокремлення домашньої злочинності як нового напрямку в кримінології, це не означає, що домашня злочинність повністю замовчувалася, а науковці оминали її дослідження. Навпаки за роки незалежності України такі дослідження набули системного характеру.

Зокрема, вважаємо передумовою дослідження домашньої злочинності в Україні стали наукові праці таких відомих вітчизняних вчених як: 1) Л. В. Крижної «Попередження злочинам, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин» (2000 р.); 2) Б. М. Головкина «Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень» (2002 р.); 3) О. І. Белової «Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх» (2006 р.); 4) О. В. Ковальнової «Діяльність служби дільничних офіцерів міліції щодо попередження насильству в сім'ї» (2008 р.); 5) О. І. Зазимко «Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання подружнім вбивствам» (2010 р.); 6) О. Д. Коломойця «Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або не проходження корекційної програми» (2010 р.); 7) М. Ю. Самченко «Кримінологічна характеристика та попередження сімейному насильству щодо неповнолітніх» (2011 р.); 8) О. В. Бойко «Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища» (2003 р.); 9) А. Б. Благої «На-

сильство в сім'ї: кримінологічний вимір, детермінація, запобігання» (2015 р.); 10) С. В. Романцева «Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні» (2018 р.); 11) Н. В. Лесько «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» (2019 р.); 12) М. Г. Кузнєцова «Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання» (2019 р.). Саме їх здобутки та науковий пошук у цій сфері заклали підвалини запровадження в Україні нового курсу в кримінології – домашня злочинності.

Варто також зазначити, що вітчизняні вчені Національної академії внутрішніх справ у 2014 році видали навчальний посібник «Кримінологія» у якому розглянули, у тому числі, й сімейну кримінологію, під якою автори пропонують розуміти галузь загальної кримінології, яка вивчає причини та умови виникнення масової злочинної поведінки в сімейних відносинах, внутрішньо сімейні злочини, а також реакцію на вищезазначені злочини суспільства з метою нейтралізації злочинності. Для визначення даної наукової галузі вони запропонували також власну назву «Кримінологія сімейних відносин» [2, с. 82].

Доцільно звернути увагу і на монографію вітчизняного вченого харківської школи кримінологів Б. М. Головкина «Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері» у якій автор у 2004 році висвітлив кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що

вчиняються у сімейно-побутовій сфері. У роботі дається розгорнута кримінологічна характеристика вказаної категорії злочинів, показуються їх сучасні тенденції та особливості. Значна увага приділяється дослідженню проблеми криміногенних сімейно-побутових конфліктів та їх ролі у генезисі умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень. Пропонується комплекс заходів протидії зазначеним видам протиправних посягань [3, с. 1].

Цікавою в контексті дослідження домашньої злочинності є монографія вітчизняної вченої Г. В. Дідківської «Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх», у якій авторка піддала ґрунтовному аналізу стан та тенденції розвитку злочинності неповнолітніх в Україні, охарактеризувала криміногенність сім'ї, виокремила окремі її прояви. Це дозволило авторці висвітлити необхідність зміни підходів до організації заходів по запобіганню злочинності неповнолітніх, вироблення конкретних рекомендацій по вдосконаленню кримінального законодавства і правозастосовчої практики у сфері охорони інтересів сім'ї [4, с. 3–7].

Вітчизняними кримінологами проблема домашньої злочинності розглядається в Особливій частині Кримінології окремим розділом, і взагалі має дещо іншу назву: «Насильницька злочинність проти життя і здоров'я особи та її запобігання» [5, с. 5.]; «Сімейно-побутова злочинність» [6, с. 265].

За останні п'ять років ситуація різко змінилася, й сьогодні з боку засобів масової інформації, державних і громадських інституцій інтерес до проблеми домашньої злочинності

різко зріс. А це в умовах криміналізації даної сфери свідчить про його актуальність, теоретичну та практичну значущість.

До речі, саме у XXI столітті домашня злочинність міцно вкоренилася у свідомості людини. За таких умов проблема вчинення злочинів у сім'ї сьогодні пов'язана із найважливішим завданням української держави – захистом прав людини і прав дитини, зокрема, оскільки від цього залежить майбутнє нашої держави.

У рамках наукової школи «Інтелект» професора Богатирьова Івана Григоровича на кафедрі кримінального права та кримінології Університету державної фіскальної служби України у 2017 році було започатковано фундаментальний напрямок кримінологічного дослідження «Домашня злочинність: протидія та запобігання».

У межах цього дослідження членом вказаної наукової школи М. Г. Кузнецовим було проведено ґрунтовне дослідження «Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання», в якому автором встановлено, що для пізнання генези будь-якого злочинного посягання, зокрема, й домашнього насильства, недостатньо обмежуватися вивченням особистості лише кривдника такого насильства, оскільки відомо, як зазначає дослідник, що в ряді випадків остаточне прийняття рішення про вчинення злочину у сімейній сфері залежить від поведінки потерпілого [7, с. 136].

Професорсько-викладацьким складом кафедри кримінального права та кримінології Університету державної фіскальної служби України та науковою школою «Інтелект» також здійснюється поглиблений

аналіз законодавчої бази у цій сфері, напрацьовується емпірична база дослідження. Більше того, проведені дослідження у вказаній сфері свідчать, що проблема в сім'ї, зміна сімейних традицій і звичаїв, не захищеність членів сім'ї від кривдника породжує в суспільстві неповагу до закону, відтворює свавілля до правової культури, охоплює собою вчинення низки інших злочинів тощо.

Звертає на себе увагу також проблема неналежної організації з боку правоохоронних органів запобіжної роботи в царині запобігання домашній злочинності та відсутність науково обґрунтованих рекомендацій з цього приводу. Основною причиною цього процесу стало те, що проблема домашньої злочинності тривалий час в Україні була міцно прихована заборонаю втручання держави в особисте та приватне життя осіб. Водночас і члени сім'ї не бажали виносити цю проблему на осуд суспільства.

Але враховуючи той факт, що сучасна правова доктрина, міжнародне право та європейська конвенційна спадщина, сконцентрована в практиці Європейського суду з прав людини, однозначно стали на позицію, що основоположними правами кожної людини є невід'ємне право на життя, свободу та особисту недоторканість, повагу до її честі та гідності, а заборона тортур, примусової праці та дискримінації становить основу правового статусу людини в цивілізованому суспільстві. Це означає, що будь-яка особа незалежно від статі, віку, стану здоров'я чи будь-яких інших чинників має право на ефективний захист від злочинних посягань кривдника в даній сфері. Такий підхід поклав на державу позитивні

зобов'язання створити ефективну систему протидії та запобігання домашній злочинності.

В Україні її підвалини було закладено спочатку 15 листопада 2001 року прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який і визначив правові та організаційні основи попередження насильства в сім'ї, а також органи та установи, на які покладається здійснення заходів із запобігання та протидії насильству в сім'ї.

Пройшло майже сімнадцять років і Верховною Радою України у 2018 році був прийнятий новий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [8]. Цей Закон також визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

Вказаний законодавчий акт є кращим ніж попередній, виходячи з того, що відтепер будь-який злочин, який вчиняється в сім'ї, вважатиметься обтяжуючою обставиною, а тому покарання за нього буде більшим, аніж якби жертвою такого злочину стала випадкова людина. Крім того, домашнім насильством вважаються не лише побої, а й психологічний тиск, примус до інтимних стосунків, обмеження у фінансах на елементарні потреби.

Якщо раніше за такі дії органи поліції могли тільки затримувати винного на три години, то тепер йому загрожуватиме покарання до двох років позбавлення волі. Таким чи-

ном, даний закон заклав підвалини появи в Україні такого поняття як домашня злочинність. Варто також відмітити, що з 2019 року за домашнє насилля передбачений не штраф «15 діб», а кримінальна відповідальність. Також мають бути створені притулки для жертв насилля.

У новому законі також передбачено, що поліцейські, які прибули на виклик у зв'язку з вчиненням домашнього насильства, повинні оцінити ризики повторного насильства і в разі потреби застосувати терміновий заборонний припис. Це означає, що кривдника можуть зобов'язати негайно залишити оселю, заборонити наблизитися до жертви на певну відстань.

При винесенні термінового заборонного припису пріоритет надається безпеці постраждалої особи. Це стосується й місця спільного проживання постраждалої особи та кривдника – незалежно від їхніх майнових прав на відповідне житлове приміщення.

Кривдникові можуть також заборонити листуватися чи телефонувати жертві, або ж переступати поріг дому, де вона живе. Максимальний строк дії такого обмежувального припису, який виносять поліцейські,

– десять днів. Обмежувальний припис видається в суді на строк від одного до шести місяців. Але рішенням суду його може бути продовжено навіть до року.

Отже, вирішальна роль в системі протидії та запобіганні домашній злочинності належать саме суду як єдиному органу, уповноваженому притягати кривдників до різних видів юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у даній сфері. До речі, провідна роль суду в механізмі протидії та запобігання домашній злочинності підкреслюється й міжнародними стандартами в цій сфері.

Висновки. Таким чином, з'ясування змісту генезу домашньої злочинності в Україні важливе не тільки з точки зору наукового пізнання, а й з точки зору практичної значимості її протидії та запобігання. До того ж запропонований нами навчальний курсу «Домашня злочинність в Україні: протидія та запобігання» можна вважати виправданим, у зв'язку із значною поширеністю домашньої злочинності, а також бажанням загострити інтерес до неї з метою подальших теоретичних і практичних розвідок з означеної проблематики.

Список використаних джерел

1. Шестаков Д. А. Четверть века семейной криминологии (криминофамилистики) в России: итоги и перспективы. *Криминология : вчера, сегодня, завтра. Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба*. 2002. № 1 (2). С. 9–33.
2. Криминологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов; За заг. ред О. М. Джужа. Київ : Прецедент. 2004. 208 с.
3. Головкін Б. М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері : монографія. Харків : ППВ «Нове слово». 2004. 252 с.
4. Дідківська Г. В. Криминогенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх: монографія. Київ : Центр учбової літератури. 2016. 204 с.

5. Кримінологія : підручник; За ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право. 2014. 440 с.
6. Кримінологія підручник. За ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор. 2018. 532 с.
7. Кузнецов М. Г. Віктимологічний портрет жертви домашнього насильства, що є небезпечним для життя. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 1(7). С. 136–145. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.1.12>
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 05.11.2019).

References

1. Shestakov, D. (2002). Quarter century of family criminology (criminophamilitiks) in Russia: results and prospects. *Criminology: yesterday, today, tomorrow*. Works of the St. Petersburg Criminological Club, 2002, 1(2), 9–33 [in Russian].
2. Juja, A. (Red.). (2004). *Criminology: study manual*. Kiev: Precedent [in Ukrainian].
3. Golovkin, B. (2004). *Criminological problems of intentional murder and serious bodily harm, which are committed in the family sphere*. Kharkov: PPV «New Word» [in Ukrainian].
4. Didkivskaya, G. (2016). *Criminogenicity of the family as a factor of juvenile delinquency*. Kiev: Center of educational literature [in Ukrainian].
5. Golina, V., Golovkin, B. (Ed.). (2014). *Criminology*. Kharkov: Law [in Ukrainian].
6. Bohatyrev, I., Topchij, V. (Ed.). (2018). *Criminology*. Kiev: VD Dacor [in Ukrainian].
7. Kuznetsov, M. (2019). Victimological portrait of the victim of domestic violence, which is dangerous for life. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 1(7), 136–145 DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.1.12> [in Ukrainian].

I. Bohatyrov, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor of the Department criminal law and criminology of the University of the State Fiscal Service of Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-4001-7256

Genesis of domestic crime in Ukraine

The article first revealed the genesis of domestic crime in Ukraine. Domestic crime has been proven to be part of criminological science. It is noted that the primary sprouts about domestic crime were laid by foreign scientists within the framework of family criminology. The foreword of the emergence of knowledge about domestic crime in Ukraine was scientific research of our scientists. It is reasonable to believe that the phenomenon of domestic crime was firmly rooted in human consciousness in the XXI century.

Within the framework of the study of this problem, the fundamental direction of the criminological research “Domestic crime: counteraction and prevention” was initiated. A thorough study “Domestic Violence: Criminological Characteristics and Prevention” was conducted, which found that to study the genesis of any criminal assault, including domestic violence, it is not enough to limit the study of the identi-

ty of only the perpetrator of such violence, as it is known as noted, in some cases the final decision to commit a crime in the family sphere depends on the victim's behavior.

Thus, the elucidation of the content of the genesis of domestic crime in Ukraine is important not only in terms of scientific knowledge but also in terms of the practical importance of its counteraction and prevention. In addition, our proposed course on “Domestic Crime in Ukraine: Combating and Preventing” can be considered justified in view of the high prevalence of domestic crime, as well as the desire to intensify its interest for further theoretical and practical exploration of the issues identified.

Keywords: *genesis; domestic crime; criminological science; family criminology.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.19

УДК 343.85

Богатирьова О. І.,

доктор юридичних наук, старший
науковий співробітник, професор кафедри
кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної
служби України

ORCID ID: 0000-0003-4630-4408

Михайлик О. Г.,

кандидат юридичних наук, докторант
кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної
діяльності Вищого навчального закладу
«Міжрегіональна Академія управління
персоналом»

e-mail: dmitriyuy92@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2113-4888

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ ТА НАСИЛЬСТВА В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

У статті розкрито взаємозв'язок кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи. Наведено погляди вітчизняних і зарубіжних вчених на поняття кримінальна субкультура в місцях несвободи. З'ясовано залежність рівня і структури насильства в місцях позбавлення волі від наявної кримінальної субкультури серед засуджених. Доведено, що кримінальна субкультура має власну кримінальну ідеологію серед засуджених. Виокремлено основні ознаки взаємозв'язку кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи.

Ключові слова: кримінальна субкультура; насильство; засуджений; місце несвободи; злочинність.

В статье рассмотрена взаимосвязь криминальной субкультуры и насилия в местах несвободы. Приведены взгляды отечественных и зарубежных ученых на понятие криминальная субкультура в местах несвободы. Выяснена зависимость уровня и структуры насилия в местах лишения свободы и криминальной субкультуры среди осужденных. Доказано, что криминальная субкультура имеет собственную уголовную идеологию среди осужденных. Выделены основные признаки взаимосвязи криминальной субкультуры и насилия в местах несвободы.

Ключевые слова: криминальная субкультура; насилие; осужденный; места несвободы; преступность.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена, в першу чергу, недосконалістю кримінально-виконавчого законодавства України, яке регулює порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення волі; не належним контролем персоналу установ виконання покарань Міністерства юстиції України за засудженими, які підтримують злочинські традиції серед засуджених; відсутністю серед вітчизняних вчених єдиної думки щодо взаємозв'язку кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи тощо.

Вбачається, що взаємозв'язок кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи сприяє розвитку агресії, культу насильства та жорстокості серед засуджених, підвищує злочинний професіоналізм та інтенсивність криміналізації окремої групи засуджених перед іншими, формує живучість злочинних та тюремних традицій, згуртованість певної групи засуджених з метою протистояти адміністрації установи виконання покарань, не виконувати вимоги режиму та продовжувати злочинну діяльність.

Більше того, дослідження насильства в місцях несвободи зумовлена тим, що феномен насильства і вплив кримінальної субкультури на його вияв в місцях несвободи залишається майже не вивченим. У більшості випадків це аргументується тим, що досить довгий час така проблема була прихована для суспільства, а у звітах установ виконання покарань взагалі графа субкультура серед засуджених виключена.

Водночас варто зауважити, що кримінальна субкультура в місцях несвободи характеризується наступ-

ними ознаками: специфічними умовами відбування кримінального покарання; істотною прихованістю від адміністрації виправної колонії; упорядкованістю життя співтовариств засуджених; єдиною сферою злочинної діяльності; живучістю та згуртованістю кримінальної активності; багатоступінчастою ієрархічною структурою тощо.

Крім того, кримінальна субкультура та насильство в місцях несвободи визначається своєю специфікою й унікальністю взаємозв'язаних чинників, притаманних саме цим місцям. І хоча кримінальна субкультура та насильство суперечить цінностям, які притаманні суспільству, на жаль, особа, яка засуджена за злочин і потрапляє під вплив такої субкультури або насильства, дозволяє позбавити себе тих соціальних заборон, якими вона керувалася до засудження.

Слід визнати, що сьогодні кримінальна субкультура та насильство в місцях несвободи є впорядкованою системою взаємовідносин між засудженими, вмілим культивуванням негативних цінностей, звичаїв та традицій злочинного середовища. І тому зрозуміло, що кримінальні групи, які формуються в місцях несвободи і дотримуються певних законів та традицій, визнають свій спосіб життєдіяльності через призму або субкультури або насильства.

Однак, не слід забувати, що цим кримінальним групам властиві такі ознаки як агресія, розмитість моральних норм, манера поведінки, татування, жорстокість, насильство, відсутність заборон, статеві розбещеність тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти взає-

мозв'язку кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи досліджували у свої наукових працях багато науковців, серед яких А. І. Богатирьов, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, В. Б. Василець, О. В. Ведмідський, Л. Ф. Гула, О. М. Гумін, Б. М. Головін, О. М. Джу́жа, З. В. Журавська, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. В. Лопух, С. Ю. Лукашевич, О. О. Некрасов, В. А. Носенко, В. Г. Павлов, М. С. Пузирьов, Е. Г. Стоматов, А. В. Ткаченко, В. В. Шаблистий, Л. Г. Якименко та ін.

Серед невирішених проблем взаємозв'язку кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи ми виділяємо: негативний вплив кримінальної субкультури та насильства на засуджених в установах виконання покарань; не проведення з боку адміністрації установи виконання покарань кримінологічного аналізу кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи, що не дає можливість оцінити інтенсивність криміногенного впливу їх; відсутність виділення основних ознак взаємозв'язку кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи тощо.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд взаємозв'язку кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи, що надасть змогу адміністрації установи виконання покарань своєчасно реагувати на дані явища серед засуджених у процесі відбування ними покарання.

Виклад основного матеріалу. Проведений нами аналіз наукових праць на предмет взаємозв'язку кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи показує, що більша частина кримінологів вважає, що їх взаємозв'язок в місцях

несвободи ретельно приховується засудженими від адміністрації установ виконання покарань. За нашим дослідження, це не зовсім так.

На запитання оперативних працівників виправних колоній Міністерства юстиції України 86% підтвердили нашу гіпотезу, що адміністрація виправних колоній, ще до прибуття засудженого до місця відбування покарання знає про нього практично все. На оперативному обліку перебувають всі засуджені, які мають пряме відношення до кримінальної субкультури (це в першу чергу, лідери і авторитети злочинного середовища).

Більше того, при правильному спілкуванні психолога виправної колонії з новоприбулим засудженим можна встановити, яке його відношення до кримінального середовища з його ідеологією, мораллю, законами та звичаями, атрибутикою і традиціями субкультури. Однак, важливо не стільки виявити лідера або авторитета злочинного середовища, як провести роз'яснювальну роботу серед вперше засуджених, які поступово можуть бути втягнуті в злочинне середовище, в тому числі, і насильницькими методами.

Не слід також забувати, що з моменту прибуття засудженого до виправної колонії з боку засуджених неформальних груп негативної спрямованості приділяється підвищена увага до новоприбулого, спочатку проводиться неформальне спілкування, з'ясовується його ставлення до режиму, до умов неформального життя, особливо в нічний час, іноді застосовується психологічний тиск.

І, якщо засуджений проявить інтерес до подальшої співпраці у цій групі, він може бути залучений до її

діяльності. Таке твердження ґрунтується на опитуванні оперативних працівників установ виконання покарань, які проходили перепідготовку та підвищення кваліфікації в Академії державної пенітенціарної служби.

Крім того, вищевказані респонденти вказали, що основна мета діяльності неформальних груп негативної спрямованості в місцях несвободи – це запровадження кримінальної субкультури та насильства різними засобами і способами: від поборів, утиску, отримання заборонених предметів, до створення для себе пільг або привілеїв, завоювання лідерства серед інших груп у виправній колонії, протидія адміністрації з перспективою організації застосування насильства, як до засуджених, так і персоналу місць несвободи.

Таким чином, розглядаючи взаємозв'язок кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи, ми дійшли висновку, що ці два явища тісно пов'язані між собою, вони негативно впливають на оперативний стан виконання і відбування засудженими покарання в установах виконання покарань, несуть у собі негативну спрямованість серед засуджених і персоналу, підривають авторитет правосуддя серед населення країни. До речі, проблеми насильства мають місце і в інших правоохоронних структурах.

Зокрема, у науковій праці «Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: соціологічний та історико-правовий аналіз», автори вперше розглядають не тільки феномен насильства як загальний соціокультурний феномен, проявом якого є насильство в діяльності міліції як державного інституту, а і деталь-

но розкривають причини, форми та види протизаконного насильства в ОВС [1, с. 125].

Варто також зазначити, що взаємозв'язок кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи практично є в усіх пенітенціарних системах світу, але їх вияви мають різні форми.

Кримінальна субкультура та насильство серед засуджених в установах виконання покарань є не тільки повсякденним атрибутом під час відбування ними покарання, а також і після їх звільнення. Більше того, кримінальною субкультурою та насильством «заражений» і персонал місць несвободи.

Вивчаючи проблему взаємозв'язку кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи, нами було виявлено, що серед вітчизняних та зарубіжних вчених відсутнє єдине розуміння даних явищ. Так, зарубіжний дослідник С. В. Максимов вважає, що кримінальна субкультура – це спосіб індивідуальної або правової поведінки, обумовлений неформальними нормами, правилами, ідеями, принципами, що суперечить загальній правовій культурі суспільства [2, с. 132].

І. М. Мацкевич дотримується думки, що «кримінальна субкультура – це сукупність окремо діючих субкультур злочинних груп, які виконують окремий вид кримінальної відповідальності. З цієї позиції доцільно говорити про злочинну субкультуру засуджених, наркоманів, покій тощо [3, с. 26].

Серед зарубіжних вчених також слід виділити теорію делінквентної субкультури, сформовану американським соціологом і кримінологом Альбертом Коєном. На його думку,

носіями цього явища, як правило, є представники нижчих соціальних прошарків населення, що фактично не мають шансів змагатися за багатство та успіх законним шляхом [4, с. 8]. До речі, концепцію А. Коєна в подальшому розвив В. Міллер, який довів, що у злочинному середовищі виникає і розвивається особлива асоціальна культура, основою якої є мораль, система цінностей, норми поведінки, які не співпадають із загальноприйнятими, в якій сам злочин є морально виправданим [5, с. 7].

За визначенням вітчизняного вченого В. С. Медведєва, кримінальна субкультура – це сукупність цінностей, норм, традицій, які підміняють офіційні, загальновизнані регулятори поведінки і визначають, регламентують функціонування середовища засуджених та окремих їх представників [6, с. 124–125].

У педагогічній літературі під субкультурою взагалі вчені розуміють самостійне відносно цілісне утворення, що включає в себе ряд чітко виражених ознак: специфічний набір ціннісних орієнтацій, норм поведінки, взаємодії та взаємовідносин її суб'єктів; статусні структури; своєрідність уподобань, смаків та різних способів проведення дозвілля; системний набір окремих джерел постачання інформації; жаргон; фольклор тощо [7, с. 87].

Авторський колектив навчального посібника «Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань» (О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.) під кримінальною субкультурою розуміють особливу сферу життєдіяльності особи в умовах ізоляції від суспільства, яка

виражається в кримінальній ідеології, специфічних етичних нормах і цінностях, естетичних установах і потребах, міфології та смаках, якими керуються засуджені у повсякденному житті та побуті [8, с. 32].

Щодо поняття «наси́льства», то за визначенням В. Т. Бусела, під цим терміном варто розуміти застосування фізичної сили до кого-небудь; застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [9, с. 735]. Насильство, за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, – навмисне застосування фізичної сили або влади, вчинене або у вигляді загрози, спрямованої проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якого є (або є високий ступінь ймовірності цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду шкоди [10, с. 219]. Отже, ці визначення поєднують навмисність і фактичне вчинення акту насильства, незалежно від його результату. Водночас застосування слів «використання влади» розширює традиційне розуміння природи насильницького акту тим, що включає в поняття насильства дії, джерелом яких є влада над людиною, тобто загрози і залякування.

Важливо зазначити, що в Особливій частині Кримінального кодексу України поняття «наси́льство» вживається в більш ніж 40 статтях як кваліфікуюча ознака низки злочинів окремих видів. До насильства законодавець відносить не тільки насильницькі дії засуджених або персоналу, а й кримінальні явища, які визначаються іншими термінами, що описують дії, які характеризують «наси́льство» в широкому його розу-

мінні, або «наси́льство» як одну з форм його прояву.

До речі, вивчаючи злочинність серед засуджених у місцях несвободи, вітчизняний дослідник А. І. Богатирьов шляхом опитування персоналу виправних колоній Міністерства юстиції України встановив наявність у них кримінальних лідерів, які своїми протиправними діями, в тому числі, і насильством, суттєво впливають на основну масу засуджених, виступають посередниками регулювання конфліктних ситуацій серед засуджених на основі кримінальної субкультури.

Поряд із тим, як наголошує поіменований вчений, на жаль, Міністерство юстиції України у відкритих звітах, інформаційних бюлетенях не зазначає про наявність в установах виконання покарань кримінальних лідерів і виявів насильства серед засуджених, а тому встановити їх кількість та їх вплив на засуджених можливо лише шляхом проведення монографічних досліджень і, насамперед, опитування засуджених і персоналу місць несвободи, особливо працівників оперативних підрозділів [11, с. 180].

Варто також відмітити, що проведене опитування засуджених у місцях несвободи Інститутом кримінально-виконавчої служби на предмет субкультури показало, що 345 опитаних осіб із 607 підтвердили, що вони під час відбування покарань зустрічалися з елементами субкультури (тюремна переписка, поділ людей на «касти» тощо) [12, с. 22].

Отже, ми маємо всі підстави підтримати вітчизняних вчених про те, що існування сьогодні злочинних угруповань у середовищі засуджених до покарання у виді позбавлення

волі є викликом кримінальному та кримінально-виконавчому законодавству й Міністерству юстиції України.

Більше того, вітчизняний дослідник С. Ю. Замула вважає, що ці угруповання формуються з числа осіб, які мають злочинне минуле (незалежно від того, були вони за це притягнуті до кримінальної відповідальності, чи ні), їх питома вага в цих угрупованнях є переважною [13, с. 23].

Ураховуючи ізолюваність, у якій перебувають засуджені, факти застосування до них з боку кримінальних елементів психічного, фізичного та сексуального насильства в більшості випадків залишаються прихованими. Однією із причин приховування насильства вищевказаними засудженими опитані нами засуджені (80%) вказують на побоювання повторного насильства.

До речі, за нашими дослідженням 40% робочого часу адміністрація виправних колоній середнього і максимального рівнів безпеки витрачає на врегулювання конфліктів серед засуджених. Це пов'язано з такими негативними проявами в місцях несвободи, як сплата боргу, крадіжка речей засуджених, прояви сексуального насильства, приниження тощо.

Крім того, кримінальна субкультура та насильство не тільки впливають на засуджених або персонал місць несвободи, вони також стають на перешкоді належного функціонування установ виконання покарань Міністерства юстиції України, оскільки в більшості випадків ці негативні явища орієнтовані на протидію адміністрації виправних колоній, особливо середнього і максимального рівнів безпеки та меті

виправлення і ресоціалізації засуджених.

Таким чином, серед основних ознак взаємозв'язку кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи можна виділити:

- самоорганізацію засуджених на протидію бездіяльності адміністрації установи виконання покарань і окремої групи засуджених на вчинення насильства до них та виживання в суворих умовах місць несвободи;

- регулярні конфлікти в середовищі засуджених щодо розподілу сфер впливу (збут наркотиків, алкоголь, проституція, надання послуг у виді «кришування» тощо);

- поширення тюремної лірики, особливо перед новоприбулими вперше в місця несвободи (перевірка на стійкість, психологічну витримку, визначення емоційного стану тощо);

- факти здирництва (грошей, продуктів харчування, одягу тощо);

- схилення до гомосексуалізму (фізичне та психологічне приниження, пригноблення тощо).

Отже, небезпека кримінальної субкультури та насильства в місцях несвободи полягає у постійному впливі їх на свідомість засуджених, на їх соціально-психологічний стан і поведінку під час відбування покарання, на прояви насильства, що в кінцевому результаті призводять до вчинення засудженим нового злочину.

Водночас, кримінальна субкультура та насильство в місцях несвободи має специфічні особливості впливу на засуджених. Перебуваючи у специфічному середовищі, зі спільним способом життя, зі схожими долями і вчиненими суспільно небезпечними діяннями (вбивство, краді-

жка, зґвалтування, розбій, тілесні ушкодження тощо) засуджені, хочуть того чи ні, активно формуються в неофіційні групи різної спрямованості.

Це, на думку вітчизняних вчених Л. Ф. Гули та О. М. Гуміна, відбувається у результаті безпосередніх, доволі тривалих міжособистісних стосунків між засудженими під час спілкування у різних сферах життєдіяльності. Більше того, як зазначають дослідники, засуджені в місцях несвободи відчувають дефіцит спілкування зі звичайним для них соціальним оточенням і компенсують його, підвищуючи інтенсивність спілкування у реальному найближчому оточенні [14, с. 72].

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного ми доходимо висновку, що кримінальна субкультура та насильство в місцях несвободи перебувають в складному взаємозв'язку з режимом в цих місцях і своїм виявом негативно впливають на весь процес виконання і відбування засудженими кримінальних покарань, що викликає насильство в місцях несвободи та є передумовою збільшення пенітенціарної злочинності.

Переконані, що засуджені, схильні до вчинення насильства в місцях позбавлення волі мають перебувати на профілактичному обліку установи виконання покарань, відноситися до неформальних груп негативної спрямованості, і бути в полі зору оперативних підрозділів.

Враховуючи той факт, що вперше засуджені можуть перебувати в зоні ризику застосування до них засудженими неформальних груп негативної спрямованості різних форм насильства, що виявляється в проце-

сі взаємовідносин у самому середовищі засуджених (кримінальна каста, сексуальне насильство, психічне приниження тощо), ми рекомендуємо, адміністрації колоній в дільниці карантину, діагности і розподілу,

проводити групову та індивідуальну бесіду з новоприбулими засудженими на предмет подальшої їх комунікації із засудженими неформальних груп негативної спрямованості.

Список використаних джерел

1. Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: соціологічний та історико-правовий аналіз / В. О. Соболев, О. Н. Ярмиш, О. А. Мартиненко, Д. А. Кобзін, І. П. Рущенко; Нац. ун-т внутр. справ, Харк. правозахис. група, Харк. ін-т соц. дослідж. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ: Харк. правозах. група, 2005. 212 с.
2. Максимов С. В. Краткий криминологический словарь. Москва, 1995. 543 с.
3. Мацкевич И. М. Кримінальна субкультура. *Российское право*. 2005. № 1. С. 25–26.
4. Cohen A. K. The sociology of the deviant act: anomie theory and beyond. *American Sociological Review*. Vol. 30. № 1 (Feb., 1965). P. 5–14.
5. Cloward R. A., Ohlin L. E. Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs. *International Journal of Group Psychotherapy*. 1960. № 11(4). P. 485.
6. Медведев В. С. Кримінальна психологія. Київ : НАВСУ, 2003. 234 с.
7. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. для вузов / под. ред. В. А. Сластенина. 3-е изд. испр. и доп. Москва, 2000. 200 с.
8. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань: навчальний посібник. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2015. 146 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
10. Дюк В. А. Компьютерная психодиагностика. Санкт-Петербург : Братство, 1994. 364 с.
11. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених в місцях несвободи : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
12. Бараш Є. Ю. Криминологічні ознаки «професійної» злочинності (на підставі соціологічного опитування). *Криминологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали міжвузів. наук-практ. круглого столу* (Київ, 22 берез. 2019 р.) / редкол : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2019. 320 с.
13. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. М. Оржеховської. Київ : ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. 240 с.
14. Гула Л. Ф. Організаційно-правові заходи протидії протиправній діяльності кримінальних лідерів в установах пенітенціарної системи України: монографія / за ред. проф. В. Л. Ортинського. Львів : Видавництво Львівської політехніки. 2017. 380 с.

References

1. *Illegal violence in internal affairs bodies: sociological and historical and legal analysis*. (2005). National. Un-t internal. of business, Kharkov. human rights group, Kharkov. in-t of soc. research. Kharkov: Nac. un-t of internal. affairs: Kharkov. human rights group [in Ukrainian].

2. Maksimov, S. V. (1995). *Short criminological dictionary*. Moscow [in Russian].
3. Matskevich, I. M. (2005). Criminal subculture. *Russian law*, 1, 25–26 [in Russian].
4. Cohen, A. K. (1965). The sociology of the deviant act: anomie theory and beyond. *American Sociological Review*, 30 (1), 5–14.
5. Cloward, R. A., Ohlin L. E. (1960). Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs. *International Journal of Group Psychotherapy*, 11 (4), 485.
6. Medvedev, V. S. (2003). *Criminal Psychology*. Kyiv: NAVDU [in Ukrainian].
7. Mudrik, A. V. (2000). *Social pedagogy: stud. for universities*. Moscow [in Russian].
8. *Criminal subculture: concept, social danger, forms and means of influencing the rule of law in penal institutions: training manual*. (2015). Kyiv: Gifted child institute [in Ukrainian].
9. Busel V. T. (Ed.). (2009). *The Great Interpretative Dictionary of Modern Ukrainian Language*. Kyiv; Irpen: Perun [in Ukrainian].
10. Duke, V. A. (1994). *Computer psychodiagnostics*. St. Petersburg: Bratstvo [in Russian].
11. Bogatyrev, A. I. (2019). *Uncriminogenic influence on crime among convicts in custodial settings: monograph*. Kherson: Gelvetika publishing house [in Ukrainian].
12. Barash, Ye. U. Criminological signs of «professional» crime (based on sociological survey). *Criminological theory and practice: experience, problems and ways to solve them: materials of the university. sciences-practical. Round table* (Kyiv, 22 mar. 2019). Kyiv: Nac. acad. of internal. affairs [in Ukrainian].
13. Zamula, S. Yu. (2011). *Prevention of the Influence of Criminal Subculture on Juvenile Convicts in Special Educational Institutions*. Kyiv: «Bilocerkyvdruk» LLC [in Ukrainian].
14. Gula, L. F. (2017). *Organizational and legal measures against illegal activities of criminal leaders in institutions of the penitentiary system of Ukraine*. Lviv: Publishing house of Lviv «Polytechnic» [in Ukrainian].

O. Bohatyrova, Doctor of Law, Senior Researcher, Professor of the Department criminal law and criminology of the University of the State Fiscal Service of Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-4630-4408

O. Mykhailyk, PhD in Law, candidate for Doctor of Law degree at Security Management, Law Enforcement and Anti-Corruption Activities Chair of Interregional Academy of Personnel Management
e-mail: dmitriyyy92@ukr.net; ORCID ID: 0000-0002-2113-4888

Relationship between criminal subculture and violence in custodial settings

The article deals with the interconnection of criminal subculture and violence in custodial settings. It is proved that the criminal subculture as a manifestation of violence in custodial settings is characterized by a special type of life of convicted persons in conditions of isolation from society, has its own criminal ideology and substantially influences forms of violence among convicts and personnel of custodial settings.

The author selected signs for detection a criminal subculture in custodial settings, such as: self-organization of convicts in opposition to the inactivity of the administration of penal institutions and a separate group of convicts for committing

violence against them and surviving in harsh conditions of custodial settings; regular conflicts among convicts regarding the distribution of spheres of influence (drug sales, alcohol, prostitution, provision of services in the form of «freezing», etc.); the spread of prison lyrics especially for new arrivals for the first time in custodial settings (verification of resistance, psychological endurance, determination of emotional state, etc.); facts of extortion (money, food, clothing, etc.); committing violence (homosexuality, physical and psychological humiliation, oppression, etc.).

It is proved that the criminal subculture and violence in custodial settings are closely interconnected, they are arranged by a certain system of relations between convicts, manifestations of negative values, skillful cultivation of traditions and customs of the criminal environment. And therefore it is clear that criminal groups that are formed in custodial settings and adhere to certain laws and traditions, recognize their way of life.

At the same time, criminal subculture and violence in custodial settings have specific features of influence on convicts. Being in a specific environment, with a common way of life, with similar luck and committed socially dangerous acts (murder, theft, rape, robbery, bodily injuries, etc.) convicts, want or not, actively form informal groups of different orientations.

It is concluded that the criminal subculture and violence in custodial settings are in a complex interconnection with the procedure and conditions of serving punishment, and its manifestation negatively affect the entire penitentiary process.

Keywords: *criminal subculture; manifestation; violence; convicted person; custodial settings.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.20

УДК 343.8

Колб О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та процесу Національного університету
«Львівська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-1792-4739
Махніцький О. І.,
аспірант кафедри кримінального права
та процесу Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки

ЗМІСТ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

У статті визначено сутність, зміст і стан громадського контролю у сфері виконання покарань України, а також встановлені найбільш суттєві проблеми його реалізації на практиці та розроблені деякі науково обґрунтовані заходи, спрямовані на удосконалення правового механізму з цих питань.

Ключові слова: *контроль; громадськість; сфера виконання покарань; правові засади; громадський контроль.*

В статье определена сущность, содержание и состояние общественно-го контроля в сфере исполнения наказаний Украины, а также установлены наиболее существенные проблемы его реализации на практике и разработаны некоторые научно обоснованные мероприятия, направленные на совершенствование правового механизма по этим вопросам.

Ключевые слова: *контроль; общественность; сфера исполнения наказаний; правовые основы; общественный контроль.*

Постановка проблеми. Вивчення змісту кримінально-виконавчого законодавства України (ст. 2 КВК) показало, що у його нормах термін «громадськість», як ключовий елемент у словосполученні «громадський контроль», вживається у такому контексті:

1) як завдання даного законодавства – у виді участі громадськості в процесі контролю за виконанням кримінальних покарань (ч. 2 ст. 1 КВК);

2) як принцип кримінально-виконавчого законодавства, виконання покарань – у виді участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань (ст. 5 КВК, ст. 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»);

3) як один із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених – у виді громадського впливу (ч. 3 ст. 6 КВК);

4) як одне з прав засуджених – у виді права на звернення до громадських об'єднань (ч. 1 ст. 8 КВК);

5) як один із суб'єктів відвідування установ виконання покарань (ч. 1 ст. 24 КВК);

6) як суб'єкт громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань в установах виконання покарань (виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах) – у виді спостережних комісій (ч. 2 ст. 25 КВК);

7) як самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі (ст. 127 КВК; ст. 27 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу»);

8) як суб'єкт здійснення богослужіння та релігійних обрядів у колоніях (ст. 128, 128-1 КВК) – у виді душпастирської опіки засуджених;

9) як учасники виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх (ст. 149 КВК);

10) як суб'єкт нагляду за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (ч. 2 ст. 163 КВК);

11) як учасник дисциплінарної комісії установи виконання покарань – у формі запрошення на її засідання (ч. 3 ст. 135 КВК);

12) як суб'єкти взаємодії з органами та установами виконання покарань – у виді сприяння їм у виконанні визначених у законі завдань (ст. 5, 20 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу»);

13) як суб'єкт демократичного цивільного контролю (Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами»).

Здавалось би, в Україні створений належний правовий механізм для здійснення громадського контролю у сфері виконання покарань. Проте, як засвідчили результати даного наукового дослідження, на практиці ці питання не в повній мірі кореспондується із зазначеними вище формами і видами діяльності громадськості, пов'язаної з виконанням і відбуванням кримінальних покарань.

Постановка завдання. Виходячи з вищевикладеного, основним завданням даної наукової статті є розробка науково обґрунтованих заходів, пов'язаних із з'ясування змісту та сутності громадського контролю у сфері виконання покарань, а також розробка на цій підставі відповідних шляхів, що стосуються удосконалення правового механізму з цих питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показало вивчення наукової літератури, досить активно займаються розробкою питань, що стосуються сутності змісту громадського контролю у сфері виконання покарань України в контексті визначених у законі підстав такої діяльності, такі науковці: К. А. Автухов, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, Б. М. Головкін, О. М. Гумін, О. М. Джужа, І. О. Колб, В. О. Меркулова, В. Я. Конопельський, В. Л. Ортинський, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, І. С. Яковець та ін.

Поряд з цим, слід визнати, що у сучасних умовах реформування сфери виконання покарань проблеми, які мають пряме відношення до даного предмету дослідження, а також заходи щодо удосконалення правового механізму з означеної тематики досліджені не в повній мірі, а тому

тема цієї наукової статті є досить актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення.

Виклад основного матеріалу.

Як встановлено в ході даного дослідження, у сучасній історії України прийнято ряд важливих у цьому сенсі заходів, які мають пряме відношення до досліджуваної у даній роботі проблематики та створили належне правове підґрунтя для участі громадськості, поряд з Уповноваженим Верховної Ради України та прокурором, в процесі контролю за діяльністю персоналу органів та установ виконання покарань, а також інших правоохоронних органів. Зокрема, у Законі України «Про Національну поліцію» є спеціальний розділ VIII «Громадський контроль поліції», в якому закріплено положення про те, що з метою інформування громадськості про діяльність поліції керівник поліції та керівники територіальних органів поліції раз на рік готують та опубліковують на офіційний веб-портал органів поліції звіт про діяльність поліції (ч. 1 ст. 86). Більш того, керівники територіальних органів поліції зобов'язані регулярно оприлюднювати дані про вжиті заходи щодо виявлення, запобігання та припинення порушень публічного порядку на офіційних веб-порталах органів, які вони очолюють (ч. 3 ст. 86 даного Закону).

І, що найцінніше у цьому Законі – за результатами оцінки діяльності територіального органу поліції Верховна Рада України або відповідні ради місцевих депутатів можуть прийняти резолюцію недовіри керівнику відповідного органу (підрозділу) поліції, що є підставою для звільнення його із займаної посади (ст. 87). Крім цього, відповідно до

вимог ст. 90 Закону України «Про Національну поліцію», контроль за діяльністю поліції може здійснюватися у формі залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг та дії чи бездіяльності поліцейських та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків згідно до законів та інших нормативно-правових актів України.

На сьогодні, як встановлено в ході даного дослідження, у жодному законі та іншому правовому джерелі, що стосується сфери виконання покарань та, зокрема, діяльності персоналу органів і установ виконання покарань України, не закріплено зазначених вище у Законі України «Про Національну поліцію» положень.

Нічого з цього приводу не сказано й у Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, а також в інших державних програмах (Національній стратегії у сфері прав людини; стратегії реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр.; стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»; ін.).

Не запропоновані зазначені норми й в проекті Закону «Про пенітенціарну систему», хоча їх наявність, виходячи з існуючого стану справ у сфері виконання покарань України, є вкрай необхідною.

Як показали результати даного дослідження, фундаментальні засади громадського контролю визначені в Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [1]. Зокрема, у ст. 1 даного Закону закріплено зміст поняття «демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією

та правоохоронними органами держави» (цивільний контроль), під яким слід розуміти комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни.

Важливим також, у контексті змісту предмета даного наукового пошуку, є й встановлені у цьому Законі основні завдання цивільного контролю (ст. 2), а саме:

1) спрямування діяльності органів та установ виконання покарань на реалізацію визначених засадами внутрішньої і зовнішньої політики завдань у сфері правоохоронної діяльності з метою зміцнення національної безпеки та громадського порядку;

2) дотримання законності в діяльності органів та установ виконання покарань;

3) створення умов, які унеможливають використання військових формувань та інших правоохоронних органів для обмеження прав і свобод засуджених, позбавлених волі;

4) запобігання та недопущення порушень конституційних прав і свобод, захист законних інтересів персоналу органів та установ виконання покарань, осіб, звільнених зі служби (роботи) в ДКВС України, а також членів їхніх сімей;

5) урахування громадської думки, пропозицій громадян та громадських організацій при обгово-

ренні й ухваленні рішень з питань діяльності органів та установ виконання покарань та зміцнення громадського порядку і законності у сфері виконання покарань;

6) виділення відповідно до законів у необхідних обсягах і раціональне використання бюджетних коштів, спрямованих на утримання і функціонування органів та установ виконання покарань України;

7) використання за цільовим і функціональним призначенням державного майна, переданого в управління органам та установам виконання покарань;

8) своєчасне, повне і достовірне інформування органів державної влади та суспільства про діяльність органів та установ виконання покарань, забезпечення її відповідності вимогам Конституції України і законів України, нормам міжнародного права, реальній кримінальній обстановці, громадського порядку.

Виходячи з того, що в чинному кримінально-виконавчому законодавстві України, як форми контролю, що зазначені в Законі України «Про Національну поліцію», так і завдання громадського контролю, мова про які ведеться в Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [1], не визначені, логічно було б КВК України видозмінити з урахуванням цих положень.

Враховуючи, що у Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» одним із завдань визначено завдання по забезпеченню цивільного контролю з питань відповідності діяльності органів та установ виконання

покарань Конституції і законам України та нормам літературного права, а також з метою удосконалення правових засад застосування заходів вгамування до засуджених, позбавлених волі, слід також видозмінити КВК України шляхом внесення відповідних змін і доповнень, що пропонуються на науковому рівні [2].

Тільки при такій видозміні громадського контролю у сфері виконання покарань України набуде іншого змісту й практика виконання та відбування покарань, а також діяльність персоналу установ виконання покарань, яка пов'язана із застосування до засуджених основних засобів виправлення та ресоціалізації та на більш високому рівні будуть реалізовуватись визначені в законі завдання, що пов'язані із запобіганням тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Як у зв'язку з цим зазначили деякі дослідники, повноцінне життя сучасного суспільства передбачає наявність в ньому третього сектора (перший – державний, другий – сектор приватного бізнесу), тобто діяльності громадських організацій та громадського контролю за першими двома секторами [3, с. 28]. При цьому, як встановив Г. О. Радов, проблема стоїть гостріше, ніж здається на перший погляд. І для того, щоб не виявитись в такій ситуації, персонал органів та установ виконання покарань повинен сам ініціювати громадську активність. І, перш за все, – для підтримки самого себе [3, с. 17]. На його переконання (і з цим варто погодитись), лише громадянське суспільство та його інститути можуть осудити персонал, так само, як і можуть його виправдати [3, с. 17].

Важливість видозміни правових засад і змістовних елементів громадського контролю у сфері виконання покарань обумовлена ще й тим, що у чинному кримінально-виконавчому законодавстві України, якщо виходити з вимог ст. 25 КВК, ця форма діяльності громадських організацій по суті зведена до двох його видів:

а) надання допомоги органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи (ч. 1 цієї статті Кодексу);

б) здійснення контролю єдиним легітимним органом – спостережними комісіями (ч. 2) [4].

Проте, вивчення змісту Положення про спостережені Комісії, яке затверджено Кабінетом Міністрів України (постанова від 01 квітня 2004 року № 429), показало, що зазначений громадський контроль є формальним та не стосується суттєвих аспектів кримінально-виконавчої діяльності, зокрема й питань, пов'язаних із застосуванням фізичної сили, спеціальних засобів, гамівної сорочки і зброї до засуджених, позбавлених волі.

Більш того, більшість норм даного Положення не кореспондують із змістом тих змін і доповнень, які внесені до чинного КВК України на протязі 2005–2018 рр., включаючи й ті, що стосуються приведення умов відбування покарань у виді позбавлення волі до Європейських стандартів, а також з відповідними статтями Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». Так, ні спостережні комісії, ні інші громадські об'єднання не можуть з цих причин

належним чином реалізовувати у своїй практичній діяльності такі принципи здійснення цивільного контролю в ст. 4 даного Закону, як:

1) розмежування функцій і повноважень політичного керівництва сферою виконання покарань України, особливо в часи Президента України В. А. Ющенка (2005–2010 рр.) та Президента України П. О. Порошенка (2014–2018 рр.), коли центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, очолювали представники коаліційних політичних партій, що об'єдналися у Верховній Раді України;

2) взаємодії й відповідальності органів державної влади та органів управління сферою виконання покарань за здійсненням державної політики у справі зміцнення законності й громадського порядку, за своєчасне і всебічне матеріально-фінансове забезпечення органів та установ виконання покарань для реалізації покладених на них функцій (безконтрольність з цих питань сприяла тому, що щорічно, розпочинаючи з 1991 року по даний час, з Державного бюджету України на сферу виконання покарань виділяється лише 40 % від її потреб, а стан повторної та пенітенціарної злочинності і злісних правопорушень залишається незмінним за весь цей період);

3) прозорості видатків на утримання органів та установ виконання покарань (так, як зазначено в розділі II Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України 2017 року, за всі часи незалежності ДКВС України фінансувалась у розмірі 40 % від потреб. При цьому, тільки у 2017 році додаткова потреба у фінансуванні сфери вико-

нання покарань становила 730 млн грн (розділ VI Концепції));

4) відкритості для суспільства інформації про діяльність ДКВС України, яка не становить державну таємницю, з урахуванням визначеної законом специфіки державних правоохоронних органів (у той самий час, інформаційний бюлетень центрального органу виконавчої політики, що реалізує державну політику України у сфері виконання покарань, який публікувався з 1991 по 2016 рр., на сьогодні Адміністрацією ДКВС Міністерства юстиції України не випускається);

5) відповідальності посадових осіб за своєчасність, повноту і достовірність інформації, що надається, та реагування на звернення громадян, громадських організацій, виступів засобів масової інформації.

Звичайно, якби громадські організації та інші суб'єкти цивільного контролю, що визначені в ст. 6 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» більш активно та цивілізовано застосовували визначені у цьому нормативно-правовому акті повноваження та принципи, то, мабуть, децю по-іншому й мала виглядати ситуація, що склалась, зокрема, у зв'язку із застосуванням до засуджених у місцях позбавлення волі, фізичної сили, спеціальних засобів, гамівної сорочки та зброї, а саме – це має визнаватись громадськістю як надзвичайна подія, позаяк зазначена діяльність персоналу ДКВС України пов'язана з суттєвим порушенням прав тих осіб, щодо яких застосовуються встановлені у законі заходи вгамування (право на життя, здоров'я, гідність, безпеку тощо).

Поряд з цим, варто зазначити, що питання громадського контролю мають стати предметом окремого дисертаційного дослідження, враховуючи, на теперішній час його ефективність є низькою, а результативність низькою. При цьому, однією з обставин, що негативно впливає на стан даної діяльності, є те, що у чинному кримінально-виконавчому законодавстві України, зокрема в ч. 2 ст. 25 КВК, визначений лише один громадський орган – спостережені комісії, повноваження яких є «куцими» (вузькими та несуттєвими), а форми впливу на адміністрацію УВП – формальними та беззмстовними.

Саме тому, так важливо на законодавчому рівні закріпити реальні правові гарантії реалізації на практиці громадського контролю у сфері виконання покарань, а також принципи та юридичні наслідки такої суспільної діяльності.

Як з цього приводу влучно висловився Г. О. Радов, кримінально-виконавча система без громадських організацій не обійдеться. А тому ми сьогодні не тільки можемо, ми зобов'язані сприяти створенню таких організацій, як необхідної умови, яка забезпечить якісне функціонування нашої системи. Це є категоричний імператив, будь-якої спроби блоку-

вати участь громадянського суспільства в діяльності кримінально-виконавчої системи неминуче приведуть до краху системи, беззаперечно підштовхують її у той стан, який відомим є для нас як «ГУЛАГ» [3, с. 12]. При цьому, на його переконання (і варто з цим погодитись у повній мірі), нормативна база з цих питань не повинна бути абстрактною, вона має створювати механізми, які дозволяють її реально застосовувати [3, с. 23].

Висновки. Таким чином, слід констатувати, що на сьогодні громадський контроль у сфері виконання покарань знаходиться на низькому нормативному рівні, а ті потенційні можливості, які закріплені в законах, що стосуються в цілому цивільного контролю за правоохоронною системою, у реальних кримінально-виконавчих правовідносинах майже не реалізуються. Все це, в кінцевому результаті, не дозволяє виявляти глибинні детермінанти, що пов'язані із формуванням протиправної поведінки засуджених під час відбування кримінальних покарань, з одного боку, а також психологією дій персоналу органів та установ виконання покарань у таких ситуаціях та прийняттям адекватних рішень при цьому, з іншого боку.

Список використаних джерел

1. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19 червня 2003 року № 975-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 46. Ст. 366.
2. Колб І. О. Соціально-правова природа застосування в Україні до засуджених, позбавлених волі, заходів вгамування: монографія. Луцьк : Терен, 2019. 546 с.
3. Тюрма и общество : материалы семинара для персонала учреждений по исполн. наказ. Донец. области. Донецк : «Донецкий Мемориал», 2000. 116 с.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: прийнятий 11 липня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

References

1. Kolb, I. O. (2019). *Socialno-pravova priroda zastosuvannya v Ukrayini do zasudzhennih, pozbavlenih voli, zahodiv vgamuvannya*. Luck: Teren [in Ukrainian].
2. *Tyurma i obshestvo* (2000). Doneck: «Doneckij Memorial» [in Ukrainian].

O. Kolb, Doctor of Laws, Professor, Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University

ORCID ID: 0000-0003-1792-4739

O. Makhnitsky, Postgraduate student in the Department of Criminal Law and Procedure Eastern European National University named after Lesya Ukrainka

Content of public control in the sphere of execution of punishments of Ukraine

The article defines the nature, content and state of public control in the sphere of punishment of Ukraine, as well as identifies the most significant problems of its implementation in practice and develops some scientifically grounded measures aimed at improving the legal mechanism on these issues.

It would seem, in Ukraine the appropriate legal mechanism for implementation of public control in the sphere of execution of punishments is created. However, as showed results of this scientific research, in practice these questions it is not fully corresponded to the forms and types of activity of the public, stated above with performance and serving of criminal penalties.

Proceeding from it, the main objective of this scientific article is development of evidence-based actions, «the relation to with» clearings of contents and essence of public control in the sphere of execution of punishments and also development on this basis of appropriate ways that concern improvement of a legal mechanism on these questions.

It should be noted that at present public control in the sphere of execution of sentences is at a low regulatory level, and those potential opportunities, which are enshrined in the laws concerning in general civil control over the law enforcement system, are hardly realized in real criminal-law relations. All this, in the end, does not allow to identify the deep determinants that are associated with the formation of unlawful behavior of convicts while serving criminal sentences, on the one hand, as well as the psychology of actions of staff and penal institutions in such situations and making adequate decisions when this, on the other hand.

Keywords: control; public; sphere of execution of penalties; legal principles; public control.

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.21

УДК 343.8

Подільчак О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника відділу підготовки
прокурорів з нагляду за додержанням
законів Національної академії
прокуратури України
e-mail: olga.m.podilchak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9654-1914

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИДІ ШТРАФУ

У статті окреслено проблеми виконання покарання у виді штрафу, розстрочки несплаченої суми штрафу чи заміни штрафу покаранням у виді громадських, виправних робіт або позбавленням волі, проаналізовано особливості притягнення до відповідальності за ухилення від покарання. Запропоновано зміни в нормативні акти з метою усунення виявлених колізій та неузгодженостей.

Ключові слова: штраф; пробація; розстрочка виплати; заміна покарання; ухилення від покарання.

В статье проанализированы проблемы исполнения наказания в виде штрафа, рассрочки неуплаченной суммы штрафа, замены штрафа наказанием в виде общественных, исправительных работ или лишения свободы. Рассмотрены особенности привлечения виновных в уклонении от уплаты штрафа к ответственности, предложены изменения в действующие нормативные акты, которые позволят устранить выявленные коллизии и несоответствия.

Ключевые слова: штраф; пробация; рассрочка выплаты; замена наказания; уклонение от наказания.

Постановка проблеми. Однією з головних передумов успішної превенції злочинності є притягнення винних до відповідальності й виконання призначеного судом покарання. Ухилення від покарання зводить нанівець роботу правоохоронних органів, породжує правовий нігілізм, сприяє формуванню у злочинців почуття безкарності, нівелює мету покарання – виправлення засудженого,

запобігання вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ст. 50 КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним з виконанням покарання у виді штрафу присвячені дослідження таких вчених як К. А. Автухов, В. А. Кирилюк, В. О. Попрас, Г. С. Резниченко, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та інші науковці. Разом з тим, більшість про-

блем, пов'язаних з правовим регулюванням цього виду покарань, не зважаючи на рекомендації науковців і практиків, все ще не усунуті й породжують нові проблемні ситуації.

Постановка завдання. Системні проблеми з виконанням покарань у виді штрафу зумовлені прогалинами й неузгодженостями правового регулювання, недоліками в роботі правоохоронних органів і суду, потребують подальшого визначення, роз'яснення й усунення.

Виклад основного матеріалу. Штраф – одне з найпоширеніших видів покарань у розвинених країнах. Застосування штрафів як покарань, альтернативних позбавленню волі, схвалюється Мінімальними стандартними правилами Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) [1]. Підпункт d пункту 8.2. цих правил передбачає, що органи, що виносять вироки, можуть застосовувати економічні санкції й грошові покарання, такі як разові штрафи і щоденні штрафи. Штраф не потребує особливих додаткових витрат для створення механізму виконання цього покарання, чинить мінімальний негативний вплив на правопорушника, оскільки засуджений не залучається до кримінальної субкультури установ виконання покарань, і разом з тим, є суттєвим каральним чинником.

Штраф як покарання за вчинений злочин останніми роками призначається в Україні майже кожному п'ятому засудженому. У 2014 році штраф як основне і додаткове покарання застосовано до 16,1% засуджених, у 2015 році – 19,8%, у 2016 році – 21,9%, 2017 році – 24,2%, у 2018 році штраф призначено 27%

засуджених [2]. Призначення і виконання покарання у виді штрафу регламентовано Кримінальним кодексом України (КК України), Кримінально-виконавчим кодексом України (КВК України), наказом Міністерства юстиції України від 27 квітня 2018 року № 1301/5 про затвердження «Порядку виконання уповноваженими органами з питань пробації судових рішень про призначення покарання у виді штрафу» [3] та іншими нормативно-правовими актами. Разом з тим, правове регулювання виконання штрафів потребує подальшого удосконалення і розвитку з низки причин.

Згідно зі ст. 26 КВК України, засуджений зобов'язаний сплатити штраф у місячний строк після набрання вироком суду законної сили і повідомити про це кримінально-виконавчу інспекцію. Натомість у всіх статтях КВК України, крім норм стосовно виконання штрафу, кримінально-виконавчу інспекцію замінили на уповноважені органи з питань пробації відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» (№ 1492-VIII), що набрав чинності 8 жовтня 2016 року. Наказом Міністерства юстиції України від 27 квітня 2018 року № 1301/5 [3] виконання покарання у виді штрафу покладено на уповноважені органи з питань пробації. Але у ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» все ще вказується кримінально-виконавча інспекція як складова Державної кримінально-виконавчої служби України, а в Законі України «Про пробацію» не передбачено ви-

конання штрафу органами пробації. Науковці слушно зазначають, що цитований наказ Мін'юсту суперечить як ст. 26 КВК України, так і знаходиться у невідповідності з законом України «Про пробацію», тим самим головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну правову політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, проігнорував вимогу п. 14 ст. 92 Конституції України щодо того, щоб виключно законами України визначалась діяльність органів виконання покарань [4]. Виконання штрафів як функція пробації не передбачено також Правилами Ради Європи про пробацію [5], фінансові покарання не належать до громадських санкцій та заходів [6].

Відповідно до КВК України у разі несплати засудженим штрафу у місячний строк, до суду з відповідним поданням звертається кримінально-виконавча інспекція (ст. 26 КВК України). На практиці ж наказом Міністерства юстиції цей обов'язок покладено на підрозділи пробації. Якщо засуджений не з'явився до органу пробації та не підтвердив сплату штрафу шляхом пред'явлення документа після закінчення місячного строку від набрання судовим рішенням законної сили, орган пробації надсилає подання до суду, який виніс судове рішення (див. додаток 6 до «Порядку виконання уповноваженими органами з питань пробації судових рішень про призначення покарання у виді штрафу» [3]) для вирішення питання про розстрочку виплати несплаченої суми штрафу або заміну несплаченої суми штрафу покаранням у виді громадських, виправних робіт або позбавлення волі від-

повідно до закону. Подання сектору пробації іноді містить виключно пропозицію про розстрочку виплати несплачених коштів, без зазначення альтернативної можливості заміни штрафу іншими видами покарання [7]. За відсутності даних про майновий стан, залучення засудженого до праці та інших відомостей працівник пробації не може на власний розсуд визначати, розстрочкою чи іншим видом покарання доцільно замінити несплачений штраф.

На думку суду перешкодою для розгляду подання філій Державної установи «Центр пробації» в порядку ст. 537, 539 КПК України є відсутність документів, які б підтверджували підстави звернення (особової справи, даних про виконання вироку), а також те, що «...заявник не визначився із покаранням, яке суд на його думку, має застосувати до засудженого, залишаючи вибір на розсуд суду, але не надає даних для вирішення питання, зокрема обставини які при цьому підлягають встановленню та застосуванню» [8]. Правом визначати, яке покарання слід застосувати до засудженого, який добровільно не сплатив штраф у встановлений термін, наділені судді. За ст. 124 Конституції України делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Законодавством України не встановлено повноважень органів пробації щодо збирання інформації про особу, засуджену до штрафу та надання рекомендацій суду, який саме вид заміни обрати. Відповідно до ст. 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не

може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, і посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

За відсутності обов'язку отримання інформації про засудженого до штрафу, працівники органів пробації уповноважені звертатися до суду лише з поданням про вирішення питання про розстрочку виплати несплаченої суми штрафу або заміну несплаченої суми штрафу покаранням у виді громадських, виправних робіт або позбавлення волі. Виникає певний дисбаланс: працівники пробації не уповноважені збирати відомості про майновий стан і особистісні характеристики засудженого до штрафу, а суд має прийняти виважене рішення спираючись на інформацію про особу, якої, якщо засуджений сам не надає відомостей, немає.

У вимогах суду щодо надання інформації про особу засудженого до штрафу є певна логіка. Хоча українське законодавство не надає пробації таких повноважень, відповідно до правил 22 та 24 Європейських правил щодо громадських санкцій та заходів (Рекомендація CM/Rec (2017) орган, який ухвалює рішення, може прагнути отримати повну та неупереджену інформацію про особисті обставини особи. Такий орган може також потребувати інформації про здійсненість впровадження, особливо стосовно конкретних умов [6]. Отже, доцільно передбачити правові підстави для збору інформації про засудженого, яка допомогло б суду прийняти виважене раціональне рішення щодо можливостей застосування інших видів покарань. На жаль, практична реалізація збору

інформації органами пробації практично унеможливлюється стислими строками виконання покарання. Місяць пробація очікує на добровільну сплату штрафу і збирати дані про засудженого не доцільно, адже очікується що особа вчасно сплатить кошти, визначені вироком суду. Після несплати, працівники пробації зобов'язані якнайшвидше направити до суду подання про розстрочку штрафу чи заміну покарання, і часу збирати інформацію вже немає.

Штраф може бути також накладено у справах про адміністративні правопорушення, у такому випадку примусове стягнення здійснює ДВС України. Штраф може бути також накладено у справах про адміністративні правопорушення. Відповідно до ст. 308 КУпАП у разі несплати правопорушником штрафу у строк, установлений ч. 1 ст. 307 цього Кодексу, постанова про накладення штрафу надсилається для примусового виконання до органу державної виконавчої служби за місцем проживання порушника, роботи або за місцезнаходженням його майна в порядку, встановленому законом.

У порядку примусового виконання постанови про стягнення штрафу за вчинення адміністративного правопорушення з правопорушника стягується: подвійний розмір штрафу, визначеного у відповідній статті КУпАП та зазначеного у постанові про стягнення штрафу; витрати на облік зазначених правопорушень. На відміну від пробації, ДВС України наділено повноваженнями щодо примусового виконання штрафів: звернення стягнення на майно. Відповідно до п. 8 ст. 48 Закону України «Про виконавче провадження» виконавець проводить перевірку

майнового стану боржника у 10-денний строк з дня відкриття виконавчого провадження. Надалі така перевірка проводиться виконавцем не рідше ніж один раз на два тижні – щодо виявлення рахунків боржника, не рідше ніж один раз на три місяці – щодо виявлення нерухомого та рухомого майна боржника та його майнових прав, отримання інформації про доходи боржника.

Рішення законодавців щодо подвійного розміру штрафу з осіб, які не сплатили його добровільно, стимулює правопорушників вчасно сплачувати штрафи, а розуміння того, що стягнення уникнути не вдасться, додатково мотивує до сплати адміністративного штрафу.

Хоча штраф як покарання прилюджується за кримінальне правопорушення, яке має значно більшу суспільну небезпечність, ніж адміністративний проступок, органи пробації позбавлені повноважень, притаманних ДВС України. Така побудова норм права зумовлена тим, що не передбачається примусового виконання штрафу як покарання за вчинення злочину. При несплаті штраф просто замінюється іншим видом покарань.

Ще одну проблему становить недотримання 10-ти денного строку розгляду подань пробації. Відповідно до ч. 3 ст. 539 КПК України клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, розглядається протягом десяти днів з дня його надходження до суду суддею одноособово згідно з правилами судового розгляду, передбаченими ст. 318–380 КПК. Натомість подання пробації у деяких судах розглядається майже через півроку після надходження до суду. На-

приклад: особу засуджено до штрафу 9 липня 2018 року, вирок набрав законної сили 9 серпня 2018 року, станом на 24 вересня 2018 року районний сектор з питань пробації не отримав від засудженого документа про сплату штрафу. Подання про розстрочку виплати несплаченої суми судом розглянуто 5 березня 2019 року, у задоволенні відмовлено. Отже, протягом майже семи місяців з дня набрання вироком законної сили покарання у виді штрафу не виконано, заміна покарання чи розстрочка виплат не відбулася [7].

Відмова суду у задоволенні подання органів пробації про розстрочку чи заміну іншим покаранням призводить до подовження часу протягом якого покарання не виконується, оскільки уповноваженим органам з питань пробації необхідно повторно вносити подання про розстрочку або заміну штрафу громадськими, виправними роботами чи позбавленням волі.

Зрозуміло, що безпідставне затягування виконання покарань суперечить меті виправлення і ресоціалізації засуджених, не сприяє запобіганню кримінальним правопорушенням. Для викорінення таких ситуацій необхідна злагоджена робота суду та пробації. Органам пробації слід чітко дотримуватися норм КВК України та Порядку виконання уповноваженими органами з питань пробації судових рішень про призначення покарання у виді штрафу. Якщо будь-яка інформація про матеріальний стан чи інші обставини життя засудженого відсутня, не зрозуміло, на яких підставах районний сектор з питань пробації на власний розсуд пропонує в поданні лише один варіант заміни штрафу, наприклад, роз-

строчку [7]. Розгляд судом відповідних подань секторів пробації через 5–6 місяців від дати подання, всупереч строкам, встановленим КПК України також не сприяє формуванню у засуджених впевненості у невідворотності покарання.

Подальшого удосконалення потребує і виконання штрафів, призначених як додаткові покарання За наказом Міністерства юстиції України, яким затверджено Порядок виконання уповноваженими органами з питань пробації судових рішень про призначення покарання у виді штрафу [3], у разі якщо штраф призначено як додаткове покарання до позбавлення або обмеження волі, згідно з Порядком виконання уповноваженими органами з питань пробації судових рішень про призначення покарання у виді штрафу, орган пробації направляє до суду подання про відстрочку виконання судового рішення до відбуття засудженим покарання у виді позбавлення або обмеження волі відповідно до п. 1 частини першої ст. 537 КПК України. Водночас ст. 536 КПК передбачено відстрочку виконання вироку про засудження особи лише до виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі. Покарання може бути відстрочено у разі: 1) тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуттю покарання, – до його видужання; 2) вагітності засудженої або за наявності у неї малолітньої дитини – на час вагітності або до досягнення дитиною трьох років, якщо особу засуджено за злочин, що не є особливо тяжким; 3) якщо негайне відбуття покарання може потягти за собою винятково тяжкі наслідки

для засудженого або його сім'ї через особливі обставини (пожежа, стихійне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї тощо) – на строк, встановлений судом, але не більше одного року з дня набрання вироком законної сили.

Відповідно до КПК України (ч. 2 ст. 536), відстрочка виконання вироку не допускається щодо осіб, засуджених за тяжкі (крім випадків, передбачених п. 2 ч. 1 цієї статті) та особливо тяжкі злочини незалежно від строку покарання. Отже, відстрочка виконання додаткового покарання у виді штрафу органами пробації має певні нормативні неузгодженості, адже за ст. 4 КВК України підставою для виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилування. Наказ Міністерства юстиції України [3], яким передбачено новелу – «відстрочку» виконання штрафу, не може зупинити дію закону і порушує п. 14 ст. 92 Конституції України щодо того, щоб виключно законами України визначався порядок виконання судових рішень.

Окремі труднощі становить притягнення винних до відповідальності за ухилення від сплати штрафу. Кількість осіб, засуджених за ухилення від сплати штрафу або від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю (ч. 1 ст. 389 КК України) має тенденцію до зменшення: 97 осіб 2014 року, 54 – 2015 року, 83 – 2016 року, а у 2018 році засуджено 39 осіб [9]. Ухилення від сплати штрафу – умисний злочин, відтак необхідно довести, що обвинувачуваний мав кошти або мо-

жливість їх заробити, приховував доходи тощо й умисно не виконав призначене судом покарання. Незначна кількість засуджених поміж інших чинників обумовлюється також і тим, що існує неоднозначна судова практика щодо притягнення до відповідальності особи, якій вид покарання визначено ухвалою суду в порядку заміни штрафу (ст. 53 КК України) чи пом'якшення покарання (ст. 82 КК України).

Верховний Суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у своїй постанові від 3 жовтня 2018 року [10] підтвердив висновки судів нижчих інстанцій щодо відсутності правових підстав кваліфікувати діяння осіб, яким вид покарання був змінений ухвалою суду, як ухилення від виконання покарання чи невиконання судового рішення. Суд виходив з того, що у разі встановлення факту ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, норми ст. 389 і 382 КК України співвідносяться як спеціальна і загальна. Суб'єкт злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 382 КК України, – спеціальний, це особа на яку законом і судовим актом безпосередньо покладено обов'язок з його виконання, і вона має реальну можливість його виконати, а невиконання судового акту іншими особами тягне відповідальність за відповідними статтями КК України, а саме спеціальні види невиконання судових рішень, зокрема за ст. 389 КК України. Відповідно до ч. 5 ст. 52 КК України ухилення від покарання, призначеного *вироком* суду, має наслідком відповідальність, передбачену у ст. 389 та ст. 390 КК України, тому, коли невиконання вироку полягає в ухиленні особою від покарання у виді громадських робіт,

вчинене повністю охоплюється ст. 389 КК України та іншої кваліфікації за ст. 382 КК України не потребує. Однак, як зазначає суд, враховуючи, що особі було призначено покарання у виді громадських робіт не за вироком суду, а на підставі іншого судового рішення – *ухвали*, в порядку заміни покарання у виді штрафу, на думку суду, його притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 389 КК України також виключається.

Іншої точки зору дотримуються судді цього ж суду у справах, де покарання призначено ухвалою, але при пом'якшенні покарання за ст. 82 КК України. У рішенні від 4 квітня 2019 року Верховний Суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду зазначив, що «... нова редакція ч. 2 ст. 389 КК України передбачає відповідальність за вказане діяння як особи, засудженої до відповідного покарання, так і засудженого, який відбуває цей вид покарання» [11].

Судді не коментують зазначену у ч. 5 ст. 52 КК України умову, що покарання, призначене саме *вироком* суду, має наслідком відповідальність, передбачену у ст. 389 та ст. 390 КК України. Натомість вказується, що засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок щодо якого набрав законної сили (ч. 2 ст. 43 КПК України). Саме наявність такого вироку є підставою застосування до особи від імені держави заходів примусу, які полягають у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого, що становить зміст покарання (ст. 50 КК України).

Водночас, відповідно до ст. 82 КК України, під час виконання виро-

ку, за наявності певних умов та підстав, особам, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, невідбута частина призначеного вироком покарання може бути замінена за рішенням суду більш м'яким покаранням, яке надалі має відбувати засуджений. Таке рішення суду не впливає на статус засудженої особи, яка продовжує відбувати покарання за вчинений злочин. Отже, постановлення такого рішення судом лише змінює порядок виконання вироку в частині призначеного засудженому покарання, а саме його невідбутої частини. На думку суду, виходячи з наведеного, кримінальну відповідальність за ч. 2 ст. 389 КК України в редакції Закону №1492-VIII від 7 вересня 2016 року несуть не лише ті засуджені, яким громадські чи виправні роботи призначені за вироком суду, а й ті засуджені, які відбувають відповідний вид покарання, зокрема, у порядку заміни на підставі ст. 82 КК України, у разі ухилення від відбування таких покарань.

У цьому кримінальному провадженні судом першої інстанції встановлено, що за вироком суду особі призначено покарання у виді обмеження волі на строк 1 рік. У подальшому ухвалою суду від 26 травня 2017 року це покарання замінено в порядку ст. 82 КК України на покарання у виді 240 годин громадських робіт. Отже, особа, будучи засудженою за вироком суду, ухилилася від відбування покарання у виді громадських робіт, яке він мала відбувати на підставі рішення суду від 26 травня 2017 року, а тому суд дійшов висновку про наявність у його діях складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 389 КК України.

Висновки. Правове регулювання покарання у виді штрафу потребує реформування та удосконалення. Необхідно внести зміни до законодавства для усунення неточностей та невідповідностей, поперше, уніфікувати правові норми і визначитися остаточно, чи є виконання покарання у виді штрафу функцією кримінально-виконавчої інспекції (ст. 26 КВК України), уповноважених органів з питань пробації чи все ж таки більш доцільно повернути виконання покарань у виді штрафу ДВС України. По-друге, варто внести зміни до КК України, а саме вилучити слово «вироком» з ч. 5 ст. 52 КК України й замінити його на більш широке поняття «рішення». У такому випадку будуть усунені суперечки щодо відповідальності за ухилення від покарання, призначеного ухвалою суду. По-третє, доцільно передбачити правові підстави та повноваження для збору інформації органом, на який покладено обов'язок внесення подання до суду щодо засудженого, який не сплатив вчасно штраф, що допомогло б суду прийняти виважене раціональне рішення щодо можливостей застосування інших видів покарань. Збір інформації щодо майнового стану особи доцільніше доручити ДВС України, яка має доступ до певних інформаційних баз і ресурсів, що є ще одним аргументом на користь передачі виконання покарання у виді штрафу цій службі. Крім того, необхідно удосконалити порядок виконання штрафів як додаткових покарань: доповнити ст. 26 КВК України, ст. 536 КПК України щодо можливості відстрочки покарання у виді штрафу.

Список використаних джерел

1. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) (Прийняті 14.12.1990 Резолюцією 45/110 Генеральної Асамблеї ООН) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/gu/995_907 (дата звернення: 22.09.2019).
2. Судова статистика. Звітність. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання. Форма 6 за 2014, 2015; 2016; 2017 та 2018. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 22.09.2019).
3. Порядок виконання уповноваженими органами з питань пробації судових рішень про призначення покарання у виді штрафу: затверджений наказом Міністерства юстиції України від 27.04.2018 № 1301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0544-18> (дата звернення: 22.09.2019).
4. Степанюк А. Х. Законність як принцип нормотворчості та діяльність центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань і пробації. *Інститут пробації в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали міжнародного круглого столу (16 квітня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 156–159.
5. Рекомендація СМ/Rec (2010)1 Комітету Міністрів державам – членам про Правила Ради Європи про пробацію (Прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року) URL: http://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/02_Reкомендація-Rec20101-Комітету-Міністрів-державам---членам-про-Правила-Ради-Європи-про-пробацію.pdf (дата звернення: 22.09.2019).
6. Рекомендація СМ/Rec (2017)3 щодо громадських санкцій та заходів (Прийнято Комітетом Міністрів 22 березня 2017 року на 1282 засіданні заступників Міністрів) URL: http://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/Rec20173-CSM-and-commentary_українською-мовою-остаточний-варіант.pdf (дата звернення: 25.09.2019).
7. Ухвала / Теребовлянський районний суд / від 05.03.2019, справа № 606/733/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80243742> (дата звернення: 22.09.2019).
8. Ухвала / Дніпровський районний суд м. Києва / від 04.01.2019, справа № 755/15771/16-к: Справи в порядку виконання судових рішень у кримінальних провадженнях; про заміну покарання відповідно до частини 5 статті 53, частини 3 статті 57, частини 1 статті 58, частини 1 статті 62 Кримінального кодексу України. Номер судового провадження: 1-в/755/22/19 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79025933> (дата звернення: 22.09.2019).
9. Судова статистика. Звітність. Звіт про склад засуджених. Форма № 7, затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 23.06.2018 № 325. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 22.09.2019).
10. Постанова від 3 жовтня 2018 року / Верховний Суд колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду, справа № 390/757/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77009263> (дата звернення: 24.09.2019).
11. Постанова від 4 квітня 2019 року / Верховний Суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду / Справа № 346/5142/17 провадження № 51-8002км18 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81139086> (дата звернення: 25.09.2019).

References

1. Stepanyuk, A. H. (2019). Zakonnist yak princip normotvorchosti ta diyalnist centralnogo organu vikonavchoyi vladi, sho realizuye derzhavnu politiku u sferi vikonannya kriminalnih pokaran i probaciyi. *Institut probaciyi v Ukrayini: suchasnij stan i perspektivi rozvitku: materiali mizhnarodnogo kruglogo stolu* (16 kvitnya 2019). Kiyiv: Nacionalna akademiya prokuraturi Ukrayini [in Ukrainian].

O. Podilchak, PhD in Law, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of public prosecutors training in supervision over laws observance in the enforcement of court judgments delivered in criminal cases at National Prosecution Academy of Ukraine

e-mail: olga.m.podilchak@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-9654-1914

Legal regulation of fines

The article outlines the problems of fines, installments of unpaid fines or replacement of fines in the form of community service, correctional labor or imprisonment, and analyzes the peculiarities of prosecution for evasion.

The legal regulation of the fine in Ukraine is in need of reform and improvement. It is necessary to amend the legislation in order to eliminate inaccuracies and inconsistencies. First, in order to harmonize legislation it is necessary to define definitively whether the enforcement of a penalty is a function of the criminal enforcement inspection (Article 26 of the Criminal Executive Code of Ukraine), the authorized bodies of probation or it is even more expedient to return the execution of punishments in the form of fines of the State Executive Service of Ukraine. Secondly, it is necessary to amend the Criminal Code of Ukraine, namely to remove the word «sentence» from part 5 of Art. 52 of the Criminal Code of Ukraine and replace it with a broader concept of «decision». In such a case, disputes over liability for evasion imposed by a court order will be eliminated. Thirdly, it is appropriate to provide for legal grounds and powers to collect information by the body that is obliged to file a lawsuit against a convicted person who has failed to pay a fine in a timely manner, which would help the court to make a rational decision on the possibility of using other types of punishment. In addition, it is necessary to improve the order of fines as additional penalties: to supplement Art. 26 of the Criminal Executive Code of Ukraine, Art. 536 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine on the possibility of delaying punishment in the form of a fine.

Keywords: penalty; probation; installment payment; replacement of sentence; delay, evasion.

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.22

УДК 343.272:34

Серкевич І. Р.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Львівського державного університету
внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0001-7678-0291

СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

У статті досліджено спеціальну конфіскацію як вид покарання та засіб кримінального впливу. Зазначено, що спеціальна конфіскація у кримінальному праві є примусовим безоплатним вилученням на підставі вироку суду знарядь, засобів вчинення злочину, предметів злочинних діянь, що належать винному, доходів від використання майна, отриманого внаслідок скоєння злочину. Наголошено, що конфіскація речей, які вилучені з цивільного обороту і підлягають знищенню, або тих, що підлягають поверненню законному власнику, з погляду кримінального права, конфіскацією бути не може, оскільки таке вилучення не позбавляє винного відповідних майнових прав. Не можна позбавити особу тих прав, яких у неї апріорі не було.

Ключові слова: спеціальна конфіскація; злочин; покарання; злочинні дії; виправлення засудженого; конфісковане майно.

В статье исследована специальная конфискация как вид наказания и средство криминального влияния. Отмечено, что специальная конфискация в уголовном праве представляет собой принудительное безвозмездное изъятие на основании приговора суда орудий, средств совершения преступления, предметов преступных деяний, принадлежащих виновному, доходов от использования имущества, полученного в результате совершения преступления. Отмечено, что конфискация вещей, изъятых из гражданского оборота и подлежат уничтожению или подлежащих возвращению законному владельцу, с точки зрения уголовного права, конфискацией быть не может, поскольку такое изъятие не лишает виновного соответствующих имущественных прав. Нельзя лишить человека тех прав, которых у него априори не было.

Ключевые слова: специальная конфискация; преступление; наказание; преступные деяния; исправление осужденного; конфискованное имущество.

Постановка проблеми. Дослідження проблем визначення ступеня й характеру впливу кримінального покарання на стан злочинності в суспільстві вимагає максимально повного розкриття поняття і сутнос-

ті кримінального покарання. Досить поширеним у юридичній літературі є визначення кримінального покарання як міри «державного примусу, що застосовується судом на підставі закону до особи, винної у вчиненні злочину, пов'язана з обмеженням або позбавленням цієї особи певних благ, прав та інтересів, виражає від імені держави негативну оцінку діяння і виконує завдання кари і виправлення» [1, с. 16]. Із цього погляду, покарання у виді конфіскації майна є видом майнових правообмежень, що полягає в позбавленні винного права власності на належне йому майно і виражає кримінально-правовий осуд, що забезпечується державним примусом. Тож конфіскація майна є кримінально караною, здатна обмежувати належні людині майнові права і, як наслідок, завдавати їй певних труднощів.

Інститут спеціальної конфіскації є комплексним та міжгалузевим, що охоплює норми цивільного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального та цивільно-процесуального права. Властивості спеціальної конфіскації та її роль у системі кримінально-правових заходів зумовлюють необхідність закріплення в законі правових засобів забезпечення її виконання, центральне місце серед яких займають кримінально-правові та кримінально-процесуальні засоби.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правової природи спеціальної конфіскації, характеристика її як виду покарання та засобу кримінально-правового впливу

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доктрині кримінального права питанням, пов'язаним із спеціальною конфіскацією, приділя-

лася увага у працях К. М. Карпова, О. Кондри, О. О. Книженко, О. М. Костенка, О. М. Литвака, А. А. Музики, О. В. Надена, В. О. Навроцького, М. І. Хавронюка, С. М. Школи, С. С. Яценко та ін.

Виклад основного матеріалу. Дослідження кримінально-правових і кримінально-процесуальних засобів забезпечення виконання спеціальної конфіскації вимагає попереднього з'ясування змісту категорій «засіб» і «правовий засіб», оскільки вони є родовими поняттями.

Термін «засіб» має кілька значень: 1) прийом, спосіб дії для досягнення чого-небудь; 2) знаряддя (предмет, сукупність пристосувань) для здійснення якої-небудь діяльності (засоби виробництва, засоби пересування, засоби захисту); 3) ліки, предмет, необхідний для лікування; 4) гроші, кредити; 5) капітал, фінансове становище [2, с. 750]. Із наведених тлумачень перше фактично описує певний порядок здійснення діяльності [3, с. 297], а друге – інструмент дії як якусь субстанцію.

Відповідно сформувалися й підходи до розуміння правових засобів у юридичній науці. Так, у межах так званого інструментального підходу виокремилися дві самостійні концепції, які умовно можна позначити як субстанціальну і субстанціально-функціональну [4, с. 88]. На думку С. С. Алексєєва, правові засоби – це норми права, індивідуальні приписи і веління, договори, засоби юридичної техніки, всі інші інструменти регулювання, що розглядаються в єдності характерного для них змісту і форми [5, с. 14]. Тут наявне субстанціальне розуміння правових засобів. Натомість А. В. Малько визначає правові засоби як правові явища, що

виражаються в інструментах (встановленнях) і діяннях (технології), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей. Тобто йдеться вже про субстанційно-функціональний підхід.

Оскільки як один з основних критеріїв класифікації правових засобів розглядають їх галузеву належність, то можна виділити кримінально-правові та кримінально-процесуальні засоби забезпечення виконання спеціальної конфіскації. Вони діють по-різному, з урахуванням специфіки методів правового регулювання відповідних галузей, при цьому доповнюючи один одного. Тому для підвищення ефективності спеціальної конфіскації потрібне комплексне вивчення засобів її забезпечення, виявлення наявних недоліків у цій сфері та розроблення шляхів їх усунення.

Визначаючи кримінально-правові засоби, потрібно брати за основу правову природу спеціальної конфіскації. Тож варто враховувати наявну в науці позицію щодо кримінально-правових засобів забезпечення виконання рішень суду у кримінальних справах загалом, а також у частині покарання. Ідеться про встановлення кримінальної відповідальності за порушення режиму відбування і (або) виконання покарання, визнання таких дій самостійним злочином [6, с. 789].

Перш ніж говорити про конфіскацію майна як про засіб кримінально-правового впливу, також слід розглянути покарання як міру державного примусу. У науці кримінального права склалося кілька шкіл, які розглядали покарання з різних підходів.

Законодавчого визначення кримінального покарання довгий час не існувало зовсім.

Покарання є правовим наслідком вчинення злочину. З погляду діалектики, злочин – це заперечення права, а покарання є запереченням цього заперечення, тобто відновленням правового порядку [7, с. 113–117]. Адаже без правоохоронної ознаки покарання було б простим актом насильства з боку держави. Зовнішнє вираження покарання проявляється як примусовий захід впливу на засудженого, призначається судом і виконується незалежно від волі винного. З погляду держави, покарання є реакцією на вчинене злочинне діяння, сенс якого полягає в певному обов'язку злочинця дотримуватись закону. З боку винного, покарання є примусом до отримання негативних наслідків внаслідок вчинення злочину. При цьому, оскільки злочин, з філософського погляду, є проявом зла, то й покарання, будучи відплатою, – це «...навмисне заподіяння винному свідомих страждань і поневірянь, спеціально розраховане на те, що він буде зазнавати покарання як міру за завдане зло суспільству» [8, с. 93]. Із цього випливає, що покарання полягає в позбавленні або обмеженні прав і свобод засудженого.

Ще однією ознакою покарання є його особлива цільова спрямованість – застосування задля відновлення соціальної справедливості, виправлення засудженого і попередження вчинення нових злочинів, що відрізняє його від інших примусових заходів, зумовлених скоєнням злочину [9]. Наприклад, взяття під варту, будучи примусовим запобіжним заходом, застосовуваним щодо особи, обвинуваченої (підозрюваної) у

скоєнні злочину, за своєю суттю має багато подібного з позбавленням волі, застосовуваням як покарання, відбувати яке також можуть у слідчому ізоляторі. Та попри подібність і за зовнішніми ознаками, і за змістом, ці заходи мають різні цілі.

Як відомо, покарання має три цілі: попередження вчинення нових злочинів, відновлення соціальної справедливості і виправлення засудженого. Утримання ж під вартою суд застосовує, якщо є достатні підстави вважати, що обвинувачений або підозрюваний може сховатися від слідства або суду, у будь-який спосіб перешкоджатиме встановленню істини у справі, або й надалі вестиме злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання вироку суду [10].

Цікавою видається думка німецького вченого Р. Моля. Він зазначав, що покарання схоже на дволикого Януса, що одним боком «дивися» в минуле, а іншим – у майбутнє. З боку минулого, покарання є розплатою, помстою, акт більш рефлексивний, ніж доцільний. Однак щодо майбутнього, покарання – засіб для досягнення конкретних цілей, як, наприклад, виправлення злочинця та превенція вчинення нових злочинів [11, с. 41].

Звернімо увагу на цілі покарання. Однією з головних цілей покарання є виправлення засудженого. Воно визначалося як формування в засудженого шанобливого ставлення до людини, суспільства, праці, норм, правил і традицій людського буття та стимулювання правослужняної поведінки [12]. Зауважимо, що ця мета передбачалася законом і раніше, проте її зміст розкрито не було. У юридичній літературі зміст виправлення засудженого визначали по-різному.

Мета виправлення засудженого видається нам дещо утопічною, оскільки вона лежить не стільки в царині кримінального права, скільки в галузі психології та філософії. Однак зовсім відкидати її, на наш погляд, не можна, адже в ній закладений глибокий гуманістичний сенс. Ця позиція відображена, зокрема, і в міжнародному праві. Наприклад, Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, прийняті на Першому Конгресі ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками, закріплюють, що запобігти злочинам і захистити суспільство можна тільки за умови, якщо після відбуття терміну покарання злочинець не тільки готовий, а й здатний дотримуватися закону. Утім, на практиці можливості покарання щодо виправлення злочинців виявляються вкрай незначними. Як виправлення слід визнавати ті результати, які реально можуть бути досягнуті кримінально-правовими засобами.

За цілями попередження нових злочинів у науковій літературі іноді виокремлюють загальне і спеціальне попередження [10, с. 33].

Загальне попередження – це спроба вплинути на осіб, які мають намір скоїти злочин, за допомогою загрози покарання або його реально-го застосування. Ще в Соборному Уложенні 1649 року було закріплено: «...стратити смертю без усякої пощади, щоб на те дивлячись, інші такої беззаконної і поганої справи не робили, і від блуду вгамувалися» (гл. XXII ст. 26).

Зміст спеціальної превенції полягає в недопущенні вчинення нового злочину з боку особи, яка вже притягувалася до кримінальної відповідальності. Мета спеціального

попередження переплітається з метою виправлення, але, на наше переконання, це різні поняття, вважати виправлення засобом попередження злочинів не варто [1, с. 22–24]. Мета спеціальної превенції має на увазі насильницький спосіб попередження, як-от: страх бути покараним, позбавлення можливості вчиняти нові злочини тощо. А мета виправлення не передбачає насильства. Про це писав М. С. Таганцев: мета попередження спрямована тільки на стримування волі злочинця, а мета виправлення – видозмінити волю злочинця [11, с. 61]. Саме тому, на наш погляд, виправлення виділено в законі як самостійну мету покарання, поряд з відновленням соціальної справедливості і попередженням вчинення нових злочинів.

Відновлення соціальної справедливості як одна з цілей покарання є досить новою для вітчизняного кримінального законодавства. Кримінальний кодекс радянського періоду не тільки визнавав покарання карою за скоєння злочину, а й вказував, що воно «має на меті перевиховання і виправлення засудженого у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поваги до правил соціалістичного співжиття, а також попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами» (ст. 20). Із цього формулювання не було зрозуміло, що являє собою кара і як вона стосується цілей покарання. Вираз «покарання є не тільки карою» в буквальному сенсі означає, що покарання і є кара. Згідно з Тлумачним словником В. Даля, кара – це страта, покарання, суворе стягнення [3, с. 89].

Покарання є неминучим наслідком злочину, воно необхідне для

відновлення справедливості. З погляду відносних теорій, покарання мало досягати таких цілей: залякування, виправлення, попередження злочинів. Покарання не є тільки карою чи самоціллю, воно покликане бути засобом досягнення корисних для суспільства цілей.

Деякі автори вважають кару однією з цілей покарання, мовляв, виправлення і перевиховання злочинця, попередження вчинення нових злочинів – не є вичерпними цілями. Головно саме цілі визначають систему і види покарань, а також їхній зміст. Законодавець обирає такі види покарань, які найбільше підходять для досягнення поставлених цілей. Безумовно, на систему і види покарань впливають й інші чинники (культурний та економічний розвиток держави, політична система тощо). Однак ці фактори, на нашу думку, не є головними. Цілі покарання визначають види і розмір санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Згідно з КК України, всі покарання поділяють на основні і додаткові, а також покарання, які можуть бути призначені як основні або додаткові.

Основне покарання – це покарання, яке не може додаватися до інших покарань і застосовується лише як самостійне покарання за той чи інший злочин. Воно є найсуворішим позбавленням й обмеженням прав і свобод людини. Застосовуватися тільки як основні можуть такі покарання: громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військово-

службовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі.

Додаткове покарання – це покарання, яке у випадках та порядку, передбачених КК України, додається до основного покарання за той чи інший злочин і самостійно застосовуватися не може. Відповідно до ч. 4 ст. 52 КК України, до основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань [13]. Функція додаткових покарань полягає в обтяженні основного покарання з урахуванням характеру суспільної небезпеки злочину, а також особи, яка його вчинила. До покарань, які можуть застосовуватися лише як додаткові, належать: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскація майна.

Як бачимо, конфіскація майна належить до другої групи і застосовується тільки як додаткове покарання. Тож, визначаючи цілі і зміст конфіскації майна, треба брати за основу наведені вище положення.

Цілі конфіскації майна як виду покарання відповідають цілям покарання. Закон не виділяє цілі окремих покарань і не диференціює мету залежно від того, до якої категорії – основних або додаткових – належить покарання. У зв'язку із цим перед конфіскацією майна були поставлені ті ж цілі, що й перед будь-яким іншим покаранням: відновлення соціальної справедливості, виправлення засудженого, попередження злочинів тощо. Ця остання мета відрізняє конфіскацію майна як вид покарання від іншої міри кримінально-правового характеру.

У кримінальному законі щодо цілей покарання конфіскація означає

зазнавання винним страждань, відповідних тяжкості скоєного ним злочину. У складі покарання відтворюється склад злочину. Іншими словами, злочинець позбавляється того ж права, яке він порушив або намагався порушити.

Один з найважливіших чинників, який вагомо впливає на обумовленість існування і застосування конфіскації майна, – це припущення про незаконність нажитого майна. Як відомо, далеко не кожен факт скоєння злочину фіксується й отримує юридичну оцінку. Латентна злочинність має досить високий рівень, особливо серед так званих корупційних злочинів [14, с. 16]. На думку правозастосувачів, дуже часто особу можна притягнути до кримінальної відповідальності за незначні злочини. Наприклад, одним з найбільш латентних злочинів є хабарництво. На практиці часто трапляється, що майно чиновника, затриманого за хабар, явно не відповідає його легальному доходу. Оперативна інформація свідчить про те, що він регулярно отримував хабарі. Однак чинне кримінальне законодавство не дозволяє конфіскувати це майно на підставі лише припущення про те, що це майно придбане шляхом скоєння злочину, або висновку про те, що особа не могла, з огляду на величину її легального доходу, придбати це майно [15]. З одного боку, таке положення відповідає презумпції невинуватості, а з іншого – порушує принцип справедливості.

Деякі автори вважають, що наведений аргумент не є обґрунтованим, бо суперечить основним принципам кримінального права [16]. Оскільки конфіскація доходів, отриманих в результаті вчинення злочи-

ну, з погляду формальної логіки, не може бути покаранням, то є обмеженням прав злочинця на відповідне майно, майно, яке одержане у злочинний спосіб, тобто нажите незаконно, відповідно, жодного права на нього у винного бути не може. Крім того, підставою кримінальної відповідальності та покарання є вчинений злочин.

Чимало авторів вважає, що застосування конфіскації як засобу вилучення майна, імовірно отриманого внаслідок злочинної діяльності, ставить суд у скрутне становище [17]. У цьому випадку злочинець піддається покаранню не за той злочин, у вчиненні якого він визнаний винним, а за те, у вчиненні якого його лише підозрюють [17]. Це твердження видається нам не зовсім правильним, адже для того, щоб з'явилися вагомі підстави для підозри, що те чи інше майно придбано злочинним шляхом, потрібно довести факт бодай одного злочину, внаслідок якого засуджений міг безпідставно збагатитися. Так, отримання хабаря мало коли буває одиничним злочином, але довести вдається, як правило, тільки незначну частину реально скоєних особою епізодів. На підставі цього, якщо особа, винна в отриманні хабаря, має майно, вартість якого значно перевищує її дохід, то логічно припустити, що воно набуто на доходи від злочинної діяльності й підлягає конфіскації, якщо винний не доведе зворотного.

Ще одна проблема полягає в тому, що будь-яке покарання має бути справедливим, тобто адекватним характеру й ступеню суспільної небезпеки вчиненого злочину, особи винного й обставинам його вчинення. Як зазначається в літературі, при

застосуванні конфіскації-покарання як засобу вилучення майна, нажитого злочинним шляхом лише імовірно, ця адекватність порушується [18, с. 77]. Бо ця обставина формально не стосується злочину. Якщо конфіскацію майна застосовувати за розкрадання чужого майна, то тим самим, на думку дослідників, засуджений піддається такому ж позбавленню, як й інші громадяни внаслідок вчинення ним злочину [19]. Тож це має сприяти виробленню у винного відповідного досвіду, щоб надалі не робити іншим те, чого не бажаєш собі. Конфіскація майна в більшості випадків виступає саме як позбавлення злочинця того ж блага, якого він позбавив або намагався позбавити іншого, що більшою мірою сприяє виробленню «категоричного імперативу», ніж при позбавленні волі, де така адекватність відплати не простежується. У цьому розумінні конфіскація якраз виступає як засіб досягнення того результату, досягти якого завдяки застосуванню основного покарання або іншого кримінально-правового засобу неможливо.

З іншого боку, конфіскація майна, навпаки, ускладнивши соціальну адаптацію особи, яка відбула покарання у виді позбавлення волі, впливатиме на процес виправлення. Фактично, ця особа повинна почати нове життя без майна. Проте, треба визнати, що відсутність майна буде для звільненого з місць позбавлення волі найсильнішим стимулом відновлення своєї корисливої злочинної діяльності.

Цілі кримінального покарання визначаються для позначення бажаного результату, який, за логікою законодавця, повинен бути досягнутий в результаті його застосування.

Позбавлення засудженого певного майна здатне, з одного боку, змусити задуматися про доцільність вчинення злочину з корисливим мотивом або розкаятися в ньому, а з іншого – навпаки, викликати негативну реакцію, внутрішній протест, що може стати причиною повторного скоєння злочину. Однак варто відзначити, що ця ситуація може бути застосована і до будь-якого іншого виду покарання, вона не є специфічною особливістю лише конфіскації майна.

Конфіскація майна як покарання, з огляду на свої об'єктивні властивості, також може мати психічний вплив на злочинця. При призначенні конфіскації майна загроза визначається змістом її кількісної та якісної сторони. Під кількісною стороною мається на увазі той обсяг майна, який може бути конфіскований. Якісна сторона являє собою фактичну цінність цього майна. Тож встановлення конфіскації за вчинення корисливих злочинів було б досить справедливим і доцільним. Держава в цьому випадку ніби попереджає, що той, хто намагається розбагатіти злочинним шляхом, може втратити те, що він нажив сумлінно [20]. Це, на наш погляд, головна перевага конфіска-

ції майна як засобу кримінально-правового впливу.

Висновки. Отож, конфіскація майна як засіб кримінально-правового впливу має низку ознак: 1) полягає в примусовому вилученні майна, тобто незалежно від волі його власника; 2) характеризується безоплатністю, винний не отримує за нього будь-якої компенсації; 3) вилучення на користь держави (обов'язкова ознака). Спеціальна конфіскація у кримінальному праві є примусовим безоплатним вилученням на підставі вироку суду знярядь, засобів вчинення злочину, предметів злочинних діянь, що належать винному, доходів від використання майна, отриманого внаслідок скоєння злочину. Майно, конфісковане у винного, не передається кому-небудь, не знищується, а стає державною власністю. Зазначимо, що конфіскація речей, які вилучені з цивільного обороту і підлягають знищенню, або тих, що підлягають поверненню законному власнику, з погляду кримінального права, конфіскацією бути не може, оскільки таке вилучення не позбавляє винного відповідних майнових прав. Не можна позбавити особу тих прав, яких у неї апіорі не було.

Список використаних джерел

1. Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность. Ленинград, 1973. 160 с.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1963. 968 с.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Москва : Рус. яз., 1982. Т. 4. 704 с.
4. Лапчинский М. В. Некоторые аспекты исследования понятия «юридические средства охраны гражданских прав». *Государство и право*. 2003. № 5. С. 88–90.
5. Алексеев С. С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация. *Советское государство и право*. 1987. № 6. С. 12–19.

6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
7. Гегель Г. В. Ф. Сочинения. Философия права. Москва; Ленинград, 1934. Т. VII. 775 с.
8. Ременсон А. Л. Некоторые вопросы теории советского исправительно-трудового права. *Советское государство и право*. 1964. № 1. С. 76–80.
9. Куц В. Від суб'єкта злочину до суб'єкта кримінального правопорушення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4 (46). С. 66–71.
10. Пимонов В. А. Теоретические и прикладные проблемы борьбы с общественно опасными посягательствами средствами уголовного права: монография. Москва : Юрлитинформ, 2007. 336 с.
11. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Москва, 1994. Т. 2. 380 с.
12. Орловська Н. А. Кримінально-правовий вплив на юридичних осіб: проблеми нормативної регламентації та шляхи їх вирішення. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 9–10 груд. 2016 р.). Івано-Франківськ : Фоліант, 2016. С. 84–99.
13. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.12.2019).
14. Оболонцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. 128 с.
15. Шведова Г. Л. Окремі кримінологічні проблеми корупційної злочинності в українському суспільстві. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Юрид. літ. 2010. Вип. 55. С. 575–578.
16. Baachut J., Gaberle A., Krajewski K. *Kryminologia*. Arche. Gdańsk, 2006. 516 s.
17. Маршуба М. О. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан та основні стратегії протидії. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 31. С. 123–134.
18. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности: монография / под ред. С. М. Иншакова. Москва : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2011. 839 с.
19. Корнієнко Є. В. Спеціальна конфіскація за кримінальним законодавством України. *Наше право*. 2015. № 1. С. 68–74.
20. Лашук Є. В. Проблема спеціальної конфіскації в аспекті кримінально-правової політики України. *Наука і правоохорона*. 2016. № 2. С. 128–137.

References

1. Shargorodskij, M. D. (1973). *Nakazanie, ego celi i effektivnost*. Leningrad [in Russian].
2. Ozhegov, S. I. (1963). *Slovar russkogo yazyka*. Moskva: Gos. izd-vo inostr. i nac. Slovaroj [in Russian].
3. Dal, V. (1982). *Tolkovyj slovar zhivogo velikoruskogo yazyka*: v 4 t. T. 4. Moskva: Rus. yaz. [in Russian].
4. Lapchinskij, M. V. (2003). Nekotorye aspekty issledovaniya ponyatiya «yuridicheskie sredstva ohrany grazhdanskikh prav». *Gosudarstvo i pravo*, 5, 88–90 [in Russian].
5. Alekseev, S. S. (1987). Pravovye sredstva: postanovka problemy, ponyatie, klassifikaciya. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 6, 12–19 [in Russian].
6. Dudorov, O. O., Havronyuk, M. I. (2014). *Kriminalne pravo*. Kiyiv: Vaite [in Ukrainian].

7. Gegel, G. V. F. (1934). *Sochineniya. Filosofiya prava*. T. VII. Moskva; Leningrad [in Russian].
8. Remenson, A. L. (1964). Nekotorye voprosy teorii sovetskogo ispravitelno-trudovogo prava. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1, 76–80 [in Russian].
9. Kuc, V. (2016). Vid sub'yekta zlochinu do sub'yekta kriminalnogo pravoporushennya. *Visnik Nacionalnoyi akademiyi prokuraturi Ukrayini*, 4 (46), 66–71 [in Ukrainian].
10. Pimonov, V. A. (2007). *Teoreticheskie i prikladnye problemy borby s obshchestvenno opasnymi posyagatelstvami sredstvami ugovnogo prava*. Moskva: Yurlitinform [in Russian].
11. Tagancev, N. S. (1994). *Russkoe ugovnoe pravo*. Moskva. T. 2. [in Russian].
12. Orlovskaya, N. A. (2016). Kriminalno-pravoviy vpliv na yuridichnih osib: problemi normativnoyi reglamentatsiyi ta shlyahi yih virishennya. *Politika v sferi borotbi zi zlochinnistyu: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Ivano-Frankivsk, 9–10 grud. 2016 r.). Ivano-Frankivsk: Foliant, 84–99 [in Ukrainian].
13. Oboloncev, V. F. (2005). *Latentna zlochinnist: problemi teorii ta praktiki poperedzhennya*. Harkiv: Vid. SPD FO Vapnyarchuk N. M. [in Ukrainian].
14. Shvedova, G. L. (2010). Okremi kriminologichni problemi korupciynoyi zlochinnosti v ukrayinskomu suspilstvi. *Aktualni problemi derzhavi i prava*, 55, 575–578 [in Ukrainian].
15. Baachut, J., Gaberle, A., Krajewski, K. (2006). *Kryminologia*. Arche. Gdańsk.
16. Marshuba, M. O. (2016). Korupciyna zlochinnist v Ukrayini: suchasnij stan ta osnovni strategiyi protidiyi. *Pitannya borotbi zi zlochinnistyu*, 31, 123–134 [in Ukrainian].
17. Inshakov, S. M. (red.). (2011). *Teoreticheskie osnovy issledovaniya i analiza latentnoj prestupnosti*. Moskva: YuNITI-DANA: Zakon i pravo [in Russian].
18. Korniyenko, Ye. V. (2015). Specialna konfiskatsiya za kriminalnim zakonodavstvom Ukrayini. *Nashe pravo*, 1, 68–74 [in Ukrainian].
19. Lashuk, Ye. V. (2016). Problema specialnoyi konfiskatsiyi v aspekti kriminalno-pravovoyi politiki Ukrayini. *Nauka i pravoohorona*, 2, 128–137 [in Ukrainian].

I. Serkevych, PhD in Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law Academic Disciplines of the Law Faculty of Lviv State University of Internal Affairs

ORCID ID: 0000-0001-7678-0291

Special forfeiture in the system of criminal law measures

The article explores special forfeiture as a type of punishment and as a special criminal justice measure. It is noted that special forfeiture in criminal law is a forceful seizure, without compensation, under the court sentence, of instruments and means of committing a crime, objects of criminal acts belonging to the guilty person, profits from the use of property obtained as a result of committing the crime. The purposes of forfeiture of property as a type of punishment correspond to the purposes of punishment. The law does not distinguish the purposes of particular punishments and does not differentiate the purpose depending on which category (primary or additional) the punishment belongs to. In this regard, forfeiture of property has the same purposes as any other punishment, that is restoring social

justice, reformation of sentenced persons, preventing crimes, and so on. This purpose distinguishes forfeiture of property as a type of punishment from forfeiture of property as a criminal law measure. One of the most important factors significantly influencing the conditionality of the existence and application of forfeiture of property is the assumption of illegality of the property acquired. Not every fact of committing a crime is recorded and obtains a legal evaluation. On the one hand, this provision is consistent with the presumption of innocence and, on the other hand, violates the principle of justice.

Forfeiture of property as a criminal justice measure has a number of features: 1) is a forcible seizure of property, that is regardless of the will of the owner; 2) is characterized by gratuity, that is the guilty person does not receive any compensation; 3) is for the benefit of the state. It is emphasized that the forfeiture of things withdrawn from circulation and subject to destruction or those subject to return to the legitimate owner, from the point of view of criminal law, can not be considered as forfeiture, since such withdrawal does not deprive the guilty person of the relevant property rights. It is impossible to deprive a person of those rights which he did not have a priori.

Keywords: *special forfeiture; crime; punishment; criminal acts; reformation of sentenced persons; forfeited property.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.3.23

УДК 343.8

Махніцька К. Г.,
аспірант кафедри кримінального
права та правосуддя Міжнародного
економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

ПРО РОЛЬ ЗАБОРОНЕНИХ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ПРЕДМЕТІВ У МЕХАНІЗМІ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ЗАСУДЖЕНИМИ

У статті йде мова про таку умову, що сприяє вчиненню злочинів засудженими до позбавлення волі, як наявність у цих осіб заборонених предметів, речовин і засобів, а також про деякі шляхи її усунення, блокування, нейтралізації тощо.

Ключові слова: місця позбавлення волі; засуджений; причина; умова; злочин; заборонені предмети, речовини та засоби; механізм вчинення злочину.

В статье речь идет о таком условии, которое способствует совершению преступлений осужденными к лишению свободы, как наличие у этих лиц запрещенных предметов, веществ и средств, а также о некоторых путях их ликвидации, блокирования, нейтрализации.

Ключевые слова: места лишения свободы; осужденный; причина; условия; преступление; запрещенные предметы, вещества и средства; механизм совершения преступления.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, щорічно з боку засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, вчиняються від 200 [1, с. 1] і більше злочинів [2, с. 213–214]. При цьому, однією з умов, що сприяли їх вчиненню була наявність у цих осіб предметів, виробів і речовин, зберігання і використання яких засудженими заборонено відповідно до додатка 3 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі – ПВР УВП) [3] та у загальних рисах – ст. 102 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України [4].

Більш того, через низький рівень та ефективність реалізації в установах виконання покарань заходів запобіжного характеру, що пов'язані із проведенням обшуків території охоронюваних об'єктів, а також засуджених, їх речей і предметів, щорічно кількість вилучених у цих осіб заборонених засобів є сталою та однаковою у розрахунку на 1 тис. засуджених.

Показовими у цьому контексті є статистичні дані, які характеризують зазначене явище що стосуються 1992–2016 рр. Так, у 1992 році (першому звітному періоді часів не-

залежності України) у засуджених, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, було вилучено майже 500 літрів спиртних напоїв та більш ніж 20 тон браги [5, с. 2]. І це при тому, що в Основних напрямках реформи кримінально-виконавчої системи в УРСР, які були затверджені постановою Кабінету Міністрів УРСР, було закріплено таке завдання, як розширення асортименту дозво-лених для засуджених у місцях позбавлення волі предметів індивідуального та колективного користування [6, с. 7].

Суттєво не змінилась зазначена ситуація і в 1999 році (першому звітному році Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП) після його виведення з підпорядкування з МВС України у 1998 році). Зокрема, у 1999 році у засуджених, позбавлених волі, було вилучено 738,4 літра спиртних напоїв та інших заборонених предметів і речовин (8 тис. 244 грами наркотичних речовин, 60 тис. грн., 9 тис. 235 доларів США) [7, с. 19].

Аналогічні показники з цього приводу мали місце й у 2011 році (першому звітному періоду після підпорядкування органів та установ виконання покарань Міністерству юстиції України), а саме: у засуджених, які тримались у місцях позбавлення волі, вилучено 33,7 літра спиртних напоїв, 6 тис. 875 літрів браги, 934 грами наркотичних речовин та інших заборонених предметів [8, с. 7].

У свою чергу, у 2015 році у засуджених, позбавлених волі, було вилучено 70 літрів спиртних напоїв та 7 тис. 535 літрів браги, а також інших заборонених предметів [9,

с. 7]. Ці ж тенденції збереглись й у подальші роки [1, с. 17].

Постановка завдання. Таким чином, слід визнати, що в наявності складна практична проблема, яка потребує вирішення у тому числі й на теоретичному рівні. Виходячи з цього, головним завданням наукової статті стала розробка об ґрунтованих шляхів запобіжного характеру, спрямованих на усунення, нейтралізацію, ліквідацію умов, які сприяють надходженню до засуджених, позбавлених волі, тих предметів, речовин і засобів, які використовуються ними у ході вчинення злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення наукової літератури показали, що, питаннями, які стосуються запобігання потрапляння до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі активно займаються як кримінологи, так і учені кримінально-виконавчого профілю. До таких можна віднести таких із них, як О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головін, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, О. Г. Колб, І. М. Копотун, В. М. Конопельський, О. В. Лисодєд, В. А. Меркулова, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, М. С. Пузирьов, І. С. Яковець та ін.

Поряд з цим, враховуючи зазначені вище тенденції розвитку даного суспільно небезпечного явища, що склались нині у місцях позбавлення волі, а також роль заборонених предметів у механізмі виникнення злочинів з боку засуджених, які тримаються в УВП, слід визнати, що актуальність, теоретичне та практичне значення означеної тематики дослідження є очевидною, що й

стало вирішальним при виборі теми цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу.

В кримінології під умовами розуміють різноманітні явища, процеси, обставини, які сприяють або створюють можливість виникнення та прояву причини, яка породжує наслідок [10, с. 188]. При цьому, як довів А. П. Закалюк, обумовлення відносяться до одного з видів детермінації, який полягає у створенні можливості (ймовірності) настання наслідку через один з двох або обома функціональними способами: сприянням формуванню причини і сприянням (створенням умов) для її реалізації [10, с. 191].

Виходячи з цього, слід у кожній ланці причинного ланцюга, крім самої причини, враховувати наявні й інші, пов'язані з нею детермінанти, а саме: умови формування причини цієї ланки та умови, які сприяють настанню наслідку дії зазначеної причини, позаяк у цій ланці можуть бути присутні й інші різновиди детермінантів, зокрема корелянти (на переконання А. П. Закалюка, всі детермінанти цієї ланки становлять її детермінуючий комплекс [10, с. 191].

Саме зазначений методологічний підхід і був застосований у цій роботі при з'ясуванні змісту її предмета. Така позиція дозволяла встановити декілька обставин, що сприяють проникненню до засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, заборонених для них на нормативно-правовому рівні предметів, виробів і речовин, зберігання і використання яких не дозволяється, а саме:

1. Відповідно до вимог п. 14 ст. 92 Конституції України, діяльність органів та установ виконання пока-

рань має визначатись виключно законами.

У той самий час, перелік заборонених предметів тощо для засуджених, позбавлених волі, зазначений у підзаконному нормативно-правовому акті (ПВР УВП), що, з огляду змісту принципу верховенства права, який закріплений у ст. 8 Основного закону, не можна визнати правильним підходом законодавця.

Зазначена обставина, як показує практика виконання – відбування покарання у виді позбавлення волі, використовується злочинними авторитетами для здійснення тиску та вчинення різноманітних правопорушень, включаючи й спроби незаконного зберігання і використання заборонених предметів. При цьому, не дивлячись на те, що у ч. 7 ст. 102 КВК України зазначено, що перелік і кількість предметів і речей, які засуджені можуть мати при собі визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, вказана «ремарка» законодавця не може розглядатись як така, що відповідає вимогам Конституції України.

Саме на це акцентує увагу п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 09 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні судочинства», встановлювати чітку ієрархію нормативно-правових актів (норми Основного закону; закони; підзаконні нормативно-правові акти) [11, с. 136].

Враховуючи зазначену колізію та протиріччя норм КВК і Конституції України, засуджені вважають, що встановлені у ПВР УВП заборони щодо предметів, виробів і речовин є колективним «витвором» персоналу

Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС), який входить до системи Міністерства юстиції України, а тому використовують різноманітні форми і способи протидії адміністрації УВП, у тому числі й шляхом купівлі-продажу заборонених предметів у місцях позбавлення волі. І, що більш небезпечно, використовують їх при вчиненні повторних злочинів у ході відбування даного покарання.

Так, 19 квітні 1992 р. у виправній колонії №52 УМВС України у Донецькій області після вживання, виготовленого в камері самогону, засуджені З. та Н., використовуючи заточку, вчинили умисне вбивство засуджених К. та Б., а потім нанесли умисні тілесні пошкодження засудженому М. [5, с. 7].

06.01.1999 р. у гуртожитку для засуджених Кіровоградської виправної колонії № 6 після вживання спиртних напоїв між засудженими О. та М. виник конфлікт, внаслідок якого саморобним ножом було вбито засудженого М. [7, с. 11].

07.10.2011 р. засуджений Л., який відбував покарання у Бердичівському виправному центрі № 108, самовільно залишив контрагентський об'єкт, вжив спиртні напої та вчинив зґвалтування малолітньої особи [8, с. 5].

18.04.2015 р. у приміщенні харчоблоку Городищенської виправної колонії № 96 на ґрунті раптово виниклої конфліктної ситуації двоє засуджених за допомогою заточених металевих пластин нанесли один одному колото-рублені рани спини та голови [9, с. 6].

2. Не дивлячись на прийняття 14 квітня 2014 року Закону України «Про приведення умов тримання засуджених до позбавлення волі до

Європейських стандартів» [12], що відображено у змісті Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2017 року, досі порядок виконання-відбування даного покарання в Україні не відповідає нормам не лише європейського, але й міжнародного права у сфері кримінально-виконавчої діяльності.

Мова у даному випадку ведеться про те, що у Переліку предметів, виробів і речовин, збереження яких заборонено (додаток 3 до ПВР УВП), зазначені ті із них, які широко використовуються в УВП відповідно до інших норм КВК. Так, у главі 19 (ст. 123–128) даного Кодексу визначені заходи виховного впливу на засуджених до позбавлення волі, що в тому числі передбачають використання певних предметів, які входять у перелік заборонених.

Зокрема, у додатку 3 до ПВР УВП зазначено про такі із них, як: телевізори, мобільні телефони, комп'ютерну техніку, тощо, користування якими дозволяється у розрахунок – один на відділення соціально-психологічної служби, або на жилу секцію (камеру), що є анахронізмом минулих років та, зокрема, тією заборонаю, яка була встановлена для засуджених ще у так звану «радянську епоху» та не відповідає у тому числі змісту Закону України «Про приведення умов тримання засуджених до позбавлення волі до Європейських стандартів».

Виходячи з цього, слід визнати, що видозміна ч. 7 ст. 103 КВК та додатку 3 до ПВР УВП є очевидною.

3. Як свідчить практика та результати спеціальних наукових досліджень [14], засуджені, які відбува-

ють покарання у виді позбавлення волі, об'єктивно піддаються впливу та функціонують у площині офіційних приписів, що визначені у кримінально-виконавчому законодавстві, та кримінальної субкультури, вимоги якої є не менш жорсткими, а, подекуди, й більш жорстокими ніж, наприклад, заходи стягнення, які застосовуються до цих осіб згідно вимог ст. 132 КВК. При цьому однією з необхідних складових змісту кримінальної субкультури є активна участь засуджених у її дотриманні та розповсюдженні, а також у незаконному зберіганні та використанні предметів, виробів і речовин, які заборонені у місцях позбавлення волі.

У такій ситуації протидіяти зазначеному явищу тільки кримінально-виконавчими засобами реагування (у виді заборони; застосування заходів дисциплінарної та інших видів юридичної відповідальності; вилучення цих предметів у каналах їх надходження до засуджених тощо) є недостатнім видом діяльності, позаяк дана проблема потребує системного підходу, який передбачає не тільки раціональне та ефективне використання при цьому можливостей загальносоціального характеру. До них, зокрема, відносяться заходи щодо підвищення загальної культури населення, яка спрямована на витіснення із свого обігу кримінальної субкультури; нетерпимість суспільства до її проявів на всіх рівнях життєдіяльності (побутовому, корпоративному, державному).

4. Інші обставини. До таких, у першу чергу, відносяться ті, що пов'язані з організацією харчування засуджених, позбавлених волі, та стосуються тих заборон, які визначені в додатку 5 ПВР УВП та встановлені в переліку продуктів харчування, виробів і речовин, які засуджені можуть отримувати в посылках (передачах), купувати в крамницях УВП та зберігати при собі.

Як і в попередніх випадках, їх виділення у сьогоденні, особливо у контексті положень Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України 2017 року є об'єктивно обумовленим та невідкладним кроком, покликаним на підвищення рівня ефективності запобіжної діяльності з питань усунення причин і умов потенційної злочинності, а також блокування, нейтралізації, усунення тощо детермінант, які сприяють проникненню до засуджених у місцях позбавлення волі заборонених предметів, речовин і засобів.

Висновки. Таким чином, слід констатувати, що в наявності складна прикладна проблема, яка не тільки стосується змісту кримінально-виконавчої діяльності, але й тісно пов'язана із загальносоціальними цінностями та потребами, вирішення яких неможливе без комплексного підходу та без ефективного використання при цьому потенціалу всіх суб'єктів запобігання злочинам, (державних, включаючи правоохоронні органи; громадських інституцій та окремих громадян, зокрема і засуджених).

Список використаних джерел

1. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : *Інформаційний бюлетень*. Київ : Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
2. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис... док. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ : 2007. 513 с.
3. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затв. наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2823/5 : Офіц. текст. Київ : Алерта, 2019. 220 с.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : прийнятий 11 липня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
5. Оперативно-служебная деятельность учреждений уголовно-исправительной системы МВД Украины: *Информ. бюллетень*. Киев : ГУИН МВД Украины, 1993. № 4. 46 с.
6. Основные направления реформы уголовно-исполнительной системы в Украинской ССР: утв. постановлением Кабинета Министров Украинской ССР от 11.07.1991 г. № 88. Киев : ГУИН МВД УССР, 1991. 18 с.
7. Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1999 році: *Інформ. бюлетень*. Київ : ДДУПВП, 2000. № 4. 84 с.
8. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році : *Інформ. бюлетень*. Київ : ДПтС України, 2011. 69 с.
9. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2015 році. Київ : ДПтС України, 2016. 44 с.
10. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : У 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2017. Кн. 1: Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. 424 с.
11. Про застосування Конституції України при здійсненні судочинства : постанова Пленуму Верховного Суду України від 09.11.1996 № 9. Постанова Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 136–141.
12. Про приведення умов тримання засуджених до позбавлення волі до європейських стандартів : Закон України від 14 квітня 2014 року. *Голос України*. 06.05.2014. № 87.
13. Про Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2017 року. *Урядовий кур'єр*. 22.09.2017. № 178.
14. Крикушенко О. Г. Сучасна субкультура місць позбавлення волі та її запобігання персоналом установ виконання покарань: дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2015. 253 с.

References

1. Kolb, O. G. (2007). *Ustanova vykonannia pokaran yak sub'iekt zapobihannia zlochynam* (Dys... dokt. yuryd. nauk). Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
2. Zakaliuk, A. P. (2017). *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka* : U 3 kn. Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriia kryminolohichnoi nauky. Kyiv: Vydavnychy Dim «In Yure» [in Ukrainian].

3. Krykushenko, O. H. (2015). *Suchasna subkultura misty pozbavlennia voli ta yii zapobihannia personalom ustanov vykonannia pokaran* (Dys... kand. yuryd. nauk). KPU. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

E. Makhnitskaya, *Postgraduate Student of Department of criminal right and justice of International University of Economics and Humanities Academician Stepan Demianchuk*

On the role of prohibited in places of deprivation will items in the mechanism of committing crimes convicted

The article deals with such a condition that contributes to the commission of crimes sentenced to imprisonment, such as the presence of prohibited items, substances and means of these persons, as well as some ways to eliminate them, block, neutralize, etc.

As practice shows, 200 or more crimes are committed annually by convicted prisoners. At the same time, one of the conditions that facilitated their commissioning was the presence in these persons of objects, articles and substances, the storage and use of which were convicted by the prisoners in accordance with Annex 3 to the Rules of Internal Order of the Penitentiary Institutions (hereinafter referred to as the JCE Jail) and in general terms – Art. 102 of the Criminal Enforcement Code (CPC) of Ukraine.

Moreover, due to the low level and effectiveness of the implementation in the institutions of punishment of preventive measures related to the searches of the territory of the protected objects, as well as the convicts, their belongings and objects, the number of prohibited funds withdrawn from these persons annually and the same for 1 thousand convicts.

Indicative in this context are the statistics that characterize this phenomenon concerning 1992–2016. Thus, in 1992 (the first reporting period of Ukraine's independence), convicts who were serving sentences of a certain term were removed almost 500 liters of spirits and over 20 tons of braga. This is despite the fact that in the Basic Directions of the Criminal Enforcement System Reform in the Ukrainian SSR, which were approved by the Cabinet of Ministers of the USSR, such a task was enshrined as expanding the range of items of individual and collective use of prisoners in places of deprivation of liberty.

The same situation did not change significantly in 1999 (the first reporting year of the State Department of Ukraine for the Execution of Sentences (STSDP) after its withdrawal from submission to the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in 1998). In particular, in 1999, 738.4 liters of alcohol and other prohibited articles and substances (8 thousand 244 grams of narcotic substances, 60 thousand UAH, 9 thousand 235 USD, etc.) were seized from prisoners imprisoned).

Similar indicators were observed in 2011 (the first reporting period after subordination of bodies and institutions of execution of sentences to the Ministry of Justice of Ukraine), namely: 33.7 liters of liquor were confiscated from prisoners, 6 875 liters of braga, 934 grams of narcotic drugs and other prohibited items.

In 2015, 70 liters of alcoholic beverages and 7,000 535 liters of braga, as well as other prohibited items, were confiscated from prisoners imprisoned in 2015 (the first reporting period after the reform of the penal system in Ukraine). The same trends persisted in the years to come.

Keywords: *places of detention; convicted; cause; conditions; the crime; prohibited items, substances and means; crime mechanism.*

ПЕРСОНАЛІЇ

ЮВІЛЕЙ ВЕТЕРАНА ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТА ВНУТРІШНЬОЇ СЛУЖБИ МИКОЛИ ІВАНОВИЧА ВОЙЦЕХІВСЬКОГО (до 65-річчя від дня народження)

Микола Іванович Войцехівський народився 18 грудня 1954 року у с. Брянка Ворошиловградської області. У 1956 році сім'я Войцехівських переїхала на Житомирщину, де у 1974 році Микола Іванович закінчив Житомирський автодорожній технікум і працював у м. Берегове Закарпатської області. З 1974 по 1976 рік служив у лавах Збройних сил.

Після повернення з військової служби у серпні 1976 року він зробив свій професійний вибір, який

став початком тривалої, сповненої напруженої праці кар'єри працівника правоохоронних органів – вступив до Рязанської вищої школи МВС СРСР.

Після завершення навчання у серпні 1980 року, отримавши перше офіцерське звання лейтенанта внутрішньої служби, Микола Іванович був відряджений у розпорядження МВС Української РСР та призначений на посаду інспектора оперативної частини виправно-трудової

колонії №4 УВС Житомирської області.

У 1983 році Микола Іванович отримав звання старшого лейтенанта внутрішньої служби. 1985 року його службові досягнення високо оцінено керівництвом МВС СРСР – Миколу Івановича за сумлінне виконання службових обов'язків та зразкову дисципліну нагороджено нагрудним знаком «За відзнаку у службі».

П'ять років сумлінної служби дозволили Миколі Івановичу здобути значний службовий досвід. Тому звання капітана внутрішньої служби він отримує вже обіймаючи посаду старшого оперуповноваженого оперативно-режимного відділу управління виправно-трудових установ УВС Житомирської області.

З 1989 по 1992 рік Микола Іванович очолював оперативно-режимний відділ установи, в якій починав службу. У 1990 році отримав звання майора внутрішньої служби і довів, що його професійний досвід дозволяє виконувати більший обсяг службової діяльності. Тому 1992 року його призначено заступником з оперативно-режимної роботи начальника виправно-трудової колонії №4 УВС Житомирської області.

Одночасно з присвоєнням звання підполковника внутрішньої служби у 1994 році Миколу Івановича призначено начальником виправно-трудової колонії №4 Житомирської області.

На посаді керівника колонії, яка мала найкращі у кримінально-виконавчій системі показники оперативно-службової та виробничо-господарської діяльності, підполковник М. І. Войцехівський 1989 року

стає лауреатом премії МВС України «Лицар звитяги» за значні успіхи у роботі по зміцненню законності й правопорядку, ініціативність і наполегливість у службовій діяльності.

У 1998 році Головне управління виконання покарань виокремлено зі складу МВС України та на його базі створено Державний департамент України з питань виконання покарань. Настав період випробувань професійної гідності працівників установ виконання покарань, перевірки відданості своїй справі. Серед професіоналів, що стояли у витоків сучасної кримінально-виконавчої системи України був і М. І. Войцехівський. У 1999 році його призначено начальником управління Державного департаменту України з питань виконання покарань в Житомирській області та присвоєно звання полковника внутрішньої служби.

Високі досягнення підрозділу, очолюваного Миколою Івановичем, були неодноразово відзначені на державному рівні. Указом Президента України у серпні 2000 року М. І. Войцехівського нагороджено медаллю «За бездоганну службу» III ступеня.

Враховуючи високі ділові та моральні якості М. І. Войцехівського 7 липня 2001 року його призначено на посаду заступника Голови Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Оцінкою відданої наполегливої праці на високій державній посаді стало присвоєння М. І. Войцехівському Указом Президента України від 22.08.2002 року №740 звання генерал-майора внутрішньої служби.

За вмілу організацію роботи, високі показники в службовій діяльності, зразкове виконання службово-

го обов'язку та виявлені при цьому ініціативу, особисту мужність і самовідданість, багаторічну та плідну працю у 2002 році генерал-майора внутрішньої служби М. І. Войцехівського нагороджено нагрудним знаком «Почесний працівник Державного департаменту України з питань виконання покарань».

За внесок у забезпечення національної безпеки України, організацію співробітництва між Державним департаментом України з питань виконання покарань і Службою безпеки України при проведенні оперативно-розшукової діяльності по лінії боротьби з організованою злочинністю М. І. Войцехівського нагороджено медаллю «10 років Службі безпеки України». Розпорядженням Голови Київської міської державної адміністрації у квітні 2004 року нагороджений нагрудним знаком «Знак Пошани». За особистий внесок у педагогізацію процесу виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі, його наукове забезпечення, розвиток системи підготовки фахівців для кримінально-виконавчої системи М. І. Войцехів-

ського нагороджено Почесною грамотою Міністра освіти і науки України, а також присвоєно почесне звання «Відмінник освіти України».

Микола Іванович долучився до процесу відновлення християнських цінностей у справі виправлення і ресоціалізації засуджених, за що був відзначений високими нагородами Української Православної Церкви: Орденом Різдва Христового, Орденами Святого рівноапостольного князя Володимира та Преподобного Іллі Муромця.

Указом Президента України від 21.08.2004 року № 948 Миколі Івановичу Войцехівському присвоєно звання генерал-лейтенант внутрішньої служби.

Усе своє життя М. І. Войцехівський присвятив шляхетній справі – охороні правопорядку та боротьбі зі злочинністю. Особисті та професійні якості дозволили йому стати одним з провідних спеціалістів у кримінально-виконавчій сфері, а плідна праця високо оцінена працівниками органів і установ кримінально-виконавчої системи.

Правління громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та Редакційна колегія наукового журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України» щиро вітають шановного Миколу Івановича Войцехівського з ювілеєм та бажають міцного здоров'я, добробуту, життєдайних сил та всіляких гараздів на многії літа!

**ЮВІЛЕЙ
ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТА ВНУТРІШНЬОЇ СЛУЖБИ
СЕРГІЯ МИКОЛАЙОВИЧА СИДОРЕНКА
(до 60-річчя від дня народження)**

Сергій Миколайович Сидоренко народився 30 жовтня 1959 року у м. Донецьку. Вищу освіту здобув у Донецькому політехнічному інституті за фахом «інженер-електрик» та Національному юридичному університеті ім. Ярослава Мудрого за спеціальністю «правознавство».

З червня 1982 працював електромонтером у відділі позавідомчої охорони при Київському РВВС м. Донецьк. Кар'єрний шлях у правоохоронних органах України Сергій Миколайович розпочав у званні старшини міліції на посаді міліціонера ПЦО стройового підрозділу хорони відділу позавідомчої охорони при Петрівському РВВС м. Донецьк.

В грудні того ж року отримав офіцерське звання – лейтенанта міліції.

1985 року, перебуваючи на посаді чергового ПЦО відділу позавідомчої охорони при УВС Донецького міськвиконкому, отримав звання старшого лейтенанта міліції.

Завдяки сумлінній службі С. М. Сидоренко у званні підполковника внутрішньої служби став першим заступником начальника УДСО при УМВС України в Донецькій області.

Упродовж 32 років на державній службі Сергій Миколайович займав посади заступника начальника ГУ МВС України в м. Києві (2002–2004 рр.), начальника Департаменту

Державної служби охорони при МВС України (2007–2008 рр.), начальника оперативно-технічного департаменту УДО (2008–2010 рр.).

У травні 2010 року розпорядженням Кабінету Міністрів України С. М. Сидоренка призначено першим заступником Голови Державного департаменту України з питань виконання покарань.

С. М. Сидоренку присвоєно звання генерал-лейтенант внутрішньої служби. За віддану й сумлінну службу Сергія Миколайовича нагороджено почесними відзнаками МВС України, Управління державної охорони, Державної пенітенціарної служби України та урядовою відзнакою «За заслуги» III-го ступеня.

Правління громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та Редакційна колегія наукового журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України» щиро вітають шановного Сергія Миколайовича Сидоренка з ювілеєм та бажають міцного здоров'я, невичерпної енергії, творчого натхнення і плідної праці!

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською, російською (два-три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською, російською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements:** formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian, Russian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible.**

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ТЕМА НОМЕРА:

«ТЮРМА І МІСТО: ПРОСТОРИ УВ'ЯЗНЕННЯ, ПРАКТИКИ ВИКЛЮЧЕННЯ І ПУБЛІЧНА КОМУНІКАЦІЯ»

F. Ackermann, THE HISTORY OF THE FUTURE CLOSURE OF BRYGIDKI: 150 YEARS OF DISCUSSION TO MOVE THE PENITENTIARY OUTSIDE OF LVIV	7
Разиграєв О. В., КРИМІНАЛЬНІ ТА ПОЛІТИЧНІ В'ЯЗНІ У ЛЬВІВСЬКІЙ ТЮРМИ «БРИГІДКИ» У 1918–1939 РОКАХ	20
Черчович І. І., У ПОШУКАХ СВОГО ГОЛОСУ: ЖІНКИ, ОБВИНУВАЧУВАНІ У ДІТОВБИВСТВАХ, У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ (НА ПРИКЛАДІ ОДНІЄЇ ІСТОРІЇ)	30
Левченко Л. Л., МИКОЛАЇВСЬКИЙ ПІКЛУВАЛЬНИЙ ПРО ТЮРМИ КОМІТЕТ ЯК ОРГАН УПРАВЛІННЯ ТЮРЕМНИМ ГОСПОДАРСТВОМ ТА ОПІКИ НАД В'ЯЗНЯМИ	44
Кузіна К. В., ТЮРМА У МІСЬКОМУ ПРОСТОРІ ВІННИЦІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.): ЛОКАЦІЯ ТА ВНУТРІШНІЙ УСТРІЙ	59
Сокальська О. В., «ПРАГНЕННЯ РЕФОРМ»: ТЮРЕМНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ У 70–х РОКАХ ХVІІІ СТОЛІТТЯ	81

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Ярмиш О. Н., Бернадський Б. В., ЖАНДАРМ ФЕОФІЛ РОЖАНОВ ТА ЙОГО «ІСТОРІЯ»	98
Добкіна К. Р., ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ (НА ПРИКЛАДІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ)	121
Цвєткова Ю. В., ОСОБЛИВОСТІ РИМСЬКОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ ПЕРІОД ЯК ЧИННИК РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ	131

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Безпалова О. І., ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ	139
Яковець І. С., Лук'янченко Є. О., КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ СУСПІЛЬНО КОРИСНИХ РОБІТ ЯК ВИДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СТЯГНЕННЯ	148

Шкарупа К. В., ОСОБЛИВОСТІ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	155
Василенко Я. М., СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВІДОМЧОГО КОНТРОЛЮ ЯК ОДНОГО З ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ У СФЕРІ СУДОЧИНСТВА	162
Віннік С. О., УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ ЗА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ	170
Ткаченко М. С., ОПТИМІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ	178
Чумак Ю. Я., ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН	186
Шурко О. І., ЗАКОННІСТЬ ЯК КЛЮЧОВА ЗАСАДА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ТА ПІДТРИМАННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В СУДАХ	195

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Богатирьов І. Г., ГЕНЕЗИС ДОМАШНЬОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	205
Богатирьова О. І., Михайлик О. Г., ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ ТА НАСИЛЬСТВА В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ	213
Колб О. Г., Махніцький О. І., ЗМІСТ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ	223
Подільчак О. М., ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИДІ ШТРАФУ	231
Серкевич І. Р., СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОГО ВПЛИВУ	241
Махніцька К. Г., ПРО РОЛЬ ЗАБОРОНЕНИХ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ПРЕДМЕТІВ У МЕХАНІЗМІ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ЗАСУДЖЕНИМИ	252

ПЕРСОНАЛІЇ

ЮВІЛЕЙ М. І. ВОЙЦЕХІВСЬКОГО	260
ЮВІЛЕЙ С. М. СИДОРЕНКА	263

CONTENT

CENTRAL TOPIC OF THE ISSUE: SPACES OF INCARCERATION, PRACTICES OF EXCLUSION, AND PUBLIC COMMUNICATION

Ф. Акерман, ІСТОРІЯ ЗАКРИТТЯ ТЮРМИ «БРИГІДКИ»: 150 РОКІВ ДИСКУСІЙ ПРО ПЕРЕНЕСЕННЯ В'ЯЗНИЦІ ЗА МЕЖІ ЛЬВОВА	17
O. Razyhrayev, CRIMINAL AND POLITICAL PRISONERS IN LVIV PRISON "BRYGIDKI" IN 1918–1939	29
I. Cherchovych, CONVICT VOICES: WOMEN AND INFANTICIDE IN EASTERN GALICIA AT THE TURN OF THE 19TH – 20TH CENTURIES (CASE STUDY)	43
L. Levchenko, THE MYKOLAYIV COMMITTEE OF TRUSTEES OVER PRISONS AS A BODY OF PRISON ECONOMY MANAGEMENT AND TRUSTEESHIP OF PRISONERS	57
K. Kuzina, PRISON IN URBAN SPACE OF VINNYTSIA (END OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY): LOCATION AND INTERNAL STRUCTURE	80
O. Sokalska, "ASPIRATION FOR REFORM": PRISON TRANSFORMATIONS IN THE UNITED KINGDOM IN THE 70S OF THE 18TH CENTURY	97

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

O. Yarmysh, B. Bernadsky, GENDARM THEOPHIL ROZHANOV AND HIS "HISTORY"	119
K. Dobkina, SOURCES OF LAW ABOUT PARTICIPATION PUBLIC AUTHORITIES IN CIVIL PROCEDURE (ON THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY)	129
Y. Tsvietkova, PECULIARITIES OF THE LEGAL AWARENESS IN THE ANCIENT ROME'S REPUBLICAN PERIOD AS A FACTOR OF THE RELIGIOUS TOLERANCE	137

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

O. Bespalova, GENERAL CHARACTERISTICS OF POLICE ADMINISTRATIVE AND JURISDICTIONAL ACTIVITY	146
I. Iakovets, Y. Lukianchenko, KEY PROBLEMS OF EXECUTION OF THE SOCIALLY USEFUL WORKS AS A TYPE OF THE ADMINISTRATIVE PENALTIES	153

K. Shkarupa, PECULIARITIES OF PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE	161
Ya. Vasylenko, THE NATURE AND CHARACTERISTICS OF DEPARTMENTAL CONTROL AS A MEANS OF ENSURING LEGALITY IN JUDICIAL PROCEEDINGS	169
S. Vinnik, IMPROVEMENT OF THE ACTIVITY OF THE STATE TAX SERVICE AS A SUBJECT OF CONTROL AND SUPERVISION OF BUSINESS ACTIVITY	176
M. Tkachenko, OPTIMIZATION OF THE LAW ENFORCEMENT SYSTEM AS A SUBJECT OF COUNTERACTION TO CORRUPTION OFFENSES	184
Yu. Chumak, GENERAL CHARACTERISTICS OF ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS	193
O. Shurko, LEGALITY AS A KEY PRINCIPLE IN ENSURING THE PROTECTION AND MAINTENANCE OF PUBLIC ORDER IN THE COURTS	203
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW	
I. Bohatyrov, GENESIS OF DOMESTIC CRIME IN UKRAINE	211
O. Bohatyrova, O. Mykhailyk, RELATIONSHIP BETWEEN CRIMINAL SUBCULTURE AND VIOLENCE IN CUSTODIAL SETTINGS	221
O. Kolb, O. Makhnitsky, CONTENT OF PUBLIC CONTROL IN THE SPHERE OF EXECUTION OF PUNISHMENTS OF UKRAINE	230
O. Podilchak, LEGAL REGULATION OF FINES	240
I. Serkevych, SPECIAL FORFEITURE IN THE SYSTEM OF CRIMINAL LAW MEASURES	250
E. Makhnitskaya, ON THE ROLE OF PROHIBITED IN PLACES OF DEPRIVATION WILL ITEMS IN THE MECHANISM OF COMMITTING CRIMES CONVICTED	258
OUTSTANDING PERSONS	
JUBILEE OF M. VOITSEKHIVSKYI	260
JUBILEE OF S. SYDORENKO	263

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 3(9)/ 2019

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 3(9)/ 2019

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Сокальська О. В.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.
Технічний керівник
Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових, Підписано до друку 28.12.2019.
редагованих макетів Формат 60x84/8.
в друкарні Папір офсетний.
ФОП «Кандиба Т. П.» Ум. друк. арк. 22,55
Наклад. 120 прим.

Свідоцтво про внесення Зам. № 0000
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24